

VARRÓ JÁNOS

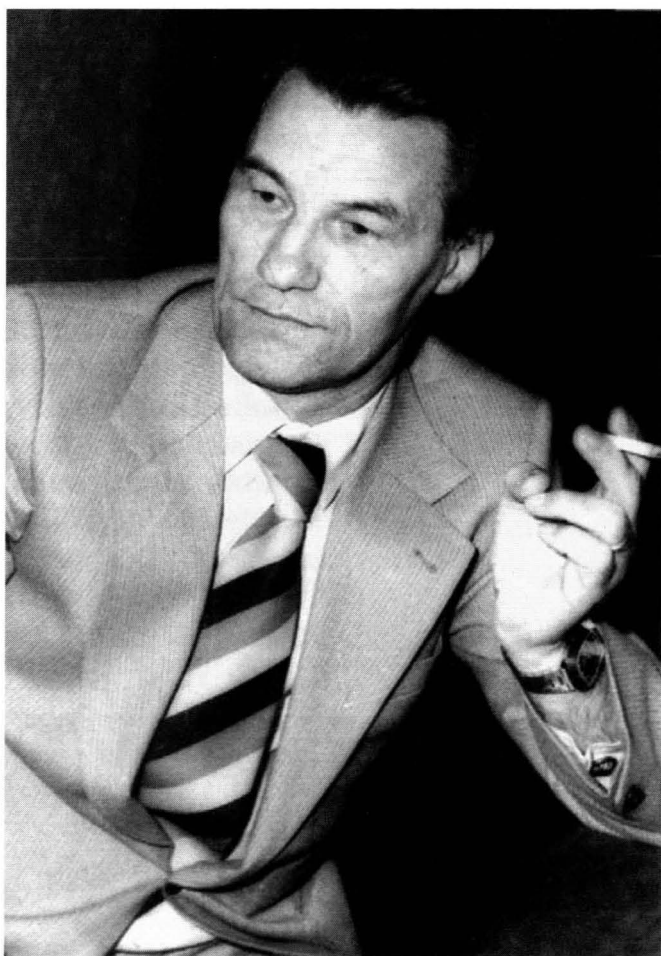
ERDÉLYI SORSVALLATÓ

Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása

Három nap múlva pedig az országhatár felé robogott velünk a nemzetközi expressz. Feleségem meg kislányom felszabdultan csevegett, a vakációzás boldog tudatában éltek, s fogalmuk sem volt róla, hogy a kiránduló alumíniumdobozban, a sült hús alatt, nejlonba csomagolva ott lapulnak a család legfontosabb iratai, hogy végleg otthagytuk otthonunkat, s e pillanatban tulajdonképpen földönfutók vagyunk, akik azt sem tudják, hogy útlevelük lejártá után hol hajtják álomra fejüket. Én is csupán annyit tudtam, ezt azonban a halál bizonyosságával, hogy nekem Romániába visszamenni többé nem szabad, nem lehet.

VARRO JÁNOS
ERDÉLYI SORSVALLATÓ

Paul Jones

ERDÉLYI SORSVALLATÓ

Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása

KORDA KIADÓ
KECSKEMÉT
2008

Adonyi Varró Enikő © 2008

Kötet gondozói: Ábrahám Sándorné
M. Kovács Emma
Sipos Zsolt

Borító: Szappanos István képzőművész
Ulrich Gábor grafikus

Borítógrafikához az illusztrációk: Magyar Népművészet.
Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára megbízásából.
Bp. Királyi Egyetemi Nyomda. 1928 (Múzeumi kiadvány)

Kiadja a Korda Kiadó
6000 Kecskemét, Lestár tér 2. Telefon: 76/328-977
Felelős vezető: dr. Bujdosó Gabriella
Megjelent a Mercato Bt. gondozásában Telefon: 76/487-417
ISBN: 978-963-9554-69-6
Kaloprint Nyomda Kft., Kalocsa

Ajánló sorok az Erdélyi sorsvallatóhoz

Kevesebb dolga lenne a világnak s talán jobb közérzete, ha az elmúlt ötven vagy hatvan év tanúi többet vallanának arról, hogy mi is történt életükben, életünkben.

Számtalan visszaemlékezés lát napvilágot nap mint nap, de oly kevés a valódi megvallás, hiszen az önéletírások java részéből süt a mai motiváció, az ön és a környezetet megszépítő emlékezés, no meg a csúsztatás és ez a legveszélyesebb. A kinkeserves időkben is voltak lelkes fiatalok – amíg hagyták őket – és talán volt remény, ez szépíti meg a múltat.

Nohát ez a megszépítő múlt életünk nagy kerékkötője, mert így önmagunkat fosztjuk meg a tisztító gondolkodástól, a dolgok komoly újraértékelésétől, tehát a felelősséget elhárítjuk, s mindenért, ami rossz volt és még rosszabb lett, mást teszünk hibássá, pedig a mindenkori történelem részese és mozgatója az ember, külön-külön mindegyik. Vallj, ember, hisz a vallatót is egyszer valaki vallatja majd! Így könnyebb lesz, de főleg gyermekeinknek.

Varró János *Erdélyi sorsvallató* posztumusz könyve kristálytisztá gyónás, önmagának, nekem és neked. 1987-ben írta, mikor lezárta élete nagy korszakát, és hatvanévesen belevágott egy új, csupán körvonalaiban ismert világba Magyarországon. A sok bizonytalanság után a védekezésre, befelé fordulásra szánt energia és tudás végre kiáramolhatott sok diák és tanártárs örömére, s a dolgok, ha kicsit későn is, de a helyükre kerültek. Nyilván felhőtlen élet nincs, gondja ekkor is akadt, de micsoda különbség.

Kedves olvasó, légy figyelmes, lehet, hogy nyomasztó ennyi szenvedést megismerni, mert e könyvben életre kél Varró János sorsa, de erősödj általa s okulj. Ma is nehéz eligazodni az életben, s nem is lesz könnyebb, ha nem tudod elválasztani a búzát az ocsútól. Ezek a sorok segítenek elválasztani a lényegest a lényegtelenről, segítenek megtalálni etikai rostadat, melyen áthull a rossz szem s a jó megmarad. Felvértez, hogy nem csak a világ, de a saját kelepcedbe se kerülj.

Íme, az *Erdélyi sorsvallató* kapcsán, – ha részese voltál annak a kornak vagy közel álltál mindahhoz, ami benne foglaltatik – magad is mérleget készíthetsz. Aki csupán hallomásból, netán könyvekből ismeri ezt az ötven évet, olvashatja úgy, mint egy kalandregényt, mint akár Dumas *Monte Christo grófját* vagy Henri Charrière *Pillangóját*. E könyv az erdélyi magyar kisebbségi sors „kaland”-regénye, észre sem veszed és körön belül kerülsz, mert gazdagodik az, ki saját hagyományait, a jót és a rosszat is belülről megismeri.

Sokszor elgondolkodom, milyen értékek mentén keresik az emberek életük céljait, a tízparancsolat belső genetikai kódoltsága elhalványult, akár hittel vagy a nélkül élő emberről van szó, s akkor? Példákat keresünk, íme egy élet, mert Varró János puritán, gyökereit örökre megtartó látása a világról s a belső fegyelem, mely egész éle-

tére jellemző, az örök kitartás példája. Az a viszonyrendszer amelyben élt, s melyről őszintén ír, nem csak egy irodalomtörténész pontos tudását, írói tehetségét, hanem a manipulált világban élő tisztességes ember sorsát is láttatja velünk. Nem ítél, csak mesél és megállapít tényyszerűen, s olvasóként megérzed a hitelességet. Az örök féltés, elsősorban az erdélyi magyarság sorsának féltése a legfontosabb belső indíttatás, amely kalauzolja és átszövi az emlékezést. Véleménye kemény és pontos – nincs olyan történelmi idő, melyben ezt a lényeglátást megbocsátanák: „A romániai magyar értelmiség „periódusokat”, „nehéz időket” vélt látni ott, ahol tulajdonképpen egységes és szerves történelmi folyamatról, a romániai magyarság felszámolásáról volt szó. Nem ismerte fel, hogy a magyar nemzetiségi kultúrát sújtó intézkedések végeredményben az egész magyar kisebbség felszámolását célozzák, vagy ha felismerte, meg sem kísérelt fellépni ellenük egységesen, mégpedig az ország érvényben levő törvényeire támaszkodva. Nem ismerte fel, hogy élethalál-küzdelemről van szó, hanem az egyéni menekülés útjait keresve hagyta magát atomizálni, s lépésről lépésre, „okosan” vonult vissza, míg csak a szakadék szélére nem érkezett.”

Az ember születik, él és meghal, ez az általános, de Varró János – mint sok 56-os – többször született és többször halt meg, az *Erdélyi sorsvallató* örök, tiszta nyomata életének és korának, melyben az örömet csupán a belső hitből meríthette, s így minden manipuláció ellenére kitartása örökké megmaradt.

Budapest, 2008. február 24-én.

Páskándiné Sebők Anna

Előszó

„Alig sejtjük azokat, amik a földön vannak, csak fáradtsággal értjük meg azt, ami szemünk előtt van, az égiet pedig ki tudná kifürkészni?” (Bölcsesség Könyve 9,16)

Mindenki, aki kezébe veszi ezt a könyvet, egyben a számtalan titkot őrző mivesz ládát is megérinti. Cifrán faragott, színes külsőbe zárt sötét rejtélyek szentélyét nyitogathatja. Egy emberét, Varró Jánosét, kinek sorsa szemünk előtt volt, mégis csak fáradtsággal értettük. Rajtunk áll tehát, hogy az ékes ködmönt magunkra öltve a láda fenekére nézzünk-e. Amennyiben ezt tesszük, az égiek segítségével a földi lét szemernyi értelmét fűrészhetjük.

„Hisz én csak halandó ember vagyok, hasonló a többihez, ivadéka a földből alkotott elsőnek.” (Bölcsesség Könyve 7,1)

Mindannyian halandó emberek vagyunk, hasonlóak a többihez. Olykor azonban születnek közénk halhatatlanok, akiknek példája követhető. S az sem meglepő, hogy az út, melyet értünk, előttünk bejártak, mindig az égiekhez vezet. Az ige mellett nevük s szellemük is örök. Élnek, míg nem csupán ládában tároljuk titkukat, hanem hangos imába zárjuk emlékezetük. Hamis próféták és krónikások helyett legyenek ők mindennapi bölcseink, a Varró Jánosok! Így sokunknak könnyebb lesz a keresztt, melyet cipelünk.

„Ezért könyörgöttem, és okosság adatott nekem, imádkoztam, és eljött hozzám a bölcsesség lelke. Többre becsültem azt országnál és trónnál, s a gazdagságot hozzá mérve semminek tartottam [...]” (Bölcsesség Könyve, 7,8)

Varró János könyörgött, s okosság adatott neki. Imádkozott, s eljött hozzá a bölcsesség lelke. Sors- és pályatársaival ellentétben, sokkal többre becsülte azt országnál és trónnál. Szegénysorból emelkedett, s oda is tért vissza. Saját gazdagságát, szellemét és tudását mind szétosztotta igaz tanítványai között.

„A bölcsek nagy száma javára van a világnak, s az értelmes király erőssége a népnek.” (Bölcsesség Könyve 6,24)

Ma még arról vagyunk nevezetesek, hogy ontjuk a világ javára a bölcseségeket, s bennünket számos értelmes király is vezetett. Büszkeségei voltak ők nemzetünknek. Manapság azonban gyorsan kopik az emlékezet, s más népek bölcsői erősebb királyokkal már rajtunk is uralkodni képesek. S teszik ezt gátlástalanul mindaddig, míg szellemi forrásaink újra egybe nem ömlenek, s Varró Jánosaink ismét küzdeni képesek.

„Olykor kimondom egy nemzetről és egy királyságról, hogy kigyomlálom, kiirtom és elpusztítom. De ha megtér gonoszságából az a nemzet, amely ellen szóltam, akkor megbánom a rosszat, melyet vele tenni szándékoztam.” (Jeremiás 18,7-8)

Eltérítettek bennünket bölcseink földjéről, s sűrű rengetegbe űzve mammonok ösvényein túlekedünk a sötétség felé. Isten kertjéből gazzal keveredve kigyomláljuk, kiirtjuk saját magunk. Imáink ősi dallamát, rigmusaink gyermeknevelő hadát felváltotta a csalfa szirének éneke. Mélybe merített nyelvünk lassan nem több, mint pikkelyes tátogás.

„De te, Uram, ismered minden ellenem szőtt halálos tervüket. Ne bocsásd meg bűnüket, és vétküket ne töröld el színed előtt, haragod idején bánj el velük!” (Jeremiás 18,23)

Valóban halálos tervek ezek, Uram. Veled együtt tudjuk ezt mindannyian. Ezért kérünk néhányan szüntelen, hogy halálos bűn nem maradjon büntetlen. Legalább az örök igazság napján szóljon értünk, mellettünk szavad! Hisz küldjük hozzád sorban bölcseink, hogy tanúsítsák az igaztalanok könyörtelenségeit. Mostanra már Varró János is megérkezett. Hidd el szavát, és soha meg ne bocsásd bűnüket!

„Tomboljatok csak, népek, majd meg fogtok rettenni! Figyeljeteek fületekkel valamenynyien, ti messzi országok: övezzétek csak fel magatokat, majd meg fogtok rettenni, övezzétek csak fel magatokat, majd meg fogtok rettenni! Szőjeteek csak tervet, úgysis megghiúsul; szóljatok csak szót, úgysisem valósul meg, mert velünk az Isten!” (Izajás 8,9)

Hiába a történelem fintora, a hamis birtoktudat, mely állandó félelmet, s erőszakot táplál minden bitorlóban. Hiába a vér, a sok áldozat, a háborúk és a forradalmak. Győzni felettünk akkor sem tudnak messzi s közeli országok. Több mint ezer éve rójuk sziklába s fába, hogy ide születtünk s itt halunk. Minden újabb elesett közülünk történelmet ír tehát. Az igazakét, a miénket. Akárhány tervet szőnek ellenünk, úgysis mind megghiúsul, mert szeret minket az Isten. Hinnünk kell tovább!

„Akit egykor gonoszul kitétek és gúnyolva elutasítottak, azt az események végén megcsodálták;” (Bölcsesség Könyve 11,15)

Sokan vagyunk, kiket egykor gonoszul kitétek, gúnyoltak s kinevettek. Minél többen leszünk, annál több csodálónk is. Mert egyszer mindennek vége lesz. Előbb vagy utóbb megszűnik a legmocskosabb átok, s „bozgor” sorból újra szülőföldet látunk.

„A nép, amely sötétségben jár, nagy világosságot lát; akik a halál árnyékának országában laknak, azokra világosság ragyog.” (Izajás 9,1)

Órizzük a lángot, féltve hordozzuk fától fáig, házról házra, lélektől lélekig. Parányi fénye nem csupán melegít, hanem örök világosságunk. Mit fellobbantott számos Varró Jánosunk, halálosztó soha ki nem olthatja.

„Szégyenüljenek meg üldözőim, de ne szégyenüljek meg én! Rettegjenek ők, de ne rettegjek én!” (Jeremiás 17,18)

Fogadjuk, hogy többé soha meg nem szégyenülünk. Rettegjenek üldözőink, érje utol őket megbocsátásunk! Féljék ők az Úr haragját, mikor egyenlőkként majd előtte állunk!

„Ne sirassátok a halottat, és ne mutassatok részvétet iránta! Inkább sirassátok keservesen azt, aki elmegy, mert nem tér vissza többé, és nem látja meg szülőföldjét!” (Jeremiás 22,10)

Eljöttünk, de visszatérünk, ennél többet nem is ígérünk. Szülőföldben elhantolva kovász leszünk. Kelesztünk a fákon rügvet, édesítjük gyümölcsüket, hogy tápláljanak sok gyermeket. Varró Jánosokat, ezreket s örök nemzetet.

„Jaj annak, aki házát igazságtalansággal építi, és felső termeit jogtalansággal; embertársával ingyen dolgoztat, és bérét nem adja meg neki;” (Jeremiás 22,13)

Figyeljetek álnok üldözők! Ti is, balga kétkedők! Varró János vallott ellenetek! Vele házat s felső termeket igazságtalansággal, jogtalansággal építtettetek. Bért tőletek soha nem kapott! 6 évig ingyen, kényszerből dolgozott!

Hogy különvaló erdélyi lélek? Ez valódi erénye. Legyen 56-os hős, kiszemelt áldozat, sorsában még sincs kárhozat. Fontos csak, hogy életét nemzetének, az anyaországtól elszakított értelmiségnek szentelte, tanítványait, gyermekét ebben a szellemben nevelte.

KEDVES OLVASÓ!

Fejtsd meg Te is Varró János titkát, zárd lelkedbe, s őrizd ott tovább! Ne feledd! Ha az idő elérkezik, e titkot add tovább! Így él Ő, és így maradunk e földi létben mi is tovább.

Sipos Zsolt

ERDÉLYI SORSVALLATÓ

*Semmim se volt s nem is lesz immár sosem nekem,
merengj el hát egy percre e gazdag életem.
(Radnóti)*

Felelj – innen vagy?

1987. augusztus 5-én hajnalban léptem ki kolozsvári lakásom ajtaján feleséggel és tizenkét éves kislányommal együtt. Kezünkben turistatáska, benne egy nyári hónapra való fehérnemű, tartalék cipő, törülköző, szappan, fogkefe. Ez volt minden, amit magunkkal vittünk.

Hátramaradtam s még egyszer körülnéztem a szobákban. Búcsúztam. Sorra számba vettem a kedves bútorokat, melyeknek minden egyes darabját mi vásároltuk, s amelyek között kislányunk felcseperedett. A falakról barátaim festményei néztek rám: Incze János Dész, Nagy Pál, Ughy István, Páll Lajos. A könyvespolcokon ott sorakoztak könyveim, jó részük ajánlással, külön polcokon az a százhatvan és egynéhány, melyeket én szerkesztettem, én stilizáltam, s épp ezért kissé magaménak éreztem. Szememmel utoljára még végigsimogattam a kedves tárgyakat, mélyet szippantottam az otthon ismerős illatából, s bezártam magam után az ajtót.

Szerda reggel volt. Édesanyámat vasárnap temettük el édesapám mellé a marosvécsi temetőben. A gyászoló gyülekezet szétoszlása után nővéremmel és bátyámmal még ott maradtunk kis időre, némán néztük a beton síremlék fehér márványlapján sorakozó neveket: ott vagyunk mindannyian, az egész Varró család. Most már mi következünk. Az én nevem a legutolsó, én vagyok a család legfiatalabb tagja. A Duna-deltában, rabságom idején támadt fel bennem a vágy, hogy a marosvécsi temetőbe temessenek, szüleim, testvéreim mellé. Ennél nagyobb emberi boldogságot akkor nem is tudtam volna elképzelni.

Hazafelé menet a bátyám csöndes szavakkal mondja:

– János, ha nyugdíjba mész, s a feleséged nem kap állást, gyertek haza, legyünk együtt. Kolozsvárt egy nyugdíjból nem tudtok megélni, közölni meg nem engednek. Itthon három nyugdíjból megélünk, s mi Marikával még dolgozunk is valamit, te pedig írj magadnak.

Bólogatok, s a torkomat sírás szorongatja. Tudom, hogy a bátyámnak igaza van, de nem tudok belenyugodni. Otthagyni Kolozsvárt? Otthagyni azt a szellemi őrhelyet, melyen eddig helytálltam? Otthagyni azokat az embereket, akiket legalább egy pillan-

tással, egy kézszorítással bátorítani kell? Írni a közlés lehetősége nélkül? Ugyan minek? A jövődönk? De lesz-e jövődönk, ha a jelent feladjuk? Milyen könnyű volna most a helyzetem, ha feleségem meg kislányom nem kapaszkodna belém, ha csakis magamért tartoznék felelősséggel! Hiszen rajtunk már csak az örület segíthetne. Ha ugyan az is segítene. A terrorakciók! Hányszor gondoltam rá, hogy le kellene lőni a párizsi béke kisebbségi záradékáért jótálló négy nagyhatalom bukaresti nagykövetét, akkor tán megmozdulnának. Ám már magától a gyilkolás gondolatától is eliszonyodtam: lett légyen bármi is a cél, egy ártatlan és védtelen embert képtelen volnék meggyilkolni, s ezzel alighanem így áll minden kultúrember. Hát akkor jöjjenek a békés tömegakciók! A nyilvánvalóan nemzetiségellenes rendeleteket kövesse tömegtüntetés. A magyarok tízezrei vonuljanak ki Kolozsvár főterére, s ott egy tömbbe tömörülve énekeljék az Internacionálét egyetlen hatalmas transzparens alatt. Igen, ha a romániai magyar tömegeknek oly erős volna a nemzeti tudata, hogy a spontán felháborodás lökje ki őket az utcára! Erről azonban szó sem lehet, a romániai magyarságnak nincs egészséges nemzeti ösztöne, mely adott pillanatban megsúgná, hogy mit cselekedjék. Ehhez alapos nemzeti műveltséggel és megfelelő politikai iskolázottsággal kellene rendelkeznie, s mindenekelőtt bíznia kellene önmagában, igazában. Az erdélyi magyar tömegek önállóan 1436-ban mozdultak meg a huszita ideológia hatására. Hogy mozduljanak, meg kellene szervezni őket, amihez ismét szervezeti formára volna szükség, ami nincs. Ha pedig valaki ad hoc akarná ezt megtenni, lebuknék az első kísérlet után. Ha a szekuritáté nem is fogná el, saját vére jelentené fel, azt híven róla, hogy provokátor. Nincs hát egyéb lehetőség, mint a partizánharc, a ravaszkodás és óvatoskodás, aszkélépioszi nyelv, kis családi összejövedelek, no meg kitartás azon a poszton, amelyen állok. Mert ez a kolozsvári poszt vidékről magasnak és szilárdnak látszik, s míg én állok rajta, sok vidéki értelmiséginek jelentek reményt és biztatást a munkára. Ők még nem tudják, hogy nyugdíjazásom befejezett tény, s nem személyem miatt, hanem azért, mert magát a posztot akarják megszüntetni. A román államvezetés elérkezett a nemzetiségi kérdés végleges megoldásának utolsó felvonásához. Endlösung! A legszigorúbb cenzúrának alávetett, tartalmilag számukra teljesen „ártalmatlan” romániai magyar sajtót hosszú éveken át lobogtatták a világ szeme előtt, paravánul használva fel a romániai magyar oktatási rendszer felszámolásának eltakarására. Most, hogy oktatási rendszerünk felszámolását befejezték, nincs szükség többé paravánra. E pillanatban a magyar könyv nem tartalma, hanem nyelve miatt jelent veszélyt a román politikai törekvésekre. Meg kell szűnnie tehát a magyar nyelvű könyvnek s vele mindenfajta „partikularizmusnak”. „Egy ország, egy nép, egy vezér!” – ezt hirdeti Romániában minden faluvégen a piros-sárga-kékkel bekeretezett jelszó. Nem 1937-ben, hanem 1987-ben! De azért Románia szocialista ország, amellyel a többi szocialista ország közösséget vállal. Egy haladó – mit haladó? A világ leghaladóbb ideológiája nevében számolnak fel egy két és fél milliós nemzetiséget az egész világ szeme láttára! Ady sikolya sosem volt olyan időszerű, sosem nyert olyan konkrét értelmet, mint napjainkban:

*Megfojtódik Európa közepén
Egy szép népség, mely, álomban is póre...*

Ha valaki bebizonyítaná nekem, hogy felszámolásunk a szocializmus érdeke, megtagadnám a szocializmust. Mert ugyan milyen társadalmi rendszer az, amely a civilizáció mai fejlettségi fokán felszámolja az egyes népek, egyes kultúrközösségek között természetes módon kialakult hidakat, összetöri az emberi kultúra egyetemességét biztosító közlekedési edényrendszert, s önmagukba zárt, vegytiszta, egymással csak a diplomácia szintjén érintkező nemzeti társadalmakat hoz létre? Milyen társadalmi rendszer volna az, amelyben a román logika szerint a nagyobb felfalja a kisebbet, mindaddig, amíg földünkön csupán egyetlen nyelv, egyetlen nácio marad? Kinek kellene ez az egyszínű – tehát szintelen – s persze erős központi irányítás alatt álló világ? Mit kezdene vele az emberiség? Hozzálátna az egységes falanszterrendszer kiépítéséhez Kanadától Patagóniáig? Vagy tán határt lehet szabni a felfalás láncolatának, s ki lehet mondani ENSZ-határozatban, hogy hány milliós népeknek van joguk a megmaradásra?

Nem, a román egységes nemzeteszmének semmi köze a szocializmushoz. Az egységes nemzeti piacok megteremtését szolgáló, XIX. századi burzsoá ideológia kísért vissza benne, csak hogy rendkívül veszélyes formában: egy totális állam minden eszközével, erőszakosan akarja végrehajtani a „nemzeti egység” megteremtését. A szocializmus mindenekelőtt integrációt, tehát nyitást jelent egymás felé, nem pedig elzárkózást. A szocializmus a népek önmegvalósítását, nemzeti kultúrájuk továbbfejlesztését, az egyes nemzetek közötti kultúrakereszt, a sokszínűség kultiválását, egymás megismerését és megbecsülését jelenti, nem pedig egymás felfalását.

Mindennek tudatában vagyok. Magyarságom lényege nem a formákhoz való puszta ragaszkodás, hanem a formákban rejlő mély emberi tartalom; az a legjobb értelemben vett európaiság, az a haladó szellemiség, amelyet népem legjobbjai ezer év óta szolgálnak e tájon. A III. század végén félbemaradt latin civilizációt az én népem folytatta tovább. A kereszténység miáltalunk hatolt be a Kárpátok karéjába, mint ahogy ettől kezdve mi továbbítottuk a nyugat-európai szellem minden haladó gondolatát, a huszita előreformációtól el egészen a szocializmusig. Mi teremtettünk emberléptékű világot e tájon! S mindez nem azért tört ki belőlem, mintha népemet más népeknel jobbnak tartanám – rosszabbnak sem –, hanem azért, hogy levonhassam a következtetést: jogosan érzem itthon magam. Tragédiákkal tele történelmünkben nem a bosszúállás tanulságát szűrtem le, hanem azt, hogy az együtt élő kis népek egymásra vannak utalva; hogy a szörnyűségeket el kell felednünk, s az együttműködés új lapját kell megnyitnunk. Erre tanított gyermekkorom környezete, erre tanított az erdélyi magyar iskola, s erre tanítottak nagy mestereim, mindenekelőtt Szabédi László és Kós Károly. A magam területén ezt az eszmét szolgáltam én is egész életemen át. A román népről soha egyetlen ellenséges szót ki nem mondtam, le nem írtam. Erdélyi tárgyú történeti regényemben, Kós Károlyhoz hasonlóan, vegyesen szerepeltetek magyar, román és szász regényalakokat, s hogy mennyire nem magyar nacionalista szellemben, arra a legjobb bizonyíték az, hogy románra is lefordították. A kölcsönös megismerés

érdekében öt román kötetet fordítottam magyarra, köztük a román krónikáirók antológiáját...

Hiába! A Román Kommunista Párt vezetői más tanulságokat vontak le a történelemből. Meg kell teremteniük a harmincmillió, nyelvében egységes román nemzetet. A két és fél millió magyar nemzetiségnek el kell tűnnie, fel kell szívódnia. Csángósítani kell tehát minél előbb, megfosztani anyanyelvi kultúrájától. Fel kell számolni értelmiségét, mindenekelőtt az anyanyelvi műveltség hordozóit, a sajtó munkásait.

Mindezt jól látom, s mégis nézmem kell tehetetlenül. Tudom, hogy semmiféle hatóság külső segítségére nem számíthatunk, hiszen nem illünk bele egyetlen nagyhatalom politikai arzenáljába sem, s azt is tudom, hogy belső erőink végtelenül gyengék. Az államhatalomban hivatalos képviselőnk nincs, pontosabban szólva: akik ott ülnek, nem minket képviselnek. A magánélet szférájába szorulva mi mást tehet a romániai magyar értelmiségi, mint hogy próbálja „tartani a lelket” környezetében. Az iskolán kívüli ismeretterjesztésnek, az élő szónak egyre nagyobb szerepe lesz. Különösen a fiatal és lelkes, de tapasztalatlan és bizonytalan tudású fiatal magyar értelmiségieket – tanítókat, tanárokat, papokat, mérnököket – kellene igazgatni.

S én most húzódjam félre? Hagyjam ott Kolozsvárt, s menjek haza Vécse-re? Az elrettentő példák egész sora rémlik fel előttem: a kitűnő képességű Salamon Sándor Rétyre, Bözödi György Bözödújfaluba kényszerült; Gellért Sándor a mikolai tanítóskodást vállalta; a kiváló festőnek induló Páll Lajos Korondon ásta el magát. Kiszakadtak intellektuális környezetükből, kikerültek a társadalmi élet fő sodrából, a romániai magyar szellemi élet különceivé váltak, akiket az arra vetődők úgy bámulnak, mint a Rómát meglátogató turisták szokták a római pápát. Mennyivel nagyobb lett volna a hatókörük, mennyivel többet tudtak volna nyújtani a romániai magyar szellemi életnek, ha nem kényszerülnek falusi száműzetésbe! De túl ezen, Vécse-re jönni számomra annyit jelentene, mint kiállni az államvédelmi szervek szeme elé. Itt pontosan tudnának minden szavamról, minden mozdulatomról, számon tarthatnák hová megyek, s azt is, milyen látogatókat fogadok.

Nem mondtam ki, de már tudtam, nem jövök Vécse-re, nem redukálom magam falusi különccé. Amíg csak egy módom van rá, nem adom fel kolozsvári pozícióm. Novemberig igyekszem megszerkeszteni és leadni 1988-as kézirataimat, aztán majd meglátjuk. Ha nyugdíjaznak, tán kapok valamilyen fordítást. Ha feleségem nem kap helyettesítést, esetleg vigyázhat egy gyerekre, azért is kap 800 lejt, s még mindig szívesebben vállalja, mint a falusi életet.

Mire hazaérkeztünk, javában folyt már a tor. Az udvaron megterített hatalmas asztalok roskadásig rakva minden földi jóval, amit legnagyobb részt a virrasztóba jövők hordtak össze, hogy most közösen költsék el, míg halk beszéddel a megboldogult-ra emlékeznek. Jóllehet a sírnál mindenkit meghívnak, a torra csak az megy el, aki virrasztóban is volt. Kivételt csak a falu szegényei képeznek. Több száz embert kell itt ma ellátni viszonylag gyorsan és mindenki megelégedésére, ami a legnagyobb és a legjobban megszervezett vendéglőnek is gondot okozna. Itt pedig senki sem szervez, s mégis a legnagyobb rendben és csöndben zajlik minden, évszázados szokások mechanizmusa mozgatja a dolgokat. Mindenki ismeri a maga tennivalóját, a maga helyét. A

vendéglátás a közeli rokonság dolga, a haláleset pillanatától ők vették át a házat, ők intézkedtek, ők sütöttek-főztek, ők szolgálnak fel. Asztalhoz először azok ülnek, akik nincsenek közelebbi kapcsolatban a családdal: a barátok, szomszédok, komaság meg a távolabbi rokonság, sógorság. A közelebbi rokonság utoljára marad, hogy ráérősen, zavartalanul elbeszélgethessen. Az úrvacsoraosztás sorrendjével ellentétben itt a nők ülnek asztalhoz először. Míg ők esznek, a férfiak csoportokba verődve beszélgetnek s közben koccintgatnak.

Hogy hazaérkezünk, körénk gyűlnek. Idős, barázdált arcú parasztok meg városi ruhás fiatalok, akik közül némelyiket nem is ismerem, de mert „bátyám”-nak szólítanak, tudom, hogy unokaöcséim. Varrók, Szabók, Sütők, Katonák, Szakácsok, Molnárok vesznek körül, valamennyiük vécsi jobbágyivadék. Nehéz sorsú munkásemberek, akiknek minden őse látástól vakulásig robotolt, hogy családjának a mindennapi falatot előteremtse. Gondolkodni csakis sorsuk tanította évszázadokon át, s a művészekből annyi volt az övék, amennyit szépre vágyó lelkük kitermelt. Felsőbb iskolába innen soha senki nem jutott, a paraszti életformából soha senki ki nem tört. Ennek ellenére lelkükben mégis élt a vágy a szebb, magasabb rendű életforma után, melynek megtestesült képe ott magaslott a falu fölött: a vécsi vár élő és ható, magatartást meghatározó szimbóluma volt minden vécsi embernek. Jelentette az öntudatlan történelmi folytonosságot, a szülőföldhöz kötődést: a biztos otthont. S jelentette azt a „más”, magasabb rendű életet, amely felé törekedni kell: jelentette a reményt. Sajnos a jobbágykunyhóktól a várig feszülő iv szivárványnak bizonyult, melyen közlekedni nem lehetett. A vár tulajdonosai Buda, Gyulafehérvár, Isztambul vagy Bécs felé építtették a maguk hidját, ám de aranyból, melyet a vécsi jobbágy robotjából és dézsmájából nyertek. Az erdélyi nagyuraknak nem volt szükségük honoráciorokra, volt Erdélyben épp elég kisnemes meg székely, bőven kitelt belőlük pap, tanár, tisztartó, mért fosztották volna meg magukat a dolgoz jobbágykezeztől. Így hát a vécsi jobbágy tette a dolgát a várban, vagy robotolt a földeken, s legfőlőbb béresbíróságig vihette fel.

Ám a vár azért hatott a falura. Mindenekelőtt rendjével és tisztaságával, melyet a várban dolgozó jobbágyok is megszoktak, és saját lakásukban is meghonosítottak. Hatott ősi motívumokat megőrző és azokat újabb kori, főleg feudális címermotívumokkal keverő varrottásaival, a várban lakók ruháinak nemes vonalaival, konyhájával. Az igényt oltotta bele a vécsi jobbágyokba, amely az emberi lét legalacsonyabb szintjén élő ember esetében roppant fontos tényező.

Így éltek ezek az emberek hosszú évszázadokon át. Születtek, szerettek, robotoltak és meghaltak. Vágyaikról csak meséik, érzelmeikről, fájdalmaikról csak dalaik adtak hírt a lét felszínén élőknek. De kit érdekeltek az ő vágyaik, az ő érzelmeik! Belülről kellett volna jönnie valakinek, hogy – akár a tűzhányó által kilökött izzó láva – hírt adjon e lefojtott világ belső életéről: az évszázadok alatt kialakult megtartó ösztönökről, szép emberi tulajdonságokról és léleknymorító társadalmi bajokról.

Innen indultam. Ez a világ alakította ki alapvető életérzéseimet, általa kapcsolódtam a valósághoz, ezeknek az embereknek a gondját-baját vittem magammal, s az ő sorsuk alakulásán mértem le bármely tan, bármely ideológia valóság tartalmát, Vécs jelentette számomra a szilárd talajt, az otthon biztos fogódzóját, de ugyanakkor a szá-

mon kérő székét is, amely előtt vállalnom kellett az erkölcsi felelősséget mind szavaimért, mind cselekedeteimért. Ez a felelősségérzet határozta meg egyéni sorsomat, ez gátolt meg abban, hogy „egészséges” származásom előnyeit és képességeimet kihasználva, az anyagi jólét sima útját járjam. Tudom, senki sem kért rá, hogy ezt az utat válasszam. Mért tettem hát? Igen, a gyémántot sem kéri senki, hogy éppen úgy kristályosodjék, szerkezetét anyagának öntörvényei határozzák meg. Tán a léleknek is megvannak a maga öntörvényei, melyek kristályrendszerbe foglalják az értelem és érzelem világának kusza szövevényét, létrehozzák azt a tudatot, amely az egyén individualista hajlamait megnyesegeti, s őt az őt is megtartó közösség egyetemes céljainak szolgálatába állítja. Tudta ezt Ady is, aki egy életen át sikertelenül viaskodott a magyar Ós Kajánnal, élete végéig megmaradt „civódó magyar”-nak. Mindenekelőtt tőle tudta ezt a világ legnagyobb és legtudatosabb költője, József Attila, aki azért magyar költő, mert a nemzetköziség értelmezésének legzűrzavarosabb korszakában is azt vallotta, hogy „Igazán / csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz, / Magaddal is csak itt bír-hatsz, / óh lélek! Ez a hazám.” Ha nagyon bántották, a „népért siró bús, bocskoros nemes” Adyban felvetődhetett a harcnak való hátat fordítás gondolata, József Attilának már más választási lehetőség nem adatott, önmaga elől nem futhatott meg: „Felelj – / innen vagy? / Innen-e, hogy, el soha nem hagy / a komor vágyakozás, / hogy olyan légy, mint a többi nyomorult”... Ha van elkötelezett irodalom, ars poeticáját igazabbul soha senki meg nem fogalmazta.

Másnap reggel úgy ültem fel a Székelykocsárd felé induló vonatra, hogy emlékezetemben ott zsongott még a feketébe öltözött, torozó rokonság mozgalmas tablója.

Három nap múlva pedig az országhatár felé robogott velünk a nemzetközi expressz. Feleségem meg kislányom felszabadultán csevegett, tervezgetett, a vakációzás boldog tudatában éltek, s fogalmuk sem volt róla, hogy a kiránduló alumíniumdobozban, a sült hús alatt, nejlonba csomagolva ott lapulnak a család legfontosabb iratai, hogy végleg otthagytuk otthonunkat, s e pillanatban tulajdonképpen földönfutók vagyunk, akik azt sem tudják, hogy útlevelük lejárta után hol hajtják álomra fejüket. Én is csupán annyit tudtam, ezt azonban a halál bizonyosságával, hogy nekem Romániába visszamenni többé nem szabad, nem lehet, de hogy ezen a földgolyón végül is hol találunk új otthonra, arról fogalmam sem volt. Nem is nagyon törtem rajta a fejem. Tudtam, hogy Nyugat-Európa minden országában barátaim vannak, s azt is, hogy nekem bármelyik nyugat-európai állam menedékhelyt ad. A többit majd meglátjuk.

A román vámvizsgálaton szerencsésen átestünk, kis csomagjaink nem keltették fel a vámosok gyanakvását, ám a bennem felhalmozódott feszültség csupán akkor szűnt meg, amikor vonatunk mozgásba lendült, s Biharpüspököt elhagyva, szép csendesen beküszört a határzónába. Biharkeresztesre érve kislányom nem bírt magával, kirohant, s leszállt a vonatról, hogy lába érintse Magyarország földjét. Boldogan rohant vissza, s lélekszakadva újságolta: – Apukám, képzeld, itt a katonák is magyarul beszélnek. – Aztán a nyakamba csimpaszkodott, s könnyörögni kezdett: – Apucika, maradjunk itt örökre. Ne menjünk vissza Romániába. – Feleségem erőlyesen rászólt: – Ne beszélj számárságokat, mi kolozsváriak vagyunk, ott az otthonunk. – Kislányomnak legörbült a szája széle: – Igen, de én ott félek.

Megdöbbsentem. Kislányom a romániai magyarok alapvető életérzését fogalmazta meg. Vigasztalóan öleltem magamhoz: – Majd meglátjuk, kislányom, egy egész hónap áll rendelkezésünkre. Lehet, hogy nem megyünk vissza. – Feleségem mérgesen szólt rám: – Mért bolondítod? Jól tudod, hogy itt nem maradhatunk. – Itt volt az alkalom, hogy titkomat óvatosan közöljem vele: – Igazad van, de talán továbbmehetünk valamelyik nyugati országba. – Feleségemnek kerekre tágult a szeme: – Idegenek közé? – Idegenek, de legalább nem ellenségesek. – Idegenek közé nem megyek. Mit kezdenék én ott? – Jobbnak láttam megszakítani a beszélgetést.

A Nyugati pályaudvaron fiatal mérnök barátom várt feleségestől. Kiránduló diákként ismertük meg őket Erdélyben, utána évekig jártak hozzánk. A Münnich Kollégiumban szereztek számunkra egy diákszobát, s némi pénzünk is volt náluk, egy hónapra biztosítva volt a megélhetésünk. Ablakunk a Gellért-hegyre nyílt, nem bírtunk betelni a csodálatos panorámával.

Feleségem meg kislányom másnap belevetette magát a nyári Budapest forgatagába, én pedig elindultam, hogy egyengetni próbáljam sorsunk további alakulását. Első utam régi barátomhoz, dr. Czine Mihályhoz vezetett. Feltártam helyzetemet s tanácsát kértem. Azt javasolta, forduljak Cseres Tiborhoz. Elmentem az Írószövetséghez, de csak a főtitkárt, Veress Miklóst találtam ott, Cseres Tibor a Szovjetunióban nyaralt, várnom kellett. Az Európa Könyvkiadóban felkerestem Ara Kovács Attilát, s miután elmondtam neki, mi járatban vagyok, arra kért, írjak egy rövid feljegyzést, melyet ő továbbítani fog az illetékes szervekhez. Augusztus 20-a körül Cseres Tibor is hazérkezett. Egy hét múlva megkaptuk az engedélyt, hogy Magyarországon maradhatunk.

Magánéletem legfontosabb egzisztenciái és problémái megoldódtak tehát: saját népünk körében maradhattunk, kislányom anyanyelvén folytathatja iskolai tanulmányait, feleségem egyetemi képzettségének megfelelően magyartanárnőként dolgozhat, én pedig magyarul írhatok, taníthatok, tudásom, tehetségem nem válik holt tőkévé. Barátaink jóvoltából megvan a legszükségesebb ruhaneműnk, s ideiglenesen szükséglakást is kaptunk. Tudom, hogy idővel megoldódnak másodrendű egzisztenciális problémáink is: valahol majd kapunk egy lakást, amely a mi új otthonunk lesz, jövedelmünk lesz, melyből pótolhatjuk elvesztett dolgainkat. De hát akkor mért nem alszom éjszakákon át, honnan ez a pillanatra sem szűnő fájdalom? Hogy hatvanéves koromban kell előről kezdenem mindent, amikor a magam korú, normális életpályát befutó férfiak nyugdíjba vonulnak, s élvezik munkájuk gyümölcsét? De hisz épp attól rettegetem Romániában, hogy nyugdíjba küldenek, hogy tétlenségre kárhoztatnak. Itt legalább dolgozhatom, ha nem is tudom már bepótolni mindazt, amit elvesztettünk.

Igen, dolgozhatom, mint annyi más magyar értelmiségi, de odaát Romániában úr maradt utánam. Az emberek nem tudják, mért kellett eljőnnöm, joggal hihetik, hogy a nehézségek elől szöktem meg, hogy elárultam őket. Távozásommal magam növeltem elbizonytalanodásukat.

Ülök hatvanéves fejjel egy ideiglenes lakásban kölcsönként írógép mellett, ajándékba kapott ruhában, s azon rágódom, hogyan jutottam ebbe a helyzetbe.

Egyáltalán mi az az erő, amely pályámat megszabta? Mi akadályozott meg abban, hogy már a legelején a hatalom szolgálatába álljak, s „birtokon belül” éljem életemet? Hiszen a feltételek adva voltak – „egészséges” származás, jó szellemi képességek, a közösségi ügyek iránti fogékonyság –, csupán a lehetőségeket kellett volna kihasználnom. A lehetőségeket, melyeket bőségesen nyújtogattak felém. Talán akkor és ott, az indulásnál dőlt el minden. S hogy épp így dőlt el, származásom és gyermekkorom az oka. Hadd kezdjem hát onnan életem szálának lebonyolítását.

1927. november 21-én születtem Marosvécsen, Maros-Torda vármegyében, Marosvásárhelytől északra mintegy negyvenöt kilométerre. Tudatom alakulása szempontjából sorsdöntő volt mind a hely, mind az időpont.

Szülöfalum eredeti neve Vécs. Így fordul elő az 1228-ból fennmaradt első dokumentumban (Weech), ezen a néven szerepel végig történelmünk folyamán, s a környék lakói is így emlegetik mind a mai napig. Ezt az alakot vették át a románok is, akiknek a nyelven a Vécs Ieci-csé (Jecs) torzult. A Maros előtagot csupán az 1867-et követő új adminisztratív beosztás bevezetésekor ragasztották Vécshez, hogy a Heves megyei Vécestől megkülönböztessék.

Vécs története kicsiben Erdély története, s nem csupán a magyar honfoglalás óta. A Daciát meghódító Traianus katonái a Maros mentén előrenyomulva Vécsen alapodtak meg, a keleti limesen a vécsi castrum volt Dacia Porolissensis legdélibb tábor, melyet hadiút kötött össze a Marosvásárhelytől délre állomásozó légio központjával. A vécsi földből előbukkanó római eszközök, feliratos kövek, edények és pénzek világosan mutatják, hogy a római civilizáció egészen Vécsig sugárzott ki. A vécsi castrumban székelő két *alla* megpróbált ugyan északabbra nyomulni, hogy a Porolissumból Vécs felé vezető hadiutat, mely a mai Disznajónál érte el a Maros völgyét, biztosítsa, s a mai Déda fölött megkísérelt táborhelyet kiépíteni, de csakhamar vissza kellett vonulnia, minden bizonnyal azért, mert a Véctől Dédáig terjedő kis medencét három oldalról átölelő ősréngetegekben meghúzódó dákok folytonos támadásainak nem tudott ellenállni. Dédától Maroshévig járhatatlan volt a Maros völgye, a jobb partot a Kelemen-havasok, a bal partot a Görgényi-havasok áthatolhatatlan sziklái és ősréngetei zárták le, úgyhogy a vécsi vár nemcsak politikai-adminisztratív, de földrajzi értelemben is igazi limes volt.

De limes, azaz véghely maradt Vécs a magyar honfoglalás után is igen sokáig, etnikai értelemben pedig mind a mai napig.

A vécsi várat a római castrum köveiből építették fel. Tárgyi bizonyítéka s beszédes jelképe is annak, hogy ezen a tájon a római civilizációt mi vittük tovább. Hogy ki és mikor építette, nem tudjuk. A fennmaradt okiratokban 1228-ban jelenik meg először, mégpedig olyanformán, hogy II. Endre elveszi Simon bán fiától, Véctől, és Tomaj Dénesnek, a Bánffy család ősének adományozza. A Bánffyaktól Mátyás király veszi el a Veress Gáspár-féle lázadás után, s ettől kezdve sűrűn váltogatják egymást a tulajdonosok. Ungor János, Szobi Mihály, Werbőczy István, Balassi János után 1551-ben Kendy Ferenc következik, aki 1557-ig Dobó István mellett Erdély társvajdája. Ez a művelt főúr építteti át a várat reneszánsz kastéllyá, megadva ezzel végleges formáját.

Ezután már csupán az első világháború előtt hajtottak végre rajta némi változtatást, amikor az északkeleti rondellát Schulek Frigyes négyszögletű, szakállszárítóval ellátott, reneszánsz típusú toronybástyává alakította át. Szegény Kendy Ferenc innen indult el az 1558. augusztus 1-re összehívott gyulafehérvári országgyűlésre, melyen azonban már nem vehetett részt, mivel a „híg velejű” Izabella Balassi Menyhárt főkapitánnyal a gyűlést megelőző éjszakán öccsével, Kendy Gáborral és Bebek Ferencsel együtt „miszlikbe vágatta”. Vécset akkor az öreg Wesselényi István kapja mag, ám a vesztes hadadi csata után, 1561-ben János Zsigmond Báthory Istvánnak adja, kárpótlásul Szatmár elvesztéséért. Báthory azonban a Habsburgok börtönébe kerül, János Zsigmond meg azzal hálálja meg hűségét, hogy Vécset törtető kedvencének, a lugosi vicebán fiából rövid idő alatt Erdély kincstartójává emelkedett Bekes Gáspárnak ajándékozza. Az 1571 februárjában megtartott marosvásárhelyi országgyűlés után ide, kedvenc hívéhez megy pihenni, vadászni, de megbetegszik, s betegségéből többé nem gyógyul fel. Bekes Gáspár, aki épp odajár a „speyeri punktumokat” ratifikáltatni, későn érkezik, a fejedelmi székben már Báthory István ül, s neki két év múlva futnia kell Erdélyből. Vécs ismét a Báthory kezébe kerül, aki azt Hagymási Kristófnak, az egyik „testamentomos úrnak” zálogosítja el Dés sóbányáiért. Az ámokfutó Báthory Zsigmond, Lengyelország felé tartva, 1599 tavaszán Vécsen rejti el kincsei egy részét, melyet a sellembergi csata után Vitéz Mihály kerít kézre rablókapitánya, Baba Novak révén. A feldúlt és gazdátlan Vécset öt év múlva Bocskai Miklós kapja meg bátyjától, aki a domíniumot egyúttal liber baronátussá is teszi, ám Báthory Gábor a liber baronátust brevi manu megszünteti. Mindezek után Bethlen István, majd ennek halála után I. Rákóczi György lesz Vécs gazdája, akit 1648 nyarán ugyancsak itt ér el a halálos kör. Végredeletében a vécsi domíniumot hű emberére, Kemény Jánosra testálja, minek következtében *1648 októberétől az 1948-as romániai államosításig, tehát kerek háromszáz esztendeig, Vécs megszakítás nélkül a Kemény család, tulajdonát képezi.* A Maros megyei Turistakalauz (Județul Mureș. Ghid turistic) román szerzőit mindez nem gátolta meg abban, hogy Vécs mai román nevét – Brîncovești – Constantin Brîncoveanu havasalföldi vajdától (1692-1717) származtassák, azt állítva, hogy Vécs Brîncoveanu tulajdonát képezte. Jellemző módszere ez a román történetírásnak, amely még saját hazugságait illetően sem következetes. Ugyanis Vécset az 1930-as évek nagy románosító akciói alkalmával nevezték el – nem Brîncovești-nek, hanem Brâncovești-nek, mégpedig Crăciun Ioan vécsi román pap javaslatára, aki beadványában azt állította, hogy Brankovics Száva erdélyi ortodox püspököt Apafi Mihály fejedelem a vécsi várban kínoztatta halálra. Az átkeresztelés tehát már eredetileg hazugságon alapult, mivel a román nemzeti hőssé előléptetett szerb despotaivadékot – Brankovics György testvérét –, aki a Biblia románra fordítására és kinyomtatására kapott 7000 aranyat egyszerűen ellopta, Apafi valóban bezáratta, de nem Vécsre, hanem Radnótra, ahonnan testvére közbenjárására két év múlva kiszabadult. A Brâncovești azonban nem hangzott jól a román füleknek, s így szépen átalakult Brîncovești-té, ami lehetőséget adott arra a hazugságra, hogy Vécs a Brîncoveanu birtoka volt.) Az egészben a legmeghökkenőbb az, hogy ezt az otromba hazugságot Vécs utolsó tulajdonosa, az író Kemény János is elhitte és terjesztette.

A fejedelemségre törő Kemény János, aki Aranyosmedgyesről 1660 novemberében indul be Erdélybe, Vécsen állapodik meg, innen megy Görgénybe, hogy Barcsai Ákossal tárgyaljon, s 1661. január elsejének reggelén innen indul a szászrégeni fejedelmválasztó gyűlésre. Rövid időre Vécsre költözik felesége, Lónyai Anna is, akinek ajándékát, egy aranyfonallal kivarrt, csodálatos úrasztalterítőt, ma is kegyelettel őrizi szülőfalum református egyháza.

Persze a falu lakóinak emlékezete mindezekről a tulajdonosokról s a tulajdonosok személyéhez fűződő történelmi eseményekről semmit sem őrzött meg. Azazhogyan valamit mégiscsak megőrzött. A falu Sósdomb nevű részén, a Radnóti Szakács család kertjének közepén húsz-huszonöt méter átmérőjű, sással benőtt horpadás található, melyről az öregek még az én gyermekkoromban is azt mesélték, hogy azoknak a vécsi-eknek a közös sírja van ott, akiket a tatárjárás idején halomra gyilkoltak. Mivel az iskolában csakis az 1241-es nagy tatárjárásról tanultam, nem adtam hitelt az öregek szavának, nem tudtam elhinni, hogy a falu emlékezete képes volt megőrizni a hétszáz évvel azelőtt történt dolgokat. Csupán egyetemistaként szereztem tudomást a II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratát követő 1658-as tatárjárásról, s a véletlen folytán az is igazolást nyert, hogy a sással borított horpadás alatt valóban tömegsír van. A Rákóczi-urbáriumból aztán azt is megtudtam, hogy az 1658-as tatárpusztítás után Vécsen mindössze 14 ember maradt életben, s hasonló sorsra jutott a Vécstől északra fekvő Disznajó, Holtmaros és Magyaró is, a Vécstől északnyugatra fekvő Veresszéknék pedig csupán a neve maradt fenn. E példátlan pusztítás nyomán románosodott el a Vécshez tartozó Erdősszakál (Săcalu de Pădure), valamint Lóvér (Luieriu), s alakult ki az a román gyűrű, amely a Szászrégentől északra fekvő Maros menti magyar falvakat halálos szorítással öleli körül. Ugyanis a honfoglalást követő évszázadokban a Vécstől északra elterülő Maros-medence erdőit fokozatosan kiirtották, s helyükben a Maros jobb oldalán Disznajó, bal oldalán Holtmaros és Magyaró jött létre, mely a Vécset említő első okmányban már előfordul. E színmagyar községek folytatásaképpen azonban az erdélyi fejedelmek kisoroszokat (Marosoroszfalu=Ruşii-Munţi) és barcasági románokat telepítettek (Monosfalu=Morăreni, Kövesd=Pietriş, Dăda), melyek a Maros menti magyarságot elszigetelték a gyergyói székelységtől. Keleten viszont, a Maros bal oldalán, a román Idecspatak, a szász Alsó- és Felső-Idec, a kisoroszból románná vált Oroszidecs, valamint Kázava szigetelte el a felső Maros menti magyar falvakat a székelységtől.

Ez a permhelyzet, ez a folytonos veszélyeztetettség határozta meg szülőfalum sorsát, lakóinak ezért kellett nem egészen száz év leforgása alatt háromszor elmenekülniük, mindenüket prédául hagyva a szomszédos román falvak lakosságának: 1848-ban, 1916-ban és 1944-ben. Visszatértükkor a pusztta épületeknél egyebet sohasem kaptak, ám ha netán kedves tárgyaik, bútoraik, edényeik, varrottasaik után fáj a szívük, hiánytalanul viszontláthatták azokat a szomszédos román falvak házaiban, új tulajdonosaik egy csöppet sem szégyenkeztek miattuk.

Vécs tehát nem a Székelyföldhöz, hanem a régi Maros-Torda vármegyéhez tartozott, annak volt a legkeletibb domíniuma, jöllehet a székely ispánok székhelye, Görgény vára, mindössze 18 kilométerre állt tőle. Caput bonorum, azaz birtokközpont lé-

vén, gazdasági jelentősége megnőtt, a XV. századtól már oppidum, tehát mezőváros, ellentétben a környező falvakkal, melyeket az okmányok pagusként emlegetnek. Vásárjogot is kap. A vécsi vásár napja július másodika, a katolikus naptár szerint Sárlos Boldogasszony napja, a családlátogatás ünnepe. Bárhová is vetné a sorsa, erre a napra minden vécsi hazalátogat mind a mai napig.

Jóllehet a vár elérhetetlen magasságban trónolt a falu fölött, a vécsiek csaknem transzcendens szeretettel szerették. Képe szimbólummá vált lelkükben, a szülőföldjéhez ragaszkodó ember egészséges szimbólumává. Ha a vécsi lány szolgálni indult, ha a vécsi legényt katonának vitték, vagy ha a falunak menekülnie kellett, nem családi házukat, nem kis vagyonkájukat, hanem a vécsi várat siratták: „Mikor látom meg még egyszer a vécsi várat!” Nem a vár tulajdonosait szerették – azokkal szemben csaknem közömbösek voltak –, hanem magát az épületet, melynek impozáns méretei és nemes vonalai oly mélyen ivódtak lelkükbe, hogy hozzá képest a legszebb városi épületek is szánnivaló tákolmányoknak tündek. A régi kőveket szerették, melyek a történelmi folytonosságot és biztonságot sugallták, anélkül, hogy minderről számot adtak volna. Ma már látom: a vár iránt megnyilvánuló különös ragaszkodásukban az egyszerű ember hazafisága nyilvánult meg, az otthon tárgult hazává.

Ebbe a várcentrikus vécsi világba születtem bele én is, mégpedig szüleim harmadik gyermekeként. Gyermekkoromban számomra is a vár jelentette e fantáziányitogató csodát, s testesítette meg az erdélyi népmesék világát: a vérépítő óriásokat, a vár alatt lakó tündéreket, a parasztlányokat kocsijuk elé fogó várurakat és a gonosz mostohájuk zsarnokságában szenvedő szép és kedves várkisasszonyokat.

Sorsom azonban úgy hozta, hogy csakhamar alkalmam nyílt közelebből megismerni mind a várat, mind pedig a vár lakóit.

Gyermekkoromban a hajdani váruradalom emléke élénken élt még a falu emlékezetében, sőt a földesúri rendszer egyes maradványai is felismerhetők voltak még. A Maroson átvezető „nagyhid” például az uradalom tulajdonát képezte, használatáért a vécsiek kétnapi robottal adóztak, az idegenek meg vámot fizettek. Még érdekesebb volt a „sósikutak” problémája. Az a hatalmas sóér, amely Kárpátukrajnából indulva Parajd felé húzódik, Vécsen vonul keresztül, s Vécs határában néhol csaknem a felszínre tör. A kincssel felérő sóhoz a parasztok nem nyúlhattak, hiszen akit a „sóórók” lopáson fogtak, brevi manu felkötötték, ellenben az uradalom „sósikutat” ásatott minden faluja számára, amelyből hetente annyi koncentrált sós vizet vihettek haza, amennyit akartak. Abban a pénzszegény világban igen nagy előnyt jelentett ez a környék parasztjai számára. Érdekes módon ez a szokás fennmaradt az 1848-as jobbágyfelszabadítás után is, sőt az 1921-es romániai földosztás után is, egészen az 1948-ban végrehajtott államosításig. Az uradalom tartotta fenn a Maros vesszőgátját, amely a vizet a „malomárokba” vetette. A malomárkot, amelyen az uradalom tulajdonát képező malom épült, ugyancsak az uradalom tisztíttatta évente. A vizimalmot az államosítás után lebontották, a malomárok energetikai funkciója megszűnt, tisztításáról senki nem gondoskodott, s így a 10 kilométeres, természet adta öntözőcsatornát is sorsára hagyták. A gát idővel tönkrement, s a víz nélkül maradt malomárok néhány évtized alatt teljesen feltöltődött.

A falu és a vár között azonban a legszorosabb köteléket az jelentette, hogy a min-denkori „báró” a jobbágyfelszabadulás, sőt az 1921-es földosztás után is kegyura ma-radt a vécsi református egyháznak. Adományokkal járult hozzá a kiadásokhoz, lakást és tüzelőfát biztosított a papnak meg a kántortanítónak, az iskolai év végén pedig a vár mögött húzódó parkban majálist rendezett az iskolás gyerekek számára. A vécsi gyerekek szempontjából ez utóbbi volt a legfontosabb, hiszen életükben ekkor pillant-hatták meg közvetlen közlőrl a várat, melynek területe egyébként zárva volt, sőt, ek-kor ihattak életükben először tejeskávét, melyhez még ráadásul fehér zsemle is járult. A kegyúri funkciónak azonban az első világháború után nőtt meg a jelentősége, ami-kor az állami iskolát a román állam vette át s változtatta román tananyelvű iskolává. Az anyanyelvéhez ragaszkodó erdélyi magyarságnak az egyházak szárnya alá kellett menekülni, létre kellett hoznia felekezeti iskoláit, ami azonban roppant anyagi meg-terhelést jelentett. A vécsi kegyúr tudta, mi a kötelessége. Nemcsak a pap és a két ta-nító eltartásához járult hozzá igen nagymértékben, hanem az új, két tanerős felekeze-ti iskola felépítéséhez is, s ráadásul mindvégig biztosította az iskola működéséhez szükséges tűzifát. Ez az új iskola vált a vécsi magyarság anyanyelvi kultúrájának fel-legvárává: nemcsak a gyerekek anyanyelvi oktatását biztosította, hanem helyet bizto-sított a dalárdának, a református nősövetségnek és a gazdakörnek is.

A kegyúr, aki mindezt segített megteremteni, a ma már jól ismert író és iroda-lomszervező, báró Kemény János volt. Az építész pedig, aki a vécsi református iskolát tervezte és felépítette, Kós Károly, a két ember, aki sorsom alakulására tudtán és aka-ratán kívül is döntő befolyással volt.

1920-ban egyenes ági leszármazott nélkül hal meg az öreg báró Kemény Kálmán, Vécs utolsó régi típusú várura, Kemény János fejedelem egyenes ági leszármazottja. A küszöbön lévő földosztás kivédésére készülő Kemény család Vécset az egyik lesze-gényedett és Amerikába kivándorolt, oldalági Kemény fiának juttatta. Így lett Vécs urává az ifjú báró Kemény János, aki 1904-ben született a pennsylvaniai Pittsburgh-ben. A kisgyerek az amerikai iparváros légkörében cseperedett fel, majd hétéves korá-ban hazahozták, s a pusztakamarási Kemény családnál nevelkedett szegény rokon-ként mindaddig, míg a vécsi uradalom reá nem szállt! Kolozsvári gimnáziumi tanul-mányainak befejezése után a bécsi erdészmérnöki egyetemen próbálkozott, ám csak-hamar visszatért Kolozsvárra, s végül is a református teológiát végezte el. Ennek kö-vetkeztében az új örökös nemcsak kegyurává lett a vécsi református egyháznak, ha-nem felszentelt – második – papjává is, akinek kötelessége volt minden évben leg-alább egy istentiszteletet tartani. Ám kolozsvári teológiai tanulmányainak más, sok-kal fontosabb következményei is voltak. A költői hajlamokkal rendelkező fiatal báró a kolozsvári unitárius teológia bennlakásában lakott, amely valóságos gyűjtőtábora volt a születőben levő romániai magyar irodalom legfiatalabb képviselőinek. A verselgető Kemény itt ismerkedik meg s köt életre szóló barátságot azokkal a fiatal írókkal – köz-tük Kacsó Sándorral –, akiket ma a *Tizenegyek* néven tart számon az irodalomtörté-net, s akiknek hasonló címen kiadott antológiájában már Kemény János versei is sze-repelnek. Ezek között a lelkes fiatalok között teszi magáévá a születő-forrongó román-iai magyar irodalom ügyét. Önálló verseskötetet is jelentet meg, ám tekintélyét nem

költői tehetségével vívja ki, hanem azzal, hogy 1926 nyarán háromnapos tanácskozásra hívja meg vécsi kastélyába a gróf Bánffy Miklós és Kuncz Aladár által javasolt harminc romániai magyar író, s ezzel megalapítja a két világháború közötti korszak legnagyobb jelentőségű romániai magyar írói csoportosulását, a Marosvécsi Helikont, amely e korszakban a legnagyobb hatással volt a romániai magyar irodalmi élet alakulására. *Tükör előtt* című elbeszélő költeményében Dsida Jenő így állít emléket Kemény Jánosnak:

*S Kemény János. A térképen kereszttel
Jelölik majd, hol állt a vécsi vár,
S hirdetik; itt volt az erdélyi Keszthely,
Mely fényt vetett egy sötét és sivár
Világra...*

De mi köze mindennek az én személyes sorsom alakulásához? Nagyon is sok!

Kemény János az első helikoni összejövetel alkalmával bizta meg Kós Károlyt, hogy Vécsnek református elemi iskolát építsen. Az iskola 1927-ben, tehát épp születésem évében nyitotta meg kapuit a vécsi nebulók előtt, hogy húsz nehéz éven át – egészen az 1948-as államosításig – igazi tűzhelye legyen a vécsi magyarok anyanyelvi kultúrájának. Ez az iskola változtatta meg a falu feudális arculatát, s rakta le a fiatal generáció anyanyelvi műveltségének alapjait, létrehozva ezzel az egészséges nemzeti tudatot. Nagyszerű tanítóinak volt bátorságuk hozzá, hogy a hivatalos román történelem és földrajz mellett megtanítsák tanítványaiknak a magyar történelmet és földrajzot is, sőt ahhoz is, hogy az iskola padlásán elrejtett régi magyar nemzeti zászlót a nagyobb osztályoknak megmutassák.

1935 szeptemberében ebbe az iskolába írtattak engem is. (Tulajdonképpen 1934-ben kellett volna iskolába mennem, ám mivel novemberben születtem, még nem töltöttem be a hetedik életévemet, s így a román törvények értelmében nem vehettek fel, minek következtében két hónap miatt egy évet késtem.) Az én esetemben azonban a Helikon jótékony hatása nem merült ki abban, hogy magyar iskolában tanulhattam. Az iskolai tananyagot – az írást és olvasást is beleszámítva – nem az iskolában, hanem otthon, két nagyobb testvéremtől tanultam meg oly tökéletesen, hogy egyes leckéket még ma is fel tudok mondani. Az iskolánál sokkal nagyobb volt a jelentősége annak, hogy a Helikon egy számomra teljesen új, más világot csillantott fel: a szellem embereinek világát. Első fokon e világ külsőségei révén. Gyermekkorom falujának megvolt a jól körvonalazott, szilárd értékrendje, amely szerint az emberiség két nagy kategóriára oszlott: urakra és parasztokra. Az urak kategóriájába, a sajátos vécsi értékrendet tiszteletben tartva, a következők tartoztak: segédjegyző, jegyző, tanító, pap, orvos és báró. Ami e kategóriákon kívül esett, a vécsi paraszt számára idegen volt, sőt egyenesen ellenséges. Az író a vécsi ember számára nem tartozott egyetlen kategóriába sem, mivel konkrét fogalomként nem is létezett. Az ő tudatában az iskolában tanult „irodalom” – az a néhány vers, elbeszélés- és regényrészlet – éppolyan volt, mint a Biblia, melyet hajdanvolt emberek írtak valamikor nagyon régen, s akik éppoly ti-

tokzatos lények voltak, akár az apostolok: Petőfi, Arany, Vörösmarty, Jókai, Mikszáth, Pósa Lajos. De hogy élő író is létezik, s az éppolyan ember, mint bárki más földi halandó, azt a vécsi parasztok el sem tudták volna képzelni.

Ilyen körülmények között futott szét a hír a faluban, hogy a várba írók érkeznek. A helikoni megbeszélések idejére ugyanis Kemény János a nőszövetségtől kért segítséget, hiszen a harminc-harmincöt vendég ellátásához a vár személyzete közelről sem volt elégséges. A földöntúli jelenségeknek számító erdélyi írókkal így a vécsi fiatalasszonyok kerültek kapcsolatba leghamarabb, ám csakhamar megláthatták őket a falu többi lakói is. Hiszen a nőszövetség mozgósítása előre jelezte, hogy az írók melyik napon érkeznek, s így a kíváncsiaknak lehetőségük volt rá, hogy a Marosvásárhelyről érkező délutáni vonathoz kimenjenek. Persze mindenekelőtt a gyermekeknek. De túl ezen, szabadidejükben az írók le-lesétáltak a faluba, s horribile dictu, néha még szóba is álltak egy-egy emberrel. Ám az igazi nagy élményt a helikoni megbeszéléseket berekesztő ünnepi estély jelentette, ahol az írók egy része írásaiból olvasott fel a falu összesereglett lakosságának. Az ünnepséget rendszerint a park évszázados tölgyei alatt tartották. Ott kucorgott a falu apraja-nagyja, s áhitattal hallgatta a magyar szót még akkor is, ha magából a felolvasott szövegből nem sokat értett.

Az első élő író a vécsi állomáson láttam meg én is. Többedmagával szállt le a vonatról, de én csak őt bámultam. Sötét ruhás, fekete hajú, magas, katonás tartású, roppant előkelő úr volt, s jókedvűen nevetett. Ma sem tudom, hogy ki volt, de ez számomra akkor nem is volt fontos. Énreám a fizikai megjelenése hatott: ő volt az ÚR. Nem tanító, nem pap, még csak nem is báró, hanem kategórián felül álló ÚR, akinek a személyén keresztül egy más, roppant távoli, de valahol létező világ tört be életembe. Megbabonázva bámultam, s tudom, ha hívott volna, elkísértem volna akár a világ végéig.

Az évek során aztán megismertem a Helikon valamennyi íróját, de akkor már ennek nem volt különösebb jelentősége. Akkor már a könyvet szerettem, az irodalom vont a bűvkörébe. S hogy így történt, azt is a Helikonnak köszönhetem. Lakásunkban a Biblián, zsolttároskönyvön és kalendáriumon kívül más könyv nem volt, s ez volt a helyzet a többi parasztházban is. Ilyen körülmények között határozták el a Helikon írói valamikor a harmincas évek elején, hogy Vécs számára egy kis nyilvános könyvtárat alapítanak. A könyveket az írók adták össze, s az adakozók élén Kemény János állt, az adománykönyveknek több mint a fele a vécsi várkönyvtár bélyegzőjét viselte. A kis könyvtár a református parókia irodájában kapott helyet, a könyvtárosi feladatokat a pap látta el – önkéntes alapon.

Ez a könyvtár nyitotta meg előttem az irodalom birodalmába vezető kaput. Tavasztól ősziig ugyan nem volt időnk az olvasásra, hiszen a családom látástól vakulásig a mezőn dolgozott, ám amint a hosszú téli esték beköszöntöttek, elérkezett az én világom. Vacsora után a család csöndben munkához látott: nagyanyám, édesanyám meg a nővérem font, varrt vagy kötött, édesapám meg a bátyám tengerit morzsolt, ostort font, fűrt, faragott, én pedig a petróleumlámpa fényénél felolvastam. Azoknak az estéknek a forró hangulata ma is bennem él. Együtt éltük át a könyvekben leírt eseményeket, együtt örültünk és együtt sirtunk kedvenc hőseink sorsán. Ma már fel tudom

mérni, hogy a kis könyvtárat remek érzékkel állították össze az adományozók, zömmel színvonalas gyermek- és ifjúsági irodalmat tartalmazott. Az első könyv, melyet hazavittem, Benedek Elek *Magyar mese- és mondavilága* volt, s folytatásként rögtön Tamási Áron *Ábelje* következett. Aztán sorra jöttek Simonyi öbester kalandjai, Magyar László afrikai utazásának regényes feldolgozása, Gracza György negyvennyolcas tárgyú elbeszélései, Rákosi Viktor könyvei, a *Ben Hur*, Móra Ferenc, Jókai, Mikszáth, a költők közül meg Petőfi és Vörösmarty, akit mi a legjobban szerettünk, a *Szegény asszony könyvét* a *Petikét* meg a *Szép Ilonkát* annyiszor el kellett olvasnom, hogy ma is könyv nélkül tudom. A legnagyobb élményt azonban Arany *Toldija* jelentette, amely a mi „irodalmi ismereteinket” jelentő népköltészetből zökkenésmentesen vezetett át a „magas irodalomba”: minden szavát értettük, hőseinek minden lelki rezdülését átéreztük, s tökéletesen azonosultunk Arany erkölcsi világával. Népelet és történeti tematika egyetlen magyar irodalmi alkotásban sem fonódik össze oly szervesen, mint Arany *Toldijában*. Némileg a *Toldi* világához kapcsolódott Gabányi János négykötetes munkája, a *Magyar várak legendái*, melynek anyaga az egész történelmi Magyarország területét átfogta. Bizonyára nem tartozott a klasszikus értékek közé, hiszen azóta sem hallottam róla, ám azt tudom, hogy rám igen nagy hatással volt.

Az olvasás meg az eleven irodalmi életet jelentő *Helikon* bűvölete csaknem észrevétlenül vezetett el az íráshoz. Persze a legtisztább gyermeki játék volt ez is, akár a fűzfásip vagy a kőreből készített szekér meg ókröcskék, a különbség csupán az volt, hogy „írásaimat” rettentően szégyelltem, dugdostam. Ennek oka az volt, hogy két évvel idősebb bátyám, akinek a „költői szerepjátszásról” aligha volt fogalma, a népdalok és Petőfi-versek utánérzéseiből fogant „szerelmes verseim” lírai hőseit vélem azonosította, s alaposan kigúnyolt, így hát már a kezdet kezdetén magamba zárkóztam, s verseimet meg rövidke „elbeszéléseimet” egy iskolai füzetnek álcázott vonalas írkában rejtettem el.

Nem is az irodalom volt az, amely a paraszti életformával való szakításra a konkrét lökést megadta. Hiszen „írói ambícióimat” otthon is kiéltem, s ha volt is bennem valami nagy, meghatározhatatlan elvágódás, ilyen irányú gondolataim sosem öltöttek konkrét formát. Nem is ölthettek, hiszen példa, előkép hiányában fel sem merült bennem, hogy a paraszti létformából én is kitorhetnék. Így hát éltem a falusi gyerekek megszokott életét, tavasztól késő őszig egy sorban robotoltam a család többi tagjával, tízéves koromtól pedig minden vakációm a Maros-völgyi iparvasutakon töltöttem – pályamunkás napszámosként. Ugyanis Vécs az 1900-as évek végére alaposan túlnépesedett. A három-négy holdas törpebirtokok nem bírták eltartani a lakosságot, a külterjes gazdálkodást folytató uradalom pedig mindössze 20-25 paraszti családnak nyújtott nyomorúságos megélhetést. Ezeken az állapotokon az 1921-es romániai földreform sem változtatott lényegesen, hiszen a föld nélküli családok általában egy hold földet kaptak, amely arra sem volt elég, hogy bár a család számára szükséges kukoricát megteremje. Így hát a fiatalok nagy része szolgálni ment: a legények a közeli szász falvak – Bátos, Dedrád – nagygazdáikhoz, a lányok meg a szászrégeni, marosvásárhelyi meg besztercei urakhoz, míg a házas férfiak tutajozással tettek szert némi mellékkeresetre. Az első világháború után fellendülő Maros-völgyi fakitermelés aztán

új lehetőségeket nyitott meg a vécsi férfiak számára, Dédabisztrától Maroshévízig a Marosba ömlő minden nagyobb hegyi patak völgyében kisvasút épült, a vasútépítő és karbantartó pályamunkások pedig a vécsi férfiak voltak. Az első vécsi pályamunkás-generáció még az 1910-es években lopta tudományát a székely körvasút északi szárnyát építő „taljánoktól”. Ennek az első generációnak a tagjai közül kerültek ki az egyes gyártelepek pályafelügyelői, akik persze rokonaik, barátaik köréből verbuválták „csapatukat”. Ettől kezdve a dolgok önmaguktól zajlottak, a pályamunkás szakma apáról fiúra öröklődött. Így csöppentem bele én is, jöllehet a tizedik életévemet még be sem töltöttem. Persze az alapfoknál kellett kezdenem: a csapat szolgálégénye voltam, azaz kajmán, akinek az volt a feladata, hogy tisztán tartsa a kalyibát, fát vágjon, vizet hordjon, elmossa az edényeket, s őrködjék, hogy a be nem zárható kalyibából el ne lopja valaki a pályamunkások elemőzsiáját. Mindezt csupán fél fizetést kaptam, ám az is sokat számított, mivel édesapámnak a mezei munka fő szezonjában otthon kellett maradnia bátyámmal együtt.

Három nyáron át kajmánkodtam a Kelemen- és Görgényi-havasok völgyeiben, ami egy gyerek számára nem volt épp könnyű dolog. Hajnalban keltem, szüleimtől távol, a magam főztjén éltem, füstös, hideg kalyibában laktam, s ugyancsak forgolódnom kellett, ha azt akartam, hogy a hazatérő munkások mindent rendben találjanak. Ennek ellenére a havasi élet jobban tetszett, mint a mezei munka. Vonzottak az ismeretlen, vadregényes tájak, a titokzatosan morajló ősréngetegek, szerettem az önállóságot, s mindenekfölött szerettem az emberek esti beszélgetéseit, amelyek révén lassacskán betekintést nyertem tágabb környezetem életébe is. Nem volt olyan problémája a falunak, amelyet a pályamunkások meg ne tárgyaltak volna. A Bukarestben megesett szolgáló ügye éppúgy terítékre került, mint az adóvégrehajtó kíméletlensége vagy a regátban katonáskodó magyar fiúk helyzete. Persze nem hiányzott ezekből a beszélgetésekből a politika sem, melynek központjában természetesen a mi kisebbségi sorsunk állt. A királyi diktatúra nehéz éveit éltük, a belpolitikai küzdelmek fellazították az amúgy is gyenge közbiztonságot, a háborúra készülődő Romániában részleges mozgósítást rendeltek el, egymást érték a katonai rekvirálások. A hivatalokban nem volt szabad magyarul megszólalni, ami egyébként lassan-lassan már az utcán sem volt tanácsos. A rendkívül nagy adókat kíméletlenül behajtották, s aki nem tudott fizetni, annak állatait, bútorát, kis ruhaneműjét foglalták le s árverezték el. Iskolánk elvesztette nyilvánossági jogát, úgyhogy aki végbizonyítványt akart szerezni, annak a hatodik osztály elvégzése után a román tannyelvű állami iskolában kellett átiratkoznia. A behívott magyar férfiakat besszarábiai munkatáborokba küldték, ahol a tifuszjárvány tizedelte őket. Falunk kisszámú román lakossága, mely mindaddig jól megfért a magyarokkal, a kardcsörtető román propaganda hatására aktivizálódott, melyet a fiatalok nyíltan ellenséges magatartása árult el a legjobban. A király által kezdeményezett „strájer”-mozgalom (= órálló), amelynek az volt a célja, hogy mutatós egyenruhája meg nacionalista frazeológiája segítségével a román fiatalságot a Vaszárdától elhódítsa és a királyi diktatúra tartalékává tegye, a román fasizmus eszméit az ország legeldugottabb falujának ifjúságához is eljuttatta.

Ilyen körülmények között egyáltalán nem volt csoda, ha az osztályharc elméletéről mit sem tudó vécsi parasztok csakis a határrevíziótól várták sorsuk jobbra fordulását. Az ő emlékezetükben persze az osztrák-magyar állapotok éltek még, a Horthy-uralom alatt élő magyarok szociális helyzetéről mit sem tudtak, pontosabban csak azt tudták, amit a hivatalos magyar propaganda a rádión át sugárzott. De egyébként sem az általános választójog meg a földosztás kérdése izgatta őket – hiszen Romániában volt földreform, s 1937-ig megvolt az általános választójog is, s ugyan mire mentek vele? –, hanem nemzetiségi létük veszélyeztetettsége, s amit e mögött érdekes módon megéreztek, a közbiztonság, a szilárd jogrend hiánya. Az európai politikai eseményeket is aszerint ítélték meg, hogy elősegítik-e a revíziót vagy sem, s mivel a revízió fő szószólója Németország volt, hát szívvél-lélekkel németpártiak voltak. A Felvidék és Kárpátalja visszacsatolása mámorral töltötte el őket, s most már bizonyosra vették, hogy rövidesen Erdélyben is „magyar világ” lesz. Ebbeli reményüket csak fokozták az 1940 júniusában-júliusában lezajló besszarábiai események, melyek a romániai magyarságot közvetlenül is érintették, hiszen a szovjet csapatoknak Besszarábiába való bevonulása következtében a besszarábiai munkatáborokban dolgozó magyarok jelentős része hazakerült. Ezek közül szép számmal voltak olyanok is, akik a visszavonulás zűrzavarában szovjet „hadifogságba” estek, s így közvetlenül a szovjet katonai szervek szerelték le őket. A vécsi parasztok a Szovjetunióról mindaddig annyit tudtak, hogy ott földet adtak a parasztoknak. A Szovjetuniót övező titokzatosság aztán, amelyhez némi kezdetleges propaganda is hozzájárult, meglendítette az egyszerű emberek fantáziáját, minek következtében a szovjet katonák amolyan emberfeletti s persze magyarbarát hősökké váltak. A „magyar világot” váró erdélyiek tudatában így került közös gyékényre a hitleri Németország és a Szovjetunió, a Ribbentrop-Molotov-paktum hú tömegillusztrációjaként.

Negyvennyolc év távlatából visszapillantva mindenekelőtt az lep meg, hogy ezek az egyszerű emberek milyen őszintén, milyen nyíltan beszélgettek egymással, jóllehet a királyi diktatúra statáriális bíraskodást vezetett be. S ami a legkülönösebb, a gyerekek előtt sem titkolóztak sem a családban, sem társaságban. Az a „kettős könyvelés”, az a szerepjátszás, ami napjainkban általános nevelési elv, abban a korszakban teljességgel ismeretlen volt, szülők és gyerekek között teljes és őszinte volt a kapcsolat. A gyerekek ezt valahogyan megérezték és értékelték, büszkék voltak rá, hogy komolyan veszik őket, s ez növelte felelősségtudatukat. De ugyanilyen meghitt volt a viszony a református elemi iskola tanítói és tanulói között is. A gyerekek tökéletesen tisztában voltak az iskolánkra leselkedő veszélyekkel, s épp ezért minden tőlük telhetőt megtettek, hogy a hírhedt megyei inspektor, Lateş tanfelügyelő látogatásai lehetőleg jó jegyzőkönyvvel záruljanak. Ennek érdekében nemcsak a román leckéket tanulták meg hibátlanul, hanem még tudatos alakoskodásra is képesek voltak anélkül, hogy a tanítóktól erre biztatást kaptak volna: a szünetekben román hazafias énekeket énekeltek, s román gyermekjátékokat játszottak, amit a felfuvalkodott román tanfelügyelő igen jó néven vett.

1940 nyarán a falu hangulata forrpontra jutott. Az emberek értesültek a román-magyar tárgyalásokról, s izgatottan várták az eredményt. Besszarábia átadása

következtében az ország a felbomlás képét mutatta, Erdélyt pánikszerűen visszavonuló katonai egységek árasztották el, a munkatáborokból szabadult magyar férfiak bujkáltak, a helyi hatóságok tekintélyüket veszítették, a változás a levegőben lógott.

A második bécsi döntés híre a Kelemen-havasok egyik völgyében, a Fintinele nevű vasútvonalon ért. A hírhozó Páter főmérnök volt, aki a palotailvai BANGRA cég (Bánffy-Dégenfeld konzorcium) vasúti ügyeit igazgatta, s a vécsi pályamunkásokkal különösen barátságos viszonyban volt. A főmérnök, aki jól ismerte a környék hangulatát, óvatosságra intett. Mi mindössze húszan voltunk, a környék meg tele volt felizgatott román favágókkal és félvad pásztorokkal. Ő maga jónak látta volna, ha beszüntetjük a munkát, s azonnal hazautazunk, de mert az emberek nem akarták megcsontítani a munkahetet, azt tanácsolta, hogy senki se csángáljon el a csapattól, s éjszákára állítsunk őrköt. Így aztán szombatig éjszakánként két fejszés ember állt őrt felváltva a kalyibánk előtt, szombaton pedig nem vártuk meg az esti vonatot, amellyel a favágók is utaztak, hanem még a délelőttivel hazautaztunk.

Otthon örömmámor fogadott. A hatalom helyi szervei – a csendőrség, jegyzőség meg az adószedő perceptor – már eltávoztak, s szedelőzködött a posta is. A lidércnyomás véget ért, az emberek felszabadultan tették a dolgukat.

Bár még interregnum volt, az élet hihetetlenül gyors ütemben tért vissza normális kerékvágásába. A tanító meg a református pap összehívta a katonaságot viselt férfiakat, akikből a falu köz- és vagyonbiztonságának megőrzésére hivatott nemzetőrség megalakult. Nappal mindenki tette a dolgát, végezte az épp soron lévő mezei munkát, de éjszákára a nemzetőrség tagjai vasvillával felfegyverkezve járták az utcákat. Egy hétig tartott az interregnum állapota, de e hét alatt a faluban a legcsekélyebb rendzavarás sem történt, s egyetlen embernek sem esett bántódása. Az emberek hihetetlenül gyorsan felejtették el huszonkét év alatt elszenvedett sérelmeiket. A változás jóvá, nagylelkűvé tette őket, s ha valaki szóba is hozta ezeket a sérelmeket, fölényes tréfával tértek napirendre fölöttük. Mintha csak az a hatalmas piros-fehér-zöld zászló, amely a vár második emeleti erkélyéről csaknem a földig ért, a múlt összes szenvedéseit eltakarta volna. Egy-egy román katonai autó néha még átrobogott a falun mint a távoli múltból felrémlő kísértet, de az asszonyok sütöttek-főztek már, a falu népe készült a közeledő honvédség fogadására. Szeptember nyolcadikán, amely szombatra esett, a falu központjában már állt a zöld lombbal és virággal roskadásig megrakott díszkapu, s rajta díszelgett az üdvözlő felirat: ISTEN HOZOTT, MAGYAR TESTVÉREK!

A bevonuló honvédség érkezését szeptember 9-re, vasárnapra vártuk.

A szombat este békésen köszöntött ránk. Vacsora után édesapám vette a vasvillát s szolgálatba ment, mi pedig előkészítettük ünneplőnket, kitisztítottuk lábbelinket s nyugovóra tértünk.

Mély álmunkból arra riadtunk fel, hogy közvetlenül a házunk közelében fegyverek ropognak, emberek üvöltenek. Álomittasan ültem az ágyban, azt sem tudtam, hol vagyok, mi történik körülöttem. Édesanyám azonnal felugrott, s a sötétségben öltözködni kezdett. Jajveszékelése térített magamhoz.

– Jaj, mi ez, megölik apátokat! Keljetek gyorsan, megölik apátokat!

Még az ágyból ki sem kászálódtunk, amikor édesapám rontott be:

– Mária, gyorsan, fehér lepedőket! Ne gyújts lámpát, hamar szedj elő fehér lepedőket.

Rémülten ugrottam fel, úgy kérdeztem:

– Édesapám, kik lövöldöznek?

– A románok, fiam.

Nem tudom, miért, de nekem akkor az 1849-es enyedi mészárlás elevenedett meg az emlékezetemben. Egy pillanatra elsötétült előttem a világ, s csupán annyit kérdeztem még:

– Közelednek?

– Nem, már távolodnak. – S valóban, a lövések egyre távolodtak.

Édesanyám átadta a lepedőket, s csak akkor kérdezte meg:

– De hát mi történt?

– Bocskai Mihályt meglőtték itt a köz szájában – s már fordult is ki az ajtón.

Magunkra kaptuk a ruhánkat s utánaszaladtunk. A fegyverek már a falu központja táján ropogtak, utcánk torkolatában emberek tolongtak, asszonyok, gyerekek jajveszékeltek, a férfiak megpróbálták rendet teremteni. Az édesapám hangját hallottam: – Hasítsatok vékony csikokat ebből a lepedőből. Hozzon szeszt, akinek van. Valaki szaladjon a doktorért. – Egy férfi lámpával merészkedett elő. – Ide a lámpát, közelebb!

A hely közepébe furakodtam. A tizennyolc éves Bocskai Mihály sápadtan feküdt a fehér lepedőn, combsebéből bőségesen ömlött a vér, édesapám azt próbálta elállítani.

Időközben a lövöldözés véget ért, a felbolydult falu pedig az utcára tódult, az emberek kérdezősködtek, szörnyülködtek. A falu központja felől nemsokára szekér közeledett, amely az utcánk torkolatától számított harmadik ház előtt állapodott meg. A szekeret kísérő férfiak nagy zajjal nyitották ki a Radnóti Szakács János kapuját, majd állati üvöltés hasított bele az éjszakába:

– Megölték, jaj, megölték! Gyilkosok! Gyilkosok!

Az utca torkolatában tébláboló emberek egy része odarohant, velük én is. Lámpák kerültek elő, az átlótt mellű, halott Radnóti Szakács Jánost, a négygyermekes apát, a falu legbékésebb természetű emberét akkor szedték le a szekérről.

Bár alig múlt éjfél, az egész falu talpon volt, mindenki kérdezősködött, mindenki magyarázott. Lassan világosság derült a történetekre:

A falu főútját képező országúton szolgálatot teljesítő két nemzetőr éjfél körül a falu végére ért, s meglátta, hogy Régen irányából óriási reflektorfénnel autókonvoj közeledik. Mivel pedig a rádióból mindenki értesült róla, hogy a bevonuló honvédség élén gépesített egységek haladnak, a két öreg nemzetőr arra a következtetésre jutott, hogy a nagy fénnel közeledő konvoj csakis honvédségi gépkocsioszlop lehet. Sarkon fordultak hát, s visszarahantak a faluba, hogy az örömhírt megvigyék. Szaladás közben felkiabálták a főút mellett lakókat:

– Emberek, ébredjetek, jönnek a magyarok!

Mire a falu alsó részének lakói felkászálódtak, a gépkocsioszlop elhaladt előttük, ám a mi utcánk környékén lakóknak volt idejük kitódulni. Amikor a gépkocsioszlop eleje az utca torkolatában várakozó emberekhez ért, az első kocsi megállt s eloltotta fényszóróit. A gépkocsiból hibátlan magyarsággal szólt ki valaki:

– Kik vagytok?

Az emberek kitörő örömmel válaszoltak:

– Magyarok vagyunk! – Mire a gépkocsiból:

– Éljenek a magyarok!

Az emberekből kirobbant a boldog kiáltás:

– Éljenek a magyarok. Isten hozott, testvérek!

A sötét gépkocsiból sortűz volt a válasz, s Bocskai Mihály fájdalmas kiáltással rogyott össze. A megrémült emberek ösztönösen vetették földre magukat, s ennek volt köszönhető, hogy a második sortűz senkiben sem tett kárt. A gépkocsioszlop eloltott reflektorokkal, lépésben indult tovább, kétoldalt golyószórókkal pásztázva végig az út két oldalán álló házakat. Az utcánk torkolatában lezajló lövöldözés és ordítás hatására az utcára tóduló emberek persze elmenekültek, úgyhogy emberéletben egészen a falu központjáig nem esett kár. A falu központjában, a művelődési ház előtt szolgálatot teljesítő két idős nemzetőr azonban – Lónai Szakács János és Radnóti Szakács János – nem hagyta el őrhelyét, s amikor a veszélyt észrevették, már késő volt. Amikor tüzelni kezdtek rájuk, futásnak eredtek, s be akartak szaladni Zsigmond Ferenc tanító udvarára, ám a kiskapu zárva volt. Radnóti Szakács János a kapu tölgyfa oszlopa mellé simult, ott érte a halálos lövés. Lónai Szakács János továbbszaladt pár lépést, s egy hatalmas hársfa törzse mögött keresett fedezéket. Az első gépkocsiban ülők észrevették, megállították járművüket a fa irányában, s vadászni kezdtek az ügyesen rejtőzködő emberre. Magatartásukra jellemző, hogy nem mertek kiszállni a kocsiból. Végül is megunták a játékot, s továbbmentek anélkül, hogy a rejtőzködő embert sikerült volna lelőniük.

Másnap, vasárnap, templomból jövet az egész falu odagyűlt, s megrendülve nézte a Lónai Szakács János feleségét, aki sirva ölelgette az átluggatott fatörzset, férje életének megmentőjét.

Ez a szörnyű éjszaka előzte meg a honvédség érkezését. Ki és miért tette? Senki sem kutatta soha. Mi több, egyetlen hivatalos jelentésben sem szerepel, abban sem, amelyet a főhatalom-változás során elkövetett atrocitásokat kivizsgáló német-olasz vegyesbizottság készített. Ám ettől a tények még tények maradnak, az áldozatok rokonai ma is élnek, s Vécshoz lakossága ma is elevenen emlékszik a rettentő éjszakára, annál is inkább, mivel ez volt az első eset, amikor nemzetiségi ellentétek emberáldozatot követeltek. A helybeli magyarok közül egyesek Gheorghe Crăciun román tanítóra gyanakodtak, aki a helybéli román pap fia volt, tartalékos főhadnagy, vad magyargyűlölő, s annyira kívül állt a falu erkölcsi rendjén, hogy 1938-ban képes volt lelőni a református elemi iskolán fészkelő golyát. A parasztok – magyarok, románok – megdöbbenése nagyobb volt, mintha embert ölt volna, így hát senki sem csodálkozott azon, hogy a bécsi döntést követő napokban eltávozott. Mások viszont egy Simion Silaghi nevű román vádoltak, akinek két fia szintén eltávozott. Hogy mi az igazság,

tán senki sem tudja meg soha. Az azonban tény, hogy a négyéves magyar uralom alatt Vécsen egyetlen románnak sem esett bántódása. Mindössze az történt, hogy a honvédség bevonulásának napjaiban a Silaghi Simion házát egy este néhány éretlen kamasz megdobálta, s a falu főútján lévő ortodox feszületet kivágták.

Azóta negyvennyolc év telt el, s én sokkal nagyobb szörnyűségeken estem át, ám annak az éjszakának a rettenetét most is idegeimben hordozom. Épp ezért tudom nagyra értékelni a vécsi felnőttek mélyen emberséges magatartását, amely egyébként teljes egészében jellemükből ered. Mindenekelőtt a vécsiek, akárcsak a szomszédos magyar falvak lakói, békés természetű emberek, akik csakis végső szorultságukban folyamodnak erőszakhoz. Szülőfalumban gyilkosság nem történt emberemlékezet óta. Az persze megtörtént, hogy a legények összeverekedtek, ám a verekezésben csupán öklüket használták, egyik a másikra bicskát sohasem húzott. S nem gyávaságból – az első világháborúból hazahozott kitüntetések bizonyítják, hogy ahol szükség volt rá, megállták a helyüket –, hanem egyszerűen azért, mert a gyilkolás kivületesen a falu mélyben ható erkölcsén, ellentétben a székely falvak erkölcsével, ahol nem is tekintették legénynek azt, aki még nem bicskázott. De túl ezen, a vécsi parasztok egészen 1945-ig híjával voltak bármilyen nemzeti türelmetlenségnek, sovinizmusnak. Hara-gudtak a román államra, amely nemcsak kibírhatatlan adóterhekkel tette lehetetlen-né életüket, hanem anyanyelvük használatát is korlátozta, haragudtak a rendeleteket végrehajtó állami hivatalnokokra, a román „urakra”, akiknek uralmát mindig is ide-iglenesnek tekintették, s éppen ezért egyfajta felülemelkedő humorral kezelték őket, de a magukfajta egyszerű románokkal szemben nem tápláltak gyűlöletet, az elvi, el-vont sovinizmus teljesen idegen volt tőlük.

A bevonuló honvédség motorkerékpáros előőrse szeptember 9-én délután hat óra körül száguldott át a vécsi diszkapun. Nem álltak meg a nyomában száguldó csa-patszállító kocsik sem, úgyhogy az eltervezett ünnepi szónoklat és lakoma egyelőre el-maradt. A lakosság a robogó autókra dobálta fel a virágot meg a kürtőskalácsot. Az emberek egyszerre sírtak és nevettek, egyszerűen önkívületben voltak kicsitől nagyig, szegénytől gazdagig, a református paptól Csathó Dénes „politizáló csizmadiájáig”, aki egyébként Vécs egyetlen kommunistája volt. A tiszta nemzeti érzésben való feloldó-dásnak olyan elementáris erejű megnyilvánulása volt ez, amelyhez fogható igen ritkán fordul elő egy nemzet életében, s amelyhez tán csak 1848–49 önfeláldozó lelkesedése hasonlítható. Ma is örülök, hogy mindezt átélhettem. Persze ma már tudom, hogy a bécsi döntés nem jelentett megoldást, mint ahogyan jól ismerem a bécsi döntés mai történelmi-politikai értékelését is. Azzal is egyetértek, hogy a két világháború közti korszak magyar vezetésének revíziós politikája társadalmi szempontból haladáselle-nes, történelmi perspektíváját tekintve pedig kilátástalan volt. De! Ugyan mennyivel volt társadalmi szempontból haladóbb annak a Romániának a politikája, amely nem-csak arról volt közismert, hogy a dolgozó tömegeket a legelképesztőbb nyomorban tar-totta, hanem arról is, hogy politikai programjában nyíltan hirdette a nemzetiségek be-olvasztásának szükségességét, politikai gyakorlatában pedig mindent megtett ennek megvalósítása érdekében? Vajon a királyi Romániában a nemzeti kisebbségek na-gyobb szabadságot élveztek, mint Horthy Magyarországon? Volt-e a két világháború

között Romániának a sokat pocskondiázott 1868: XLIV. törvénycikket legalább megközelítő nemzetiségi törvénye? De ha lett volna, akkor is kijátszották volna, míg 1940-44 között az észak-erdélyi iskolákban végig kötelező volt a román nyelv tanulása a magyar tanulók számára is. Vajon melyik dél-erdélyi román iskolában tanítottak valaha is magyar nyelvet? Avagy a királyi Románia kevésbé volt szovjetellenes, mint Horthy Magyarország, s Észak-Erdély birtokában kisebb potenciállal vett volna részt a szovjetellenes háborúban, mint Magyarország? Antonescu tán kevesebb kommunisztát tartóztatott le és végeztetett ki? Ha abszolút számokban fejezzük ki, igen. Ám ha e számot a román kommunisták számához viszonyítjuk, rögtön kiderül, hogy Romániában a kommunistáknak semmivel sem volt könnyebb a helyzetük, mint Horthy Magyarországon. S vajon ha a szovjet csapatok történetesen Magyarországot érték volna el hamarabb, s Magyarország ugrott volna ki elsőként a háborúból, történetírásunk hogyan értékelné ma a második bécsi döntést? Vajon ha Észak-Erdély a demokratikus Magyarország birtokában maradt volna, kialakulhatott volna az a román politikai irányzat, amely gyorsított eljárással igyekszik felszámolni a romániai demokrácia tartalékát képező kétmilliós magyar kisebbséget?

Persze nagyon jól tudom, hogy a történelemben nincs feltételes mód, nincs helyük a *ha-k*nak meg a *de-k*nek, ami azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy nem kell elgondolkoznunk az eseményeken, nem kell megvizsgálnunk az adott pillanatban felvetődő alternatívákat. Ha így tennénk, a történelem az eseményeket regisztráló puszta adathalmaz volna csupán, s így semmi tanulsággal nem szolgálna.

Most már függetlenül a történelmi-politikai értékelésektől, az események átélő részeseként egy dolgot határozottan állíthatok: a vécsi – s általában az erdélyi – parasztság, amely a magyar állam kereteiből 1918 novemberében-decemberében szakadt ki, tehát a Monarchia nemzetiségi légkörét konzerválta, korántsem volt sovén, reakciós, meg már szociális helyzetéből kifolyólag sem lehetett. Ha pedig mindezek ellenére az 1940-es magyar bevonulást felszabadulásként fogta fel és önfeledt lelkesedéssel ünnepelte, annak meg kellett hogy legyen a komoly oka. Az az ok pedig nagyon is szociális és nagyon is valóságos volt: a huszonkét éves gazdasági és nemzetiségi elnyomás. Ha tehát az észak-erdélyi magyarság 1940-es lelkesedését reakciós megnyilvánulásnak tekintjük, döbbenjünk rá arra is, hogy ezért annak a Romániának a népelelnyomó politikája a felelős, amely e reakciót kiváltotta.

A romániai magyarság mai helyzetéből kiindulva arra a következtetésre kell jutnom, hogy mindent egybevetve, Erdély magyar népe végtére is nyert a bécsi döntéssel. Az a nemzedék, amely e négy év alatt magyar iskolába járt, nemzeti kultúrájában, nemzeti tudatában megerősödve fogadta az 1945 után kialakult új helyzetet – nem is beszélve a nemzeti felszabadulás messzire kiható, nagy történelmi élményéről, s a bekövetkező nehéz években gyermekeinek, sőt unokáinak is át tudott adni valamicskét. Az a tagadhatatlan tény, hogy az 1950-es éveket követő, egyre erőteljesebb romanizáló törekvésekkel szemben Észak-Erdély magyarsága sikeresebben állt helyt, mint a dél-erdélyi magyarság, részben épp a bécsi döntés hatásának köszönhető. Márpedig Lenin ismeretében bajos volna azt állítani, hogy a nemzeti vagy nemzetiségi léthez való ragaszkodás akadály lehet a társadalmi haladásnak.

De hadd térjek vissza a vécsi díszkapuhoz, mely alatt zúgó áradatként húzott át a gépkocsik végtelen sora. Ott álltam szüleim és testvéreim mellett, tapsoltunk és éljeneztünk torkunk szakadtából, s kíváncsian vártuk, hogy mikor ér véget e gigászi vonulás, hiszen annyi motoros járművet, amennyi a díszkapun egy óra alatt átvonult, el sem tudtunk volna képzelni. Aztán az első óra után eltelt a második, s el a harmadik is, de a felvirágozott katonai járművek csak nem akartak elfogyni. Lelkesedésünk lassan csodálatba váltott át, melyet csupán naiv büszkeségünk szárnyalt túl: Milyen csodálatos hadsereg! S ezzel akartak szembeállni a románok?! Pedig akkor még csak nem is sejtettük, hogy ez a szédítő vonulás napokig tart majd.

Egy hétig ünnepeltünk, akkor aztán mindenki visszatért a munkájához. Az élet oly természetesen folyt tovább, mintha mi sem történt volna, a magyar adminisztráció oly gyorsan vette át az ügyek intézését, hogy fennakadást semmiben sem észleltünk. Idejében nyitotta meg kapuját a református elemi iskola is, s én ez egyszer szomorúan ültem be a hatodik osztály számára kijelölt padok egyikébe. Szomorúan és egyedül. Tanítóm fia, aki öt éven át padtársam volt, az ötödik elemi után gimnáziumba ment.

Gimnázium! Ezzel a szóval olvasmányaim során számtalanszor találkoztam, ám számomra éppoly elvont fogalomnak tűnt, akár a mesebeli király udvara, ahová nekem nincs és nem is lehet bejárásom. Ötödikes elemista koromban aztán a maga konkrétságában tört be az életembe. Micsoda véletleneken fordulhat meg egy ember sorsa! Ámbár, ha jól meggondolom, nem is volt teljesen véletlen. A dolog ugyanis azzal kezdődött, hogy mivel az osztályban messzemenően a legjobb tanuló voltam – hiszen nagyobb testvéreimtől mindent megtanultam –, tanítóm a fia mellé ültetett, aki igen rendes pajtás volt, de közepesnél nem jobb tanuló. Én segítettem neki a tanulásban, ő megosztotta velem uzsonnáját, s így hamarosan meleg gyermekbarátság alakult ki köztünk, amely áttörte a társadalmi korlátokat, s mélyebb betekintést engedett számomra az „urak” életébe. Az ötödik osztályban aztán barátom elűjságolta, hogy jövőre gimnáziumba megy. E bejelentést természetesen fogadtam ugyan, de azért agyamban motoszkálni kezdett valami. Hogyan is van ez? A tanító fia gimnáziumba megy, ahol „úrnak tanítják”. De hisz én jobb tanuló vagyok! Én mért ne mehetnék gimnáziumba? Hiszen ha a tanulástól függ, belőlem könnyebben lehet úr, mint a tanító fiából. Így indult el csöndes lázadozásom, melynek eredményeképpen végül is édesapám elé álltam, s kijelentettem, hogy gimnáziumba akarok menni. Persze arról, hogy hová és mi módon, fogalmam sem volt. Végül is rávettem édesapámat, hogy menjen el a tanítóhoz, s tudakolja meg a „részleteket”. Édesapám szomorúan tért haza, s előadta, amit a tanítótól megtudott. Könnyű volt belátnom, hogy a gimnázium nem a magunkfajta szegény embernek való.

Úgy éreztem, hogy a menny kapuja csukódott be előttem. Ez volt életem első nagy csalódása, mely ösztönösen vezetett el a sorsom elleni néma, s épp ezért roppant keserű lázadozáshoz. A honvédség bevonulását követő napok lelkesedésében aztán új erőre kaptam, s édesapámmal együtt ismét elmentünk a tanítóhoz. Az eredmény lecsújtó volt: az évi tandíj 100 pengő, egy havi internátust díj 60 pengő, s ezen felül a természetbeni járandóságok: 1,5 q búza, 10 kg zsír, 5 kg szilvalekvár, bab, hagyma, zöld-

ség stb., nem beszélve a tankönyvekről, füzetekről, írószerekről, tornafelszerelésről, a hat rend fehérneműről és két rend ágyneműről. Ez volt a szabály, melyet tanítóm lelkiismeretesen, száraz tényyszerűséggel adott elő. Ám arról, hogy a szabály alól vannak kivételek, hogy léteznek kedvezmények is, egyetlen szót sem szólt.

A gimnázium ügye ezzel végleg lezárult, én pedig elkezdtem a hatodik elemi osztályt. A tanítás a megszokott mederben folyt. Mindössze annyi változás történt, hogy iskolánk még egy tanerőt kapott. Az új tanítónőt Salamon Emiliának hívták, Békéscsabáról érkezett, s szeretetreméltó egyéniségével egy csapásra sikerült megnyernie mind a gyerekeket, mind a szülőket. Az I. és II. osztályt vette át, így hát a felsősökhöz kevés köze volt. Egy napon – 1941 tavasza volt – helyettesíteni jött be a mi osztályunkba. Nekem épp kapóra jött a „lyukas óra”: fejemben egy szomorú történet kezdett novellává kerekedni, azt szerettem volna papírra vetni azon frissiben. Előhúztam hát titkos füzetemet, s míg a tanítónő beszélt, én mindenről megfeledkezve róttam a sorokat. Arra eszméltem fel, hogy az osztályban halálos csönd van, a tanítónő pedig padom mellett áll, a kezét füzetemért nyújtja. Mit tehettem volna? Odaadtam, s lehajtott fejjel vártam a dorgálást. Hosszasan lapozgatott, majd megkérdezte:

– Ezt mind te írtad?

Ijedten és szégyenkezve vallottam be:

– Igen, de nem órákon.

– Megmutattad-e már valakinek?

– Dehogy – tiltakoztam szemlesütve.

– Rendben van, ez a füzet egyelőre nálam marad.

Ennél ijesztőbbet aligha mondhatott volna, hiszen nem volt nehéz kikövetkeztetnem belőle, hogy vagy a tanítónál panaszol be, vagy a szüleimnél. A következmény pedig mindkét esetben ugyanaz lesz, vagyis egy alapos verés.

Este épp vacsorához készülődtünk, amikor az ajtón kopogtak, s szüleim legnagyobb meglepetésére az új tanítónő lépett be. Annyi időm sem volt, hogy ijedségemből magamhoz térjek, csupán azt láttam, hogy előhúzza füzetemet, s édesapám elé tartja.

– Varró bácsi, ismeri ezt a füzetet?

– Nem én, kisasszony.

Közel jártam az ájuláshoz. Édesapám jó ember, de roppant szigorú apa volt. A dolgok azonban egészen váratlan fordulatot vettek. Ahelyett, hogy bepanaszolt volna, a tanítónő rendkívül komoly hangon dicsérni kezdett. Elősorolta versérzékemet, fantáziámat, fogalmazási készségemet, koromat meghaladó irodalmi ismereteimet, egy szóval mindazt, amiről nekem a leghalványabb fogalmam sem volt még akkor, majd azzal fejezte be:

– Varró bácsi, ezt a fiút Isten ellen való véték volna itthon tartani, okvetlenül gimnáziumba kell adni. Ennek a fiúnak tovább kell tanulnia.

A messziről jött tanítónő életem megváltó ígéit mondta ki. Szegény édesapám elismerő mosollyal tekintett rám, de láttam, hogy torkát a sírás szorongatja. A beletörődés csöndes keserűségével mondta:

– Hiszen mi is azt akartuk volna, drága kisasszony, s érdeklődtünk is a lehetőségek felől, de be kellett látnunk, hogy nincs rá lehetőség. Ahhoz mi túl szegények vagyunk, kisasszony.

– Érdeklődtek? Hol? Kinél?

– Fodor tanító úrnál. Ő pontosan tudja, hogy mennyibe kerül a gimnázium, hiszen az ő fia is ott tanul.

A tanítónő szörnyülködve kapott a homlokához:

– De Varró bácsi, ezért még nem kell lemondani. A Fodor tanító úrék helyzete egészen más, ők megengedhették maguknak, hogy kényelmes bennlakásba adják a gyereket. De hát tanulni nemcsak így lehet, a bennlakás nem kötelező. Tán van valamelyik városban valamilyen rokonuk, ismerősük, aki ezt a fiút befogadná. A köszöntését is megoldhatnák olyanformán, hogy küldenének a családnak ezt-azt, ami hazulról kitelik.

– Nincs nekünk városi rokonunk, sem ismerősünk, kisasszony drága.

– Az se olyan nagy baj. Szállást lehet találni pár pengőért, s ha a fiú jól tanul, idővel kedvezményt is kaphat. De ha minden kötél szakad, még mindig ott van a lehetőség, hogy magánúton tanuljon tovább.

– Magánúton? Ez mit jelent?

– Azt, hogy beiratkozik valamelyik gimnáziumba, de itthon tanul, s csupán vizsgázni megy be. Ebben az esetben csupán a tandíjat kell befizetnie. Persze tanár nélkül sokkal nehezebb tanulni, de ez a fiú képes lesz rá.

Édesapámnak felragyogott a szeme.

– Hát ha így lehetne, mi mindent vállalnánk.

A tanítónő végül is azzal búcsúzott el, hogy bizzuk rá, ő még utánanézi a dolgoknak, s szeptemberre okvetlenül gimnáziumba írat. Én voltam a legboldogabb gyerek széles e világon.

Minálunk még béke volt, egyébbel pedig nem törődtünk. Vécs meg a környező falvak számára a „magyar világ” óriási fellendülést hozott. Hatalmas munkálatok kezdődtek mindenfelé, volt munkaalkalom bőven. Mindenekelőtt a siralmas állapotban lévő országutat kellett újjáépíteni, ám az még be sem fejeződött, máris hozzákezdtek a Dédát Szeretfalvával összekötő vasút építéséhez, 1943-ban pedig már javában épült az Árpád-vonalhoz tartozó szalárdi erőrendszert. A bérek a Romániában szokásos béreknél jóval magasabbak voltak, a falu szemlátomást gyarapodott, a lakosság hangulatára meg mi sem volt jellemzőbb, mint az, hogy az első magyar sorozás alkalmával önkéntes katonai szolgálatra jelentkeztek mindazok a legények, akik a tizennyolcadik évüket betöltötték.

1941 tavaszán Vécs határában, a Maros árterületén hatalmas homokbányát nyitottak, amelyből a Déda-Szeretfalva között épülő vasútvonal alagútjaihoz szállították a mosott homokot. A vécsi férfiak egy része, s velük édesapám is, otthagya a kisvasutat, s beállt homokot talicskázni, mivel a budapesti Rozsnyáj és Szécsi cég sokkal jobban fizetett, mint a Maros-völgyi fűrészüzemek. Az édesapám havi keresete meghaladta a 200 pengőt, s így joggal hihettem, hogy gimnáziumi terveim előtt most már nem tornyosul komoly akadály. Tévedtem!

Salamon Emília tanítónő, aki közben gimnáziumba menetelem útját egyengette, megtudta, hogy mivel tizenharmadik életévemet betöltöttem, a gimnáziumba iratkozáshoz korengedélyre van szükségem, melyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kell megszerezni, de azzal vigasztalt, hogy ő ezt a kérdést elintézi. Ilyen körülmények között fejeztem be 1941. június 15-én a hatodik elemi osztályt, s mivel a homokbányába fiatal koromra való tekintettel nem vettek fel, kénytelen voltam megelégedni a vékonyabb pályamunkás-keresettel. Ezúttal Ratosnyára mentem, a Kelemen-havasokba mélyen benyúló Székpatak vonalára. A következő vasárnap hajnalban arra ébredtünk, hogy a havasok fölött távoli robbanások dőreje gördül tova. Hétfőn reggel tudtuk meg hazulról érkező társainktól, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót. A hírek semmi jelentőséget nem tulajdonítottunk. Úgy éreztük, hogy az anyaországhoz való visszakerülésünkkel kérdéseink végképp megoldódtak, a többi pedig nem a mi dolgunk. Eszünkbe sem jutott, hogy ebbe a háborúba Magyarország is belekeveredhetik, az meg különösen nem, hogy sorsunk alakulása kapcsolatban lehet ennek a háborúnak a kimenetelével. Az észak-erdélyi magyar parasztságra a bécsi döntés tökéletes politikai érzéstelenítőként hatott, ellentétben azzal a rendkívül élénk politikai érdeklődéssel, melyet kisebbségi sorsában tanúsított, most egyszerűen vakká és süketté vált a politikai kérdések iránt. Sőt, környezetemet egyelőre még az sem döbbsentette meg, hogy Magyarország belépett a háborúba, hiszen falumból senki sem került ki a frontra, így hát az egész háború roppant távolinak látszott, olyan valaminek, melyet tulajdonképpen a németek vívnak, s Magyarország csupán jelképesen vesz részt benne. De ugyanez az apolitikus magatartás jellemezte környezetemet a románokkal szembeni magatartásában is. A bécsi döntéssel a román kérdés egyszerűen lekerült a napirendről, a falu mindennapi életében a nemzetiségi hovatartozás egyszerűen sem vezetett konfliktushoz. Mindazok a nemzetiségi sérelmek, melyeket a vécsi románoknak a négy év alatt el kellett szenvedniük – a román nyelvű állami iskola megszüntetése, munkaszolgálatra való behívás, a román nemzeti szín használatának eltiltása –, felülről, a személytelen hatalom oldaláról érte őket, és semmiképpen sem indokolják a vécsi románok 1944 után megnyilvánuló személyes gyűlöletét.

Elérkezett 1941 ősze s vele a gimnáziumba iratkozás ideje, de az én korengedélyem nem érkezett meg. Pedig Salamon Emília tanítónő megédesapám a konkrét tervben is megállapodtak már: a szászrégeni római katolikus gimnáziumba íratnak, s Magyarrégenben lakom majd egy földmíves családnál, ahonnan minden szombaton hazagyalogolhatok. Hétfőn feltarisznyálnak, csütörtökön meg a hetivásárosokkal kúldenek utánpótlást. S lám, most az a veszély fenyegetett, hogy a szépen kigondolt terv dugába dől, én pedig beiratkozhatom a vécsi elemi hetedik osztályába, s végleg eltemethetem álmaimat. Jó tündéremnek azonban okos ötlete támadt. Kétségbeesésemet látva, rávette édesapámat, hogy korengedélyem megérkezéig irassanak be magántanulónak. Így akarta elejét venni annak, hogy továbbtaníttatásomról édesapám lemondhasson, no meg annak, hogy a tananyaggal nagyon lemaradjak. A szászrégeni római katolikus fiúgimnázium első osztályos magántanulójaként aztán szorgalmasan részt vettem az őszi betakarításban, s annyi szabad időm sem volt, hogy vadonatúj

gimnáziumi tankönyveimet alaposan átnézzem. Egyetlen vigaszom az volt, hogy megérkezik a korengedély, s akkor aztán végképp hátat fordíthatok a mezei munkának.

Október végén megérkezett a korengedélyem, melyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a kérvényező, tehát az édesapám nevére címzett. Roppant hivatalos, pecsétes irat volt, melyben az állt, hogy a minisztérium megadja a korengedélyt, s egyben utasítja a szülőt, hogy fiát a marosvásárhelyi Református Kollégiumba írassa be.

Amikor édesapám, az állami hatóságokat tisztelő paraszt és első világháborús honvéd a minisztérium címeres iratát kezébe vette, épp hogy vigyázzállásba nem vágta magát a megilletődöttségtől. Sorsomat ez az irat, pontosabban ennek az iratnak a bürokratikus, kincstári nyelvezete döntötte el, mivel édesapám az utasítja kifejezést parancsként értelmezte, s eszébe sem jutott, hogy tiltakozzék ellene. A parancs – parancs, azt végre kell hajtani.

Rohantam hát Szászrégenbe az irataim után, míg édesapám meg nem gondolja magát, majd kis holmimat becsomagoltam a világháborúban elesett nagybátyám katonaládájába, s zsebemben a nyári keresetemmel, melyet édesapám ez egyszer hiánytalanul markomba számolt, felszálltam a Marosvásárhely felé tartó vonatra. Marosvásárhelyen ugyan még sohasem jártam, de szüleimnek eszükbe sem jutott, hogy aggódjanak, mint ahogy sorsom további alakulása sem nyugtalanította őket. A minisztériumi iratot egyfajta katonai behívóként fogták fel, s meg voltak győződve róla, hogy engem Marosvásárhelyen tárt karokkal várnak.

Tárt karokkal senki sem várt ugyan, de a szerencse mellém szegődött. A kisállomásról egyenesen a Kollégiumba mentem, ahol korengedélyem felmutatása és a félévi tandíj befizetése után simán beírtak. Kollégista lettem tehát, s ez volt a legtöbb, amit valaha is remélni mertem volna. Kimentem az udvarra, leültem katonaládámra, s türelmetlenül vártam a szünetet, hogy a második órára én is bemehessek. Végre megszólalt a csengő, s az udvarra tóduló harsány diákok közt megpillantottam két holtmarosi barátomat, Márton Dénest és Csatlós Jánost. Kitörő örömmel ölelgettük egymást, s jöllehet ők az I. a. osztályba jártak, engem meg az I. b. osztályba írtak be, hallani sem akartak róla, hogy én más osztályba menjek. Velük tartottam hát az I. a. osztályba, aminek az volt a jelentősége, hogy barátságuk révén konfliktusmentesen kapcsolódhattam be az osztály közösségébe.

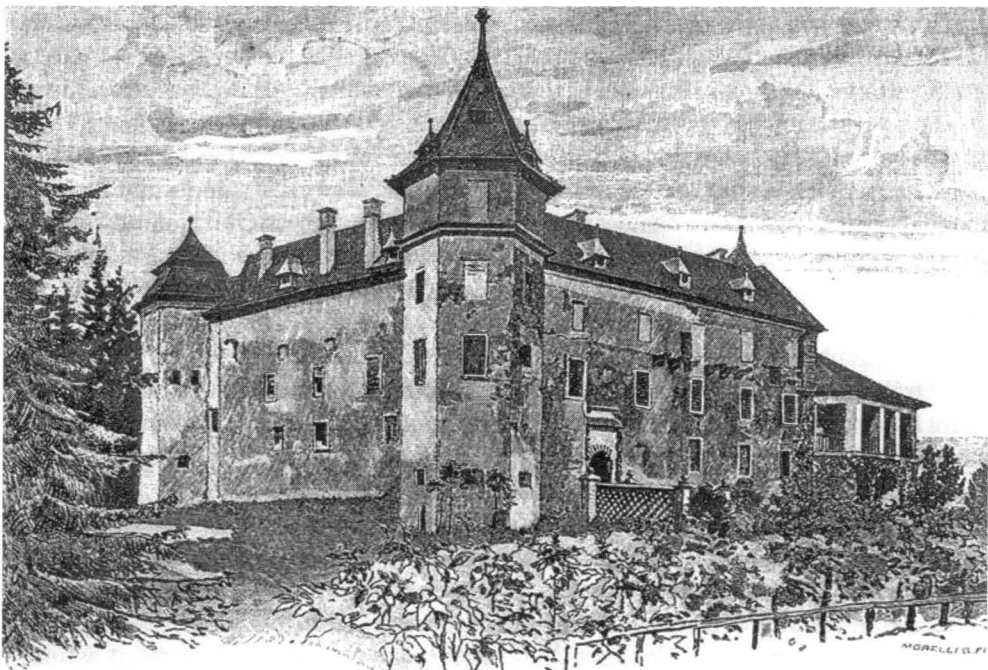
Órák után a kiürült iskolaudvar egyik sarkába húzódtam, faltam valamit a hazulról hozott ennivalóból, majd a városba indultam, hogy kvártélyt szerezzek magamnak. Nem sokáig kellett keresgélnem, a Bolyai utca 7 szám alatt, a Kollégiumtól kétszáz méternyire, kapura ragasztott cédula hirdette, hogy „Diáknak szállást ad Vargáné”. Amint kiderült, Vargáné özvegy mosónő volt, aki két fiával lakott az udvar végében álló hatalmas szobában. A szoba egyik fala mellett üres háncságy volt, azt adta ki nekem havi öt pengőért. Jobb és olcsóbb megoldást aligha találhattam volna. A legközelebbi vonattal hazautaztam ágyneműért, s este már új szálláson hajtottam álomra fejemet. Szüleimmel kösztozásom ügyét is megbeszéltem. A szombat esti személyvonat mozdonyvezetőjének a vécsi állomáson feladtak egy füles kosár ennivalót – egy kenyeret, két liter tejet, szalonnát, sült húst meg egyebet –, amit én a marosvá-

sárhelyi kisállomáson levettem. Lényegében úgy éltem hát, mint a pályamunkások, azzal a különbséggel, hogy nekem nem kellett nehéz testi munkát végeznem.

Addigi életem legfontosabb lépését megtettem tehát: az évezredes megszokást, a tehetetlenségi erőt leküzdve kitörtem a falusi életformából. A mozgó társadalomhoz szokott embernek ma mindez természetesnek tűnik, ám az akkori mozdulatlan társadalomban csaknem olyan csoda volt, mintha egy barázdányi vécsi föld kelt volna ki helyéről s vándorolt volna el a vásárhelyi aszfaltra.

A falu jóindulatú érdeklődéssel kísérte vállalkozásomat, s ha egyebet nem is, de kedves, biztató szót mindenkitől kaptam. Egyfajta tisztelettel néztek fel rám, amely a falu erkölce szerint a törekvőt, a haladni vágyót megilleti. Ám ösztönösen megéreztem, hogy ha kitörési kísérletem nem sikerülne, s vissza kellene térnem a faluba, ez a tisztelet gúnyos lenézéssé alakulna át, mellyel a falu erkölce az ágálókat, a szájhősöket sújtja.

Tudtam, hogy számomra visszaút nem létezik.

A vécsi vár, 1896

MAROSVÁSÁRHELY (1941–1949)

Akkora szabadságba csöppentem, amekkorát mindaddig el sem tudtam képzelni. Vásárhelyi osztálytársaimmal szemben nekem megvolt az az előnyöm, hogy nem szüleim felügyelete alatt éltem, s így nem is kellett részt vállalnom semmiféle családi munkából. Bennlakó osztálytársaimmal szemben meg az volt a nagy előnyöm, hogy nem voltam bezárva, s mivel iskolai egyenruhánk nem volt, gyakorlatilag teljesen szabadon mozoghattam.

Az iskolai tanulás számomra játéknak tűnt. Tizennégy éves voltam, két-három évvel idősebb osztálytársaimnál, ami behozhatatlan előnyt jelentett. A két hónapos lemaradás bepótlása sem okozott különösebb gondot, hiszen a gimnázium első osztályának tananyagát az elemi iskola ötödik-hatodik osztályában nagyrészt már tanultam. Tulajdonképpen egyetlen tantárgy volt teljesen új számomra: a latin. Az a tantárgy, amelyből nyolc éven át a legtöbben buktak. A diákok réme. Hogy miért? Hát azért, mert a „fika” (első) jóformán még meg sem melegedett, s máris megtanulta, hogy a kollégiumban két iszonyú dolog van: a lencsefőzelék meg a latin. Ebből kifolyólag a lencsefőzeléket meg sem kóstolta, a latint pedig meg sem próbálta megtanulni. Ez az ostoba babona volt az oka, hogy a diákok nagy része csaknem irracionális félelemmel tekintett a latinra, miközben eszébe sem jutott, hogy tízszer annyi időt és energiát pocsékol a különböző latin „puskák” gyártására, mint amennyi idő alatt az egész évi anyagot megtanulhatta volna. Hogy ennek a babonának a kialakulásához mennyiben járultak hozzá a rossz latintanárok s mennyiben a diákok hagyományos lustasága, szellemi tunyasága, azt nehéz volna eldönteni. Azt azonban tudom, hogy én örömmel leltem a latintanulásban már csak azért is, mert az elemiben ilyet nem tanultak, s bár a „latainer” fogalmát akkor még nem ismertem, ösztönösen ráéreztem, hogy az értelmiségivé válás felé vezető úton a latin az első igazi lépcsőfok. Délutánonként lázasan estem neki a nyelvtannak, sorra „vágtam be” a deklinációkat meg konjugációkat, hangosan énekelve tanultam meg a rímbe szedett prepozíciókat és kivételeket, néhány hét múlva én voltam az osztály legjobb latinosa. Hogy „magolás” volt ez? Kétségtelenül magolás volt, még akkor is, ha e magolás könnyen ment. De hisz ugyanúgy magoltam be a történelmi dátumokat, a földrajzi adatokat, a fizikai és kémiai képleteket, a verseket, a többi idegen nyelv nyelvtanát és szavait, sőt a református énekeskönyv énekeit is. Szerencsére az én tanáraink még nem ismerték azt az álmodern pedagógiai irányzatot, amely az emberi szellem évezredek tapasztalatait sutba vágva szent háborút hirdet a „magolás” ellen. Az elv önmagában persze helyes volna – hiszen épp látszatigazságában rejlik rendkívül veszélyes volta –, a baj csupán az, hogy hirdetői összetévesztik a fogalmakat, s ahelyett hogy a lecke szó szerinti, gépies bemaolása ellen tiltakoznának, a leckében előforduló adatok rögzítését tartják fölöslegesnek, mondván, hogy az adatokat a lexikonban bárki megtalálhatja, fölösleges terhel-

ni velük a tanulók zsenge agyát. Hogy ez a szemlélet hová vezetett, ezt iskolai oktató-sunk mai állása mutatja a legvilágosabban. Az igazság az, hogy memorizálás nélkül szilárd műveltségvázat felépíteni és idegen nyelvet tanulni nem lehet. Alapos ismeretek nélkül nincs alkotó gondolkodás, a szintézist minden esetben az analízisnek kell megelőznie. S még valami: úgy látszik, a modern pedagógia még nem jött rá, hogy a szellemi kényelmesség egyik leghatásosabb ellenszere épp a memorizálás, amely fokozott éberséget követel, s arra sem, hogy a memorizálás segítségével hihetetlen módon feléleszthetjük memóriánkat.

Latin nyelvtudásom szilárd alapjait ezekben az első hetekben raktam le. Ekkor tanultam meg a latin alaktant oly alaposan, hogy nyolc éven át sosem volt bajom vele. A mondatok elsajátítása így gyerekjátéknak bizonyult, hiszen osztálytársaim jó része nem azért nem ismerte fel az „accuzativus cum infinitivo”-t mintha az olyan ördögös dolog lett volna, hanem egyszerűen azért, mert külön-külön sem ismerte fel sem az accuzativust, sem az infinitivust. Mindezt nem azért említem meg, mintha büszkélkedni akarnék, hanem azért, mert értelmiségi pályámon épp latintudásommal sikerült legelőször pénzt szereznem. Latintanároim jóvoltából második gimnazista koromtól folyamatosan voltak magántanítványaim, s így az óradíjakból fedezni tudtam tanítási költségeim egy részét.

Fegyelmezett és roppant lelkiismeretes diák voltam, hiszen magam választottam ezt az életformát. Mivel számomra a munkát kisgyermekkoromtól a fizikai munka jelentette, a tanulás játéknak, szórakozásnak tűnt, s a nagy mezei munkák idején nemegyszer éreztem lelkiismeretfurdalást azért, hogy én minden időmet tanulással töltöm, s nem segíthetek családomnak. Mivel a legtöbb osztálytársamnál sokkal érettebb voltam, idővel túlságosan alacsonynak éreztem a követelményszintet, amely nem állít komoly erőpróba elé. Így aztán magam tűztem ki magamnak olyan feladatokat, melyeket az iskolai tananyag nem foglalt magába: latin közmondásokat és szép verseket tanultam versenyszerűen, kiszabott időre, átrágtam magam az akkor nagyon felkapott Egmont Colerus *Az egyszeregytől az integrálig* című könyvének első részén, ami nagyban fejlesztette matematikai gondolkodásomat, s mindezek mellett beiratkoztam egy olasz nyelvtanfolyamra, melynek kezdő tagozatát dicsérő oklevéllel végeztem el.

Karácsonyi vakációra színjeles bizonyítványt vittem haza. Szüleim szemében azonban a bizonyítványnál nagyobb értéke volt annak az ötven pengőnek, amit a jeles bizonyítványért kaptam, no meg annak a rend „úri ruhának”, amit az állam juttatott az arra rászoruló jeles tanulóknak. Ez az „akciós ruha” volt életem első városi öltözeke, s mivel úgy éreztem, hogy tanulással megszolgáltam, egyáltalán nem tekintettem alamizsnának, s ahelyett hogy szégyenkeztem volna miatta, büszke voltam rá. Persze a templomba is azzal mentem, s bizonyára ennek volt tulajdonítható, hogy volt falusi osztálytársaim, akik között elvegyültem, az első pillanatban félénk tisztelettel fogadtak.

Elsős gimnazista korom nagy élménye mégsem az iskolai oktatás, hanem a várossal való találkozásom volt. A negyvenöt ezer lakost számláló Marosvásárhely számomra valóságos metropolisznak tűnt, amely minden napra tartogatott valamilyen meglepetést. Ma már tudom, hogy ez az az ideális lépték, amely a gimnáziumi tanuló

szellemi fejlődését a legkedvezőbb módon befolyásolja. Mindenekelőtt: egy kisváros művelődési intézményei a központban helyezkednek el, s így gyalogszerrel is könnyen elérhetők. Továbbá: kulturális programja nem oly zsúfolt, nem oly áttekinthetetlen, mint a nagyvárosé, ahol a gazdag kínálat végül is bénítóan hat a közönségre, ám eléggé gazdag ahhoz, hogy a művelődni vágyó fiataloknak igazi élményt nyújtson minden hétfvégén. A nagyvárosban fennál az egyoldalúvá válás veszélye, hiszen a fiatalok közül mindenki folyamatosan megtalálhatja azt, amit a legjobban szeret (pl. a könnyűzenét), míg a kisvárosban a legkülönbözőbb műfajok váltogatják egymást mind a színházban, mind pedig a koncertteremben, s mert az előadások – épp ritkaságuk miatt – ünnepszámba mennek, mindenki szívesen látogatja.

Marosvásárhelyi életem első nagy élménye a mozi volt, hiszen a filmet mindaddig csupán hírből ismertem. Életem első filmje kitörülhetetlen emlékként ivódott emlékezetembe. A címe *András* volt, főszereplője meg Páger Antal, aki azóta is egyik kedvenc filmszínészem maradt. Attól kezdve nem múlt el hét, hogy legalább egy filmet meg ne néztem volna. A jegyszedő nénikkel lassan-lassan személyes barátságot kötöttem, s nemegyszer történt meg, hogy akkor is beengedtek, ha történetesen nem volt pénzem mozijegyre. Felejthetetlen élményt jelentett számomra életem első színházi előadása is. Marosvásárhelynek nem volt ugyan állandó színháza, ám 1941/42 telén a kolozsvári színház látogatott el a székely fővárosba. Kovách Aladár *Téli zsoltár* című darabját játszották, amely rám megdöbbentő hatással volt. Ma is emlékszem, hogy Apáczai Csere Jánost Görbe János, II. Rákóczi Györgyöt meg Tompa Pufi alakította. Ezen a színházi előadáson találkoztam először a nagy erdélyi pedagógus alakjával, akinek szomorú sorsa aztán egész életemen végigkísért.

De nem létezett olyan vasárnap délelőtt, hogy valamilyen koncert, kórusverseny vagy képzőművészeti tárlat ne lett volna a város ragyogó Kultúrpalotájában. Hát hogyan mentem volna el, mikor már maga a palota is lélegzetelállító élményt nyújtott. Azóta bejártam sok országot, láttam sok szép épületbelső, ám olyan művészi díszített, egységes stílusú és nemesen arányos termet, mint a marosvásárhelyi Kultúrpalota tükörterme, se láttam. Ez az épület ismertetett meg a magyar szecesszióval, Thoroczkai Wigand Ede és Kőrösfői Kriesch Aladár nevével, s képtárában ismerkedtem meg az első Munkácsi-festménnyel, a *Rőzsehordó asszonnyal*. A Kultúrpalota nagytermében rendezett koncerteken szoktam hozzá a szimfonikus zenéhez, s ami számomra talán a legfontosabb volt, ugyancsak a Kultúrpalotában volt a hatalmas városi könyvtár, melynek használatáért a diákoknak csupán jelképes összeget kellett fizetniük: évi két pengót.

De Marosvásárhelyen ismertem meg közelebből a városi, azaz polgári életformát is, s ami ezzel együtt jár, a civilizált viselkedést, a jó modort. Jó tanuló lévén, egyes vagyonos osztálytársaim szülei jó néven vették, hogy gyermekükkel barátkozom, s vasárnaponként nemegyszer hívtak meg ebédre, uzsonnára. Legszívesebben Székely Józsefre emlékszem vissza, a Székely és Réti bútorgyár társtulajdonosára, akinek Bálint nevű fia osztálytársam volt. Székely József igen művelt nagypolgár volt, aki sokat áldozott a magyar kultúra támogatására. Kiválóan értett hozzá, hogy önérzetem megbántása nélkül neveljen, csiszoljon. Tulajdonképpen ő volt az, aki rádöbbsentett, hogy

a rendszertelen, csapongó olvasás helyett hozzá kell látnom műveltségem rendszeres felépítéséhez, s ha jól meggondolom, ez a művelt nagypolgár hívta fel figyelmemet legelőször a parasztkérdésre, mindenekelőtt azzal, hogy a kezembe adta nemcsak a népi írók munkáit, hanem Szeberényinek *A magyar parasztság története* című munkáját is. Székely József kikeresztelkedett zsidó volt, a székelykői református pap lányát vette feleségül, gyermekeit – Bálintot és Zsuzsát, akik ikrek voltak – Móricz Zsigmond keresztelte, ám ennek ellenére 1943-ban munkaszolgálatra vitték a keleti frontra, ahol elpusztult. A Székely családhoz fűződő meleg barátságom azonban mindvégig megmaradt, könyvtárunk mindig rendelkezésemre állt.

1942 júniusában színjeles bizonyítványt és egy táska jutalomkönyvet vittem haza, de ugyanakkor egy gyenge tbc-fertőzést is. A gyenge és rendszertelen táplálkozás, valamint a Varga néni sötét és nedves szobája megtette a magáét. Hatalmasat nőttem, de rémitően sovány és sápadt kamasz voltam. Szüleim megijedtek, s kijelentették, hogy ilyen körülmények között többé nem mehetek vissza a Kollégiumba. Kétségbeesésemben kérvényt írtam az iskola igazgatóságának, hogy vegyenek fel félkedezményes bennlakónak, s hivatkoztam arra, hogy különben nem folytathatom gimnáziumi tanulmányaimat. Elutasító választ kaptam. Akkor aztán rávettem édesapámat, hogy menjen fel a várba, tárja fel helyzetemet Kemény János báró előtt, s kérje meg, hogy járjon közbe értem. Abban az időben Kemény János nemcsak jó nevű író, nemcsak a Helikon házigazdája, hanem a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság elnöke is volt, s bizonyosra vettem, hogy ha tekintélyét latba veti, okvetlenül felvesznek a bennlakásba. Nagy szorultságomban még az is megfordult a fejemben, hogy netán Kemény János magára vállalja bennlakási költségeim felének fedezését. Tervemnek csupán első fele valósult meg. Kemény János levelet írt Molter Károlynak, aki a marosvásárhelyi Református Kollégium magyar-német szakos tanára volt, s a Helikon tekintélyes írójaként meleg barátság fűzte Kemény Jánoshoz, s megkérte, hogy járjon közbe az érdekemben. (Levelét a Molter Károly levelesládájában láttam viszont 1954-ben, amikor Kós-disszertációm anyagát gyűjtöttem. Többek között azt írta: „Ne csak a választások alkalmával ígérjünk a parasztnak, hanem próbáljunk is valamit segíteni rajtuk.” Bizony üres bombaszt volt ez 1942-ben, de a lényeg az, hogy volt fogatja.) A levelet édesapám vitte el Molter Károlynak személyesen, s fel is vettek a bennlakásba, bár igaz, hogy a félkedezményt nem adták meg. Ma is hálával gondolok édesapámra, aki volt annyira áldozatkész, hogy egy rövid vita után végül is beleegyezett, hogy teljes díjas tanulóként bennlakásba menjek. Hiszen a pénzt még csak előteremtettük valahogyan – édesapámnak jó fizetése volt, a bátyám is dolgozott már, s én is pályamunkásként töltöttem el a nyarat –, ám a különféle természetbeni szolgáltatások igen nagy gondot okoztak. A zsírt például csakis nagy késéssel, disznóvágás után tudtam beadni két-három magamhoz hasonló, szegény sorsú gyerekkel együtt. Ezért aztán zenetanárunk, Vajda Márton, a szigorú konviktusi gazda, aki úgy mellékesen Hitler rajongója és a marosvásárhelyi Tűzharcos Szövetség parancsnoka volt, időnként kiállított a konviktus közepére, s ádáz szónoklatba kezdett:

– Nézzétek meg ezeket a gyászmagyarkákat! Tanulni, azt akarnak, de fizetni nem. A ti bőrötökön akarnak megélni, megfertőzte őket a bolsevizmus, ők eszik meg az átalatokat beadott termékeket, azért olyan gyenge a konviktusi koszt.

Ezek a kipellengérezések voltak életem legmegszégyenítőbb pillanatai, s hogy mégis kibírtam és ott nem hagytam az iskolát, azt csupán diáktársaim lojális viselkedésének köszönhetem. A konviktusi koszt a háború kezdetekor valóban legyengült, jöllehet a diákok ugyanazt a termékmennyiséget szolgáltatották be. Ennek oka azonban semmiképpen sem az volt, hogy három-négy gyerek késve vagy hiányosan szolgáltatotta be az előírt termékeket, hanem egyrészt az, hogy a háború okozta hiányos ellátás következtében a diákok által beszolgáltatott termékekből a tanárcsaládoknak is kellett juttatni valamit, másrészt pedig az, hogy Vajda Márton tanár úr elvből sem volt híve a diákok bőséges táplálásának. Kedvenc jelmondata így hangzott: „Légy szerény, beszédedben tiszta, gyomroddal szemben pedig igénytelen!” Ez a felirat diszelgett a konviktus falán, ami azért volt humoros, mert Vajda Márton tanár úr volt a Kollégium tanári karának legdicsekvőbb tagja – különben ő volt az egyetlen jobboldali magatartású tanárunk, akinek oly nagy tekintélye volt a hivatalos szervek előtt, hogy 1943-ban, amikor a KH letartóztatta számtantanárunkat, az illegális kommunista Tóth Sándort, ő garanciát vállalt érte, s kiszabadította –, tisztán beszélni meg egyáltalán nem tudott – az f hang helyett p-t ejtett, s szállóigévé vált az a mondata, hogy „Perenczi és Pülöp polyton polyvást a pópolyosón putkorászik” –, s ugyanakkor ropant szerette a gyomrát, melyről tekintélyes pocakja is tanúskodott. Egyébként Tóth Sándor visszaadta a kölcsönt: a Nyugatról hazatérő Vajda Mártont megmentette a népbíróaságtól, s bár tanári posztot nem adhatott neki, bennlakási felügyelőként alkalmazta. Ettől kezdve Vajda Márton nem jobboldali, hanem baloldali jelszavakat gyártott – ugyanolyan lelkesedéssel.

Az én időmben a marosvásárhelyi Református Kollégium internátusa még egy kis darab középkor volt a modern élet kellős közepén; szigorú szabályzat alapján működő kolostor, ahonnan az alsó (I–IV.) osztályos tanulók hetente csupán kétszer mehettek ki, feltéve, hogy a felügyelőtanár aláírta kilépési engedélyüket: csütörtökön 14 órától 16.30-ig s vasárnap ugyanúgy. Ez a két és fél óra épp csak arra volt jó, hogy körüljárják a főteret, s megvásárolják szükséges tanfelszerelésüket. A felsősök mindennap kimehettek, ám öt óra után csupán különleges engedéllyel maradhattak kinn. Középkori volt az internátusi élet megszervezése is; a diáktársadalom lényegében három nagy csoportra oszlott; „fikákra” (elsősökre), akik az egész diáktársadalom kiszolgáltattjai voltak, alsósokra, akik a szolgai teendőket végezték, takarítottak, folyosó-ügyeletesek (cursorok) és kapusok (vigil) voltak, a konviktusban kihordták az ételt, valamint felsősökre, akik a diáktársadalom „úri” rétegét képezték, s közülük kerültek ki a szobafőnökök és szobafőnök-helyettesek, valamint a szolgálatos felügyelőtanár kíségetője, az apparitor. Az internátusi életben a számárlétra által szigorúan megszabott tekintélyelv érvényesült. Az alsó osztályosoknak urazniuk kellett a felsősöket még akkor is, ha csupán egy osztály választotta el őket. Az aztán már természetes, hogy ha az alsós felső osztályba jutott, ugyanolyan szigorúan követelte meg az alsósoktól a

tiszteletadást. Így tanulták meg a diákok, hogy engedelmes beosztottak, s ha kell, kérlelhetetlen főnökök legyenek.

Az eleven élettől való elzártság, a kasztszellem és a rideg, kaszárnyai életmód kétségtelenül negatívan hatott a diákokra, akik ilyen körülmények között nem ismerhették meg a társas érintkezés csiszoltabb formáit, s ezért jórészt megmaradtak esetlen, gátlásokkal teli falusi fiúknak, ami igen sok esetben pályájukra is kihatott.

E sok negatívuma mellett volt azonban az internátusi diákéletnek egy hatalmas és mindenért kárpótló pozitívuma: a rendszeres élet, rendszeres tanulás. Azóta is meggyőződésem, hogy az internátusi időbeosztást nem fölöslegesen hozta létre a több évszázados tapasztalat, s vallom, hogy igazán nagy tanulmányi eredményeket elérni csakis internátusi diákként lehet, távol a civil élet ezer „kísértésétől”.

Napi programunk a következő volt: Hat órákor ébresztő, fél héttől fél nyolcig tanulás, leckeismétlés, fél nyolctól reggeli, nyolctól órák. Du. kettőkor ebéd, utána szabadfoglalkozás öt óráig, amikor a nagy szilencium következett egészen hétig. Héttől nyolcig vacsora, szabadfoglalkozás, nyolctól kilencig tanulás, kilenctől tízig szabadfoglalkozás, tízkor takarodó. A szigorúan vett tanulmányi idő tehát kerek négy óra volt. A reggeli egy órának, amely elvileg az aznapi leckék átismétlésére szolgált, alighanem döntő szerepe volt abban, hogy a Kollégium legjobb diákjai nagyrészt a bennlakó diákok közül kerültek ki.

Talán nem túlzok, ha azt állítom, hogy az internátusi évek döntő hatással voltak szellemi fejlődésem, tehát végső fokon sorsom alakulására, ám távolról sem az internátus szigorú időbeosztása miatt. Számomra sokkal fontosabb volt az az irodalmi önképzőköri szellem, amely ezekben az években az internátusban lakó felsős diákok között lábra kapott. Ennek a rendkívül élénk irodalmi érdeklődésnek a magyarázatát abban leljük, hogy a bécsi döntés utáni években az észak-erdélyi diákok az élő magyar irodalommal való találkozás lázában égtek. Mint az közismert, a két világháború közötti korszak középiskolás programja az élő magyar irodalmat nem ölelte fel, az élő magyar irodalom alkotásai közül meg Romániába roppant kevés jutott el, minek következtében a romániai magyar diákok nagy része Mikszáth, Jókai meg Gárdonyi regényeivel zárta irodalmi stúdiumait. A bécsi döntés után aztán Erdélyben is megnyílt az út az élő magyar irodalom előtt, s az anyaországban kezdeményezett „Könyvet Erdélynek!” akció eredményeképpen ezek a művek meglepően rövid idő alatt jutottak el az erdélyi könyvtárakba. Az már aztán a magyartanároktól függött, hogy e gazdag anyagból mire hívták fel diákjaik figyelmét. A diákoknak az élő magyar irodalom iránti érdeklődését nagyban fokozták az 1941 nyarán megrendezett marosvásárhelyi könyvnapok, melyeken sok neves anyaországi író vett részt, köztük Móricz Zsigmond is.

A marosvásárhelyi Református Kollégium diákjainak szerencséjük volt, hiszen olyan magyartanáraik voltak, mint Molter Károly, a kiváló regényíró és novellista, aki személyes barátságot tartott fenn csaknem minden jeles magyar íróval, valamint a fiatal, haladó szellemű Szigeti József, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem későbbi professzora. Szigeti József irányította a kollégium irodalmi önképzőkörét, melynek tőrzsgárdáját az internátusban lakó felsősök alkották. Ennek természetes következménye az lett, hogy az iskolai önképzőköri viták az internátusban folytatódtak, mint-

egy permanentizálódtak, a viták eldöntése pedig újabb és újabb könyvek elolvasására sarkalta a szenvedélyes vitázókat. Az már a dolgok természetéből következett, hogy a zömmel falusi származású diákok – nem kis mértékben Szigeti József tanár úr irányítása következtében – végül is a népi írókban fedezték fel azokat a szerzőket, akikről a maguk kérdéseire feleletet vártak. Új és izgalmas helyzet volt ez. A nemzetiségi elnyomás alól felszabadult ifjak oly hevesen vetették magukat az egész magyarságot érintő szociális és politikai kérdésekre, mintha csak huszonnégy éves késedelmet kellett volna behozniuk, hogy az anyaországi diákokkal egy szintre kerüljenek. A háború második évében jártunk, s a politika nolens volens betört az iskolába is. A legtöbbet vitatott kérdés a magyar társadalom központi problémájának tekintett parasztkérdés volt ugyan, ám utána nyomban a háború kérdése következett, mindenekelőtt azért, mert az érettségire készülő nyolcadikosokat az azonnali behívás veszélye fenyegette. A háború kérdése pedig elsősorban a németekhez való viszonyunk tisztázását jelentette. Csaknem fél évszázad távolából visszatekintve csodálkoznom kell, hogy az akkori hetedikes, nyolcadikos diákok mennyire érettek voltak, milyen megfontoltan, mennyi felelősséggel taglalták a súlyos politikai problémákat. Háborúellenesek és németellenesek voltak valamennyien, mert úgy látták, hogy a németek győzelme Magyarország állami létének megszűntét jelentené. Itt kell megjegyezni, hogy az erdélyi diákokra, akik Szabó Dezső írásait csupán 1940 után ismerték meg, az ő virulens és csöppet sem ellentmondásos németellenessége a diákokra egyértelműen pozitív hatással volt.

Szellemi fejlődésem szempontjából ennek az élénk szellemű diákközösségnek tán nagyobb szerepe volt, mint magának az iskolai oktatásnak. Az ő vitáik hívták fel figyelmemet arra, hogy egyáltalán létezik parasztkérdés, s végül is ők adták kezembe a népi írók – mindenekelőtt a falukutatók – könyveit. E művek olvastán pedig alapvető változás állt be az irodalomhoz való viszonyomban. Mindaddig azért olvastam, hogy idegen világokat ismerjek meg, az olvasás tehát távolodást jelentett saját paraszti világomtól. A népi írók munkáit olvasva saját világomhoz tértem vissza magasabb szinten, melynek hétköznapijait jól ismertem, s így a művekben megnyilvánuló valóságképet ellenőrizni tudtam. Micsoda reveláció volt annak felfedezése, hogy a paraszti nyomor nem természetes állapot, hogy vannak hatalmas emberek, akik a parasztság helyzetét igazságtalannak tartják, és változtatni akarnak rajta. Milyen hatalmasnak láttam ezeket az írókat, s milyen ellenállhatatlannak a mozgalmukat. Azt hittem, hogy ők a magyar közélet irányítói, hogy mindenki rájuk figyel éppúgy, mint én, s csupán idő kérdése, hogy tanításaik gyakorlati alkalmazást nyerjenek. Honnan is ismerhettem volna az igazi hatalom igazi természetét!

Az elkövetkező két év tán életem legszebb korszaka volt. A lázas olvasás, a szenvedélyes vitatkozás, a céltudatos készülődés korszaka. A felsősök befogadtak, irányítottak, feladatokat adtak. Első nyilvános szereplésem 1944 kora tavaszára esett, Veres Péter *Mit ér az ember, ha magyar* című könyvéről kellett vitaindítót tartanom, ami bizonyára messze meghaladta erőmet, de mert senki sem akart vállalkozni rá, hát elvállaltam. A könyvet azóta sem olvastam, s a könyvpiacon sem láttam, miből arra következtetek, hogy az 1945 utáni magyar politikai élet követelményeinek nem mindenben felelhetett meg.

Ezekre az évekre visszatekintve az döbönt meg, hogy noha erdélyiek voltunk, s alig pár éve szabadultunk fel a nemzetiségi elnyomás alól, a nemzetiségi kérdés teljesen kiesett tudatunkból, s nemcsak olyanformán, hogy az Észak-Erdélyben élő románok sorsa nem foglalkoztatott, hanem olyan értelemben is, hogy egyetlen pillanatra sem jutott eszünkbe saját helyzetünkön elgondolkozni, s eszünkbe sem jutott, hogy Észak-Erdélyt valaha is elszakíthatják Magyarországtól. A bécsi döntést természetesnek és jogosnak tartottuk, s ezért nem alakult ki bennünk a tolvajok pszichológiájára oly jellemző félelem és gyanakvás. Ami a háborút illeti, szívvel-lélekkel németellenesek voltunk, s bárgyún bízunk abban, hogy a magyar hintapolitikának végül is sikerül kiragadnia az országot a háborúból. Így aztán számunkra a fő kérdés továbbra is a megrekedt magyar társadalom továbblépése, a földosztás, a belterjes gazdálkodás, a szövetkezetesítés, a népi tehetségek felkarolása, a népi értelmiség megteremtése maradt, s naiv jóhiszeműségünkre mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a *dr. Kovács István* című magyar film eszmeiségében a népi erők diadalát ünnepeltük.

Vécs és a többi felső Maros menti falu nem nagyon érzékelték a háborús évek gazdasági romlását, sőt inkább egyfajta háborús konjunktúrát élveztek. Az országutak és a Déda-Szeretfalva vasútvonal építése ugyan befejeződött, ám ugyanakkor elkezdődött a szalárdi erődépités, ahol nemcsak jó fizetést, de kenyeret, szalonnát meg egyéb fontos élelmiszereket is adtak a munkásoknak. Ugyanakkor Bánffyháza hatalmas kőbányát is nyitottak, mely szintén sok szakképzetlen munkást foglalkoztatott. Ezeket a falvakat a jegyrendszer sem zavarta különösebben, hiszen a kisgazdák jórészt megtermelték a család kenyérszükségletét, a jegyre kapott cukoradag pedig nagyobb volt, mint amennyi cukrot általában fogyasztottak. A beszolgáltatás csakis azt a néhány nagygazdát érintette, akik fölös búzájukat kötelesek voltak leadni a Futurához, s így azt nem értékesíthették a szabad piacon.

1940-től kezdve családuk anyagilag lassacskán talpra állt. A bátyám folyamatosan dolgozott, nővérem pedig, mint minden vécsi lány, szolgálni ment Marosvásárhelyre, s amikor a mezei munka megengedte, édesapám is csatlakozott a bátyámhoz. A kemény munka és a még keményebb spórlás meg is hozta az eredményt, édesapámnak végre teljesült a régi vágya: 1943 telén vásárolt egy darabka földet, amire igen büszke volt egész életében. A földre szükség is volt, hiszen húszéves nővéremnek, aki mindaddig csupán azért nem ment férjhez, mert vőlegényét időközben behívták, némi hozományra volt szüksége.

Én nem sok gondot okoztam a családnak. Iskolai életem iránt soha nem érdeklődtek, szülői értekezletről még csak nem is hallottak, tanulmányi eredményeimről csupán iskolai értesítőmből szereztek tudomást. Nyolc év alatt csupán édesanyám jött el a kollégiumba egyetlenegyszer: ballagásomra. Osztályfőnököm és filozófiatanárom, Nemes Károly, megcsókolta az arcát, s beültette a diszterem első padsorába, ott sírta végig búcsúbeszédemet. Pénzbeli kiadásaimat a nyári keresetemből meg a magántanítványaimtól kapott honoráriumokból nagyrészt fedezni tudtam, s így szüleimnek csak a konviktusba beszolgáltatandó élelmiszerekről kellett gondoskodniuk.

1943 júniusában szintén jeles bizonyítvánnyal érkeztem haza, s egy hét múlva már a ratosnyai kisvasúton dolgoztam, most már teljes jogú munkásként. Tizenöt

éves, jól fejlett fiú voltam, legerősebb a csapatban, hiszen társaim idős férfiak voltak, mivel a fiatalabbját rég behívták már katonának. Két idős román meg egy felsőidecsi szász férfi is dolgozott velünk, de nyomát sem lehetett felfedezni közöttünk semmiféle nemzetiségi ellentétnek.

Szeptemberben ott folytattam internátusi életemet, ahol júniusban abbahagytam, azzal a különbséggel, hogy a kis népi csoport érettségizett tagjai most már hiányoztak. Tudtuk, hogy behívták őket, egyikük a szászrégeni kiképzőtáborból írt nem épp lelkes hangú tábori levelezőlapot. Behívták tanáraink nagy részét is, hiányukat nyugállományból visszahívott idős tanárokkal pótolták. Az önképzőkörösöknek szerencsájuk volt: Szigeti Józsefet, aki a magyar mellett a teológiát is elvégezte, nem hívták be, s nem hívták be számtantanárunkat, Tóth Sándort sem, akit illegális kommunista tevékenység gyanújával hurcoltak meg 1943 tavaszán. Tóth Sándor, aki közvetlenül a kollégium mellett lévő tanári lakásban lakott öreg édesanyjával, elvállalta a behívott internátusi felügyelőtanár helyettesítését, ami lehetővé tette, hogy sokat tartózkodjék a bennlakó diákok körében. Jelenléte óriási nyereség volt a mi körünk számára. Annak ellenére, hogy nyíltan sosem politizált, ő vált szellemi irányítónkká. Néha nyunkat gyakran kivitt a Somostetőn lévő kertjébe, s míg ott ástunk vagy kapáltunk, ezernyi fontos kérdés került terítékre. Módszere az volt, hogy egymásnak ugratott, vitát provokált, aminek menetét aztán ő irányította ugrató kérdéseivel, gunyoros közbeszólásaival vagy egyikünk-másikunk kikacagásával. Elmenyitogató félmondatai azért voltak ránk döntő hatással, mert olyan dolgokra világítottak rá, melyeket egyetlen könyvben sem találhattunk volna meg. Egy alkalommal például a földosztás halaszthatatlanságáról beszélgettünk, mire ő kötekedően vetette oda: „Pimasz Varró – így becézte azokat, akiket szeretett –, azt hiszed, hogy a te báróid hajlandók lesznek önként lemondani az ezer holdjaikról?” Kállay Miklós angol orientációjú hintapolitikájával kapcsolatban félvállról vetette oda: „Az angolok, pajtás, messze vannak, az oroszok viszont közel, s egyre közelebb lesznek. Aki békülni akar, velük kell békülnie. Ismét máskor azt jegyezte meg: „Pimasz Varró, te csak azzal törődsz, hogy a te parasztjaid meggazdagodjanak. No de mi lesz a munkásokkal, a városi szegénységgel?” Örökre emlékezetemben maradt, amit a balatonszárszói írókonferenciával kapcsolatban mondott: „Németh László író, aki nagy távlatokban gondolkodik. Magyarország előtt azonban azonnal megoldandó politikai kérdések tornyosulnak.”

S míg mi oly békésen tervezgettük az eljövendő Magyarország képét, mintha egy csendes-óceáni szigeten éltünk volna tökéletes elszigeteltségben, hirtelen ránk tört a háború. Az első esemény, amely békés hangulatunkból kizökkentett, az 1944. március tizenkilencedikei német megszállás volt, amely éktelen haraggal s ugyanakkor bizakodással töltött el. Végre kenyértörésre került hát a sor – mondogattuk –, most majd megmutatjuk a németeknek! Bizakodásunknak az volt az alapja, hogy a német megszállás tényéről mi csupán a rádióból értesültünk, mivel néhány napig Erdélybe a németek nem vonultak be. Az Erdélyben székelő katonai egységeket riadókészültségbe helyezték, Marosvásárhely utcáin éjjel-nappal rohamsisakos járőrök cirkáltak szuronyos puskával. Ó, hogy bíztunk ezekben az erdélyi honvédekben! Hát hogyan bíztunk volna, hiszen a szó legszorosabb értelmében a testvéreink voltak, akik ugyan-

úgy gondolkoztak, mint mi, ugyanúgy éreztek, mint mi, s akiknek a sorsa egy volt a mienkkel. Hiszen már közöttük volt a bátyám is, akit 1943 októberében, 18 éves korában, gyerekejjel hívtak be a tekei kiképzőtáborba. Erdélyi hadsereg és erdélyi parancsnok! Pestet elfoglalhatták a németek, de a Tiszán nem jönnek át!

Csupán az a furcsa, hogy gondolkodásunk itt egyszerre leállt. Azt a kérdést, hogy: no és mi lesz azután, mi lesz a sorsa a két front közé ékelődő Erdélynek, már egyikünk sem tette fel, egyikünk sem gondolt arra, hogy a magyar hadseregnek át kellene állnia az oroszok oldalára. Nem mintha szovjetellenesek lettünk volna, hanem mert a szovjet rendszer teljesen ismeretlen, teljesen idegen volt számunkra, akik a jövőt csakis a népi írók által kijelölt úton tudtuk elképzelni. Azt hiszem, ez a szovjettől való idegenkedés volt a legbénítőbb hatással az egész magyar társadalomra, civilre, katonára egyaránt.

Néhány nap múlva Marosvásárhely utcáiról eltűntek a rohamsisakos honvéd járőrök, s helyettük a legnagyobb csöndben, puskalövés nélkül, megjelentek a németek. Nem harciasan, nem ellenségesen, hanem jókedvűen, mosolyogva. A vásárhelyi vendéglők és cukrászdák glasszékesztyűs, elegáns fiatal német tisztekkel teltek meg, akik gálánsan szórták a vadonatúj, ropogós százpengősöket. Tehették, ők nyomták!

Épp húsvét közeledett, vakációra mentünk, Vécsen is németek voltak, az uradalom gazdatiszti épületében vertek tanyát. Húsvétkor kettesével állítottak be a házakhoz, ahol persze megvendégelték őket, Hozzánk is beállított kettő, édesanyám asztalhoz ültette s tálalt nekik. Sajnálta őket, családjuktól elszakított, szenvedő embereket látott bennük. Míg ettek, puskájukat maguk mellé támasztották. Én körülöttük tébláboltam, s a meggondolatlan kamaszkíváncsiság rávett, hogy az egyik puska után nyúljak. A német észrevette, vad tekintettel ugrott fel, kiragadta a puskát a kezemből, s csőre töltve rám fogta. Felugrott a másik is, s puskáját felragadva hátrálva, rémült tekintettel hagyták el a házat. Döbbenet néztük őket, majd kitört belőlem a nevetés: a németek féltek tőlünk.

A húsvéti vakáció után néhány nappal egy délelőtt a szolgálatos felsős diák rohant végig az osztályokon, s mindenkit a díszterembe invitált, ahol már komor képpel várt reánk öreg igazgatónk. Fakó hangon adta tudomásunkra, hogy azonnal hagyjuk el az osztályokat, mert a Kollégium épületét, az internátust kivéve, a németeknek kellett átadni, akik ott katonai kórházat rendeznek be, mi pedig ezentúl délután tartjuk az óráinkat, mégpedig a római katolikus fiúgimnáziumban.

Erdély egy csapásra front mögötti területté vált, békés, idilli életünknek, önképzőköri ördöngöskék vége volt. Diákéletünk ősi rendje felbomlott, tanulni senki sem tudott már, az órákon nem a tananyaggal foglalkoztunk, hanem az eljövendő eseményeket találgattuk tanárainkkal együtt. Aztán egy délután – április vége volt – hirtelen a gimnázium dísztermébe csődítettek össze, s bejelentették, hogy a tanulásnak vége, a tanévet lezárják azokkal a jegyekkel, melyeket eddig szereztünk, s másnap mindenkinek el kell hagynia az internátust. Az alsósok zöme harsány örömmel fogadta a bejelentést, én azonban csöppet sem lelkesedtem az ölünkbe pottyant hosszú vakáció miatt. Falusi életmód, hajnali felkelés, unalmas mezei munka várt rám, amiért csöppet sem

lelkesedtem, vagy a legjobb esetben havasi pályamunkás élet, ha valakinek egyáltalán szüksége lesz még pályamunkásra.

A dolgok azonban egészen másképp alakultak. Az öreg népfelkelők behívása során a vécsi Hangya szövetkezet vezetőjét is behívták, ám mivel az üzlet épp a hadakjárása következtében igen jól ment, feleségének szüksége volt kisegítőre. Így lettem én bolti elárusító az italméréssel egybekötött vegyeskereskedésben, s ma már bátran elárulhatom, hogy az igen nagy nyereséggel dolgozó üzletnek alighanem több kárt okoztam, mint amennyi hasznot hajtottam. Lelkiismeret-furdalásom sosem volt érte, mivel jól tudtam, hogy tolvajtól lopok. A dolog úgy történt, hogy nekem kellett kiadnom a jegyes lisztet meg a petróleumot Vécs nincstelenjeinek. A szövetkezet azonban búza- és rozslisztet kapott, amit a vezető összekevert, ám a drágább búzaliszt árán adott el. Mivel a szövetkezet vezetőjének behívása után az összekeverés műveletét én végeztem, csakhamar rájöttem a turpisságra, s attól a pillanattól kezdve egyetlen szegény asszonytól sem vettem el pénzt a család lisztadagjáért.

Minél közelebb került hozzánk a háború, annál több volt a falunkban a német katona, s minél több volt a német katona, annál élénkebb volt a kocsmai forgalom. A kocsmá nagytermét német tiszti társaság szállta meg minden este, akik igazi német fegyvelmezetséggel mulattak egészen éjfélig: ittak egy kört, aztán gyönyörűen énekeltek, majd megint ittak, majd anekdotákat meséltek, s harsányan kacagtak minden anekdota csattanóján. Éjfélkor gavallérosan fizettek, aztán testületileg csőre töltötték pisztolyukat s eltávoztak. Míg én a söröskancsókat mosogattam el, főnökasszonyom a napi bevételt számolta meg, s elégedettségének fokára abból következtettem, hogy távozásomkor öt vagy tíz pengő borravalót adott. Annyi pénzt sosem kerestem, mint boltosinas koromban, s életemben sokszor gondoltam rá, hogy jobb lett volna az irodalom helyett pálinkát árulni.

Kereskedői karrierem sajnos rövid ideig tartott. A legnagyobb megdöbbenésemre július közepén katonai behívót kaptam, jöllehet mindössze a tizenhatodik évemben jártam. A behívó szövegének elolvasása után aztán tisztázódott a dolog: nem a honvédséghez kellett bevonulnom, hanem a gyergyósalamási ifjúvezető-képző leventetáborba. A behívó átvétele után néhány perccel iskolatársam és barátom, Fodor Tivadar, a tanítóm fia rontott be feldúlva, kezében az enyémhez hasonló behívóval, s csak akkor csillapodott le, amikor megtudta, hogy engem is „mozgósítottak”. Szüleink is aggódtak, s nem is alaptalanul, hiszen a front meglehetősen közel volt már a Keleti-Kárpátokhoz. Behívónk egy hónapra szól, s egy hónap alatt sok minden történhet. Tanítóm attól félt, hogy ha a fronthelyzet úgy alakul, kiképzés után nem engednek haza, hanem beosztanak katonai segédszolgálatra, hidak, alagutak őrzésére.

Augusztus 1-jén reggel egyenruhában, gyakorló fapuskával sorakoztunk fel a gyergyósalamási gyakorlótéren: egy zászlóaljnyi 16-17 éves gyerek, diákok, munkás- és parasztfiúk vegyesen, s a magyarok között igen sok román. Tisztjeink frontot járt, aktív tiszték: táborparancsnokunk Bagoly főhadnagy, helyettese Balázs főhadnagy. Rajparancsnokaink, tulajdonképpen kiképzőink frontot járt, továbbbszolgáló szakaszvezetők, Jutas gyöngyszemei. Szálláshelyünk a kiürített gyergyósalamási iskola, mosdónk az iskola mellett folyó Maros, evőeszközünk csajka és kanál, életmódunk tábo-

ri életmód. Programunk: kevés alaki kiképzés, majd intenzív gyalogsági kiképzés, a gyalogsági fegyverek és robbanóanyagok kezelése, a védekezés kiépítése, modern gyalogsági támadás beszivárgással, erdei harc, erőltetett menetelés, egyszóval a háború minden gyönyörűsége megtoldva a magyar tisztesek leleményes emberkínzásával. Hátország, kemény menetelés után végre utolért a gulyáságyú, s mi az éhségtől elgyengülve dőltünk le a tisztáson, amíg a honvédszakácsok az ételosztásoz szükséges előkészületeket megteszik. Mikor aztán a hatalmas mozgó kondérok kinyitották, s a gulyás illata észveszejtőn terjengett már a levegőben, felhangzott a menetoszlop parancsnokának ordítása: „Repülő!” A szakácsok nyomban földre ürítették a kondérok, mi meg hanyatt-homlok rohantunk be az erdőbe, hogy aztán sírva meneteljünk még egy fél napot, most már a tábor felé.

Három hét alatt átértük a katonai kiképzés minden gyönyörűségét, s ha netán lett volna közöttünk olyan gyerek, akit eladdig vonzott az egyenruha, e három hét alatt parancsnokaink mindent megtettek, hogy kiábránduljon belőle.

Tábori életünket végül is a történelem rövidítette le. 1944. augusztus 24-én reggel felszereltünk, de kiképzőink csak nagy késéssel jelentek meg, s bejelentették, hogy további parancsig nem vonulunk ki a gyakorlótérre, hanem a tábor körletében tartózkodunk riadókészültségben. Századparancsnokunk közölte velünk, hogy Románia elárult, ellenünk fordította fegyvereit, s minden percen várható, hogy a Keleti-Kárpátok szorosain át megpróbálnak Erdélybe törni. A tábor sorsáról a hadtest a hadi helyzet további alakulásának függvényében dönt, mindaddig várunk kell.

Egy nap és egy éjszaka várakoztunk meglehetősen vegyes lelkiállapotban. Szerettünk volna hazamenni, de még jobban szerettünk volna a románok ellen harcolni. Kiugrásukat a ránk jellemző naivitással nem a világháború kimenetelének szempontjából ítéltük meg, hanem a nagy egészről kiiktatott magyar-román konfliktus szempontjából, s azt hittük, itt az ideje Dél-Erdély visszafoglalásának. „Vad nacionalizmusunkra” azonban nem kevésbé volt jellemző az sem, hogy mind ez idő alatt román ifjúvezető bajtársaink nyugodtan ültek közöttünk, szóval sem bántotta őket senki. Fordított esetben fél órán belül agyonverték volna.

Másnap, augusztus 25-én leszereltek, kezünkbe adták „Honvédpróbas szakaszparancsnok”-i minősítésünket, s este már családjaink körében vacsoráztunk.

Vécs most már valóban hadtápterületté vált, az emberek háborús izgalomban éltek. Az aratást és behordást elvégezték ugyan, de csépelni senki sem akart, mivel úgy gondolkodtak, hogy a kicsévelt búzát könnyebb elrekvirálni. A cséplés és kukoricaszedés közti holt szezonban az emberek tengtek-lengtek, s legfőleg marháikat hajtották ki a tarlóra legelni. A tulajdonképpeni hatalmas legelőn a németek rendeztek be repülőteret, melyet az angolok szeptember közepe táján szét is bombáztak a görgényszentimrei hadi repülőtérral együtt, anélkül hogy a falura egyetlen bombát is dobtak volna. A várban német tábori kórház rendezkedett be. A falu folyton tele volt átvonuló katonai egységekkel. Az ágyúzás egyre erősebben hallatszott, a front rohamosan közeledett mind északról, mind pedig keletről.

Szeptember elején szétvert honvédalakulat maradványai vonultak át a falun. A bátyám bajtársai voltak, akiket a Görgényi-havasokból vontak ki, s akik azt a hírt

hozták, hogy a bátyám Tölgyesnél elesett. A szörnyű hír hatására a család összeropant, én pedig egyszerűen nem tudtam elhinni, hogy a bátyám, akivel mindenben egyek voltunk, valóban meghalhatott. Néhány nap múlva egy disznajói asszony lepecsételetlen tábori levelezőlapot hozott, melyet egy katonai mentőautóból dobtak ki. A bátyám írta. Tudtunkra adta, hogy megsebesült, kórházba szállítják valahová a hátszárba.

Ekkor már a front 15-20 kilométernyire volt tőlünk keletre, valahol Kornya-Úvegcsúr-Görgényszentimre vonalán. A beszivárgó szovjet csoportok többször is aknavetőtüzet zúdítottak a katonáktól nyüzsgő falura. A német tábori kórház menekült, s a páncélvonat után akasztott teherkocsikon menekült a környék értelmisége is. Tanítóm utánam küldte a fiát, hogy menjek velük, a erre biztatott a hozzánk beszállított zászlós is. Eszembe sem jutott elhagyni családomat, szülőföldemet.

Szeptember 16-án reggel édesapámat még hadimunkára rendelték, a honvédség a Maros teraszán építette az új védelmi vonalat, ám tíz órakor kidobolták, hogy készülődjünk, mert négy órán belül el kell hagynunk a falut. Rohanva érkezett édesapám is, előállítottuk a szekeret, élelmet, kevés ruhát meg takarókat csomagoltunk, maradék holmink javát pedig a kert végébe ássott óvóhelyre földeltük el – román tőszomszédunk szeme láttára. Aztán puskára tűzött szuronnyal megjelentek a csendőrök, s házról házra járva indították útnak a jajveszékelő családokat. Útközben tudtuk meg, hogy a Szászrégentől északra fekvő öt magyar községet kivétel nélkül kiürítették. Akkor háborogtunk, de ma már tudom, hogy aki a kiürítési parancsot kiadta, életünket mentette meg.

Elindulásunkkor azt hittük, hogy csupán azért kell elmenekülnünk, mivel a Maros vonalán erős harcokra számítanak, s meg voltunk győződve róla, hogy rövidesen hazatérhetünk. Azonban teltek a napok, teltek a hetek, s minket a csendőrök egyre tovább vittek. A hatalmas szekérkaraván parancsra indult útnak, s parancsra táborozott le, ellátásáról a hatóságok gondoskodtak, s általában a legnagyobb fegyelemben éltünk, az utunkba eső falvak lakosságának semmi panasza sem lehetett. Utunk főbb állomásai: Disznajó, Felsőrépa, Nagysajó, Szeretfalva, Bethlen, Dés, Szurdok, Zsibó, Alsószopor, majd a végállomás, Érszakácsi.

Vonulásunk hosszabb-rövidebb megállókkal pontosan egy hónapig tartott, jöllehet alig tettünk meg háromszáz kilométert.

1944. október 15-e Alsószoporon ért, ahol hosszabb ideig vesztegeltünk. Az elmaradott szilágysági faluban nem tartózkodott katonaság, de valószínűnek tartom, hogy rádió sem volt a faluban, mivel a fegyverletételt bejelentő kormányzói szózatról maguk a csendőrök sem értesültek. Október 16-án reggel karavánunk már a Tasnád felé vezető fő útvonalon haladt, amikor nótázó honvédekkel megrakott katonai teherautók értek utol, a boros kedvű katonák vidáman kiabáltak át a marhásszekereiken zótykolódó menekülteknek:

– Menjenek haza, vége a háborúnak!

Tanácsztalanul néztünk egymásra, fogalmunk sem volt róla, hogy mi történt, de a csendőrök intettek: csak tovább.

Az érszakácsi szőlőhegy tetejére késő délután érkeztünk, onnan csaknem a faluig szőlősök között vezetett az út. Alig érkeztünk a hegy derekáig, rendetlenül menekülő katonai alakulatok értek utol, magyarok, németek, gyalogosok, gépesített egységek vegyesen. Oly pánikszerűen menekültek, hogy azt hittük, nyakunkon az ellenség. Egy parancsnoki kocsi defektes gumiabronccsal zörgött végig a köves országúton, egy Zrínyi-rohamlöveg meg elsodorta s felborította az egyik család szekerét, minek következtében egy idős asszony szörnyethalt. A menekülő katonák épp a falu bejáratához értek, amikor teljesen váratlanul néhány repülő jelent meg fölöttünk. Tompa gépágyúropogást hallottam, néhány kisebb robbanás rázta meg a levegőt, majd német vezényszavakat ordított valaki, s a közelünkben felkattogott egy villámgéppuska. A repülők tovatűntek, de a falu bejárata felől jajgatás, kiabálás hallatszott. Édesapám sápadtan fordult be szekerünkkel az első mellékutcaiba, s jöttek utána a többi szekerek is anélkül, hogy a csendőroket megkérdezték volna. A falu Ér melletti részébe érkeztünk be, ahol az ott lakó gazdák fogadtak megható vendégszeretettel. A mi szekerünknek öreg, nagy bajuszú gazda, Egyed Józsi bácsi nyitott kaput.

A menekülő katonák árja lefolyt, s velük mentek csendőreink is, mi pedig ottmaradtunk a legnagyobb bizonytalanságban. Nem tudtuk, hogy vannak-e még mögöttünk magyar katonák, vagy már a két frontvonal között vagyunk. Márpedig számunkra ez létkérdés volt, mivel a bátyám, aki egy pesti katonai kórháztól lábadozó szabadságot kapott, az újságok hírei nyomán ránk talált, mi pedig rábeszéltek, hogy ne menj vissza egységéhez, maradjon velünk, s alkalmas pillanatban vesse le az egyenruhát. Tudnunk kellett tehát, hogy melyik az az alkalmas pillanat, annál is inkább, mivel a faluban még sok szökött katona bujkált, a így felő volt, nehogy valaki feljelentse őket, így hát azért szurkoltunk, hogy az oroszok minél hamarabb megszállják Érszakácsit. Egy kerek hétig kellett izgulnunk. Akkor aztán egy este szakasznyi állig felfegyverzett, páncéloklókat cipelő német katona cammogott le az oldalon, éjszaka felrobantották az Éren átvető hidat s továbbálltak. Másnap reggel mozgást észleltünk az oldalon, s csakhamar két román katona tűnt fel kapunk előtt. Kedvesen köszöntek, megkérdezték, van-e még német vagy magyar katona a faluban, majd továbbmentek egy házzal. A falu végére érve zöld rakétát lőttek fel, mire megelevenedett a szőlőoldal, s a falut tíz perc alatt román katonák lepték el.

A frontkatonákkal nem volt semmi baj. Komor arccal, hallgatagon vonultak nyugat felé, s ha egy-egy asszony kenyeret, szalonnát nyújtott nekik, keresztet vetettek s megköszönték. Hanem aztán délutánra megérkezett a hadtáp, a faluban fészket vertek a lógósok, s elkezdődött a dorbézolás, a féktelen garázdálkodás, melynek természetes velejárója volt a nőkkel való erőszakoskodás. A falu a részeg katonák orditozásától, a nők kétségbeesett sikoltozásától no meg lövöldözéstől visszhangzott egész éjszaka. Egy zászlóst, aki épp egy román családnál húzódott meg, házigazdája nyomban feljelentette, a részeg katonák meg ott helyben agyonlőtték.

Néhány napig még várakoznunk kellett, hogy a front felé özönlő hadak áradata elapadjon, akkor aztán járomba fogtuk a teheneket, s elindultunk hazafelé, szembe a front felé tartó katonákkal, akik néha megállították karavánunkat, átkutatták szeke-reinket, s ha pénzt, órát vagy ékszert találtak, szó nélkül elvették.

Gyors útemben a legrövidebb úton siettünk hazafelé, nem törődve azzal, hogy a legeldugottabb román falvakon kell keresztülhaladnunk. A fél falu együtt volt, nem hittük, hogy bántódásunk eshetik, jóllehet már a vegyes lakosságú szilágysági falvakban is megtörtént, hogy fegyveres, fehér karszalagos román férfiak állták utunkat, s szekér után kötött fiatal tinóinkat vagy teheneinket követelték. Ám esős, hideg, késő őszi idő volt, s mi égtünk a vágytól, hogy a vécsi várat végre viszontláthassuk. Az egész napi vonulás után a falvaktól távol, védett helyen táboroztunk le, s éjszakára őrköt állítottunk minden eshetőségre készen, mi pedig fejszével kezünk ügyében aludtunk. Minél közelebb kerültünk szülőföldünkhöz, annál nagyobb biztonságban éreztük magunkat. Utazásunk negyedik napjának délutánján már a Mezőségen jártunk, s csakhamar feltűnt Szászlekence, amelyet a vásárokra járó vécsi gazdák jól ismertek, s ahonnan Vécs mindössze nyolcvan kilométer.

Szászlekencéhez közeledve furcsa dologra figyeltünk fel: az országút két oldalán, egymás mögött 50-100 méterre, fegyveres civilek jöttek velünk szembe, de illedelmesen köszönve tovább is haladtak egészen az utolsó szekérig. Ott aztán megfordultak. Ugyanígy zárult be a fegyveresek hálója az első szekér előtt is, s mi a fegyveresek gyűrűjében vonultunk be Szászlekence főterére. A hatalmas kőházak ablakai vakon bámulták a jelenetet, amely a legvadabb westernben is megállta volna a helyét, hiszen a falu teljesen pusztá volt, a százok rég elmentek a németekkel, s így a menekültek teljesen ki voltak szolgáltatva a fegyveresek kényének-kedvének.

A térre érve a fegyveresek megállítottak, s lövésre kész fegyverrel némán bámultak ránk. Nem tudtuk, mi készül, de a néptelen falu pusztasága és a ránk nehezedő süket csend megrettentett. Kérdősködni próbáltunk a ránk meredő fegyveresektől, de választ nem kaptunk. Az asszonyok sírni kezdtek, s anyjukat látva hangos bőgésbe kezdtek a gyerekek is. Vagy negyedóra telhetett el így, akkor aztán néhány fegyveres kíséretében idős csendőr törzsőrmester jelent meg vállra akasztott Steier géppisztollyal. Mivel a mi szekerünk volt az első, egyenesen hozzánk lépett. Szakértő szemmel vizsgálgatta járomba fogott meddő teheneinket, majd a szekér után kötött fejős tehenünket vette szemügyre, melyet borjúkorától mi neveltünk. A nagy tőgyű fejőstehen nyomban megnyerte tetszését, s odaszólt egyik emberének:

– Ez az enyém. Oldd el s vigyázz rá.

A fegyveres a tehenhez lépett, s oldozni kezdte saroglyához bogozott kötelét. Székren ülő édesanyám, nagyanyám meg nővérem kétségbeesett sírásba kezdett, hiszen ennek a tehennek a teje jelentette a család alaptáplálékát. Az asszonyok sírását látva édesapám elvesztette fejét, s halálra szántan lépett oda a kötelet oldozgató fegyvereshez.

– Mit akarnak? Ezt a tehenet én neveltem! Mit eszik a család, ha egyetlen fejős tehenemet elveszik?

Az őrmester meglendítette vállán lógó géppisztolyát, s tusával fejbe vágta édesapámat, aki jajszó nélkül zuhant a földre. Az őrmester csak annyit mormolt:

– Boanghină spurcat! (Mocskos magyar)

Mi sírva rohantunk édesapámhoz, miközben az őrmester megállt szekerünk előtt, s odakiáltott a várakozó fegyvereseknek:

– Kinek kell ez a szekér?

Hatalmas termetű, idős, nagy bajuszú román paraszt jelentkezett:

– Nekem kell.

– Vigyed. – S ugyanakkor ráordított a szekéren kuporgó nőkre: – Lefelé onnan – s mikor édesanyámék a szekéren lévő holmikért nyúltak, még nagyobbat üvöltött –, mindent otthagyni! – s már lépett is a következő szekérhez. Így ment ez mindaddig, amíg az utolsó vécsi szekér is új gazdára talált. Az asszonyok jajveszékelték, a férfiak a fogukat csikorgatták tehetetlen dühükben, a rablók meg jókedvű rikkantásokkal indultak útnak zsákmányukkal. Édesapám könnyezve fordult az öreg román paraszthoz, kérésre fogta a dolgot:

– Jöember, ne vigye el a marháinkat. Nézze az öreg anyámat, nyolcvanéves, s a feleségem is súlyos beteg, hogyan jutunk haza innen, hiszen még nyolcvan kilométerre vagyunk a falunktól. Aztán meg otthon mit kezdünk igásállat nélkül? Hiszen maga is földműves, meg kell értenie.

Az öreg szíve valóban megesett rajtunk, s halkán suttozta oda, hogy társai ne hallják:

– Megértem, szomszéd, de értse meg maga is, hogy nem tehetek másként. Ha nem én viszem el a szekerét, elviszi más. Nálam legalább megtalálhatja, ha a világ lecsendesedik, ígérem, vigyázni fogok a marháira. Petru Danilának hívnak, Bongárton keressen, nincs messze ide. – Azzal kivette a bátyám kezéből az ostort s elhajtott. Mi pedig ottmaradtunk Szászlekence piacán egy szál ruhában, nyolcvan kilométerre Vécstől, falat ennivaló nélkül, s közeledett a novemberi este.

A férfiak összedugták a fejüket, s próbálták eldönteni, mit tegyünk. A környéken csak román falvak vannak, ahová – most már világosan láttuk – bekérezkednünk nem volna tanácsos, nyolcvan kilométert meg étlen-szomjan nem tehetünk meg, arról nem is beszélve, hogy igen sok volt köztünk a gyalogolni képtelen, tehetetlen öreg. Egyelőre nem tehetünk okosabbat, mint hogy éjszakára behúzódunk néhány üres házba, reggel majd lesz időnk dönteni a továbbiakról.

Szászlekence, ez a kisvárosnak is beillő hatalmas falu tipikus német település hatalmas kőházakkal, magas kőkerítésekkel körülvett, zárt udvarokkal, az udvarokban óriási istállók, magtárak, ólak és az elmaradhatatlan szőlőprés. A lekencei szászok fő jövedelmét ugyanis a kiváló minőségű lekencei bor jelentette.

Ilyen erődszerű, akkurátusan kirabolt, puszta szász házakba költöztünk be jó tömören, három-négy család egy-egy szobába, s a kaput alaposan elrekesztjük magunk után. A szobák padlóján széna volt, a ház utolsó vendégei alighanem katonák lehettek. Letelepedtünk hát, s az asszonyok halk sírása mellett esélyeinket latolgattuk. Abban valamennyien egyetértettünk, hogy haza kell jutnunk, ám Vécs kétnapi járóföldre volt még, s nekünk sem ennivalónk, sem járművünk, a környező lakosságtól pedig csakis rosszra számíthatunk. De innen is tovább kell állnunk minél hamarabb, hiszen ha csak a banditák le nem gyilkolnak, hamarosan éhen pusztulunk.

Csoportunknak én voltam a legmozgékonyabb és legéheesebb férfitagja, mivel bátyámat gyógyulófélben lévő sebe még mindig akadályozta a mozgásban. Kisomfordáltam a szobából, s abban a reményben, hogy talállok valami megenni valót, kajtatni

kezdttem a hatalmas gazdasági épületekben. Szerencsém volt, egy láda alján két-három kilónyi szárazbabra akadtam, melyet kalapomba mertem, s diadalmasan vonultam be vele édesanyámhoz. Sikeremen felbuzdulva a többi család férfitagjai is elindultak, s ha babot nem is, de maradék búzát jócskán találtak. Most már csak edény kellett, amiben e drágaságokat megfőzzük. Találtam azt is: a nyári konyhán garmadával hevertek az ócska fazekak meg lábosok. Egy óra múlva farkasétvággal estünk neki a főtt babnak meg búzának, jóllehet a só hiányzott belőle.

Most már tudtuk, mit kell tennünk. A következő napokban tovább folytatjuk a kutatást, hogy elegendő élelmet szerezzünk be a kétnapos gyalogláshoz. Ki az utcára nem merészkedtünk, de a magas kőkerítéseken átugrálva újabb meg újabb udvarokat kutattunk át, s nem eredménytelenül. Az éhenhalás veszélye most már nem lebegett a fejünk fölött, de az öregek szállításának kérdése ezzel még nem oldódott meg.

A harmadik éjszaka arra ébredtünk, hogy puskatussal dörömbölnek a kapunkon.

– Kinyitni! Házkutatás! Orosz katonák vannak itt.

Édesapám nyitott kaput. Egy géppisztolyos orosz és két fegyveres, fehér karszalagos civil hatolt a szobánkba. Elemlámpával pásztázták végig a felriadt társaságot, miközben az orosz folyton azt kiabálta:

– Nyemecki! Fásiszt!

Végül is az egyik asszony jó állapotban lévő csizmáján akadt meg a szeme, s intett a civileknek, hogy húzzák le. Édesapám, aki elég jól beszélt oroszul – három évet töltött orosz hadifogságban –, könyörögni kezdett az oroszoknak, s felajánlotta, hogy odaadjuk minden pénzünket, csak hagyja meg a csizmát, hiszen mezítláb megfagy a szerencsétlen asszony. Ekkor derült ki, hogy az „orosz” egy kukkot sem ért oroszul, hiszen egyébként a pénzünket is elvette volna. Így megelégedett a csizmával, s hogy még jobban ránk ijesszen, egy géppisztolysorozattal szétlőtte ablakunkat.

E kellemetlen látogatás hatására társaságunk megoszlott, azok a családok, melyeknek tagjai többé-kevésbé gyalogolni tudtak, igyekeztek minél hamarabb kijutni ebből a kísértetfaluból. Megfőzték hát két napra való elemőzsiájukat, s egy hajnalon útra keltek, sorsára hagyva azt a néhány családot, amelynek öreg családtagjai semmiképpen sem vállalkozhattak a nyolcvan kilométeres menetelésre. De egy-két nap alatt ezek is megoldották a megoldhatatlannak látszó kérdést: rudakból, talált rongyokból meg ócska istrángokból hordágyat eszkábáltak össze, arra fektették az öreget, s toronyiránt, ösvényeken indultak el Vécs felé. Mi azonban erre nem vállalkozhattunk, mivel nemcsak nyolcvanéves nagyanyám volt képtelen a gyaloglásra, hanem méhdaganattal szenvedő édesanyám is, sebesült bátyám meg képtelen lett volna segítséget nyújtani a hordágy cipelésében.

Végül is a kérdést én oldottam meg. A távolabbi udvarokat összekajtatva két szekerkereket meg egy tengelyt szedtem össze, s erre takaros ládát szereltünk, melybe mind nagyanyám, mind édesanyám befért. Édesapám meg én a taliga elé fogóztunk, a nővérem tolt, a bátyám pedig mellette gyalogolt.

Hajnalban hagytuk el Szászlekencét a Teke felé vezető főúton. Ekkor vettük észre, hogy a hatalmas falunak csupán a központi része lakatlan, a falu peremén álló kisebb házak már új lakókat kaptak: a szászok helyére románok költöztek be.

Éjszakára a Tekeújfalú határában álló elhagyatott malomban húzódtunk meg, s bár rettentő hideg volt, tüzet nem mertünk gyújtani. Másnap délután elértük Régent, majd a félig leégett Felfalun vonultunk át, melynek magyar lakói még nem érkeztek haza. A református templom előtt álló fenyőfákon két felakasztott német katona lógott, rettenetes bűzük betöltötte az egész környéket.

Egy óra múlva iszonyattal álltunk meg Vécs déli bejáratánál: a falu alsó felének házai, mintha gigászi szellőkés érte volna, egyszerűen ledőltek. (Később megtudtuk, hogy az oroszok felszedték a falu végén lévő aknazárat, s az összegyűjtött aknákat egyszerre robbantották fel.)

Ebben a pillanatban egyetlen gondolat foglalkoztatott: vajon a mi házunk megmaradt-e? Mintha sorsunk, életünk csupán attól függött volna, hogy saját házunkban hajtjuk-e álomra a fejünket.

Maradék erőnket összeszedve gyors léptekkel indultunk neki az utolsó kilométernek. A romok között itt-ott már öreg férfiak, gyerekek meg nők dolgoztak, fiatalabb férfit sehol sem láttunk. A főútról izgatottan fordultunk be a mi kis utcánkba. Otthon voltunk. Házunk állt ugyan, de teljesen kiürítették, még ajtóit, ablakait is elvitték. Mozgolódásunkra nagynénémek szaladtak át, kik az alsó tőszomszédaink voltak, s jajveszékelve borultak a nyakunkba, ők néhány napja érkeztek haza más utakon. Idős sógorom súlyos májbajban szenvedett, s mivel orvosság nem volt, a végét járta.

Álltunk a pusztá udvaron, ahonnan még a tűzfát is elhordták, a elhűlve néztük a totális pusztítást. Könyveimre senkinek sem volt szüksége, az udvarra szórták és sárba taposták, s ugyanaz lett a sorsa családunk régi fényképeinek is. Ellenben nagy megkönnyebbüléssel nyugtáztuk, hogy a kertben álló búza-, árpa- és zabasztagjaink érintetlenül állanak, tehát jól tettük, hogy augusztusban nem csépeztünk.

Annyi időnk már nem volt, hogy a kert végébe ásott óvóhelyig – ahová holmink egy részét rekkentettük – elmenjünk, mert kivágódott a kiskapu, s két fegyveres vécsi román férfi jelent meg, karjukon fehér szalaggal. Köszönés helyett parancsoló hangon szóltak rá édesapámra:

– Pista bá', az őrmester úr azt üzeni, hogy azonnal jöjjenek fel velünk az órsra, maga is, meg a fiai is. Gyerünk!

Nagynéném sírva állt eléjük:

– Gyorgya drága, hiszen ebben a pillanatban érkeztek, még meg sem szusszanhattak. Engedjétek, hogy legalább faljanak valamit.

A fegyveresek azonban, akik éppúgy vécsiek voltak, mint mi, éppolyan szegény földművesek voltak, mint mi, akikkel évszázados közös nyomor fűzött össze, s akikkel mindeddig a legjobb viszonyban éltünk – legalábbis mi azt hittük –, hajthatatlannak maradtak. A fiatalabbik férfi kézbe kapta fegyverét, s durván kiabált rá nagynénémre:

– Zsuzsi néni, álljon félre! Most mi parancsolunk! Indulás! – intett felénk pus-kája csövével.

A falu központjában álló hatalmas körorvosi lakásba vittek, melyet a csendőrség foglalt el, s egyenesen bevezettek az őrsparancsnok irodájába, ahol a falhoz állítva már vagy öt vécsi magyar férfi várakozott. Szólni akartunk hozzájuk, de kísérőink ránk ordítottak:

– Kuss! Egy szót se!

Falnak fordítva várakoztunk, miközben újabb vécsi román fegyveresek jöttek, s fülünk hallatára jókedvűen tárgyalták, hogy „lassacskán csak besétál a csapdába az egész társaság”. Az egészből csupán az volt az érdekes, hogy egymás között románul beszéltek, de ha hozzánk szóltak, ösztönösen a magyarra tértek át. Még nem szokták meg, hogy másképp is lehet.

Negyedórányi várakozás után végre előkerült a parancsnok. Amint belépett, elordította magát:

– Arccal felém! – Cigányos képű, hizásnak induló törzsőrmester volt, igazi oltyán típus. Asztalhoz ült, megvonalmazott ívpapírt vett elő, s felírta nevünket, személyi adatainkat, majd felállt, s a sor elején álló emberhez lépett. Elkezdődött a „kihallgatás”.

– Hogy hívnak?

– Ferencz Jánosnak.

– Hány éves vagy?

– Ötvennégy.

– Áhá! Tehát katonaszökevény vagy.

– Nem vagyok katonaszökevény, sosem voltam katona.

– Hogyhogy?

– Rossz a látásom.

– S hol voltál mostanáig?

– Ahol az egész falu. Együtt menekültünk.

Az őrmester magából kikelve ordított:

– Azt mondd, az egész falu, te mocskos boanghina? Hát ezek – s az irodában álló vécsi románokra mutatott – nem ebben a faluban laknak? Ők mért nem menekültek el?

– Nem tudom, mert a parancs rájuk is vonatkozott. A csendőrök vittek el.

– Hát én megmondom, hogy miért, mocskos boanghina! Azért, mert ők vártak minket. Ti pedig azért futottatok el, mert az ellenségeink vagytok! – s már neki is esett a szerencsétlen embernek. Addig pofozta, rúgta, míg össze nem esett. Akkor aztán a következőt vette sorra. Így haladt embertől emberig, a egyre jobban belemelegedett. A tehetetlen várakozásban idegeim pattanásig feszültek, s már-már ott tartottam, hogy elbögöm magam. De édesapám előtt szégyelltem sírni. Különben sem magamért idegkedtem, hanem édesapámért, akit én mindig öregnek láttam, meg sebesült bátyáért.

Összeverve, vérző orral vánszorogtunk le az épület pincéjébe, ahová két fegyveres falunkbeli kísért le. Amikor az ajtót ránk csapta, röhögve köszöntött ránk:

– Na, szebb jövőt!

Ültünk a homályos pincében, s halvány sejtelmünk sem volt róla, hogy mit akarnak tőlünk. Az idősebbeket főleg a vécsi románok teljesen szokatlan, ellenséges vi-

selkedése gondolkodtatta meg, hiszen ilyen mértékű vadságot fel sem tudtak volna tételezni róluk. Mi változtatta meg ennyire őket?

Ferencz János, aki gyors észjárású és jó humorú ember volt, itt sem vesztette el kedélyét, vérző orrát törülgetve jegyezte meg:

– S még mondja valaki, hogy a 13-as számot csak a babonások tartják szerencsétlennek.

November 13-a volt.

Azon az éjszakán nem sokat aludtunk. Az emberek gondterhelten találgatták, hogy mi várhat még ránk, s mivel okot az eddig velünk történetekre nem adtunk, tudtuk, hogy fel kell készülnünk akár a legrosszabbra is. Pedig akkor még semmit sem tudtunk a szárazajtai borzalmakról!

Ugyancsak Ferencz János jegyezte meg az éjszaka folyamán:

– Bolond voltam, hogy Érszakácsitól nem nyugatra indultam. Ha én innen kiszabadulnék, épp Magyarország nyugati határán állnék meg, hogy még a Romániából érkező szél se érjen.

Ferencz Jánosnak ez a kijelentése alighanem határkő volt Vécs történetében. Vécsi ember szájából először hangzott el, hogy hátat akar fordítani ősei földjének. S ekkor, de csakis ekkor s ebben a helyzetben kezdtünk el gondolkozni mi is: valóban, hogy lehattunk ennyire könnyelműek? Néhány kilométernyire voltunk a trianoni határtól, együtt volt az egész család, a front tovavonult felettünk, nyugodtan továbbmehettünk volna, míg egy letelepedésre alkalmas helyet nem kapunk.

Késő bánat! Lakat alatt vagyunk. Ülünk a hideg cementpadlón, s nagy gondunkban azt sem vesszük észre, hogy elfelejtettek vacsorát adni. Ki törődne most ilyen csekélységgel! Hajnal felé elnyom az álom. Az édesapám hangjára ébredek, idegesen mondja:

– Emberek, figyeljetek, valami történt.

Fejünk fölött futó léptek dobognak, csizmás lábak dübörögnek a lépcsőn is, az udvaron szekér zörög, nehéz tárgyak puffannak. Ideges hangokat hallunk, de érteni semmit sem lehet. Odakinn már virrad. Az udvaron egyre többen kiabálnak, de most már női hangokat is hallunk. Nemsokára szekerek gördülnek ki az udvarról, aztán a kerekek zaját magasba csapó, hisztérikus női sírás nyomja el. A hangok lassan távolodnak, majd néma csend.

Vagy fél óráig ültünk még feszült várakozásban, akkor aztán óvatos léptek hangzottak fel a pincébe vezető deszkalépcsőn, s kívülről a nevünket kiáltozták. Hozzátartozóink hangjára ismertünk. Kimondhatatlan boldogság rohant meg, s kiabálni kezdtünk mi is összevissza. Odakinn döngeni kezdett a pinceajtó, valaki a lakatot próbálta leverni. Néhány pillanat múlva ott álltunk szeretteink között, de csendő, fegyveres román egy sem volt sehol.

– Mi történt?

Az asszonyok egymás szavába vágva magyarázták:

– A csendőrök felpakoltak és elmentek, s velük ment Petruca meg Brinzar Gyorgya is.

– S a többiek?

– Visszahúzódtak, egyet sem lehet látni közülük. Óvatosan mentünk fel az irodába. Az ajtó nyitva volt, s nyitva voltak az őrmester lakosztályába meg a csendőrök hálósobáiba vezető ajtók is. A raktárrá kinevezett helyiségben hatalmas mennyiségű rablott holmi: búza, kukorica, szalonna, edények, ruhák, ágynemű, burgonya, hagyma – egy egész századnak való. Te jó ég, mit vihettek el, ha mindezt itt kellett hagyniuk!

Édesapám tért magához a leghamarabb. Odaszólt a nagynénémnek:

– Zsuzsika, szaladj haza, s gyere azonnal a szekérrel.

Még nem tudtuk, mi történt, de ebben a pillanatban a csendőrök urai mi voltunk, mégpedig a lélektan ősi törvénye szerint: ha a rabtartó megszabad, a rab válik úrrá.

A nagynéném csakhamar megérkezett, s mi megraktuk a szekeret. Egy szapulókád búzával, takarókkal, ágyneművel, edénnyel megrakodva érkezünk haza, sőt a fásszínben kerékpáromat is megtaláltuk. Amint hazafelé tartottunk, a főút mellett álló román házak udvarából sanda szemek vizslattak, de az utcára senki sem jött ki. Tudtuk, hogy félnek valamiért. Nemsokára azt is megtudtuk, hogy miért. A délelőtti folyamán néhány orosz katona és egy civil kíséretében orosz tiszt jelent meg a faluban, összedoboltatta a lakosságot, s a következőket hirdette ki:

A román adminisztrációt, amely törvénytelenül vonult be Észak-Erdélybe, a szovjet katonai parancsnokság eltávolította. A vezetést a helyi szervek veszik át, a főhatalmat a végleges területi rendezésig a szovjet hadsereg parancsnoksága gyakorolja. A lakosság hozza létre helyi tanácsát, s vegye fel a kapcsolatot a régi járasi tanáccsal.

A helybéli tanács gondoskodjék a közbiztonságról és a demokrácia elveinek alkalmazásáról. A csendháborítókat, a békés élet akadályozóit azonnal adják át a régi orosz parancsnokságoknak.

Azonnal fogjon hozzá mindenki az újjáépítéshez, földje megműveléséhez. Aki nem műveli meg földjét, az szabotőr, a szabotálást pedig főbelövással büntetik.

A hivatalos pénznem egyelőre a pengő.

Megértette-e mindenki? Van-e valakinek kérdése?

Édesapám jelentkezett szólásra, s elmondta, hogy nem tudjuk megművelni földjeinket, mivel igásállatainkat Szászlekencén elvették. A tiszt válasza rövid és határozott volt:

– A szovjet parancsnokság elrendelte, hogy az eltulajdonított állatokat és eszközöket mindenkinek vissza kell adnia. Menjenek és kérjék vissza, amit elvettek maguktól.

A falu megbolydult, a hazaérkezők néhány napig holmijaik keresésével foglalkozkodtak. A közelünkben lakó öreg cigány, aki mindvégig otthon tartózkodott, pontosan megmondta, hol találhatjuk meg ajtóinkat, ablakainkat, ekénket, boronánkat. Szekérrel állítottunk be az új „tulajdonoshoz”, aki szó nélkül adta elő a dolgokat, s még csak el sem pirult. Udvariasan megköszöntük, hogy holmijainkat „megmentette”.

Megtudtuk azt is, hogy milyen sors várt volna ránk, ha csak egy nappal is hamarabb hazaérkezőnk: a románok 16 évtől 60 évig minden hazaérkező férfit elfogtak,

s mikor egy szállítmányra való összegyűlt, katonaszökevényekként, hivatalos lista kíséretében átadták a földvári fogolytábor parancsnokságának. A vécsi csendőrség által elfogottak listájának másolatát ott találtam meg az őrmester íróasztalának fiókjában: LISTA dezertorilor maghiari capturați în perimetrul comunei Brîncovenesti (A Marosvécs körzetében elfogott magyar katonaszökevények névsora). Az utolsó, félbemaradt listán mi szerepeltünk. A több száz elhurcolt civil közül alig tértek haza néhányan.

Amennyire lehetett, rendbe szedtük házunkat, s gyors ütemben fogtunk hozzá a kukoricaszedéshez meg a burgonyaásáshoz. Szerencsénkre a nagynénémék marhái megmaradtak. De miképp? Nagynéném mesélte el. Az ő karavánjuk nem Szászlekence, hanem Szeretfalva felé vette útját, a már megjárt úton akartak hazatérni. Szeretfalva előtt fegyveres, karszalagos román parasztok rohanták meg, állataikat elvették, s néhány fegyveres a közeli erdő felé hajtotta őket, míg a többiek a szekereken lévő holmi átkutatásához láttak. E pillanatban Beszterce irányából személygépkocsi közeledett, s a menekültek jajveszékelését hallva megállt. A gépkocsiból három kövér szovjet tiszt szállt ki, s a hátsó szekerek tulajdonosaitól megkérdezték, hogy mi történik itt. Az egyik oroszul tudó öreg vécsi férfi felvilágosította őket, mire szó nélkül elővették pisztolyukat, lövöldözni kezdték a szekerek kirablásával foglalkozó románokat, majd a marhákat hajtó fegyveresek után szaladtak, akik nyomban kereket oldottak. A kövér – bizonyára magas rangú – szovjet tiszték maguk hajtották vissza a marhákat, majd befogattak, s parancsot adtak, hogy a karaván vonuljon Szeretfalvára. Ők autóba ültek, maguk mellé vették az oroszul tudó öregot, s elszáguldottak Szeretfalva irányába. A faluba érve előkeresték a román bírót, s a következőket közölték vele:

– Nemsokára menekültek érkeznek a falutokba. Meleg étellel emberségesen fogadjátok, marháikat ellátjátok, s miután megpihentek, békével továbbmennek. Mi nemsokára visszatérünk, s ha egyetlen szó panaszuk lesz, azonnal agyonlőlek. Most pedig küldj embereket, hogy az agyonlőtt banditákat eltakarítsák. Majd továbbmentek, s nagynénémeket pedig valóban meleg étellel várták Szeretfalván.

A gyors betakarítás után szántani kellett volna, ám nagynéném legyengült marháival semmiképp sem szánhattuk volna fel a két család földjeit. A szovjet tiszt szavaiban bízva édesapám felkereste azokat a családokat, akiknek a marhát Szászlekencén vették el, s megállapodtak, hogy elindulnak az állatok felkutatására. A mi falunkban tökéletes rend és béke volt, azt hitték hát, hogy másfelé is ilyen a helyzet.

Nyolc idős férfi verődött így össze, akik magukra vállalták, hogy a férfi nélküli családok marháit is előkerítik. Listát készítettek tehát, s a kijelölt nap hajnalán nálunk gyülekeztek. Felkelten én is, és addig erősködtem, míg végül édesapám ráállt, hogy engem is magával vigyen. Hajnali sötétben indultunk, s a legrövidebb úton mentünk hegyeken, völgyeken át, ám így is vagy hatvan kilométert kellett gyalogolnunk. Késő este, holtfáradtan értük el Szászlekence első házait, amikor egy kapu mögül ránk kiáltottak:

– Stai! (Állj!)

Döbbsen álltunk meg. Karszalagos, fegyveres civilek vettek körül.

– Kik vagytok? Mit kerestek itt?

Őszintén elmondtuk, kik és mi járatban vagyunk, s kértük, vezessenek a bíróhoz, mire ocsmány szitkozódásba kezdtek.

– Szóval marha kell nektek, bűdös bozgorok. Na, majd megkapjátok. Előre!

Egy erőszerű ház udvarába vittek be, s egyenesen a magas bolthajtású pincébe vezettek, mely kettős tagolású volt: elülső része valaha borkóstoló lehetett, benne a hatalmas paraszasztal meg deszkapadok, hátsó része a tulajdonképpeni borospince, tele hatalmas hordókkal. Az asztalon most borosüvegek álltak, szerteszét ételmaradékok, a padokon meg három, szemmel láthatóan részeg fegyveres terpeszkedett. Kinyitották a hátsó részbe vezető ajtót, s egyenként belökdöstek.

Édesapám nem vette tragikusan a dolgot, bizonyos volt, hogy reggel majd a bíróhoz vezetnek, nekem azonban folyton az járt az eszemben, ami szeptember elején történt a Véccsel szomszédos szász faluban, Felsőidecsen. Miután a németek a szászokat elvitték, hét vécsi cigánynak eszébe jutott, hogy szét kellene nézni az elhagyott faluban, hátha találnának valami hasznosat. Elmentek, de nem tértek haza. A felkutatásukra kivonuló cigányság holtan találta valamennyit. Bestiális módon baltával, késsel vagdosták össze őket, s egy sekély árokban kaparták el. (Az ügyet soha senki nem hozta nyilvánosságra, senki nem próbálta meg kideríteni, hogy ki gyilkolta meg ezt a hét embert. Mindenki tudta! Idecspatak, a hegyi román falu mindössze három kilométerre van Felsőidecstől, a szászok otthagyt bútorai mind a mai napig az idecspataki románok házait díszítik.)

Odakinn a fegyveresek keményen ittak, s arról tárgyaltak, hogy mit tegyenek velünk. A hézagos deszkaajtón át minden mozdulatukat láttuk, minden szavukat hallottuk. Dühük egyre fokozódott, s végül is úgy döntöttek, hogy lelőnek, s az istálló hidlása alatt húzódó trágyálécsatornába temetnek. A legizágábbak máris vették a puskájukat, de a többség úgy vélte, hogy előbb mégiscsak beszélni kellene a „domnu primar”-ral (a bíró úrral). Egyikük felugrott, a bíró után szaladt.

Ültünk a sötétben, s még a lélegzetünket is visszafojtottuk. Tarkómon az édesapám keze simított végig. Egy szót sem szólt, de tudtam, nagyon bánja, hogy magával hozott. Félttem-e? Nem tudom, de úgy éreztem magam, mintha nagyon magas lázam lenne. Elviselhetetlen forróság öntött el, s halántékomban rettentő nyomást éreztem. Torkomat szorongatta a sírás, de mert az öregek nyugodtan viselkedtek, erőt vettem magamon. Egy suttozó hang azt kérdezte:

– Most mi legyen, Pista?

A vécsi idioma szerint ez azt jelentette: mit kell tennünk. Édesapám feltűnően nyugodt hangon kérdezte:

– Bicskájuk van, komám?

– Van hát.

– Akkor bicskát a kézbe. Itt más kiút nem lesz.

Engem az ájulás környékezett. Mindössze néhány nappal azelőtt töltöttem be tizenhatodik évemet, s még a természetes halál látványától is irtóztam, azt meg el sem tudtam képzelni, hogy valaki gyilkolni képes. Most pedig rá kellett döbennem a szörnyű valóságra, tudomásul kellett vennem, hogy rövid időn belül élet-halálharcot kell

vívunk, szúrunk, vágunk, harapunk kell, vért muszáj ontanunk, hogy megpróbáljuk a mi életünket megmenteni. Ehhez az érzéshez semmiféle irodalmi élmény nem volt hasonlítható. Úgy remegtem, hogy fogaim hangosan kocogtak. Nem bírtam eleget csodálkozni édesapámon, aki látszólag nyugodtan figyelt kifelé a deszkák résein. Ma már tudom, az öregeknek könnyebb volt: első világháborút járt, szuronyrohamokban edzett, érett férfiak voltak valamennyien – édesapám épp egy szuronyrohamban sebesült meg –, akik nem először készültek véres gyilkolásra, míg én most készültem a legszörnyűbb tett elkövetésére: az emberi ártatlanságot kellett elveszítenem. Bicskám nem volt, a tarisznyából remegő kézzel szedtem elő a fanyelű parasztkést.

Odakinn nyílt az ajtó, s a fényben egy civil ruhás, katonasapkás férfi jelent meg, A bent ülők felugrálva köszöntötték:

– Să trăiți, domnule primar. (Egészséget, bíró úr.)

A meglepetéstől csaknem felkiáltottam, A „bíró úr” ugyanaz a törzsőrmester volt, aki néhány héttel azelőtt marháinkat szétosztogatta. A banditák vezére átvedlett a törvény emberévé. Mit várhattunk ettől a törvénytől?

A fegyveresek egymás szavába vágva adták elő eltüntetésünkre vonatkozó tervüket, de legnagyobb meglepetésünkre a „bíró” leintette őket:

– Elment az esetek? Hátha az oroszok tudják, hogy ezek ide jöttek. Ha eltüntetik őket, rajtunk fogják keresni. Azt akarjátok, hogy mind egy szálig főbe lőjenek. Tudjátok, hogy nem sokat teketóriáznak. Szó se lehet róla! Reggel visszakülditek őket oda, ahonnan jöttek, én nem tudok semmiről semmit. Megértettétek?

Megnyugodhattunk. A gyilkolás ez egyszer elmaradt, de én, bár csak lélekben, átestem rajta. Más emberré váltam, többé már nem irtóztam úgy a vérontás gondolatától. Valahogyan hasonlatossá váltam ahhoz a lánynak, aki elveszítette szüzességét.

Reggel kikísértek a faluból, s azzal bocsátottak el, hogy ha még egyszer odame-részkedünk, szó nélkül lelőnek.

Dolgunk végezetlen, de boldog megkönnyebbüléssel lépkedtünk hazafelé, de édesapám, aki a libasor élén ment, hirtelen megállt s hátrafordult.

– Hallgassanak ide, emberek! Mi hiába megyünk haza üres kézzel, a földet marha nélkül nem tudjuk felszántani.

A többiek csodálkozva néztek rá:

– De hát mit tehetnénk?

– Elmegyünk Besztercére, az orosz katonai parancsnokságra, s megkérjük, hogy segítsenek.

A többiek a fejüket ingatták, elégük volt a kalandból. Édesapám megmakacsolta magát.

– Hát akkor menjenek haza, de én egyedül is elmegyek. Ketten vágunk neki az útnak, s négy óra körül már ott álltunk a besztercei szovjet katonai parancsnokság épülete előtt. Édesapám beszélt valamit az idős órszemmel, majd odaszólt nekem, hogy várjam meg, s azzal eltűnt az épületben. Nem kellett sokáig várakoznom. Komor tekintettel jött felém, kezében papírdarabkát szorongatott.

– Mehetünk, fiam. Ezek kifizettek. Azt mondták, hogy ők effélével nem foglalkozhatnak, forduljunk a helyi hatósághoz.

- S ez a papír?
- El tudod olvasni? - s felém nyújtotta.

Cirillbetűs, kéziratos szöveg volt rajta s téglalap alakú, sarlós-kalapácsos, vörös pecsét. Hát persze hogy nem tudtam elolvasni.

- Mi ez?
- Menlevél, hogy az oroszok el ne fogjanak útközben. Induljunk.

Pár lépés után azonban megállt, s az arcomat fürkészte.

- Azt mondd, nem tudod elolvasni? Pedig te tanultál, igaz? Hát akkor hogyan tudnák elolvasni ezek a tolvajok! Azt viszont ők is látják, hogy az oroszoktól van. Tudod, hová megyünk most? Egyenesen Bongártra.

Simán ment minden. A bongárti öreg paraszt ijedtében megvendégelt, sőt induláskor még szénát is rakott a szekérre, hadd legyen a marháknak, míg hazaérünk.

Hazaérkezésünk után összeszaladt a falu, s mindenki egy dolgot szeretett volna tudni: hogyan sikerült? Édesapám elővette a piros pecsétetes papírt:

- Ennek a parancsnak a segítségével. Az áll benne, hogy aki nem adja vissza a jogtalanul elvett jószágot, az oroszok agyonlövik.

Másnap a kárvallottak tömegesen indultak el Szászlekence felé, s diadalmasan mutatták fel a varázsserejű orosz menlevelet. A trükk bevált, a bíróvá vedlett őrmester megijedt a cirill betűs papírtól, s egy-két szerencsétlen családot kivéve a vécsiek viszsza kapták állataikat.

De nekem az a szászlekencei éjszaka életre szólóan az idegeimbe ivódott.

Az élet hihetetlen gyorsasággal tért vissza a normális kerékvágásba. Hirtelen kiderült, hogy a társadalom természetes állapota a demokrácia. A dolgozó emberek „okos gyülekezete” pillanatok alatt megteremtette az élet menetéhez szükséges rendet. A falu vezetőséget választott, de most már azokból az emberekből, akiket tisztelt, akikben megbízott. A közbiztonságra népszerűség vigyázott, amelyet a szászrégeni szovjet katonai parancsnokság látott el fegyverrel. A falu román lakossága ismét barátságosan viselkedett, mintha mi sem történt volna, ám most már tudtuk, hogy forr bennünk a düh, s azt is tudtuk, hogy a szomszédos román falvak tele vannak fegyverrel, de amíg a szovjet katonák ott voltak, biztonságban éreztük magunkat. Hogy mi történik majd ha elmennek? Érdekes módon erre egyetlen magyar sem gondolt. A megfélemlített észak-erdélyi magyarság most már valóban felszabadítóknak fogadta el a szovjet katonákat, s valami ostoba önszuggesztióval azt szerette volna bebeszélni magának, hogy a kialakult helyzet most már végleges lesz. Abba is beletörődtek, hogy Erdélyben szovjet rendszer lesz, jöllehet a parasztság egy csöppet sem lelkesedett a hírből ismert kolhozrendszerért, nem is szólva a vidéki értelmiségről, amely ijedten suttogta, hogy a Szovjetunióban nincs szükség „tanult emberre”. Ezt az ostoba rémhírt a falu gyakorlati élete is alátámasztani látszott, mert bár decemberben jártunk már, az iskola még mindig üresen ásítózott. Igaz, tanító sem volt, aki a tanítást elkezdhetné volna.

S én? Ott dolgoztam egy sorban édesapámmal, s fogalmam sem volt róla, hogy mi lehet a Kollégiumban. Közlekedés, telefon, posta nem létezett, Marosvásárhely meg

negyvenöt kilométerre van Vécstől. Holtmarosi osztálytársaim közül az egyik meghalt menekülés közben, a másik meg otthon ült, akárcsak én. Városi ruhám szétfoszlott, falusi posztóruhában jártam, s már-már úgy látszott, hogy visszavadulok parasztnak. Igen jellemző a falu hangulatára, hogy amikor megkérdeztem édesapámat jövődó sorsom felől, ezt válaszolta:

– Fiam, az iskolát el kell felejteni. Dolgozni hál'istennek tudsz, s amíg nekünk jut egy csajka étel, te sem halsz éhen.

A könyvről azonban nem tudtam lemondani. Egy délután fellopakodtam az öszszelövöldözött, kifosztott várba, s az összetört bútorokat és törmelékét eltakarítva behatoltam a hatalmas könyvtárterembe. Az értékes könyvszekrényeket és könyvespolcokat összetörték és leborogatták ugyan, de a padlón hatalmas mennyiségű könyv volt még mindig. Figyelmemet Szilágyi Sándor tízkötetes munkájának, A magyar nemzet történetének piros-arany diszkiadása keltette fel, legelőször azt vittem haza. A következő napokban még kétszer mentem fel zsákkal felszerelve, s vagy százkötetnyi könyvet sikerült megmentenem, melyeket később visszaadtam az 1946-ban hazatérő báró Kemény Jánosnak. A sok száz éves, több ezer kötetes várkönyvtárból ennyi maradt meg számára.

December közepe táján lehullt a hó, a mezei munkának vége volt. Otthon olvastam, s ha a népőrségi szolgálatban édesapámra került a sor, én mentem helyette. Az egyik ilyen helyettesítés alkalmával történt, hogy őrünk előtt egy teherautó állt meg, melyről fegyveres munkások szálltak le. Marosvásárhelyi munkásőrök voltak, akik azért jöttek, hogy a civileknél lappangó fegyvereket és a hadak által hátrahagyott robbanóanyagokat összegyűjtsék. Tőlük tudtam meg, hogy Marosvásárhelyen megnyíltak az iskolák, s tőlük hallottam azt is, hogy az eljövendő új társadalomnak nagy szüksége van „tanult” emberekre.

Néhány nap múlva gyalog indultam Marosvásárhelyre megtudakolni, hogy milyen feltételek mellett tanulhatok. Késő délután érkeztem, s egyenesen a Kollégium bennlakásába mentem, ahol nagy gaudiummal fogadott mindenki, beleértve az egy szál bennlakási felügyelőtanárt is. A bennlakás félig sem telt meg, s gyakorlatilag a tanítás sem indult még meg, a diákok és tanárok mindaddig azzal foglalkoztak, hogy a német katonai kórházzá alakított iskolát ismét iskolává alakítsák. Ószintén örültek minden új jelentkezőnek, s csupán annyit kértek, hogy élelmiszert hozzon. Hogy mit és mennyit, azt lelkiismeretére és lehetőségeire bízták: amit és amennyit tud. Lehetőleg minél többet. Karácsonyi és húsvéti vakációkor lepecsételt úrlapokat osztottak szét, s megbíztak, hogy indítsunk gyűjtőakciót a falunkban. Az eredmény megható volt, az adakozásból a legszegényebbek sem akartak kimaradni, az összegyűjtött rengeteg búzát, kukoricát, burgonyát meg hagymát szekérrel kellett beszállítanunk.

Januártól megkezdődött a rendszeres oktatás, természetesen a régi program szerint s a régi tankönyvek segítségével. Tanáraink egy része még mindig hiányzott, helyükre nyugdíjas, jól felkészült öreg tanárok léptek, minek következtében a kollégiumi oktatás a háború előttinél is magasabb színvonalat ért el. Igaz, hogy ehhez az is hozzájárult, hogy a diákok a fölöttünk átviharzó háború és nyomorúság hatására va-

lahogyan érettebbekké váltak, hiszen az V–VIII. osztályosok között igen sokan voltak olyanok is, akik a frontról kerültek vissza az iskola padjaiba.

Minőségi változás állt be az internátusi életben is. A szigorú formák megmaradtak ugyan, ám a felsősök és alsósok közötti viszony közvetlenebbé, barátságosabbá vált, észrevétlenül demokratizálódott, alighanem a külső társadalomban történt változások természetes eredményeként.

Ugyanis Marosvásárhely, ez az akkor még csaknem szintiszta magyar cívisváros, a háború után új arcot öltött. Régi vezetéségét a háború nyomtalanul elsodorta, s eltűntek a város arculatához oly nagyon hozzátartozó jovialis dzsentrifigurák is, híres flekkenezőjük, a Surlott Grádics, törzsvendégek nélkül maradt. A román adminisztráció kikergetése után rövid ideig Antalfy Endre, a nagy műveltségű és baloldali gondolkodású orientalista volt a polgármester, akit röviddel a román adminisztráció visszatérte után a balos nézeteiről hírhedtté vált, de igen aktív kommunista kőműves, Sós József váltott fel. (Sós Angéla szatmári színészno nevelőapja.) Marosvásárhely újjaépítése, a felrobbantott gyárak, üzemek, hidak, villanytelep helyreállítása, a hatalmas méretű önkéntesmunka-akciók, melyekben lelkesen vett részt e város aprajagyja, az ő nevéhez fűződnek.

Az internátus hajdani önképzőköre felelevenedett, ám a mi szellemi beállítottságunk – mely a népi írók tanításai nyomán alakult ki – és az újonnan kialakult társadalmi helyzet között – melynek lényegét megközelítőleg sem értettük – bizonyos diszcrepancia volt. Ezt érzekeltünk ugyan, de feloldani nem tudtuk. Egyelőre továbbra is a népi írókat olvastuk, hiszen olyan irodalmat, amely közelebb segített volna akkori helyzetünk megértéséhez, sehonnan sem kaptunk. Tovább lelkesedtünk hát a földosztásért, s őszintén hittünk egy népi alapokon felépülő demokratikus társadalmi rendszer eljövételében, miközben Magyarország nyugati felében még javában folytak a harcok.

Bizony boldog magyar világban éltünk mind az iskolában, mind pedig a városban, s észre sem vettük, hogy március közepe táján szép leptiben visszatért a román királyi adminisztráció. Március 15-ét a Kultúrpalota nagytermében ünnepeltük meg piros-fehér-zöld zászlók alatt, s bár a hivatalos műsorban nem volt benne, a több ezres hallgatóság a Himnusszal rekesztette be az ünnepélyt. A városban román diák alig volt, a nagy múltú magyar iskolák viszont – Református Kollégium, Katolikus Fiúgimnázium, Állami Tanítóképző, Állami Kereskedelmi iskola, Állami Leánygimnázium, Fém- és Faipari Középiskola – kivétel nélkül működtek már, mégpedig az 1940 őszén visszakapott, eredeti épületeikben.

A „főhatalomváltásról” gyakorlatilag 1945 húsvétján szereztem tudomást. Vakáción lévén, húsvét első napján én is templomba mentem. Fejemen a Református Kollégium egyensapkája volt, melyet Marosvásárhelyen zavartalanul viselhettünk. Nem így Marosvécsen. Templomból jövet a csendőrórs előtt az őrmester állta el utamat, az egész falu szeme láttára nekem esett, ordítozva pofozni kezdett, amiért „Horthy-sapkát” hordok, majd földre hullt sapkámat sárba taposta. Ma is emlékszem, Androneának hívták az őrmestert. A „nagy fordulat”, vagyis a proletárdiktatúra meg-

valósulása után csendőrből milicistává vedlett, s még hosszú évekig gyötörte a falu magyar lakosságát.

Az abszolút kisebbségben lévő vécsi románok egyelőre csendben maradtak, ám azokban a falvakban, ahol sok román lakott, csakhamar elkezdődtek az atrocitások. A disznajói bírót – leánya, Kocsis Irma, a marosvásárhelyi Református Leánygimnáziumba járt – a főúton szűrték le fényes nappal, egy disznajói magyar parasztot az erdőszakáli erdőben vertek agyon fejszével. Mikor meg a vasúti forgalom megindult, a dédai románok azzal szórakoztak, hogy végigjárták az állomásba érkező vonatokat, s ha magyart találtak rajta, agyonverték. Az csak természetes, hogy a gyilkosságok elkövetőit a csendőrök sohasem találták meg. Az atrocitások nem korlátozódtak csupán a falvakra, Kolozsvárt egy szép tavaszi vasárnapon a monostori román legények árasztották el a sétateret, s akit magyarul hallottak beszélni, szó nélkül leszúrták. Máskor a város központjában, a Malomárok mellett találkozó széki szolgálokra és széki fiúkra támadtak rá, s a leszúrt fiatalokat a Malomárok vizébe hányták a röhögő – ugyan csak monostori – rendőrök asszisztálásával.

Történt pedig mindez a szovjet katonai parancsnokságok szeme előtt!

Senki sem emelt szót a fizikai megsemmisítésnek kitett erdélyi magyarság mellett. Ellenben a politikai szervezkedés megindult, ami a Maniu köré tömörülő erdélyi román tömegekben még magasabbra szította a sovinizmus lángját. A demokratikus erdélyi magyar sajtó szemérmesen hallgatott a naponta ismétlődő atrocitásokról, sőt lépten-nyomon a románok és magyarok baráti együttéléséről beszélt, ám ugyanakkor nyíltan hirdette, hogy a románai magyarság megmaradását csakis a Román Kommunista Párt képes biztosítani. A képlet napnál világosabb: az az erő, amelynek minden lehetősége meg lett volna, hogy egyetlen mozdulattal megálljt parancsoljon a román atrocitásoknak, hagyta, hogy a romániai magyar nemzetiség a saját bőrén tanulja meg, hogy nincs más kiútja, mint felsorakozni a Román Kommunista Párt oldalán.

Igen hatásos és igen drága lecke volt, no de a tandíjat végül is nem Sztálin, hanem a romániai magyarság fizette. A román polgári pártok maguk teremtték meg a Román Kommunista Párt legszilárdabb bázisát, s épp szűk látókörű sovinizmusukkal. Az erdélyi magyar értelmiség és városi munkásság a Román Kommunista Pártba és a Szociáldemokrata Pártba tömörült, míg a falusi magyar lakosságot a párt által irányított Magyar Népi Szövetség fogta egybe – népfrontos alapon. Akkor még senki sem sejtette, hogy röpké négy év múlva, a Román Kommunista Párt uralomra jutása után, épp ez a népfrontos alap szolgáltatja majd az ürügyet a Magyar Népi Szövetség szétrúgásához, vezetőinek bebörtönzéséhez.

A politika persze az iskolákba is betört. Betört a Református Kollégiumba is, ám korántsem úgy, ahogyan az várható lett volna. A kezdeményező nem a népiesek magvát képező internátusi csoport volt, amely szellemi sikon mégiscsak a legaktívabb eszmei csoportosulásnak számított, hanem egy Ördögh nevű hetedikes és egy Moszkovics nevű hatodikos kinnlakó diák. Ők voltak azok, akik a Kollégiumban a KTSz-t szervezni kezdték. Nem csinnadrattával, nem látványos alakuló gyűléssel, hanem személyes meggyőzés révén, csaknem észrevétlenül.

Engem Ördögh keresett meg azzal, hogy Tóth Sándor tanár úr ajánlott a figyelmebe. Halk szavú, komoly munkásfiú volt, frázisok nélkül magyarázta el a KTSz lényegét: részvétel az újjáépítésben, minél jobb tanulmányi színvonal elérése, a demokratikus társadalmi berendezkedést elősegítő agitáció, melynek érdekében falujáró kultúrbrigádokat alakítunk. Mivel az elmondottakkal tökéletesen egyetértettem, mi több, mindezeket szívügyemnek tekintettem, örömmel léptem be a KTSz-be, sőt azt is elvállaltam, hogy felvilágosító munkát végzek internátusi barátaim körében. Persze mindarról, hogy e szervezőmunkát tulajdonképpen kik és honnan irányítják, a leghalványabb fogalmam sem volt. Erről csupán 1945 májusa végén szereztem tudomást, amikor Ördögh értesített, hogy menjek el egy megbeszélésre az RKP Városi Bizottságához. Harminc-harmincöt év körüli, munkás külsejű, rokonszenves férfi fogadott, akiről megtudtam, hogy ő Kónya elvtárs, az agitprop (ideológiai) titkár. Vagy hatvanan gyűltünk össze, diákok és munkásifjak vegyesen, s furcsa módon kivétel nélkül magyarok. A megbeszélésen Ördöghön, Moszkovicson és rajtam kívül iskolánkból még egyetlenegy tanuló vett részt, egy kinnlakó osztálytársam, Papolczi Árpád. Itt derült ki, hogy a jelenlevőket „javasolták” a KTSz városi vezetőségébe, az RKP Városi Bizottsága pedig a javaslatot jóváhagyta. Így lettem a marosvásárhelyi KTSz Városi Bizottságának a tagja, ám hogy milyen funkciót szántak nekem, sohasem tudtam meg. Ugyanis a következő napirendi pont a KTSz nyári tevékenységének a megszervezése volt, ám én bejelentettem, hogy vakációra nem maradhatok Marosvásárhelyen, s nemcsak azért, mert nincs hol laknom és nincs mit ennem, hanem mindenekelőtt azért, mert nekem a vakációban dolgoznom kell, pénzt kell szereznem, hogy a következő évi kiadásaimat fedezni tudjam. Helyzetemet megértették, s így a nyári programból kimaradtam.

1945 nyarán a Gyimesfelsőlok közelében levő karakói viadukt építésénél dolgoztam édesapámmal együtt. Az élet- és munkakörülmények rendkívül mostohák voltak, de az építető, egy bukaresti részvénytársaság, a tizenkét órás munkanapért dupla napszámot adott. A háborúnak vége volt, s a fenyőgerenda bakokra épített, 98 méter magas és 230 méter hosszú ideiglenes hídon egymást érték a keletre tartó szovjet vonatok.

Szeptember elején érkeztem haza, ahol azzal a hírrel fogadtak, hogy a nyugati frontról hazavonuló román hadseregnek egy századát Vécsre kvártélyozták be téli szállásra. A hatalmas uradalmi épületeket foglalták el, s garázdálkodásaikkal rémületben tartották a falu magyar lakosságát. Ennél azonban sokkal súlyosabb volt az, hogy a falu román fiatalsága, a katonaságot háta mögött tudva, rendkívüli módon aktivizálódott, s mindent elkövetett, hogy a magyar lakosságot megfélemlítse. A falu élére ismét román vezetőség került, amely a földosztás során a legnagyobb részrehajlással járt el, a románoknak osztva ki mindenekelőtt a legnagyobb értéket jelentő házheleket. A román legények esténként bandába verődtek, s ha magányos magyar legényre akadtak, agyba-főbe verték. Ha a falu fiataljai táncmulatságot rendeztek, a részeg román legények berontottak a táncterembe, kényszerítve a zenészeket, hogy hagyják félbe a csárdást, és csakis sírbát (a szerb kolo román változata) húzzanak, amiért gyakran verekedésre került sor. Vécs történetében emberemlékezet óta ekkor fordult

elő az első gyilkossági kísérlet: egy Crăciun Aurel nevű román legény a legalattomosabb módon, hátulról gerincen szúrta Nagy Mihály nevű egykori iskolatársamat.

Nekem személy szerint a vécsi románokkal mindaddig soha semmiféle konfliktusom nem volt. Nehezen is lehetett volna, hiszen a tanév idején Marosvásárhelyen, a nyári vakációban meg valamelyik marosvölgyi kisvasúton tartózkodtam, Vécsen csupán a karácsonyi és húsvéti vakációt töltöttem. De túl ezen, vécsi lokálpatriotizmusom oly erős volt, hogy ha Marosvásárhelyen megpillantottam egy vécsi románt, éppúgy őrltem neki, mint egy vécsi magyarnak. Ezért hát nem tartottam a vécsi román legények garázdálkodásától sem.

1945. szeptember 14-én este hazafelé tartottam a falu felső részében lakó barátomtól, aki egy zacskó almát adott útravalóul, hiszen másnap reggel indultam az iskolába. A főúton a nyugati frontról visszaözönlő román katonaság özönlött velem szembe. A Cigány-köz torkolatában, ahol egymáshoz közel négy román család is lakik, román legények verődtek össze. Udvariasan köszöntem, s nyugodtan mentem tovább, de az egyikük, Crăciun Gyorgya, nálamnál három évvel idősebb legény, utánam lépett s hozzám csatlakozott.

– Jó estét, János, merre jártál?

– Bende Jósánál voltam búcsúzni. Reggel megyek vissza Vásárhelyre.

Ebben a pillanatban vadállatként ugrott a torkomnak, s ugyanakkor fojtott hangon, románul kiáltotta:

– Haidați, băieți! (Gyertek, fiúk!)

Váratlan támadása földre döntött ugyan, de a következő pillanatban már fölötte is voltam. Elszaladni azonban már nem volt időm. Körülfogtak, s záporozni kezdtek fejemre az ütések. Annyi időm sem volt, hogy helyzetemről számot adjak, csupán azt láttam, hogy egy tányérsapkás román tiszt rohan felénk, s közben pisztolytáskáját nyitja. Amikor hozzánk ért, nagyot ordított:

– Stai! Nu se mișcă nimeni! (Állj! Senki se mozduljon!)

A pisztolyt látva a román legények hátrahőköltek ugyan, de egyikük azonnal magyarázkodni kezdett:

– Domnule locotenent, acești unguri blestemat... (Hadnagy úr, ez az átkozott magyar...)

Hogy mit akart mondani rólam, sohasem tudtam meg, mert a tiszt közbevágott:

– Gura! Unde locuiți? (Fogd be a szád! Ti hol laktok?) A román legények a hátuk mögé mutattak.

– Plecați acasă! (Menjetek haza!)

Miután eloldalogtak, hozzám fordult:

– Tu unde locuiești? (Te hol laksz?) Előre mutattam.

– Du-te și mai stai acasă. (Eredj, s ülj otthon.)

Vérző fejjel bandukoltam hazafelé, de nem támadóim foglalkoztattak, hanem titokzatos megmentőm. Ki lehet ez a román királyi katonatiszt, s mért kelt védelmemre ilyen határozottan akkor is, amikor megtudta, hogy magyar vagyok? Sohasem fogom megtudni. De bizonyára egyike volt azoknak a románoknak, akiknek elégük volt

a gyűlölségből, a vérontásból. Szinte boldog voltam, hogy ilyenekkel találkoztam. Előremutató, vigasztaló példaként zártam a szívembe.

Az 1945/46-os tanév több szempontból is fontos fordulatot hozott az életembe. Az első és legfontosabb az volt, hogy új igazgatónk, a kommunista Tóth Sándor, 1946 tavaszán ösztöndíjpályázatot hirdetett. A pályázóknak Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című regényéről kellett pályamunkát írniuk. Sikerült elnyernem az egyik ösztöndíjat, ami azt jelentette, hogy érettségig a Kollégium internátusának ingyenes diákjaként tanulhattam. Nem is jöhetett volna jobbkor ez az ösztöndíj. Ugyanis a második fontos fordulat az volt, hogy az ösztöndíj elnyerését követő hetekben hatalmas letartóztatási hullám söpört végig az erdélyi részeken. Vécscről is letartóztattak három embert: Csátó Dénes cipészt, a pártalapszervezet titkárát, Varró Istvánt, vagyis édesapámat, aki a Magyar Népi Szövetség bizalmija volt, valamint Czuczura János cigánykóvácsot, aki meggondolatlanul hangosan kimondta, hogy 1944 szeptemberében a hét vécsi cigányt, akik között az ő fia is ott volt, az idecspataki románok gyilkolták meg Felsőidecsen. Az ország a novemberi választásokra készült, a politikai pártok hatalmas kampányba kezdtek, a falak és kerítések megteltek választási plakátokkal. Az RKP köré tömörülő Demokratikus Pártok Blokkjának választási jelvénye a Nap, a Maniu köré tömörülő jobboldaliaké a Szem, míg a Magyar Népi Szövetségé az Egyenlőségjel volt. A jobboldali pártok leghatásosabb választási eszközének a zömmel Maniuhoz húzó állami adminisztráció volt, mely tömeges letartóztatásokkal tette ártalmatlanná politikai ellenfeleinek legaktívabb embereit, így félemlítve meg mindenekelőtt a magyar tömegeket. Édesapámat és két társát négy hónapig tartották a kolozsvári katonai törvényszék túlsúfolt börtönében anélkül, hogy legalább kihallgatták volna, majd „a társadalmi összhang megzavarásának bűnével” (*Delict contra armoniei sociale*) hat hónapra ítélték, hozzátéve ehhez „az állampolgári jogok felfüggesztését” is, minek következtében elvesztették szavazati jogukat.

A harmadik nagy fordulatot az jelentette, hogy Tóth Sándor igazgató jóvoltából ebben az évben jutottam először marxista irodalomhoz. A budapesti Szikra népszerűsítő kiadványai voltak, ám számomra még ez a színvonal is túl magasnak bizonyult: szokatlan volt számomra mind tartalmuk, mind pedig számomra ismeretlen szakkifejezésekkel és idegen szavakkal teletömött nyelvezetük. Az első marxista munka, melyet kinlódva ugyan, s *Idegen szavak szótárával* a kezemben, de mégis nagy élvezettel olvastam, Lenin *Állam és forradalom* című műve volt. Ugyanígy élvezettel olvastam valamivel később Max Weber *A szocializmus és a társadalmi harcok története* című könyvét, mely forradalmasító hatással volt történelemszemléletemre, jöllehet néhány év múlva már lemosolyogtam gyengeségeit, s elutasítottam szemléletének primitív szematizmusát.

1946-ban ugyancsak a Kultúrpalota nagytermében ünnepeltük meg március tizenötödikét. A kollégisták élén én vittem a Kollégium hatalmas piros-fehér-zöld zászlaját. Nem tudtuk ugyan, hogy szabad-e, nem szabad, de nem is kérdeztük meg senkitől. A békeszerződést még nem kötötték meg, Észak-Erdély sorsát még nem tekintettük véglegesen elintézettnak, s az egyre erősödő román agresszióval szemben ott fe-

szült a diáklelkekben egy nagy adag „csak azért is”. A Kultúrpalotába érve a nagyterem második emeleti erkélyére vezényeltek, én pedig ahelyett, hogy feltekertem volna, alálengettem a hatalmas lobogót, mire a terem közönsége tomboló lelkesedéssel kezdett el éljenezni és tapsolni. Néhány pillanat múlva két román úriember rohant hozzám, s rám kiabáltak, hogy tekerjem fel a zászlót, majd apróra kikérdeztek, hogy ki vagyok, melyik iskolából jöttem, s ki bízott meg azzal, hogy zászlóval vonuljunk az ünnepélyre. Szorgalmasan feljegyezték adataimat, de amikor meggyőződtek róla, hogy a zászlólengetés csupán az én magánakcióim volt, megnyugodva távoztak. Azt hiszem, ekkor kerültem be legelőször a Siguranța nyilvántartásába.

Számomra – s általában a józanul gondolkozó erdélyi magyarok számára – 1946 a „tudathasadás” kezdetének éve. „Tudathasadásunk” persze a fennen hangoztatott elmélet és a mindennapi valóságban tapasztalt gyakorlat között tátongó szakadékot tükrözte. Ennek a szakadéknak számomra két fontos vetülete volt: nemzetiségi és gazdasági. 1. Az elmélet a nemzetiségek egyenjogúságát hirdette, melyet a sajtópropaganda úgy fordított le, hogy Romániában megvalósult a nemzetiségek egyenjogúsága, sőt mi több, a románok és a magyarok a legnagyobb szeretetben élnek. A mindennapos atrocitásokról, a tömeges bebörtönzésekről, a részrehajló földosztásról, a magyar falvak erdeinek és legelőinek elvételéről egyetlen szó sem hangzott el, s ha mégis akadt valaki, aki valamely visszaélés ellen szót emelt, a legkíméletlenebbül félreállították. Olyan világos tények voltak ezek, amelyeket a szó legszorosabb értelmében a bőrkön éreztünk, s amelyek miatt igen korán meg kellett kérdőjeleznünk a demokratikus román állam nemzetiségi politikájának őszinteségét. 2. Az elmélet fennen hirdette, hogy az új társadalmi rendszer a széles néptömegek érdekeit szolgálja, hogy az új állam a szegények állama. S hogyan valósult meg mindez a gyakorlatban? A szegények állama bevezette a kötelező beszolgáltatások rendszerét, amely az ország legszegényebb és legszélesebb rétegére, a parasztságra rakott kibírhatatlan terheket. Nevetségesen magas „kvótákat” róttak nemcsak a jobb módú, hanem a szegényparasztokra is, akik pedig normális körülmények között sem tudták megtermelni családjuk teljes szükségletét. Mindezek mellett a parasztságot kifejejtették a jegyrendszerből, a romániai falvak lakossága a jegyrendszer idején egyetlen szem cukrot, egyetlen pár cipőt vagy zsebkendőt sem kapott. Aztán nemsokára bevezették a „szabotázs-törvényt”, s ezzel legális eszközt adtak a sovén román államapparátus kezébe, melynek segítségével tizezrével hurcolhatta regáti munkatáborokba az erdélyi magyar parasztokat.

Mindez szemem előtt zajlott, miközben én marxista műveket tanulmányoztam. Nem azt mondom, hogy megrendült a hitem a demokráciában, de az bizonyos, hogy sokkal kritikusabb szemmel kezdtem el figyelni az alakulóban lévő romániai valóságot.

Az 1946-os nyári vakációt ismét csak pályamunkásként töltöttem, s két hónap alatt csupán egyszer látogattam haza. Családunknak nagy szüksége volt a keresetemre, hiszen édesapám börtönben ült, s így bátyámnak többnyire otthon kellett maradnia, hogy a mezőgazdasági munkát elvégezze. Hazalátogatásomkor kaptam kézhez egyik tanítóképzős barátom, Demeter József levelét, melyben arról értesít, hogy a ro-

mánok el akarják venni a magyar tanítóképző, a magyar kereskedelmi iskola és a magyar leánygimnázium épületét. Ugyanakkor arra kér, hogy egy bizonyos napon menjen be Vásárhelyre, hozzunk létre akcióbizottságot, s szervezzünk nagyszabású diák-tüntetést a magyar iskolaépületek elvétele ellen.

A levélben megjelölt dátum rég elmúlt, az akcióról lekéstem. Csupán ősszel tudtam meg, hogy a tüntetést a karhatalmi szervek megghiúsították, a tüntetés szervezőit pedig letartóztatták és elítélték – ad majorem Democratiae gloriam! A tanítóképző ideiglenesen a Református Kollégiumban lelt otthonra.

Az 1946/47-es tanév már rendezettebb körülmények között kezdődött. Tanáraink nagy része hazatért, s mintha csak az új körülmények között nagyobb felelősséget érzett volna, igen komolyan vette feladatát. Ugyanakkor – tán háborús élményeik hatására – tanáraink valahogy közelebb kerültek hozzánk, gyakran leültek közénk, s elbeszélgettünk az épp időszerű kérdésekről, s ezeknek az elmenyitogató beszélgetéseknek különösen nagy jelentősége volt gondolkodásmódunk alakulásában. Az én osztályom, a VI. a., meg egyenesen szerencsésnek mondhatta magát, mivel új osztályfőnökünk, a kiváló pedagógus és rendkívüli jellem, Nemes Károly filozófiatanár lett, aki igen hosszú ideig a Teleki Téka könyvtárosi posztját is betöltötte. Hazatérte után ő vette át a konviktus vezetését, s így különösen szoros kapcsolatba került a bennlakó diákokkal. Az ő higgadt tanácsai és védelmező keze nélkül aligha sikerült volna sértetlenül átvészelnem a következő válságos éveket.

Két új tanárt is kapott az iskolánk: Szánduleákat, egy hamisítatlan besszarábiai orosz, aki a kisöport fasiszta német nyelv helyett bevezetett orosz nyelvet tanította, valamint egy félbemaradt képzőművészt – szobrászt –, Bandi Dezsőt, aki festőművész rajztanárunk, Piskolty Gábor helyét töltötte be. Az ő Kollégium tanári szobájában, az összeszokott kollégiumi tanári karban ők voltak a bomlasztás első úttörői, az erdélyi magyar iskolarendszer ellen támadásba lendülő hatalom eszközei, ám ez csupán két év múlva, az iskolák államosításakor derült ki.

Az orosz nyelv tanulása révén csakhamar igen szoros kapcsolatba kerültem Szánduleákkal. Én ugyanis hamar rájöttem, hogy a diákok nagy többsége azért idegenkedik az orosztól, s azért nem éri el még a minimális eredményt sem, mivel annak ábécéje idegen az általa ismert latin ábécétől. Nekiugrottam hát, mint elsős koromban a latinnak, néhány hét alatt begyakoroltam az írás-olvasást, megtanultam – a latinhoz képest végtelenül egyszerű – főnév- és igeragozást, s bevágtam a prepozíciókat, minek következtében az első félév végére én lettem az iskola legjobb oroszosa. Hírnevemet az is növelte, hogy Tóth Sándor jóvoltából hozzájutottam Gorkij egyes regényéhez, Osztrovskij *Az acélt megedzik* című, akkor megjelent regényéhez, valamint Majakovszkij néhány verséhez, minek következtében a Szánduleák szemében a szovjetorosz irodalom valóságos szakértőjének tűntem. Így aztán nem csoda, ha az orosz nyelv és a szovjet kultúra népszerűsítésére létesített faliújság szerkesztőjévé épp engem szemelt ki, s vélem íratta meg a faliújság első számának vezércikkét Majakovszkij költészetéről. Hangsúlyoznom kell, hogy az orosz nyelv tanulásában csakis a legtisztább tudásvágy vezetett, s eszembe sem jutott, hogy valahol mindezt politikai érdemként tudják be. Így hát őszintén meglepett, amikor a város más iskoláinak kiváló

oroszosaival együtt a Kultúrpalota kistermébe invitáltak, ahol ünnepélyes keretek között az ARLUS (Román-Szovjet Baráti Társaság) dísztagjainak sorába választottak (ki-neveztek!), s a városi vezetőség akkori elnöke, Abafáy (Öffenberger) Gusztáv átadta vörös tagsági könyvecskéinket.

1946 őszén KISZ-szervezetünk élete is megélénkült. Végre igazán konkrét és igen izgalmas feladatot kaptunk: éjszakánként a városban kiragasztott választási plakátokat kellett őriznünk, hogy a Maniu hívei le ne tépjék vagy tele ne firkálják ellenséges jelmondatokkal. Például ilyenekkel: Szavazzatok a Szemre, hogy megláthassátok a Napot. De voltak a választási folklórnak igazi gyöngyszemei is, íme az egyik:

*Caligula imperator
A făcut din cal senator.
Petru Groza mai sinistru:
A făcut din bou ministru.*

*(Parancsolta Caligula,
legyen szenátor a lova.
Groza Péter másképp viccelt,
őkörből csinált minisztert.)*

Éjszakai „őrjárataink” nemcsak azért voltak izgalmasak, mert nemegyszer támadtak ránk a botokkal felfegyverkezett mánisták, hanem azért is, mert a diákoknak éjszaka nem volt szabad az utcákon mászkálniuk. Így hát óvakodnunk kellett a rendőröktől, akik zömmel Maniuval tartottak, s gyakran maguk tépték le a demokratikus pártok plakátjait.

Internátusi életünkbe új szint hozott az a tény, hogy Kolozsvárt megalakult a Móricz Zsigmond Főiskolás Népi Kollégium, melynek vezetői nagyrészt volt internátusi barátaimból kerültek ki. A vásárhelyi Móricz-kollégisták aztán gyakran visszajártak hozzánk, előadásokat tartottak, vitaesteket rendeztek, könyveket meg folyóiratokat hoztak, s általában arra törekedtek, hogy biztosítsák a Móricz-kollégium megfelelő utánpótlását. Ennek érdekében vetették fel azt is, hogy Marosvásárhelyen létre kellene hozni egy középiskolás népi kollégiumot tehetséges falusi gyerekek számára, mégpedig a Magyar Népi Szövetség védnöksége alatt. A szervezés munkáját három olyan Móricz-kollégista vállalta magára, akiknek a szülei marosvásárhelyiek voltak, s így ők gyakran tartózkodhattak otthon: Fey László, Fey Lajos és Bukaresti László, mindhárman az RKP tagjai. A Magyar Népi Szövetség marosvásárhelyi vezetői felkarolták az ötletet, ám azt egyelőre senki sem tudta, hogy a huszonöt tanuló magába fogadó népi kollégium tervének megvalósításához ki biztosítja az anyagi alapot.

1947 kora tavaszán, nem sokkal a párizsi békeszerződés aláírása után, a romániai ifjúsági mozgalomban váratlanul nagy jelentőségű fordulat állt be, melyben tudomon és akaratomon kívül én is szerepet játszottam.

Március elején Tóth Sándor igazgató hivatott magához. Az igazgatói irodában ott ült Szánduleák is. Tóth Sándor előadta, hogy a párt igen fontos feladattal bíz meg: mivel a demokratikus ifjúsági szervezkedést szélesebb alapokra kell fektetni, a KISz megszűnik, s a helyén három ifjúsági szervezet jön létre a romániai ifjak szakmai profiljának megfelelően. A munkásifjakat az IMSz (Ifjúmunkás Szövetség), a középiskolás diákokat a Romániai Tanulók Országos Szövetsége (román rövidítése UAER), a főiskolásokat pedig a Főiskolások és Egyetemisták Országos Szövetsége (FEDOSz) fogja tömöríteni. Nekem tehát az a feladatom, hogy iskolánkban szervezzek egy kezdeményező bizottságot, amely ünnepélyes keretek között előterjeszti majd javaslatát a Romániai Tanulók Országos Szövetségének létrehozására. Természetesen kezembe adták a megalakítandó diákszervezet alapszabály-tervezetét is, melyet az alakuló gyűlésen fel kellett olvasnom.

Így lett a marosvásárhelyi Református Kollégium az UAER országos kezdeményezőjévé, s én a kezdeményező bizottság elnökévé. Hogy mindez miért történt így, magam sem tudom.

Az ünnepélyes gyűlés, melyen az RKP városi bizottságát régi ismerősöm, Kónya elvtárs képviselte, a Kollégium disztermében zajlott le, s mindössze egyetlen kis incidens zavarta meg. Az egyik igen agilis hetedikes diák, Hajdú Győző, aki korántsem tehetségével tűnt ki, hanem azzal, hogy szüntelenül szerepelni akart, a hozzászólások során felállt, a nem tudván, hogy az általam felolvasott alapszabály-tervezetet felülről küldték, keményen megkritizálta azt, s előállt egy maga készítette alapszabály-tervezettel. A kínos helyzetnek Kónya elvtárs vetett véget, aki igen határozottan utasította vissza Hajdú Győző „kispolgári nézeteket tükröző, elvtelen” javaslatát, s szavaztatta meg a nagyrészt passzív diáksággal az eredeti alapszabály-tervezetet.

A gyűlés után Kónya elvtárs lehivatott az igazgatói irodába, megdicsért a jó szervezésért, majd azt kérdezte:

- Maga tulajdonképpen hány éves?
- Tizenkilenc.
- Nem gondolkozott még azon, hogy be kellene lépnie a Kommunista Pártba? Hirtelen azt se tudtam, mit mondjak, hogy vágjam ki magam.
- Ószintén szólva, nem is mertem volna ilyenre gondolni. Hiszen nekem még sokat kell tanulni ahhoz, hogy kommunista lehessek, alig olvastam valamit a marxizmusról.

Türelmetlenül közbevágott:

- Nézze, én jót akarok magának, most az ideje, hogy belépjen. A származása jó, s annyit biztosan tud, amennyit az egyszerű pártagnak tudnia kell.

Ekkor igazgatóm szólt közbe igen határozottan:

- Varró nem léphet be a pártba.

Ijedten néztem rá, fogalmam sem volt róla, hogy pártfunkcióját tekintve messze Kónya elvtárs fölött áll. Kónya is megszeppenve fordult feléje:

- De hát mért ne léphetne be?
- Azért, mert a minisztérium szigorúan megtiltotta, hogy a tanulók politikai pártba lépjenek.

– Na persze, persze, hiszen ezt épp a mi pártunk erőszakolta ki, hogy a román diákságot visszatartsa a reakciós pártokba való beözönléstől.

– Bárhogyan is, a rendelet érvényben van, a mi államtitkárunk pedig Constantin Daicovici. (Ezt a nevet akkor hallottam életemben először.) Nem kockáztathatom az iskolát. Ha kitudódik, hogy Varró belépett a pártba, magam záratom ki az ország összes középiskolaiból.

Kónya elvtárs fejet hajtott, s többé nem hívott.

Ellenben a mi kezdeményező gyűlésünk után, melyről a központi sajtószervek is beszámoltak, országszerte megindult az UAER-szervezetek megalakulása, s csakhamar sor került az UAER megyei bizottságainak megalakítására is. A kor szokása szerint a vezetőség tagjainak névsorát „fenn” állították össze, a megyei kiküldötteknek csupán az volt a dolguk, hogy a névsorban szereplőket megszavazzák. Így történt ez Maros megyében is, s így lettem én az UAER Maros megyei titkárává, jöllehet a gyűlésen ott sem voltam. A megyei vezetőség többi tagjával csupán az első munkaülésem ismerkedtem meg. Bár a megye iskoláinak 65 százaléka magyar volt, az UAER megyei vezetőségében én voltam az egyetlen magyar. A megyei elnök a „Papiu Ilarian” Fiúliceum egyik hetedikes diákja, Petru Gardoș volt, jópofa, könnyed stílusú vásárhelyi polgárcsemete, igazi „mozgalmi ember”, aki órákon át tudott beszélni úgy, hogy közben semmit sem mondott. Nem kellett különösen éles szem hozzá, hogy felismerjem, Gárdos Péter (mert 1944-ig így hívták, s a marosvásárhelyi zsidó liceumba járt) csupán diszfigura, az ügyeket tulajdonképpen a szervezési titkár, Munteanu irányítja, aki a román kereskedelmi középiskola hetedikes diákja volt.

Mindeddig színmagyar környezetben éltem és dolgoztam, s eredményeimet konkrét munkával értem el. Helyzetem minden pillanatban világos és áttekinthető volt. Közösségem problémái mindig érdekelték, s szívesen vettem részt abban a közösségi munkában, amelynek értelmét láttam, de fő célomnak mindig a tanulást tartottam. Irodalmárnak készültem, s ezt egyetlen pillanatra sem tévesztettem szem elől, jöllehet a kisértő alkalmak igazán nem hiányoztak. Például amatőr atlétaként olyan eredményeket értem el, hogy a tanulás rovására tett engedmény árán az ország profi atlétáinak élgárdájába kerülhettem volna, ami akkor nemcsak sok pénzt jelentett, hanem igen csábító külföldi utazásokat is.

Valahogy így voltam a közélettel is. Mindabban, ami szűkebb környezetemmel, iskolámmal, tehát a tanulással volt kapcsolatban, szívesen vettem részt, de a mozgalmi „profizmustól” mindig idegenkedtem. Márpedig az UAER megyei titkári posztja épp ilyen „profit” követelt. Az első pillanattól kezdve úgy éreztem, hogy idegen közegbe csöppentem, s ráadásul azt sem tudtam, hogy e nagy tisztséget minek köszönhetem, hiszen egészen más beállítottságú diák voltam, mint a vezetőség többi tagja. Már önmagában az is zavart, hogy a KISz vezetőségi gyűléseivel ellentétben itt csakis románul lehetett beszélni, s román nyelvű volt az adminisztráció is. Ami azonban egyenesen kibírhatatlan volt számomra, az a tanulástól teljesen idegen bürokratikus-adminisztratív munka volt. Első lépésként a megye összes tanulóinak nyilvántartását kellett elkészítenem – különös tekintettel a diákok társadalmi származására és anyagi helyzetére –, majd a nyári UAER-táborokat és vakációs klubokat kellett megszervez-

nem. Szabályos bürokratává lettem. A lázas olvasás, a meghitt internátust viták, melyek diákéletem savát-borsát jelentették, lassan-lassan már csak emlékeimben éltek, s valahogy másképp kezdtek rám nézni diáktársaim is.

Közben egy apró incidens zavarta meg iskolánk életét, melyet azonban érdemes feljegyezni, mivel főszereplői még sokat hallattak magukról a romániai magyar közéletben.

1947. március 15-e közeledett, s mint minden évben, a Kollégium diáksága ünnepségre készült, ám az iskola vezetősége olyan utasítást kapott, hogy március 15-ét nem szabad megünnepelni. A nyolcadikosok azonban, akiknek szellemi vezetője a tanári kar előtt is nagy tekintélynek örvendő, kiváló tudású Székely János – a mai író és szerkesztő – volt, nem vetették alá magukat a rendelkezésnek, s ahelyett hogy órára mentek volna, levonultak az udvarra. Tán nem is lett volna semmi baj, ha a hetedikes Hajdú Győző szokott túlbuzgóságában bele nem avatkozik a dolgok menetébe. Ő azonban berohant a titkárságra, s a titkárnő füle hallatára telefonált a városi pártbizottságnak, jelentve, hogy a Kollégium nyolcadikos diákjai nacionalista tüntetést szerveznek. Az ügyet persze politikai sikra terelték, minek következtében az iskola vezetősége sem térhetett napirendre fölötte: a rendbontó nyolcadikosokat a tanári konferencia szankcionálta.

Hajdú Győző tettének híre azonban hamar elterjedt a diákok között, akik csupán alkalomra vártak, hogy árulkodásáért megfizethessenek neki. A kitűnő alkalom csakhamar elérkezett.

A kor divatja szerint az iskola egyes osztályai időnként osztályfaliújságot készítettek, s az osztályok között faliújságversenyt rendeztek. Osztályom – az én tudtomon kívül – ezt az alkalmat ragadta meg, hogy Hajdú Győzőnek visszafizessen. Az egyik tízperces szünetben beinvitálták, hogy mondjon véleményt új faliújságunkról. Hiúsága, szereplési viselkedése csapdába ejtette: míg ő a faliújságot szemlélte, néhány markos fiú hátulról kabátot dobott a fejére, hasmánt az asztalra fektette, s addig tartotta ott, amíg az osztály minden egyes tanulója kitombolta magát – a Hajdú Győző fenekén. Akkor aztán elengedték, s mindenki a helyére szaladt. Mire Hajdú Győző fel-tápáskodott, már csak a röhögő osztállyal nézhetett farkasszemet. Rákvörösen meredt ránk egy darabig, s csupán annyit mondott:

– Ezért megfizettek! – s dühösen elrohant.

Azt hittem, tanári konferencia lesz a dologból. Nem lett semmi, Hajdú Győző jobbnak látta lenyelni szégyenét. Hanem megfizetni azért mégiscsak megfizetett az egész erdélyi magyarságnak: árulkodóból árulóvá nőtte ki magát, s a sors különös íroniája, hogy annak a Székely Jánosnak, akit 1947-ben beárult, s akiből kiváló ember és kiváló író lett, 1959-től a mai napig a Hajdú Győző fennhatósága alatt kell dolgoznia.

Az 1947-es tanév végén az UAER országos központja értesített, hogy a megyei elnököknek és titkároknak a szünidő alatt is a helyükön kell maradniuk. Engem a dolog igen kellemetlenül érintett két szempontból is: 1. A megyei titkári pozíció nem volt fizetett állás, márpedig nekem a vakációban dolgoznom kellett, hogy tanulmányaim

folytatásához a legszükségesebbeket – ruhát, könyveket, írószereket – előteremtsem, hiszen családomnak a háború következtében tönkrement gazdaságot kellett lábra állítania. 2. Én nem voltam marosvásárhelyi, következésképp a vakáció idején sem szállásom, sem kosztom nem volt. Mindezt a vezetőség elé terjesztettem, ám jovialis elnökünk nagyvonalúan leintett, mondván, hogy mindez megoldható. A következő vezetőségi ülésen aztán közölte, hogy az ügyet megtárgyalta a megyei pártbizottsággal, ahol a következő határozatot hozták; a vakáció idejére lakást és kosztot biztosítanak számomra, s kiutalnak egy összeget is, amely pótolni fogja nyári keresetemet. De mivel ennek elintézéséhez idő szükséges, én elmegyek diáktáborba az első szériával, s Petru Gardoş marad szolgálatban, mikor pedig hazajövök, én veszem át a szolgálatot, s ő megy táborba. E megállapodást vezetőségi jegyzőkönyv rögzítette. Ám a tanév utolsó napján Gardoş magához hívatott, s egyszerűen tudomásomra hozta, hogy ő megy táborba az első szériával, nekem meg ott kell maradnom. Elképedve tiltakoztam:

– De hát nekem holnap el kell hagynom az internátust. Hol lakjam s mit egyem? Te helybeli vagy, miért akarsz az első szériával táborba menni, miért rúgod fel a vezetőségi határozatot?

– Varrókám, ne hülyéskedj, most megy a kislány, vele akarok menni. A te ügyed néhány nap alatt majd elintéződik, addig elleszel valahol.

– Márpedig én nem maradok. Holnap hazautazom.

– A te dolgod.

– Hívj össze vezetőségi gyűlést.

– Ugyan már! Űgyis az történik, amit én akarok.

Másnap összezsomagoltam s hazautaztam, néhány nap múlva meg a ratosnyai kisvasúton krampácsoltam régi vécsi szaktársaimmal egy csapatban. Magas politikai funkciómra nem is gondoltam többé.

Az 1947/48-as tanév kezdetén nélkülüm hívták össze az UAER megyei vezetőségét, s az első napirendi pont az én kizárásom volt. A vádbeszédet Munteanu szervezési titkár tartotta. A vádpontok: elvszerűtlenség, fegyelmezetlenség, politikai megbízhatatlanság. Kizárásomat a vezetőség egyhangúan megszavazta, a titkári tisztségre Munteanut kooptálta.

Mindezt a körlevélben szétküldött jegyzőkönyvből tudtam meg. Jót nevettem rajta, örültem, hogy megszabadultam. Akkor még fogalmam sem volt róla, hogy ez a kizárás egész közéleti pályámon végigkísér majd, s tekintettel arra, hogy olyan idők következtek, amikor a közéleti pálya döntő hatással volt a szakmai pályára is, végeredményében szakmai karrierem alakulására is hatással lesz.

Nekem azonban sokkal fontosabb problémáim voltak azokban a napokban. A világ rohamosan változott körülöttünk, szívesen neveztük magunkat forradalmi ifjúságnak, ám a Kollégium internátusában ugyanaz a középkori szellemiség honolt. A felügyelő tanár továbbra is parancsuralmi rendszerrel akart rendet tartani, s jöllehet volt már diákszervezetünk, ez a rendszer eleve útját állta minden alulról jövő kezdeményezésnek, minden öngazgatási kísérletnek. Kikapcsolta életünkől a leghatásosabb nevelőeszközt, az ifjúság önnevelését, jöllehet a mi internátusunkban a feltételek adva voltak: létezett a hagyományos bennlakási önképzőköri csoport, amely élvez-

te a bennlakók bizalmát és tiszteletét, s amely magyává válhatott volna egy kollégiumi diákvezetésnek. Az internátusba visszajáró Móricz-kollégisták nagymértékben tudatosították bennünk ezt a gondolatot, s rokonszenvezett véle Tóth Sándor is, akit 1947 nyarán a Református Kollégium igazgatójává neveztek ki. Azonban még mielőtt ebben az ügyben konkrét tárgyalásokra került volna sor, a Móricz-kollégistáknak és a Magyar Népi Szövetség marosvásárhelyi vezetőségének az együttműködése nyomán létrejött a 22 tanulót magába fogadó marosvásárhelyi Tolnai Lajos Középiskolás Népi Kollégium, melynek vezetőjévé a Kollégium tanácsa engem szemelt ki. Egy helyettesre is szükség volt, akinek kiválasztását rám bízta. Választásom a VI. osztályos, kiváló reális Kiss Miklósrá esett, aki éppúgy falusi származású volt, mint én. (Jelenleg a marosvásárhelyi film- és fényképpapírgyár laboratóriumának a főmérnöke.) A népi kollégium a Főtéren lévő ferences zárda két udvari szobájában kapott helyet, diákjai meg a Református Kollégium konviktusában kosztoltak a MNSz számlájára. A népi kollégium bútorzatát igen kevés darabtól eltekintve a MNSz egyik igen gazdag tagja, Elek Attila volt osztálytársam édesapja, a Siculia vaj- és bútorgyár tulajdonosa ajándékozta.

Tehetséggutatók alapján húsz szegény sorsú, értelmes magyar gyermek került be a népi kollégiumba, akik – egyetlenegy kivételével – meg is feleltek a várakozásnak. Valamennyien a Református Kollégiumba jártak, s osztályukban messzemenően a legjobb tanulmányi eredményt érték el. Élénk eszű, fogékony és vidám természetű kisdíjak voltak, akiket öröm volt irányítani, s akik igen rövid idő alatt igazi, összetartó kis közösséggé váltak. Vidám volt kollégiumi programunk is. Mivel elsős gimnazistákról volt szó, a hangsúlyt mindenekelőtt a játékokra és az éneklésre fektettük, amit népmesemondás egészített ki. Az iskolai tananyagot mesés történelemmel és gyermekirodalommal egészítettük ki, s mivel a gyerekek zöme tiszta magyar falvakból jött, segítettük őket a román nyelv elsajátításában.

Számomra azonban nem ezért volt fontos a népi kollégiumi élet.

A Móricz-kollégisták, akik kapcsolatban álltak a magyarországi népi kollégiumokkal, beszámoltak magyarországi barátaiknak a Tolnai-kollégium létrejöttéről, s nyilván címünket is megadták, mert a népi kollégium megalakulása után csakhamar ömleni kezdtek címünkre a magyarországi kiadványok: könyvek, folyóiratok, heti- és napilapok, képes- és ifjúsági lapok, sőt adott pillanatban járni kezdett számunkra a Kanadai Magyar Munkás is. Ahogyan most visszaemlékszem, ebben az időben a magyar időszaki sajtót főleg két téma uralta: 1848, valamint a marxisták és népiesek vitája. Legalábbis az én tudatomban ez a két téma fészkelte be magát oly mélyen, hogy ma is elevenen élnek emlékezetemben. Nem a hároméves terv adatai, nem a konkrét gazdasági kérdések s még csak nem is a pártpolitikai harcok érdekelték akkor, hanem a világnézeti útkeresés, az eszmei tájékozódás. Ebben adtak nekem felbecsülhetetlen segítséget a Magyarországról érkező könyvek és folyóiratok, s ezeket egészítették ki a Móricz-kollégium által küldött kolozsvári kiadványok.

Révai József, Lukács György, Erdei Ferenc, Veres Péter, Németh László könyvei és tanulmányai, a Valóság és a Válasz havonta megérkező számai – micsoda kincset jelentettek számomra, melyek egyenesen az én kezembe érkeztek! Ezek voltak életem

első olvasmányai, amelyek könyvektől és eszméktől hemzsező agyamban némi rendet teremtettek.

Csak természetes, hogy kincseimet nem rejtettem ládába. Bizonyos értelemben visszatértek a lázas olvasástól és szenvedélyes vitáktól átfűtött internátusi szép napok, csak hogy barátaim most már kijártak hozzám a népi kollégiumba. Szabályos tanulmányi kört alakítottunk, mint hajdan csokonaiék, felosztottuk magunk között a munkát, s vitaindítót készítettünk minden fontos kérdés megvitatásához.

Tevékenységünk nem volt sem titkos, sem zártkörű, már csak azért sem, mivel egy-egy nehezebb téma vitaindítójának megtartására gyakran kértünk fel külső személyeket, rendszerint valamelyik tanárunkat. Így például „A filozófia materialista irányzatának kialakulása és fejlődése” című kérdéskör összefoglalására osztályfőnökünket, Nemes Károlyt kértük meg. De meghívtunk olyan külső tagokat is, akik egyszerű érdeklődőkként vettek részt vitáinkon, elsősorban az Ifjűmunkás Szövetség városi vezetőségéből. Erre azért kerülhetett sor, mivel a KISz feloszlata után én továbbra is kapcsolatban maradtam a munkásifjakkal, s igen jó barátságot tartottam fenn a városi bizottság titkárával, egy Dávid nevű zsidó fiúval. Az Ifjűmunkás Szövetség vezetői sokszor hívtak meg kulturális összejöveteleikre, s kapcsolatunkat azzal is demonstráltuk, hogy diáktársaimból kosárlabdacsapatot szerveztem, amely az IMSz csapataként indult a városi bajnokságokon.

1848 centenáriumi évfordulóját bensőséges keretek között ünnepeltük meg a népi kollégium nagyobbik termében. Az ünnepi szónok én voltam, majd művészi műsor következett, melynek keretében a gyerekek 1848-as dalokat énekeltek, Petőfi-, Tóth Kálmán- meg Illyés Gyula-verseket szavaltak, s kis 48-as jeleneteket adtak elő. Kétségtelenül magyar ünnepség volt ez, ahol egyetlen román szó sem hangzott el, ám tartalmát tekintve a legtisztább forradalmi szellem hevítette át, s nyoma sem volt benne semmiféle retrográd eszmének. Épp ezért lepődtem meg mérhetetlenül, amikor IMSz-titkár barátom titokban megsúgta, hogy nagyon vigyázzak, mert „a városban” az a hír terjeng, hogy a népi kollégiumban nacionalista tevékenység folyik. Hogy ez a hír mennyire igaz volt, az mutatta legvilágosabban, hogy ettől kezdve az én Dávid IMSz-titkár barátom többé be sem tette a lábát a népi kollégiumba, s ha csak tehette, engem is elkerült. Én azonban semmi jelentőséget nem tulajdonítottam a dolognak. Felmentem ugyan Eötvös Lajoshoz, a Magyar Népi Szövetség művelődési osztályának vezetőjéhez, aki a népi kollégium közvetlen felügyelője volt, s elmondtam neki a hallottakat, ám az ő válasza is az volt, hogy végezzem csak tovább a dolgomat, hiszen az ünnepségen ő is részt vett, s bármilyen fórum előtt vállalja a felelősséget.

(Akkor azt hittem, hogy a március 15-i ünnepség volt az, ami bizonyos szervek figyelmét a népi kollégiumra irányította. Tíz év múlva derült ki, hogy tulajdonképpen önképzőkori csoportunk szúrta szemet a román hatóságoknak. E csoport egyik legértelmesebb és legaktívabb tagja Kilyén János nevű osztálytársam volt, aki vélem együtt jött a Bolyai Tudományegyetemre, s miután a magyar szakot elvégezte, a bukaresti Előre szerkesztőjévé nevezték ki. Mivel én Kolozsváron maradtam, kapcsolatunk jóformán megszakadt. 1958 tavaszán néhány napra Marosvásárhelyre utaztam, hogy a Molter Károly „levelesládáját” átnézzem. Utamról csupán hozzátartozóim meg tan-

székvezetőm, Jancsó Elemér professzor tudott. Épp ezért roppant meglepett, amikor a Molter Károly magánlakásán Kilyén János keresett. Nem tudtam elképzelni, hogyan bukkant rám. Négyszemközti beszélgetésünkben aztán a következőket tudtam meg: Néhány héttel azelőtt Kilyén János betért ebédelni megszokott bukaresti kocsmájába. Míg ő ebédel, néhány alak verekedést provokált a kocsmában, mire pillanatok alatt berontott a milícia, mindenkit igazoltattak, s őt is magukkal vitték. A Szekuritátén találta magát, ahol napokig faggatták, többek között rólam és népi kollégiumi körünk tevékenységéről. Óvatosan megpróbálta tudtomra adni, hogy érzése szerint veszélyben vagyok, s azt tanácsolta, hogy hagyjak fel a véleménynyilvánítással, „ne politizáljak”, hiszen „mi úgysem tudunk megváltoztatni semmit”. Tudtam már, hogy Kilyént küldték hozzám, s próbáltam minél „vonalasabb” választ adni, amelyből kitűnjék, hogy nincs semmi takargatnivalóm, nem folytatok semmiféle szubverzív tevékenységet. Határozottan és világosan fogalmaztam:

– Hallgass ide, Jánosom! Nekünk nem feladatunk az, hogy bármin is változtassunk. A mi társadalmunkat a párt vezeti, a párt tudja, hogy min kell és min nem kell változtatni. A párt a társadalom esze, ahová az információk befutnak, és ahonnan a parancsok kiindulnak. Ám mi, a tömeg, s mindenekelőtt a kommunista értelmiség vagyunk a párt érzékszervei, amelyek révén a párt az információit beszerzi, s ezek alapján a tennivalókat meghatározza. A párt döntéseinek alapja a tömegek véleménye, melyek nélkül a párt süket és néma maradna, vagy ami még rosszabb, a mi véleményünk nélkül félreinformálódna. Bár nem vagyok még párttag, én kommunistának tudom magam, s bízom a párt kollektív bölcsességében, mely a sok egyéni és gyakran egymásnak ellentmondó véleményből végül is meg tudja állapítani a cselekvés helyes irányát. Úgyhogy ha valamiről véleményem van, azt én kommunista kötelességemnek tartom megmondani. Nem suttogva, nem ellenséges szándékkal, hanem nyíltan, a jobbítás szándékával. Nem ezt tartod becsületes dolognak?

Kilyén János elborulva hűmmögött, nagyon megkért, ne mondjam meg senkinek, hogy találkoztunk, s azzal element. Én néhány hét múlva a Kolozs megyei Szekuritáté parancsnokságának föld alatti betonkeszonjában gubbasztottam. Kiszabadulásom után tudtam meg, hogy Kilyént még abban az évben a Szatmári Hírlaphoz helyezték, s ugyanakkor a szatmári amatőr rádiósklub vezetőjévé nevezték ki. Őt, aki vérbeli irodalmár volt, aki egész életében utálta a reál tárgyakat, s nemcsak a rádióépítéshez nem értett, hanem egy egyszerű vevőkészüléket sem tudott bekapcsolni. A Szatmári Hírlapnál dolgozik mind a mai napig, jóllehet a szerkesztőséget azóta ezerszer is szétrúgták. Noha roppant tehetséges irodalmárként indult, semmit sem alkotott, megkeseredett, zárkózott emberré lett, aki még érettségi-találkozóinkra sem jött el soha. Egyike ő a Szekuritáté sok ezer áldozatának.)

A romániai magyarságnak 1948 tavasza a romániai demokrácia győzelmének igen elhíhető látszatát hozta. Hiszen 1947. december 30-án a király kénytelen lemondani, s létrejön a népköztársaság, az 1948. március 28-i választások eredményeként összeül a Nagy Nemzetgyűlés, mely megszavazza a Román Népköztársaság új, demokratikus alkotmányát. A romániai magyarságnak azonban mindezeknél többet monda-

nak a Magyar Népi Szövetség által rendezett országos Petőfi-ünnepek, melyeknek kulminációs pontja a segesvári koszorúzási ünnepség. A rendezvény valóban impozáns, méltó nemcsak a nagy költőhöz, hanem a demokrácia nagy ügyéhez is, s ennek megfelelően az ünnepségen nemcsak a romániai magyarság küldöttei vesznek részt, hanem a román és magyar állam képviselői is. A román-magyar megbékélésnek ezek voltak a legtisztább, legforróbb pillanatai. No igen, ha az 1948 februárjában megalakult Román Munkás Párt élére nem Gheorghe Gheorghiu-Dej, hanem Eugen Jecelleanu került volna!

A nagy magyar tömegeket megmozgató rendezvény azonban nem is a segesvári ünnepség, hanem az azt követő országos folklórfesztivál volt, melyet Marosvásárhelyen rendeztek meg. A „folklór” jelző félrevezető is lehet bizonyos szempontból, hiszen e rendezvény az egész romániai magyar művelődési élet felvonulása volt: a falusi kultúrcsoportok mellett ott voltak az ipari munkások, sőt a városok legjobb kultúrcsoportjai is.

Népdal-, népi tánc-, népi színjátszó csoportok és kórusok vettek részt a háromnapos vetélkedőn, mely szívet-szemet gyönyörködtető, színpompás felvonulással vette kezdetét. Aki ezt az erőt, értelmet és szépséget sugárzó felvonulást végignézte, megerősödve tért haza abbeli meggyőződésében, hogy ennek a népnek jövője van. S mi csoda hangulati hatást váltott ki az a tény, hogy a felvonuló csoportok a Magyar Népi Szövetség elnökének, Kacsó Sándornak, a mindenki által tisztelt, demokratikus múltú publicistának és írónak a képét emelték magasra!

Noha a rendezvény gazdája a MNSz volt, mindenki tudta, hogy igazi szülőatyja és rendezője a fáradhatatlan baloldali közíró, Balogh Edgár, akinek mindig volt annyi optimizmusa, hogy másnak is juttasson belőle.

A több ezer vendég elszállásolása és példás ellátása nem kis fejtörést okozott a marosvásárhelyi vezetőknek. Diáktársaimmal együtt ott forgolódtam én is a vendégek körül, szálláshelyükre vezettük őket, székeket hordtunk, asztalokat terítettünk, mosogattunk, s persze szabad időnkben néztük az előadásokat. A Kultúrpalota nagytermének színpadán láttam meg Balogh Edgárt életemben először. Tudtam, hogy a Bolyai Tudományegyetem prorektora, s egy kis szorongással gondoltam arra, hogy ha minden jól megy, egy év múlva Kolozsváron viszontláthatom.

A vakáció beálltával azzal bocsátottam haza kis népi kollégistáimat, hogy össze majd ugyanott találkozunk. Bezártam az ajtókat, a kulcsokat átadtam az udvaron lakó családnak s hazautaztam. Könyveimet, kosárlabda- és vívófelszerelésemet a népi kollégiumban hagytam, hiszen a kisvasúton nem volt szükségem rájuk.

A nyár folyamán államosították az iskolákat, s államosították a Tolnai Lajos Népi Kollégiumot is. A kollégiummal együtt pedig államosították az én holmimat is, melyet soha többé nem sikerült visszaszereznem. A kis népi kollégisták egy része az államosított Református Kollégium internátusában kapott helyet, más részük vissza se jött. Nem jött vissza a mezőcsávási Kónya László sem, a későbbi világhírű operaénekes, aki karrierjét áttételes módon ugyan, de mégis a Tolnai Lajos Népi Kollégiumnak köszönheti. Ugyanis a tanulásba belekóstoló gyerekek többé nem fűlt a foga a mezei

munkához, minek következtében 18 éves korában megszökött hazulról, s feljött Kolozsvárra, ahol én voltam az egyetlen ismerőse. Sikerült elhelyeznem segéd munkásnak a vasúti műhelyekben, ahol valaki felfigyelt hangjára, s bejuttatta a szakszervezet kórusába. Az ismeretlenségből hirtelen kiemelkedő csillagot csakhamar a hadsereg kórusa vette át, ahol lehetősége volt képeznie magát. Az 1960-as évek elejére a világ legjobb tenoristái közé emelkedik, ám a bukaresti operát Herlea uralja. Elkeseredésében végül is disszidál, Nyugaton célt tévesztett, keserű magyarrá válik.

Az iskolák államosítása persze kiváló alkalmat teremtett a román hatóságoknak az erdélyi magyar iskola rendszer megnyirbálására. Marosvásárhelyen például megszűnt a református leánygimnázium, valamint az igen színvonalas és nagy létszámú katolikus fiúgimnázium, melynek diákjai nagyrészt a mi iskolánkba jöttek át. Alaposan megváltozott tanári karunk összetétele is: a volt Kollégium tanári karát szétrúgták, a hatalom által nem megbízhatónak tartott tanárokat – köztük olyan kiváló nevelőket is, mint Nagy Ernő és Farkas Jenő – vidékre helyezték, s létrehoztak egy olyan heterogén tanári kart, amelyben közről sem a bizalom légköre uralkodott.

Az államosított internátus élére az igen osztályharcos párttag, Bandi Dezső felbemaradt szobrász-rajztanár került, aki kemény kézzel vetett véget annak a természetes fejlődési folyamatnak, amely a középkori internátusi kasztrendszert az önfegyelmén alapuló, demokratikus szellemű diákközösséggé alakíthatta volna át. Új internátusi szabályzatot vezetett be, amely lényegében kodifikálta a középkori internátusi szellemet, de meg is haladta azt azzal, hogy a felsősök délutáni kimenőjét is internátusi felügyelői engedélyhez kötötte. Bandi Dezső szó szerint értelmezte a diktatúrát. Azzal kezdte, hogy a tanévnyitót megelőző napon beköltöző diákokat délután nem akarta kiengedni a városba, ami még a legvadabb középkori rendszerben is elképzelhetetlen volt, hiszen a vidékről érkező diákoknak meg kellett vásárolniuk tanfelszerelésüket.

A felháborodás oly elementáris volt, hogy anarchiával fenyegetett. Diáktársaim körém gyűltek, tőlem kértek tanácsot, összehívtam nyolcadikos osztálytársaimat, s rövid tanácsot tartottunk. Valamennyien egyetértettünk abban, hogy a felfigyelőtanári rendszert önfegyelmén alapuló diákonkormányzatnak kell felváltania, melyben a felügyelőtanárnak pusztán tanácsadói szerepet kell betöltenie, ám végső döntésünkhöz szükségesnek láttuk kikérni Móricz-kollégista barátaink tanácsát. (A Móricz-kollégiumot szintén államosították.) Kironhantam hát a postára, felhívtam Fey Lászlót, feltártam előtte az internátusban kialakult helyzetet, beszámoltam neki a diákonkormányzatot illető elképzelésünkről, s a tanácsát kértem. Tökéletesen egyetértett tervünkkel, azt tanácsolta, valósítsuk meg minden áron, s biztosított róla, hogy ha szükség lesz rá, ők is kiállnak mellettünk. (Fey László, aki kollégista korában éppúgy a Tóth Sándor köréhez tartozott, akárcsak én, a szovjet hadifogságban antifasiszta kiképzésen vett részt, s a többi móríczos barátainkkal együtt tagja volt a Román Munkás Pártnak.) A postáról visszatérve nagygyűlésre hívtuk össze az internátusi diákokat, ismertettem elképzelésünket, s javasoltam, hogy alakítsuk meg az ideiglenes bennlakási bizottságot, mely a diákok tervét az iskola igazgatósága elé terjeszti. A gyű-

lésre egészen váratlanul Bandi Dezső is megérkezett, ám a diákok határozottságát látva szó nélkül, kínos vigyorral szemlélte az eseményeket.

A tizenhét tagú ideiglenes bizottság, mely engem választott elnökéül, azonnal munkához látott. A diákoknak kimenőt engedélyezett saját felelősségére, s hozzálátott a diákönkormányzaton alapuló internátusi rendszer szabályzatának elkészítéséhez. A szabályzat első pontja leszögezte, hogy az internátus a diákok által évente megválasztott bennlakási bizottság hatáskörébe megy át, a felügyelőtanárra pedig csupán az ellenőrzés feladata hárul. A bennlakási bizottság hivatott dönteni a bennlakás életével kapcsolatos kérdésekről, beleértve a fegyelmi eltávolítás kérdését is. Ennek fejében viszont a bizottság felelősséget vállal a bennlakó diákok tanulmányi feltételeinek biztosításaért és erkölcsi neveléséért. A középkori internátusi rendszerből a szabályzat megtartotta az apparitor intézményét (minden héten más-más bizottsági tag töltötte be a hajdani apparitor szerepét), s megtartotta a kitűnően bevált tanulmányi időbeosztást, vagyis a szokásos reggeli, délutáni és esti szilenciumokat. Ám ugyanakkor egész sor forradalmi változtatást vezetett be: az alsó osztályosok többé nem voltak kötelesek urazni a felsősöket, a felsősöknek tilos volt megütni az alsósokat, s ami talán a legfontosabb volt, a felsősöknek ezután éppúgy ki kellett venniük részüket az internátusi és konviktust munkából, mint az alsósoknak, ami azt jelentette, hogy annyi évszázad után megszűnt a bennlakó diákok úri és szolgakasztra tagolódása. A demokrácia szellemének sikerült betörnie a diákcétusokba is.

A tanévkezdés napján szabályzattervezetünket átadtuk Tóth Sándor igazgatónak, aki nagy örömmel fogadta, s nyomban tanári gyűlés elé terjesztette. Sikerünk teljes volt: tanáraink döntő többsége a diákönkormányzat mellett szavazott.

Az újra megválasztott bennlakási bizottság átvette az internátus vezetését. Bennlakási faliújságot hoztunk létre, mely nemcsak tájékoztatta a diákokat a különféle problémákról, hanem ugyanakkor nyilvános vitaforum is volt, melynek segítségével mindenki elmondhatta véleményét a felvetődő kérdésekről, bírálhatta a bennlakási bizottságot vagy annak egyes tagjait. Egészséges, pezsgő, vitáktól hangos közélet alakult ki a bennlakásban hamarosan, s persze jelentkezett az ellenzék is, amely a bennlakási bizottság által bevezetett fegyelmet túlságosan szigorúnak tartotta, s nem értett egyet azzal az „embertelen” következetességgel, amellyel a bizottság a kihágásokat, illetve azok elkövetőit kezelte. (Hiszen arra is volt példa, hogy a bizottság a vétkest eltávolította a bennlakásból: Dávid Árpád nyolcadikos osztálytársunk annyira rákapott az alkoholra, hogy már a reggeli szilencium idején is kocsmázni járt. Több-szöri figyelmeztetés és megrovás után a bizottság eltávolította a bennlakásból.)

Az a nagyrészt vidéki diáksereg, amely máskor a vak fegyelem dresszúrája alatt sunyított, életvidám, tevékeny közösséggé változott, s szívesen vett részt bármilyen közösségi munkában.

Mi ekkor éltük a „fényes szelek” hónapjait. Kísérletünk kiállta a próbát, s ami igen lényeges, példa nélküli volt egész Romániában.

De egyszer csak egy csapásra odalett minden. December elején megjelent Bandi Dezső felügyelőtanár, s bejelentette, hogy vége az anarchiának, a bennlakási bizottság feloszlik, s a bennlakásba visszatér a régi rendszer. Elrohantam Tóth Sándor igaz-

gatóhoz, aki leverten fogadott. Ez egyszer nem volt kedve tréfálni, életemben először szólított rendes nevemen, s először magázott.

– János, higgye el, én sajnálom a legjobban, de nem tehetek semmit. A rendelkezés felülről jött, s végrehajtásával Bandi Dezső tanár elvtársat bízták meg. A legjobb lesz, ha szó nélkül visszavonulnak.

Hát visszavonultunk szó nélkül, de kísérletünk így sem volt hiábavaló. A régi internátusi szellemet, az urazást és pofozkodást többé nem lehetett visszahozni, s az általános munkakötelezettséget nem lehetett megszüntetni. Sőt, a bennlakási bizottság intézményét sem lehetett nyomtalanul eltüntetnie annak, aki a demokrácia látszatát akarta kelteni. Márpedig Bandi Dezső vagy azok, akiket ő szolgált, fenn akarták tartani a demokrácia látszatát. Ezért hát Bandi Dezső is összehívta a bennlakókat, s új bennlakási bizottságot javasolt olyan tanulókból, akik az addigi választásokon még csak szóba sem jöhettek. A bizottság elnöki tisztségére például egy Szőlősi Árpád nevű hatodikost javasolt, aki sokkal idősebb volt osztálytársainál – akárcsak én –, s aki új diák volt a mi iskolánkban, de senki sem tudta, hogy honnan érkezett. Ő maga azt mondta, hogy mindeddig magánúton végezte tanulmányait. Bárhogyan is volt, annyi később kiderült, hogy a bennlakásban ő volt az egyetlen párttag. Ezért kellett hát őt állítani a bennlakási bábbizottság élére, ezért kellett minket, akik nem voltunk párttagok, félreseperni. Pedig minket is be lehetett volna vinni a pártba, hiszen valamilyen a demokratikus társadalmi rendszer híveinek vallottuk magunkat. Úgy látszik azonban, hogy a Román Munkás Pártnak nem olyan párttagokra volt szüksége, mint mi, s főleg nem olyan demokráciát akart, amelyet mi elképzeltünk.

Igazgatónk és osztályfőnökünk segítségével annyit még elértem, hogy az érettségire készülő nyolcadikosok két külön szobát kaptak, melyeket háló-tanulónak rendeztek be, s így valamelyest elszigetelődtek a Bandi Dezső által kialakított kaszárnyarendszertől. Bandi Dezső pedig mindezekért úgy próbált bosszút állni, hogy a legszokatlanabb pillanatokban nyitott be a nyolcadikosok szobáiba, s ellenőrzés címén, hatalmával cinikusan visszaélve, a legváltozatosabb módszerekkel próbálta megalázni őket: kéz-, zsebkendő- meg lábvizitet rendezett, s nagy előszeretettel tartott fióklustrát, aprólékosan átvizsgálva fiókjaink tartalmát. Mindezt túrtuk egy ideig, de végül is elpattant a húr. Az egyik fő szilenciumon Bandi Dezső ismét beállított szobánkba, s vigyorogva fióklustrát rendelt el. Forrt bennem a düh, s meg sem moccantam asztalomnál, mire egyenesen hozzám lépett:

- Húzza ki a fiókját!
 - Miért?
 - Azért, mert látni akarom.
 - Személyes dolgaim vannak benne, melyeket nem kívánok idegen szemek elé tárni.
 - Én nem vagyok idegen, én a felügyelőtanára vagyok. Húzza ki a fiókot.
 - Ha annyira kíváncsi rá, húzza ki a tanár úr.
- Szó nélkül fiókomhoz lépett, s kirántotta.

A fehér papírral kibélelt fiókban halott szerelmem pihent: egy köteg rózsaszín levél, s mellette a kislány fényképe – fekete szalaggal átkötve. Bandi Dezső meghökken-

ve meredt a kegyelet jeleire. Huszonegy éves voltam, 184 cm magas és 80 kilós, a város legjobb súlylökője és gerelyvetője. Intettem az ajtó felől ülő osztálytársamnak, Gub Jenőnek, hogy nyissa meg az ajtót. Eközben Bandi Dezső zavarában a mellettem ülő Magyaros Vilmoshoz fordult, s az ostobák makacsságával követelte, hogy mutassa meg a fiókját, ám Magyaros Vilmos ugyanazt válaszolta, mint én: ha kíváncsi, húzza ki maga. De akkor már talpon állt az egész szoba.

Bandi Dezsőhöz léptem, s nyugodt hangon azt mondtam:

– Tanár úr, nekünk érettségire kell készülnünk. Az a kérésünk, hogy a nagyszilenciumon többé ne zavarjon. Most pedig távozzék azonnal – s a kinyitott ajtóra mutattam.

Tudtam, hogy fatális hibát követtem el, de már azt is tudtam, hogy vannak dolgok, melyeket akkor sem szabad eltűrnünk, ha nyomban az életünkkel fizetünk érte. Ezek közé tartozik a tudatos megalázás, mely embervoltunktól foszt meg, s céltalan-ná teszi egész további életünket.

Bandi Dezső persze tanári gyűlés elé vitte a dolgot, melynek következménye csakis az internátusból való eltávolításom lehetett. A leghelyesebb az lett volna, ha elejét veszem a fejleményeknek, s kinnlakásba költözöm, ám önkéntes távozásom bennlakási ösztöndíjam elvesztését vonta volna maga után. A gordiuszi csomót a tanári gyűlés oldotta meg, mégpedig oly zseniálisan, hogy a kecske is jóllakott, és a káposzta is megmaradt: Magyaros Vilmost meg engem eltávolítottak az internátusból, de azzal az enyhítő záradékkal, hogy ösztöndíjunkat, azaz ingyenes konviktusi kosztunkat meghagyják, Gub Jenőt meg, aki Bandi Dezsőnek ajtót nyitott, megrovásban részesítik.

Egyik iskolatársunk, a későbbi marosvásárhelyi festőművész Siklódy Tibor szüleinél találtunk szállást. Egy szép délután kisebb diáktársaink a konviktus kissekerekére csomagolták batyunkat, s a bennlakás csengőjének hangjainál, búcsúénekeket énekelve kísérték ki az internátus kapujáig. Ilyen szép „kicsengetése” tán egyetlen kollégiumi diáknak sem volt Csokonai óta. Két nap múlva, vállalva ingyenes menzája elvesztését, Gub Jenő is hozzánk költözött. Év végéig mi hordtuk neki a kosztot egy bádogkannában – a konviktus szakácsnőinek jóvoltából. Könnyen ment, Nyárád menti székelő lányok voltak valamennyien.

Kinnlakó lettem hát ismét, akárcsak elsős gimnazista koromban, s ez lehetőséget adott rá, hogy a diákéletből kissé kikacsintva, szétnézzek a város kulturális életében is. A legnagyobb élményt persze a marosvásárhelyi Székely Színház előadásai jelentették. Nemcsak a darabokat néztem meg, hanem a bemutatókat követő vitákra, az ún. irodalmi törvényszékekre is elmentem, melyek lényegében a hiányzó színikritikát pótolták, s kiváló közönségnevelő fórumnak bizonyultak. A Székely Színház, mely azokban az években érkezett zenitjére, s amely olyan színészgyénységekre épült, mint Szabó Ernő, Delly Ferenc, Kovács György, Constantin Anatol, Andrási Márton meg Kőszegi Margit, számomra mindmáig az igényes színjátszás mércéjét jelenti.

Érettségire készülés közben üdítő színfoltot jelentettek életemben a magyarországi lapok és folyóiratok, amelyek révén lépést tudtam tartani a magyarországi kul-

turális élet alakulásával. Az történt ugyanis, hogy a magyarországi NÉKOSz nem értesült a Tolnai Lajos Népi Kollégium megszűnéséről, s így továbbra is elküldte a lapokat és folyóiratokat, melyeket a ferences rendház udvarán lakó házmester vett át, s így minden nehézség nélkül kezembe jutottak. A Kossuth rádió híradásain túl ezekből a lapokból és folyóiratokból szereztem alaposabb értesüléseket mind a Rajk-ügyről, mind pedig a Lukács-vitáról, melyek, túlzás nélkül állíthatom, kataklizmaszerű megrázkódtatást idéztek elő épp szilárdulni kezdő világnézetemben. Hiszen, mint a legtöbb nemzedéktársam, én is idealista módon képzeltem el a társadalmi fejlődést, valahogy úgy, ahogyan azoknak az éveknek a propagandája tanított: nem emberekben, hanem osztályokban gondolkoztunk, melyek *a jó* és *a rossz* erkölcsi kategóriáját testesítették meg. E szemlélet szerint a jó és a rossz frontálisan szemben áll egymással, megütközik, és persze hogy győz a jó, vagyis a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozó parasztság, s máris kész a szocializmus. Hogy e szép elmélet és a gyakorlat között Romániában valami baj van, azt a nemzetiségi kérdés révén mindvégig érezkeltem. A magyar irodalomban a Tanácsköztársaság emlékét olyan nevek zengették vissza, mint Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kassák Lajos, Lukács György, Balázs Béla meg Zalka Máté, s ezt az eszmét olyan nevek vitték tovább, mint József Attila, Illyés Gyula, Nagy Lajos, Déry Tibor, Háry Gyula, Gergely Sándor, Radnóti Miklós meg a mi Gaál Gáborunk, Salamon Ernőnk és Nagy Istvánunk. Ami pedig a magyar politikai élet vezető garnitúráját illeti, a tudósok – Révai József, Molnár Erik – mellett épp Rajk Lászlót tiszteltem rendkívüli módon, s nem csupán munkásmozgalmi múltjaért, hanem mindenekelőtt azért, mert neve elválaszthatatlan volt számomra a magyar demokrácia megszilárdításától. Milyen büszke voltam a magyar társadalmi fejlődés mindaddig töretlen ívére! S nemcsak én. Így volt ezzel nemzedékem valamennyi értelmes tagja. Honnan is sejtthettük volna, hogy testvéreink, akiket mi a távolból oly egységeseknek láttunk, egymás legyilkolására készülődnek.

A Rajk-per és a Lukács-vita következtében teljesen elvesztettem tájékozódóképességemet, körülöttem csupa kérdőjelek meredtek: Mi az igazság? Kiben lehet bízni? Merre kell menni? S mintha csak a Magyarországon történtek szerves folytatása lett volna, Romániában is megcsúszott a föld a talpam alatt: a Magyar Népi Szövetséget feloszlatták, vezetőit bebörtönözték, majd – a Lukács-vita kísérteties hasonmásaként – Gaál Gábor ellen indítottak szervezett támadást, méghozzá egyik pillanatról a másikra hatalomra juttatott kis zugfirkászok – Robotos Imre, Sőni Pál és Csehi Gyula – segítő közreműködésével, akikről jóformán azt sem tudtuk, hogy honnan pottyantak a nyakunkba. E szervezett támadás eredményeként Gaál Gábort nemcsak a pártból távolították el, hanem az általa létesített Utunk főszerkesztői székéből, valamint a Bolyai Tudományegyetem filozófiai tanszékének éléről is. Mindezekkel egy időben Románia hozzálátott első hároméves gazdasági tervének megvalósításához, ám gyenge – és az államosítás által még jobban szétzilálódott – iparát jó kelet-európai szokás szerint a parasztság terhére akarta fejleszteni, ami példátlan nyomorba taszította mindenekelőtt a fejlettebb, tehát termelékenyebb területek parasztságát. A kötelező beszolgáltatás – melynek nem teljesítését szigorú börtönnel sújtották – gyakorlatilag a parasztság teljes kifosztását jelentette, ám ugyanakkor az országban ér-

Varró János szüleivel

vényben levő jegyrendszer, amely révén a városi lakosság és az ipari munkásság a leg-szükségesebb fogyasztási cikkekhez – kenyér, cukor, étolaj, évi egy pár cipő, két zseb-kendő – hozzájutott, a falusi lakosságra nem vonatkozott. Románia falusi lakossága 1945-től az 1960-as évekig legális módon egyetlen gramm cukorhoz sem juthatott hozzá, függetlenül attól, hogy egészséges volt-e vagy beteg. (1948-ban édesanyám súlyos beteg lett, méhdaganattal műtötték, de cukrot sehonnan sem sikerült szerez-nünk. Noha a bokszot mindig utáltam, leigazoltattam magam egy marosvásárhelyi bokszklubnál csak azért, mert a bokszolók fizetségként havi 1 kg cukrot kaptak a ma-rosvásárhelyi cukorgyártól.)

1949 júniusában úgy érettségiztem le, hogy ennek az aktusnak már semmi fon-tosságot nem tulajdonítottam. Biztonságérzetem, céltudatosságom szétfoszlott, csu-

pán valami körvonalazatlan dac lendített még előre. Osztályom volt az államosított Alma Mater első „forradalmi” termése, amelynek szakítania kellett az olyan burzsoá hagyományokkal, mint az osztálytábló meg a ballagás. Végül annyit mégis megengedtek, hogy a Kollégium udvarán körbeballagjunk, ám szigorúan meghagyták, hogy a kapun ki ne menjünk, s csakis forradalmi dalokat énekeljünk. Ki nem is mentünk, ám az udvarra érve, könnyeinkkel együtt ellenállhatatlan erővel buggyant ki belőlünk az ősi „ballag már a vén diák...” is.

Otthon kietlen szegénység fogadott, s jeles érettségi bizonyítványom sem lelkesített már senkit, legkevesbé engemet. A Maros menti iparvasutakon az államosítás után pangás állt be, a pályamunkásnap szám csekély volt, a vécsi férfiak arra kényszerültek, hogy családjukat hónapszámra elhagyva, az ország legeldugottabb zugaiban keressenek munkát, ahol még alkalom nyílt az akkordkeresetre. Én sem mentem hát a vasútra, hanem a tölgyesi málnagyűjtő telepre szegődtem el írnoknak, ahol lényegében csak este, a málnagyűjtők érkeztekor volt némi munkám. Nappal szabad voltam, s mivel olvasni nem volt kedvem, azzal ütöttem agyon az időt, hogy bekalandoztam a környéket, mely Erdély egyik legfestőibb vidéke. E magányos kalandozások és hosszas monologizálások azonban nem hogy felüdítettek volna, még jobban levertek, még jobban elvadítottak mind az emberektől, mind magamtól, s lassan-lassan igen veszélyes gondolat vert fészket a fejemben: mire való az egész? Miért végigcsinálni? Egész nyáron egyetlenegyszer sem utaztam haza látogatóba. Családomtól is elidegenedtem.

Végre aztán megkaptam az értesítést a felvételi vizsga időpontjáról, s ez kissé felrázott. Augusztus 24-én hazautaztam, de a következő napon már útban is voltam Kolozsvár felé négy osztálytársammal együtt.

KOLOZSVÁR (1949–1959)

Az egyetemi felvételi vizsgán két írásbeli tétel közül lehetett választani: 1. Vörösmarty Mihály költészete, 2. A népi irodalom kritikája. Ez utóbbit választottam, s lelkiismeretesen összefoglaltam mindazt, amit a magyarországi folyóiratokból olvastam. Ollózás volt ez a javából, egyetlen önálló gondolat nélkül. Szóbeliznem már nem is kellett, évfolyamelsőként jutottam be a Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv- és irodalom szakára, amely a volt katolikus leánygimnázium, a „Marianum” igazán kellemes épületében székelt. A leánygimnáziumot egy évvel azelőtt, az államosításkor szüntették meg!

Szeptember 15-én elkezdődött az egyetemi év. Szállást a volt piarista rendházban, azaz a Józsa Béla Diákotthonban kaptam, egy második emeleti hatalmas teremben, hetvenkét társammal együtt: románok, magyarok, jogászok, bölcsészek egymás hegyén-hátán. A teremben 73 ágy és egyetlen mosdókagyló. Reggeltől hajnali két-három óráig mozgás, kiabálás, bakalódás. Texas! Tanulni, olvasni egyszerűen képtelenség volt.

Az évfolyamon huszonhárman voltunk Erdély valamennyi szögletéből, felkészültség szempontjából igen vegyes társaság. A legjobbak a marosvásárhelyiek voltak, utánuk a nagyváradiak, majd a kolozsváriak. Meghökkenítően alacsony színvonalon álltak a dél-erdélyiek. Általában az évfolyam egyharmada nem volt egyetemre való, ám igen egészséges volt a társadalmi származása. Márpedig a végleges jegyet abban az időben nem a vizsgáztató tanár adta, hanem a különböző funkciójú emberekből összeállított „vizsgáztató bizottság”. Ezek az 1949-től 1953-ig működő „vizsgáztató bizottságok” juttatták egyetemi oklevélhez azokat a gyengén felkészült tanárokat, akik épp egészséges származásuk révén kerültek központi iskolákba, s egész diákgenerációkat tettek szerencsétlenné.

Az I. évfolyam három irodalomtörténeti kollégiuma a régi magyar irodalom, a romániai magyar irodalom, valamint a világirodalom volt. A régi irodalmat Szigeti József adta elő igen lelkiismeretesen s ő is szeminarizálta. Marosvásárhelyen kedves tanárom volt, majd 1946-ban a Magyar Népi Szövetség révén került fel a minisztériumba, ahonnan még idejében sikerült megszabadulnia. Bukarestet járt, „dörzsölt fiú” volt tehát, aki lelkiismeretesen elvégezte szakmai munkáját, de azon túl inkább a szoknyákkal foglalkozott, hogysen a hallgatók iskolán kívüli képzésére fordította volna energiáját. Nem is volt politikai kellemetlensége soha, jóllehet annak idején a református teológiát is elvégezte. Engem bensőségesen fogadott az első pillanattól kezdve, s jó barátok maradtunk halála napjáig.

A romániai magyar irodalom történetét rektorunk, a neves kommunista író, Nagy István adta elő. Igen nagy szenvedéllyel és elképesztő hozzá nem értéssel! Év végére az egész két világháború közti romániai magyar irodalomból csupán az ún. osz-

tályvonal, vagyis a Korunk körének írói maradtak a porondon, az ún. polgári vonulat szerzőinek megcsonkított, összekaszabolt tetemei szanaszét heverték Nagy István professzori dobogója körül, arról már nem is szólva, hogy az olyan „konzervatívokat”, mint Reményik vagy Bánffy Miklós vagy az olyan „fasisztákat”, mint Nyíró József vagy Székely Mózes (Daday Lóránt), egyszerűen említésre sem méltatta. Nem volt ő irodalomtörténész, s nem volt kritikus sem, egyszerűen hatalomra jutott, bosszúszomjas kis író volt, aki az egyetemi katedrát arra használta fel, hogy elverje a port a romániai magyar irodalom olyan tehetséges – és sikeres – alkotóin, mint Tamási Áron, Kárácsy Benő, Kós Károly vagy Áprily Lajos. A jól ismert proletkultos recept szerint számára a mű értékét a mű tárgya határozta meg, s mivel az ő szemléletében az egyetlen haladó társadalmi osztály a munkásosztály volt, haladó író csakis az lehetett, aki munkástémáról írt.

Pedig szépiroként nem volt tehetségtelen. Két világháború között megjelent regényei – főleg *A szomszédság* nevében és az *Oltyánok unokái* – a szerző realista világlátásáról és határozott művészi ábrázolókézségéről tanúskodnak, jóllehet az ábrázolt helyzetek és figurák meglehetősen sematikusak: a kapitalista kizsákmányolás terhei alatt roskadozó munkás a jelzélesen megjelenő illegális kommunista párt hatására öntudatosodni kezd, s megpróbál szervezkedni, aminek rendszerint lebukás a vége. Nos, amíg kapitalista rendszer volt, Nagy István írásaival nem is volt semmi baj, hiszen az elnyomottak sorsáról szóltak, szerzőjük nemes célokért küzdött, s e pozitív tények mellett a sematizmus – melyre az akkori kritikusok nem voltak oly allergiásak, mint manapság – nem számított főbenjáró bűnnek. Ám fordult a világ, az elnyomott munkásosztály a társadalom vezető osztályává, az elnyomott munkásosztály elnyomott írója pedig e vezető osztály élcsapatának tartományi titkárává vált. A hajdani szegény asztalossegéd életében valóban nagy változás állt be: elnyomottból a hatalom birtokosává, szegényből gazdaggá vált, külvárosi házikójából Majális utcai luxuslakásba költözött, írószövetségi elnökké, egyetemi rektorra lett, s általában a tőkés rendszer rombolójából a szocialista társadalmi rendszer tudatos építőjévé lépett elő akkor, amikor munkástársai életében egyelőre a legkisebb anyagi változás sem volt észlelhető. Nagy Istvánnak tulajdonképpen ekkor kellett vizsgáznia művészetből, és – a legszegényletesebb módon megbukott. Második világháború után írt első regényei – *A legmagasabb hőfokon*, *A mi lányaink*, *Egy év a harmincból* – nem egyebek a meglehetősen primitív pártpropaganda irodalmi illusztrációinál. Konfliktusaik az éleződő osztályharc hamis tételét illusztráló álfkonfliktusok, alakjaik az öntudattól duzzadó munkást és a szabotáló osztályellenséget illusztráló papírfigurák. Hogyan is ismerhetett volna magára e művekben a mindennapi nyomorúsággal küszködő romániai magyar dolgozó! Ugyanilyen eszményi megvilágításban jelenik meg e regényekben a román–magyar együttélés kérdése is. Nagy István tudja a receptet: műveiben a román és magyar munkások a legnagyobb egyetértésben és egyforma lelkesedéssel építik a szocializmust, amit annál könnyebben megtehetnek, mivel Nagy Istvánnak e művei egytől egyig úgynevezett termelési regények, világuk teljes egészében a gyár területére korlátozódik. Ám hogy Nagy István nagyon is tisztában van a valóságos román nacionalizmussal – amely ellen sohasem érezte szükségét szót emelni –, abból derül ki,

hogy regényeinek negatív szereplői között még véletlenül sem találunk románt, azok egytől egyig magyarok. Nagy István egyetlen kritériuma az elvont osztálytudat, amely független a nemzetiségtől. Az osztálytudattal rendelkező munkás egyetlen életcélja: minél többet és minél jobbat termelni. Fiziológiai szükségleteitől eltekintve ezt az embertípust akár az ideális robot előképének is tekinthetnők.

Mit adhatott egy ilyen előadó a hallgatóinak? A régi erdélyi kultúra nagy haladó hagyományait nem ismerte, s nem ismerte az erdélyi történelem sajátos kérdéseit sem, minek következtében nemzetiségi kultúránk megalapozására még akkor is képtelen lett volna, ha történetesen ennek szükségét érzi. De nem érezte szükségét. Számára a világtörténelem a Román Kommunista Párt megalakulásával vette kezdetét, s ami e párt harcán kívül történt, az a gonosztól volt. Így kerültek a romániai magyar próza csúcsaira az ő regényei, valamint Szilágyi András érdekes avantgárd kísérletei, az *Új pásztor* és *Az idő katonái*, melyek azóta nyomtalanul eltűntek az idő süllyesztőjében. Ellenben igen érdekes, hogy volt harcostársáról és barátjáról, az 1930-as években a Szovjetunióba emigrálni kényszerülő Kahána Mózesről – a *Hat nap és a hetedik* című regény (Kolozsvár, 1940) szerzőjéről – előadásában soha még csak említést sem tett, holott messzemenően megérdemelte volna.

Azzal, hogy a helikoni vonulat íróit kiebrudalták, s a romániai magyar irodalom egyetlen értékévé az „osztályvonal” alkotásait kiáltották ki, Nagy István előadásai óriási kárt okoztak, s nem annyira a hallgatók tudatában – akik igen hamar kételkedni kezdtek Nagy István irodalomtörténeti kvalitásaiban –, hanem a lassan éledni kezdő romániai magyar könyvkiadásban. Hiszen az egyetemi katedráról elhangzó előadásai – melyek gyakran az Utunk hasábjain is megjelentek – hivatalos álláspontnak számítottak, s ugyan melyik kiadói szerkesztő merte volna megkockáztatni, hogy a hivatalos állásponttal összeütközésbe kerüljön. Ahhoz, hogy a helikoni írók alkotásainak kiadása szóba jöhessen, az egyetemi tanszék álláspontjának megváltozására volt szükség.

Én Nagy Istvánnal eléggé bizarr körülmények között kerültem személyes kapcsolatba, mégpedig rögtön a tanév kezdetekor. Legnagyobb meglepetésemre a rektoriba hívtak, ahol Nagy István fogadott. Miután kikérdezett származásom felől, előhúzta felvételi vizsgadolgozatomat, s az orrom alá tolta:

– Nem gondolt arra, hogy ezt meg kellene jelentetni az Utunkban?

Ijedtemben meghűlt bennem a vér. Mint már említettem, dolgozatom a legteljesebb kompiláció volt egyetlen eredeti ötlet, egyetlen eredeti gondolat nélkül. Két eset lehetséges – morfondíroztam magamban –, rektorom vagy nem tudja, hogy ez a dolgozat kompiláció, s ebben az esetben engem zseninek néz, vagy tudja, de valamilyen okból szükségesnek látja közlését. Ha nem tudja, s én most itt leleplezem magam, oda a tekintélyem. Ha meg tudja, s mégis közölni akarja, erkölcsileg lehetetlen helyzetbe hoz, amit én semmi áron nem vállalok. Még mindig jobb az első eset, gondoltam, s nekiduráltam magam:

– Rektor elvtárs, én szívesen közölném, de a helyzet az, hogy ezt a dolgozatot én a magyarországi folyóiratokban megjelent tanulmányokból állítottam össze, egyetlen

gondolata sem az enyém. Ha megjelentetném, idegen tollakkal ékeskedném. Ez pedig semmiképp sem fér össze a „proletár erkölccsel”.

Ekkor derült ki, hogy rektorom valóban nem ismerte a dolgozatomban felhasznált tanulmányokat, de egyáltalán nem jött zavarba. A közléstől elállt, de engem mindvégig megtartott barátságában.

Életem addigi legnagyobb élménye Szabédi Lászlóval való találkozásom volt, aki világirodalmat adott elő heti két órában. Verseit, prózáját jól ismertem, s ismertem 1942-44 között megjelentetett színvonalas folyóiratát, az erdélyi népieseket összefogó Termést is, melyben ragyogó okfejtésű, az akkori magyar élet legfontosabb kérdéseit átfogó vitairatai megjelentek, de hatalmas tudását és páratlan előadói képességét csak most volt alkalmam megismerni. Lenyűgöző előadásainak titka abban állt, hogy tárgyában mindig az illető korszak emberi lényegét ragadta meg, s így az időben legtávolabb eső műveket is közel tudta hozni, aktuálissá tudta tenni hallgatói számára. Az ókori görög drámáról tartott előadásai s mindenekelőtt az Antigóné-problematikáról szóló elemzése – melyekben ő az új, apajogú társadalom magasabb erkölcsi normáiért folytatott küzdelem tényét demonstrálta –, nyílt kiállást jelentettek a humánus és törvényesség mellett azokban az években, amikor a humánusot és törvényeséget olyan zsarnokok tiporták lábbal, akiknek Kreón még kisasuk sem lehetett volna.

Évfolyamomnak különös szerencséje volt, hogy Szabédi Lászlót hozzánk osztották be tanárfelelősnek, s így négy éven át a legszorosabb kapcsolatban állhattunk vele. Tanszékvezetőként ő ajánlotta fel csoportunknak, hogy valaki vállalja el a Magyar Irodalomtörténeti Tanszék könyvtárának tiszteletbeli könyvtárosi posztját. Kapva kaptam az ajánlaton, hiszen világosan láttam, hogy a diákokthonban sem tanulni, sem olvasni nem lehet. Persze csábított a tízezer kötetes, ragyogó szakkönyvtár is, amelynek jelentős része a Kolozsvárról eltávozott dr. Bartóki György filozófiaprofesszor tulajdonát képezte. Így hát a könyvtárban töltöttem minden szabad időmet, a diákokthonba jóformán csak hálni jártam haza. Valahogyan visszatért gimnazista korom lázas olvasásainak korszaka. Az egyetemi előadások anyagát könnyen elsajátítottam ugyan, s a régi magyar és romániai magyar irodalom műveinek elolvasása sem jelentett sok munkát, ám Szabédi László előadásai nyomán új és lenyűgöző világ nyílt meg előttem: az egyetemes irodalom világa, melyből meghökkentően keveset ismertem. Persze nem elégedtem meg a szépirodalmi művek elolvasásával, Szabédi László példája nyomán ismerni akartam azt a társadalmat is, amely a művet kiérlelte. Történeti tanulmányaimat – ugyancsak Szabédi László tanácsára – Engels két ismert könyvével kezdtem – *A munka szerepe a majom emberré válásában*, *A család, állam és a magántulajdon eredete* –, ami alighanem döntő hatással volt gondolkodásmódom végleges kialakulására. Azután Lukács György idevágó tanulmányai következtek, majd egy furcsa visszakanyarral Hegelhez és Lessinghez jutottam, hogy később Crocéhoz ugorjak előre. Gazdaságtörténet, filozófia és esztétika járt vitustáncot a fejemben, miközben a körülöttem lévő világ a napi politika rémségeit élte. A Román Munkás Pártban megkezdődtek az ún. verifikálások, melyek mintegy előjátékát képezték az első nagyszabású letartóztatási hullámnak. A párttag értelmiségiek rettegve vártak sorukra, hi-

szen a pártból való kizárás a legjobb esetben is addigi állásuk elvesztését jelentette. Ugyanakkor megszűnt a középiskolások és főiskolások politikai szervezete, tagjai alapos verifikálás után az egységes Ifjúsunkás Szövetségbe kerültek át, a kiostáltaknak pedig el kellett hagyniuk az iskolapadot. Az egyetemen gyűlés, gyűlést ért, ahol a megfélemlített hallgatók egymást túllícitálva hangoztatták a szocialista rendszerhez való hűségüket s jelentették be „munkavállalásaikat”. Elképedve és elidegenedve néztem e zsbivásárt, melyben már nyoma sem volt a háború utáni évek őszinte lelkesedésének és tenniakarásának.

1949. november 7-én az egyetem is részt vett a nagyszabású felvonuláson. Én is ott masíroztam évfolyamtársaimmal együtt, de roppant bosszantott, hogy Kolozsvárt, ahol azokban az években a város lakosságának legalább háromnegyed része magyar volt, a Bolyai Tudományegyetem magyar hallgatói csupa román jelszavakat kiabálnak. A legtisztább jóhiszeműséggel tettem fel tehát a kérdést a körülöttem állóknak, hogy mért nem kiabálunk magyar jelszavakat is, hiszen a kolozsvári magyar lakosságot is „meg kell agítani”. S tettem mindezt akkor, amikor a Magyar Népi Szövetség felszámolása már befejezett tény volt, a magyar kommunista értelmiségi vezetők – dr. Csögör Lajos, Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Demeter János, Kurkó Gyárfás – már börtönben ültek, a magyar nacionalista szeparatizmus elleni harc ürügyén román szekciókat kezdtek létrehozni a magyar iskolákban.

Néhány nap múlva kari IMSz-bűró előtt álltam – nacionalizmus vádjával. A bűró összetétele a következő volt: a titkár Asztalos Ágnes II. éves orosz szakos, aki megjárta Auschwitzot, különben dr. Asztalos Sándor jogászprofesszor felesége, gyakran azzal hengegett, hogy nyolcéves kislánya Solohov zseniális regényét, az *Új barázdát* szánt az ekét olvassa. Tagok: Vasvári Éva III. éves angol szakos, kolozsvári polgárlány, Reisz Katalin III. éves román szakos marosvásárhelyi polgárlány, aki még három évvel azelőtt igen buzgó református volt, s a marosvásárhelyi IKÉ-ben (Ifjúsági Keresztény Egyesület), ahol akkor már javában dúlt a harc az „ateista” és a „vallásos” diákcsoportok között, „Testem a Szentlélek temploma” címen tartott igen megható előadást, Kovács Ferenc III. éves magyar szakos, marossárpataki parasztfiú, szegről-végről rokonom, aki a gimnázium befejezése után a Református Teológiára iratkozott, de két év múlva Paulusból Saulussá lett, átiratkozott a magyar szakra, s igen élénk politikai aktivitásba kezdett, valamint Moldován Arisztid III. éves román szakos, petrozsényi bányászgyerek, aki 1943-ban átszókótt Észak-Erdélybe, s a Marosvásárhelyi Református Kollégium ösztöndíjas bennlakójaként végezte el gimnáziumi tanulmányait. A vádat persze Asztalos Ágnes képviselte, meghozza megfelelő hévvel és dokumentáltsággal, melyből kiderült, hogy narodnyik nacionalista vagyok. „Narodnyik” múltamról nyilván két volt internátusi társamtól, Kovács Ferencről és Moldován Arisztidról szerezhetett tudomást. Javasolta az IMSz-ből való kizárásomat, de a többiek nem szavazták meg. Erre pártbűró elé vitte az „ügyet”, de tanárim, élükön Nagy Istvánnal, leintették. (Két hónap múlva Asztalos Ágnes férjét, dr. Asztalos Sándor jogászprofesszort, Demeter János professzor közeli munkatársát, kizárták a pártból, és eltávolították az egyetemről, ő meg általános iskolai orosz tanárként öregedett meg. Az egyetem befejezése után Reisz Katalin a kolozsvári Igazság című napilap szerkesztő-

ségi titkára, Kovács Ferenc a szatmári színház dramaturgja, rendezője, majd főrendezője, Moldován Arisztid pedig a bukaresti „A. Sahia” filmstúdió igazgatója lett. Vasvári Éva emigrált Izraelbe.)

Az incidenst nem vettem komolyan, s ha az IMSz-ből való kizárásom nem járt volna együtt az egyetemről való eltávolításommal, tán magam kértem volna, hogy zárjanak ki, hiszen ezzel a szervezeti étellel már semmiféle közösséget nem éreztem. Ekkor már sokkal komolyabb dolgok foglalkoztattak: magamat, a magam helyét próbáltam megkeresni a világban. Az értelmes cselekvés útját kerestem, célt, amelyért élni érdemes. A múltat ismertem és végleg elutasítottam, az újnak elfogadtam az elméletét, de teljesen elfogadhatatlannak tartottam mindennapi gyakorlatát. A személyi kultusz és annak következményei – a voluntarista gazdasági tervtől, mely az egyszerű embereket katasztrofális gazdasági helyzetbe sodorta, a folytonos rettegésen át a lelkesedést mimelő, megalázó tapsig – mélyen az emberek idegeibe ivódtak, s tönkretették életüket, a hatalom kis senki emberkének kezébe került, akik szadista gyönyörrel alázták meg főleg azokat, akiket maguknál különbnek tudtak, s az irodalom, az általam annyira imádott irodalom minderre áldását adta. Szabédi László is, a borotvaéles eszű Szabédi, aki a *Délia*, *A szabédi nagyréten*, az *Álmoddal mértél* költőjéből az Utunk alkalmi költőjévé züllött. S mennyi poétikai leleménnyel, mekkora verstani tudással igyekezett elfogadhatóvá tenni efemer életű csaszituskáit! Meghökkenve kaptam fel a fejemet, amikor egyik „békeverséből” a régi magyar krónikás énekek kristálytisztá intonációját hallottam ki:

*Példát mondok legények, leányok,
Ti is mindenkinek elmondjátok.
Példát mondok Dien Raymondáról,
A francia proletárleányról.*

Máskor meg a régi magyar költők által annyira kedvelt ősi nyolcas lendületes ritmusa csendült a fülemben:

*Gyertek ide, akik újra
Készültök a háborúra.*

Ő ne tudta volna, hogy mi folyik körülöttünk? Ő ne érzékelte volna a megalázást, aki oly sokat adott az emberi méltóságra? Nem értettem, de nem hittem el. Tudtam, hogy Szabadi talpig becsületes ember és becsületes művész, s ha ennek ellenére mégis megalkuszik, annak igen komoly oka lehet. Délutánonként, ha a munkába befáradt – ő is egyetemi szobájában tartózkodott csaknem minden nap reggeltől estig –, néha ájtott a könyvtárba, s elbeszélgetett velem. Amikor megtudta, hogy vécsi vagyok, örömmel könyvelte el, hogy „földre” lelt bennem, hiszen ő ugyancsak a Maros mentén, Sáromberkén született. Barátságunk észrevétlenül, fokról fokra alakult ki, érzésem szerint elsősorban azért, mert Szabédi László végzetesen magányos ember volt. Egy nagy szerelmi csalódás következtében viszonylag későn, érett fővel nősült, felesé-

ge, Tompa László Székelyudvarhelyen élő költő lánya, vele egykorú, jó modorú, de képzettség nélküli vidéki úrilány volt, amolyan vénkisasszonytípus, aki Szabédinak semmiképp sem lehetett szellemi partnere. Gyereke nem született, jöllehet Szabédi imádta a gyerekeket. Háztartásuk amolyan legényháztartás volt, Szabédi a tanári kázinban, az egykori nevezetes „Zokogó majom”-ban ebédelt. Megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy ennek a zseniális embernek a leghalványabb fogalma sincs az élet anyagi oldaláról, halvány fogalma sincs például arról, hogy mennyi az ára egy kilogramm kenyérnek, vagy mennyi a fizetése egy egyetemi tanárnak. Fizetését, honoráriumait a felesége vette fel, ő fizette ki a szakszervezeti díjat is, ő vásárolta férje ruháit, fehérneműjét. Szabédi különös magatartását csakis akkor kezdtem megérteni, amikor mindezekről tudomást szereztem, ekkor döbbsentem rá, hogy Szabédi a valóságtól elszigetelten, egy szilárdan megépített *elméleti* világban él, egy olyan marxista elefántcsonttoronyban, amely hermetikusabb a parnasszisták elefántcsonttoronyánál is. Mert Szabédi nem ismerte a félmunkát. Ha ő egyszer a marxizmus vonalára állt rá, olyan szilárd elméleti építményt hozott létre, amelyen rés nem tátongott, amely egységes rendszerbe foglalta az élet minden jelenségét az élet keletkezésétől a művészi alkotásig. Azt is mondhatnám, hogy *az elvontság mámorában élt*, ami talán egyfajta védekezés volt a való világgal szemben. Ez az elvontság egyrészt önigazolásul szolgált mindahhoz, amit emberileg-művészileg tett, ám ugyanakkor egy olyan *elvi következetességre* kényszerítette, amely alól, ha önmagával szemben becsületes akart maradni, nem volt kibúvója, s amelynek érvényesítése közben törvényszerűen összeütközésbe kellett kerülnie a román politikai hatalom – ugyancsak marxistának nevezett – elméletével. Az összeütközés eredménye egy pillanatig sem lehetett kétséges. Nem harc volt ez, nem eszmék szabad összecsapása, nem az érvek súlya döntött, hanem a hatalom brutális ereje.

Hogy miként alakult Szabédi László értékelése a halálát követő években, hogy miként és miért törleszkedtek hozzá olyan emberek, akik életében csak rosszat tettek neki, vagy a legjobb esetben is csupán felületes kapcsolatban álltak vele, s hogy ezek az emberek hogyan alkottak Szabédiból Grál-lovagot, arra a megfelelő helyen visszatérek. Itt csupán arra akarok rámutatni, hogy az 1950-es évek elején Szabédi a maga által szilárdan felépített marxista elméleti világban élő, igen magányos ember volt. A romániai magyar irodalmi élet hivatalos képviselőivel, szerkesztőkkel, főszerkesztőkkel, akik tőle az alkalmi és programverseket megrendelték, s akik őt enyhén szólva egy kissé lekezelték, semmiféle emberi, azaz bizalmasabb kapcsolata nem volt. Végleg eltávolodott a hajdani Termés-csoport Kolozsváron élé három tagjától – Asztalos Istvántól, Horváth Istvántól és Kiss Jenőtől – is, akik közül a két elsőt nemcsak a hatalomhoz való alpári törleszkedéséért vetette meg, hanem – ahogyan ő mondta egy alkalommal Horváth István *Török a parlagon* című regényére célozva – írásaik „parlagi realizmusáért” is. Egészen más volt a helyzet Kiss Jenővel, akit az irodalom hivatalos letéteményesei mindvégig gyanús szemmel néztek ugyan, ám ő ájtatos szemforgatással próbálta magára öltetni a „kommunista költő” pózát, amiből aztán szörnyű rossz versek születtek. Szabédi épp e képmutatást ítélte el. Azok a magyar értelmiségiek viszont, akik az új társadalmi rend híveinek vallották ugyan magukat, de néma írtózat-

tal szemlélték egyre sokasodó torz kinövéseit, értetlenül álltak Szabédi „költői túlszai” előtt, s bár tisztelték nagy elméleti felkészültsége miatt, közelebbi kapcsolatba nem léptek vele. S végül ott volt az erdélyi magyar értelmiségnek az a – főleg idősebbekből álló – csoportja, amely az új társadalmi rendet eleve elvetette, s amelynek a szemében Szabédi egyszerűen árulónak számított. Úgyhogy az én ismereteim szerint Szabédi László ezekben a nehéz években – egészen 1955-ig, Jordáky Lajosék kiszabadulásáig – egyetlen emberrel tartott fenn meghitt baráti kapcsolatot: a Marosvásárhelyen élő Szabó Lajos drámaíróval, aki ugyancsak a Termés-csoport tagja volt, s Dsida Jenő özvegyét, a bájos Imbéry Melindát vette feleségül. Az ugyancsak Maros menti – Alsó-bölkényi – Szabó Lajossal, aki akkor a marosvásárhelyi Színművészeti Főiskola rektora volt, épp Szabédi révén kötöttem később tartós barátságot, s nemegyszer volt alkalmam megfigyelni azt a különös lelki metamorfózist, amelyen a Szabó családnál Szabédi átesett: a mindig komoly, fegyelmezett ember felengedett, a hideg racionalizmussal érvelő tudós emlékeket idéző, csipkelődő, érzékenyülő barátta változott, s a könyveket búvó, mindig öregnek látszó tanár a háziasszonynak bókoló, gáláns férfivá alakult át.

Hogy miért nyitott be néha hozzám, az elsőéves – ámbár huszonegy éves egyetem-hallgatóhoz? Azt hiszem, voltak percei, mikor már nem bírta a maga körül teremtet magányt, amikor szükségét érezte elbeszélgetni valakivel, aki se ide, se oda nem tartozott, aki az ő világán kívül állt. Azt hiszem, a leghermetikusabb bezárkózással sem tudta leküzdeni a külvilág iránti kíváncsiságát, én pedig olyan kényelmes ablak voltam a maga építette elefántcsonttoronyon, melyet akkor nyithatott ki, amikor akart. Az egyik délutáni beszélgetésünk alkalmával szüleimről érdeklődött, s mikor megtudta, hogy édesapám négyholdas kiscgazda, ragyogó előadásba kezdett:

– Ilyen kedvező gazdasági helyzetben még sosem voltak a kiscgazdák, most végre megkapják fáradságuk jutalmát. A földosztás megszabadította legveszélyesebb piaci versenytársuktól, a földbirtokostól, az állami gazdaságok pedig még soká lesznek versenyképesek. Most tehát a kiscgazdák uralhatják a piacot, szabhatják meg az árakat.

Ekkora tájékozatlanság láttán elhűlve néztem rá:

– De professzor úr, hiszen a parasztoktól mindent elvesz az állam, függetlenül attól, hogy kisparasztok vagy gazdagparasztok.

– Elvesz? Hogyan, Varró kolléga?

– Hát a kötelező beszolgáltatások révén, melyek akkorák, hogy a termelőnek semmi sem marad.

Döbönt arckifejezéssel hunyta le a szemét, majd ismét rám nézett, s egészen halkan kérdezte:

– Varró kolléga, nem téved? Ezt biztosan tudja?

– Sajnos, professzor úr, ezt egészen biztosan tudom, szüleimnek annyi búzájuk sem maradt meg a termésből, amennyi vetőmagnak szükséges.

– De hiszen ez szörnyűség – suttogta inkább, mint mondta. Lassan felállt, s csaknem tántorogva ment ki a könyvtárból.

Az ablakot becsukta, aznapra elege volt a valóságból.

A tavaszi vizsgaszesszió vége fele a kari IMSz-bizottság elé rendelték velem, hogy szovjet ösztöndíjra javasoltak. Hallani sem akartam róla. Megmagyaráztam, hogy semmi kifogásom a Szovjetunió ellen, s igazán szívesen elmennék, ha nem épp magyar nyelv- és irodalom szakos volnék. Mivel pedig nem áll szándékomban szakot változtatni, meggyőződésemm, hogy a magyar nyelvet és irodalmat Kolozsvárt jobban elsajátíthatom, mint a Szovjetunióban. A bizottság felháborodott álláspontomon s elbocsátott. Egyenesen Szabédi Lászlóhoz mentem, s előadtam neki a történeteket. Kókadt fejfel hallgatott végig, majd csendesen annyit mondott:

– Varró kolléga, nagyon sajnálom, de azt hiszem, el kell mennie. Különben tönkreteszik.

Néhány nap múlva Nagy István hivatott a rektoriba. Délután két óra lehetett, igyekezett haza ebédelni, így hát meghívott engem is. Asztalhoz csupán ketten ültünk, az ebédet háztartási alkalmazott találta fel, Nagy István felesége, Józsa Béla húga, főkönyvtáros volt a Marxista Tanszék könyvtárában, ahol Bartalis János bácsi, a magyar szabad vers úttörője dolgozott a keze alatt. Meggyilevest ettünk sóbafóttal és almamártással, s a mindenható megyei titkár szörnyen szabadkozott, mondván, hogy az üzletekben alig lehet találni valamit. Aztán halkán beszélni kezdett, s én lassan rájöttem, hogy azért hívott meg magához, mert rektori szobájában mindezt nem merte volna elmondani. Igen távolról kezdte, s nagy, bekerítő mozdulattal közeledett a tulajdonképpeni lényeghez:

– Nézze, Varró elvtárs, maga a szegénység legaljáról jön, akárcsak én, a nép rendszerének köszönheti, hogy egyetemre jutott, ahol rendszeres kiképzést (!) kap, s tudom, hogy mindezt értékelni tudja. Ezért bizom magában. Azt is tudom, hogy gyermekkorra óta irodalomszakra készül. De nézze, forradalmi időköt élünk, amikor a legfontosabb kérdés a társadalom demokratizálása, s ez nem könnyű feladat. Az elkövetkezendő évek kulcskérdése: a káderek. Ezt vesse jól a fejébe, Varró elvtárs.

Félénken szóltam közbe.

– De én a magyar irodalmat szeretem, rektor elvtárs.

Merev tekintettel nézett a szemembe, s szinte suttogva mondta:

– Szereti a magyar irodalmat? S ugyan mit ér az irodalom nép nélkül? Arra válaszoljon nekem: szereti a népet?

Nem akartam hinni a fülemnek. Megrendülten válaszoltam:

– Hát hogyne szeretném, rektor elvtárs.

– Na, látja! A népi hatalom megszilárdítása nem olyan egyszerű feladat. Nekünk ebben a harcban olyan vezető káderekre van szükségünk, akik nemcsak szakmailag jól felkészült és elvhű kommunisták, hanem ugyanakkor politikailag támadhatatlannak is. Márpedig aki a Szovjetunióban végzi el az egyetemet, olyan politikai tőkére tesz szert, amelynek birtokában játszva kivédhet bármilyen támadást. Azt hiszem, érti, amit mondok.

Értettem bizony, olyannyira, hogy beleborzongtam, de azért még egyszer megpróbáltam az ellenállást:

– De rektor elvtárs, én magyar irodalom szakos akarok lenni.

– Az irodalom, az irodalom, akár magyar, akár orosz. Ha az orosz elvégezte, még mindig lesz elég ideje rá, hogy a magyarban is szakképesítésre tegyen szert. Végeredményében hány francia, német meg angol szakosból lett kiváló magyar író vagy kritikus. Ezek után kérem, válaszoljon határozottan: elfogadja a szovjet ösztöndíjat?

Erkölcslileg szorított sarokba. Igazat kellett adnom neki. Akkor még én is hittem abban, hogy szilárd szovjet orientációval útját lehet állni a román nacionalista törekvéseknek, pedig a magyar kommunista értelmiségiek letartóztatásából tanulhattam volna. Rábólintottam hát:

– Elfogadom.

Június közepére befejeződött a vizsgaszesszió, s én hazamentem Vécsre, de szokott pályamunkás-nyaralásom ez egyszer elmaradt. Július 1-re be kellett vonulnom Bukarestbe intenzív orosz nyelvtanfolyamra. A cotroceni-i 301-es diákotthonban kaptam szállást több száz társammal együtt. Itt székelt az a bizottság is, amely a diákok szakok szerinti elosztásával foglalkozott. Kolozsvárt én a klasszikus orosz irodalmat jegyeztem be úrlapomba, amit a bizottság megérkezésemkor helyben is hagyott, ám amint a különféle román egyetemek diákjai érkezni kezdtek, a bizottság ismét maga elé rendelt, s kijelentették, hogy a klasszikus orosz irodalom szakon a helyek beteltek, válasszak egyebet. Mít tehettem volna, elfogadtam a szovjet irodalmat, majd egy-két hét múlva ismét hívtak, s kijelentették, hogy csak ifjúsági irodalmon tudnak helyet biztosítani. Hát legyen, bólintottam rá, nekem lényegében mindegy. A tanfolyam vége felé azonban ismét maguk elé citáltak, s kijelentették, hogy az ifjúsági irodalmon sincs hely. Hát akkor hol van hely, kérdeztem. A titkár röhögve tartotta a magasba két ujját:

– Legumicultură sau piscicultură. (Zöldségtermesztés vagy haltenyésztés.)

Világos volt, hogy csúfot úznek belőlem. Faképnél hagytam őket, s felmentem a minisztérium megfelelő osztályára, ahol elmondtam, hogy én irodalmár vagyok, s nem vagyok hajlandó más szakra menni. Meghallgattak, majd arra kértek, hogy várakozzam a folyosón. Egyórányi várakozás után aztán valaki értem jött, s egy másik irodába vezetett, ahol egy igen jól öltözött, illatos úr fogadott. Eleganciájával éles ellentétben álló, durva hangon szólt rám:

– Şezi! (Ülj le!)

Aztán lapozni kezdett az előtte fekvő dossziében, miközben amúgy mellékesen kérdezgetni kezdett: Hol születél? Ki az apád? Milyen politikai aktivitást fejtett ki 1940–44 között? Hol tanultál? Voltál-e levante? Milyen politikai szervezetnek voltál a tagja? Milyen tisztségeid voltak? Stb., stb. Válaszaimra jóformán oda sem figyelt, és a dosszié átnyalazása után felindultan fordult felém, s egyre vörösebbé váló arccal adta tudtomra, hogy mind apám, mind én szemem szedett horthysták vagyunk, akiknek 1940–44 között egyéb dolguk sem volt, mint az, hogy a románokat bántsák, hogy házukban puskát tartottunk, én pedig az iskolában véges-végig magyar nacionalista tevékenységet folytattam. Most pedig, ha nem akarok zöldségtermesztő vagy haltenyésztő lenni, menjek szépen haza, s örüljek, hogy nem rúgnak ki az egyetemről. De nagyon ajánlja, hogy vigyázzak a nyelvemre, s hazatérésemről csakis annyit mondjak, hogy nem tetszett a szak, amelyre küldeni akartak, mert különben...

Hát igen! Ha eddig nem tudtam volna, most megbizonyosodhattam róla, hogy a kolozsvári magyar egyetem káderosztálya egészen más mértékkel mér, mint a bukaresti román Köznevelési Minisztérium káderosztálya, jóllehet ugyanabban a népi demokratikus országban van mindkettő. Mezei elvtárssal, az öreg illegalista szakival, az egyetem főkáderesével lehetett vitatkozni, noha nálánál sztálinistább sztálinistát sosem láttam. A minisztérium értelmiségi káderese nem ismerte a dialógus fogalmát, ő csupán vádolt. Nem konkrét tények segítségével, hanem úgy általában. Vádjait cáfolni sem lehetett.

A dac magasra csapott bennem, s most már akkor is hazamentem volna, ha a Szovjetunióban magyar nyelv- és irodalom szakot ajánltak volna fel. Persze a dac mögött ott munkált az öröm is, hogy hazatérhetek, ez homályosította el annyira az ítélőképességemet, hogy helyzetemmel közelről sem adtam számot. Nem mértem le, hogy milyen veszély rejlik abban, ha a román államhatalom deklaráltan ellenségének tekint. S hogy nem mértem fel, abban szerepe volt annak is, hogy magamat semmiben sem éreztem bűnösnek, meg annak is, hogy az akkor még szilárdnak hitt magyar közösség tagjaként csakis az enyéimet tartottam illetékeseknek arra, hogy rólam véleményt alkossanak, ami bizonyos mértékig a védettség hamis illúzióját keltette.

Hazafelé menet a vonaton a minisztériumi káderes vádjain morfondíroztam. Hogy horthystának meg nacionalistának minősített, az nem izgatott különösebben. De honnan vette azt, hogy a mi házunkban puska volt? Miért éppen puska, mért nem revolver vagy géppisztoly? Honnan ez az otromba hazugság? Ki adott volna apámnak puskát és miért? S akkor hirtelen megvilágosodott előttem a rejtély: 1944 júliusa végén, a gyergyószalmási leventetáborba való elutazásom előtti napon, amely épp szombat volt, a leventeotthonból hazavittem a gyakorló fapuskát, melyet magammal kellett vinnem a táborba, s vasárnap estig, elutazásomig ott lógott a konyha falán egy szegre akasztva. Román tőszomszédaink gyakran jártak át, s a puskaimitációt egy laikus akár igazi puskának is vélhette. Az ostoba, de konkrét vád csakis innen származhatott. Ám ez azt jelentette, hogy a román hatóságok engem a vécsi román parasztok véleménye alapján minősítettek horthystának és nacionalistának, ami csöppet sem lehetett megnyugtató, hiszen eszerint dossziém összeállításának alapja a vak gyűlölet volt.

Szeptember közepén, mintha mi sem történt volna, bevonultam a Józsa Béla Diákotthonba, amelynek az egyik román szakos évfolyamtársam, a nagyváradi Korbucz Pál lett a diákfelelőse. Párttag és „igen megbízható káder” volt, s bár a tanulást nem szerette, igen rendes embernek bizonyult. A tanév megkezdése után pár nappal alkalmat kerített rá, hogy négy szemközt beszélhessen velem. Figyelmeztetett, hogy vigyázzak, mert valami baj lehet körülöttem: a Szekuritáté nyomozója kereste meg őt, s hosszasan érdeklődött felőlem.

– S azt is tudakolta, mivel indokoltam, hogy nem mentem el a Szovjetunióba? – kérdeztem Korbuczról.

– Főleg erről faggatott. Honnan tudod? – ámuldozott Korbucz Pál.

Röviden elmondtam neki a káderosztályon lezajlott jelenetet.

– A rohadtak! – háborgott Korbucz Pál. – Vigyázz nagyon, ezek kitörik a nyakadat. Jobb volna lelépni innen.

Le is lépett hamarosan. Tiszt lett belőle, s 1970-ben, amikor a kolozsvári Főtéren véletlenül összetalálkoztunk, a nagyváradi munkásőrség parancsnoka volt – ezredesi rangban. De felesége s két gyermeke nem tudott magyarul.

Különben a megszokott mederben folyt minden, kivéve azt, hogy a másodév elhozta számomra az ifjúság legcsodálatosabb ajándékát, a nagy, az egyetlen, a megismételhetetlen szerelem érzését. 1950 ősztől a romániai vidéki egyetemeken megszüntették az angol, német és francia szakot. Kovács Katalin, a szép angol szakos kolozsvári lány nem akart Bukarestbe menni, inkább átiratkozott magyar szakra. Ő lett az évfolyam üdvöskéje, aki a sok rosszul öltözködő, szegény falusi lány között tündérnek tűnt, s ráadásul okos tündérnek, akiről úgy látszott, hogy van valami köze a szellemhez. Édesapja antikvárius volt, minek következtében sok könyvcímet ismert, sőt egyet s mást olvasott is, úgyhogy az évfolyamon uralkodó szellemi szárazságban felüdülés volt vele szoba állni.

Szerelmem „boldog szerelem” volt, szárnyakat adott. Számomra viszont, aki a vécsi erkölcsöket vittem magammal, természetes volt, hogy szerelmem csakis házasságban teljeshedhetik ki, így hát házasodni akartam, amiről szerelmem tárgya hallani sem akart mindaddig, amíg egyetemi tanulmányainkat be nem fejezzük, s kétéves katonai szolgálatomat nem teljesítem. Nem volt más választásom, hát ebbe is beleegyeztem. A vakáció beköszöntével igyekeztem haza, pénzt kellett szereznem. Ruhát, cipőt, fehérneműt kellett vásárolnom, házasulandó fiatalemberhez méltót. A Borszékhez közel eső kisvasúton dolgoztam, s a lány úgy intézte a dolgot, hogy Borszékre jött nyaralni, ahol vasárnaponként meglátogathattam.

Aztán elérkezett a csupa meglepetésekkel teli harmadév, melynek irodalomtörténeti törzsanyaga a 19. századi magyar irodalom volt. Gaál Gábor adta elő. Ám ez a Gaál Gábor már nem a két világháború közti Korunk „balos” főszerkesztője volt már, aki mind Móriczot, mind Kóst a magyar feudalizmus szószólójának titulálta, s még csak nem is az 1947-es Utunk főszerkesztője, aki Arany Toldijában a kulákság eszményítését fedezte fel. Nem, ez már az a Gaál Gábor volt, akit 1949-ben kizártak a pártból, megfosztottak filozófiai tanszékétől, s kétévi kényszerszabadságra küldtek. Ez a Gaál Gábor már Beöthy Zsolt méltó tanítványa volt, aki életében először nyugodtan leülhetett tanulni. Két évig tartó kényszerszabadsága alatt igazi szakemberré vált: politikai érdekektől és indulatoktól fűtött, ötletszerű kis cikkek helyett megírta a 19. századi magyar irodalom legjelentősebb alakjairól szóló remek jegyzetét, így az Aranyról szóló fejezetet is, messzemenő elégtételt szolgáltatva Benedek Marcellnek, akit 1947-ben a Toldi-ügyben hevesen megtámadott, s végeredményében repatriálásra kényszerített: egyetemi előadásában nem a maga, hanem a Benedek Marcell Toldi-értékelését érvényesítette.

Harmadév közepén, 1952. január 1-jén Szabédi László javaslatára kineveztek a Bolyai Tudományegyetem gyakornokává, ami életmódomban két fontos változást idézett elő: 1. Tanszemélyzeti tagként elvesztettem ösztöndíjamat: lakásomat, kosztomat. Ki kellett költöznöm a diáktothonból. 2. A könyvtárból professzorom, Szabédi László

szobájába kellett átköltözködnöm. Ettől kezdve kapcsolatunk mindennapossá vált, sőt ebédelni is együtt mentünk, hiszen most már nekem is a „Zokogó Majom”-ban kellett ebédelnem.

1952 kora tavaszán váratlanul letartóztatták Luka Lászlót, a gelencei székelyből lett Vasile Lucát, politburotagot és hatalmas pénzügyminisztert magyarzsidó alminiszterével, Jakab Sándorral együtt. Ugyanakkor leváltották és félretették a zsidó Teohari Georgescu belügyminisztert, valamint a zsidó Pauker Ana külügyminisztert. A felülről elindított „tisztogatás” gyors ütemben haladt lefelé, a jelszó a „békülékenység” elleni harc volt. Rövidesen bekövetkezett a kolozsvári felsőoktatás tanszemélyzetének kiértékelő gyűlése is, amely az akkori szokások szerint este nyolckor kezdődött s hajnalig tartott. A Bukarestből érkezett „elvtárs” sorra vette a kiszemelt áldozatokat, fejükre olvasta hibáikat, majd jelentkeztek a helyi „hozzászólók”, s megtették a központi elvtárs által felhozott vádakat. Mindezek után a megkritizáltak kértek szót, s mondták el önkritikájukat. Szánalmas látvány volt. Egyedül a Victor Babeş Tudományegyetem egyik filozófiaprofesszora próbált meg emberhez méltóan viselkedni. A gyűlés befejezése után egyenesen a Szekuritátéra vitték. Az általam jól ismert professzorok közül a nemzetközi hírű atomfizikus Teofil Vescan, akinek mind anyja, mind második felesége magyar volt, megúsza annyival, hogy Kolozsvárról Iaşi-ba helyezték át. Nagy Istvánt kizárták a megyei pártbizottságból s elvették pártkönyvét. Kohn Hillel professzornak felfüggesztették párttagságát, s vizsgálatot indítottak ellene. Csehi Gyula professzort, aki 1949-ben egyike volt Gaál Gábor megtámadóinak, kitétték az egyetemről, s Nagenyedre helyezték középiskolai tanárnak. Ez egyszer a nagyokra járt rá a rúd, az oly parányokkal, mint én, senki sem törődött. A magyar kommunista értelmiségiek már rég börtönben ültek, ez az akció lényegében a kommunista zsidó értelmiség felszámolásának kezdete volt.

1952 nyarán új alkotmányt kapott az ország, s ennek alapján végrehajtották a területi átszervezést: megszüntették a régi megyerendszert, s létrehozták a tartományokat, köztük az erdélyi magyarság gettósítását szolgáló Magyar Autonóm Tartományt. Ugyanakkor megszüntették a Kolozsváron megjelenő magyar irodalmi folyóiratot, az Irodalmi Almanachot, s Hajdú Győző, aki 1952 tavaszán fejezte be tanulmányait a Bolyai Tudományegyetem magyar szakán – de nem államvizsgázhatott, mert Gaál Gábor visszautasította államvizsga-dolgozatát –, megbízást kapott Leonte Răututól, az akkori KB ideológiai titkárától egy magyar nyelvű irodalmi folyóirat létrehozására. Így született meg Marosvásárhelyen az Igaz Szó, melynek 36 év óta Hajdú Győző a tényleges főszerkesztője, még akkor is, ha volt idő, amikor bizonyos ambíciók következtében Kovács György szerepelt a címlapon főszerkesztőként.

Gyakornokként az akkori lakásviszonyok között lakásproblémámat nem tudtam megoldani, de csakhamar kiderült, hogy nem is szükséges. Menyasszonyom – akit ki-nevezésem után nemsokára eljegyeztem – váratlanul megváltoztatta elhatározását, s most már maga ajánlotta, hogy házasodjunk össze. Dehogyan kerestem én e hirtelen páfordulat okát!

Ugyancsak harmadéves koromban vezették be Romániában az egyetemeken a katonai kiképzést, s így két nyári fegyveres gyakorlat árán megszabadultam a kétéves

tényleges katonai szolgálattól. 1952. május 25-én megházasodtam, s június 30-án diáktársaimmal együtt bevonultam a nagyváradi tartalékos tiszti iskolába egy hónapos fegyveres gyakorlatra. A havasi kisvasutakon eltöltött nyári vakációknak örökre vége volt.

1952 szeptemberében új rektorral kezdtük meg a tanévet. Az egyetem élére Bánya Lászlót helyezték, s így a központi politikai vezetésből az utolsó magyar illegalista is kiszorult. Ám mivel a nemzetiségi jogegyenlőség látszatát ekkor még fenn akarták tartani, létrehozták a „szolgálatos magyar” posztját, melyet egy fiatal és kezelhető székely tanítóval, Fazakas Jánossal töltöttek be. A választás persze nem épp véletlenül esett egy székelyre. A román politikai vezetés, amint azt a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása is jelezte, ekkortájt kapcsolt rá erőteljesen a romániai magyarságot megosztó politikájára, mégpedig legalább hármass célkitűzéssel. 1. Éket akart venni a magyarok és székelyek közé nemzetiségi szempontból, hogy a magyar és a székely az ország nemzetiségi statisztikájában külön jelenjék meg. 2. A nagyrészt összefüggő nyelvterületen lakó hétszázezernyi székely bizonyos nemzetiségi jogainak – a helységek magyar nevének meghagyása, magyar nyelvű feliratok és hirdetmények, az anyanyelv használata bizonyos hivatalokban – meghagyásával egyrészt a nemzetiségi egyenlőség látszatát keltették a világ előtt akkor, amikor a többi tartományban élő, csaknem másfél millió magyart mindezekről a jogoktól megfosztották, másrészt a kompakt tömegekben élő székelyek jó részét, akik a román politikai vezetés nemzetiségelnomó tendenciáit épp sajátos „székely” helyzetükből kifolyólag nem érzékelték, sikerült szilárdan felsorakoztatniuk világbolondító politikájuk mögé. 3. A „vitéz székelyek” történelmének igen óvatos lanszírozásával, e történelem bizonyos – mindenekelőtt a két román vajdaság történelmével s főleg Vitéz Mihállyal kapcsolatos – csomópontjainak a köztudatba való bevitelével és felszínen tartásával egyszerűen elfődték Erdély valóságos történetét, mintha a székely székeken kívül élő erdélyi magyarság ott se lett volna. Sajnos e diverzionista román politika nem maradt hatástalan, ami mindenekelőtt a Székelyföldön kívül élő magyar tömegek kulturális nevelésének elhanyagolásában mutatkozott meg. Akkor, amikor Kovászna megyében fejenként évi 49 lej telt ki a könyvvásárlásra, Szilágy megyében egy főre mindössze évi 8 lej esett. Arra persze senki sem gondolt, hogy a romániai magyarság legszilárdabb magvának tekintett „maroknyi székelyt” egy diktatórikus államhatalom egyrészt széttelepítéssel, másrészt betelepítéssel, pillanatok alatt szétmorzsolhatja.

Utolsó egyetemi évem nem sok újat hozott. Sztálin halálának jelentőségét akkor még közelről sem érzékeltük. A tanszék életében mindössze annyi változás történt, hogy Szabédi László elkezdte a magyar irodalmi nyelv kialakulásáról szóló, csodálatosan szép és izgalmas előadásait, Gaál Gábor meg kidőlt a sorból, s a XIX. századi magyar irodalom előadását a katonaságból visszatérő Antal Árpád vette át.

Gyakornokként professzorom először az Ady által képzett szavak felderítésével bízott meg, majd Erdősi Sylvester János *Grammatica hungaro-latinájának*, valamint Dévai Bíró Mátyás *Orthographiájának* a magyar irodalmi nyelv kialakulásával kapcsolatos kérdéseit kellett tisztáznom. Lényegében ezt a problematikát szélesítettem ki államvizsga-dolgozatomban, melynek ezt a címet adtam: *A nyelvi tudatosodás jelent-*

kezése a XVI. századi magyar irodalomban. Államvizsga-dolgozatom, melyet az egyetem Actája kért el közlésre, egyben első tudományos dolgozatom is volt, mert bár közölni 1952-ben, csaknem kinevezésemmel egyidőben kezdtem, mindeddig csak szép-irodalmi jellegű írásaim és recenzióim jelentek meg a kolozsvári Igazságban és Utunkban.

1953 júniusában államvizsgáztam, s mivel egyetemi éveim alatt minden vizsgámat jeles eredménnyel tettem le, kitüntetéses – vörös – oklevelet kaptam. Hátravolt még a tisztiiskola befejezése, a két hónapos fegyveres gyakorlat, amelynek befejeztével levizsgáztunk, s gyalogos alhadnagyokként szereltünk le. Tiszti vizsgám eredményeképpen kísértett meg életemben utoljára a Hatalom. A bukaresti komisszió elnöke, egy öreg tábornok kéretett magához.

– Te magyar vagy?

– Igen, tábornok elvtárs.

– Vizsgaeredményeid azt mutatják, hogy nem véletlenül voltál „az ezred mintaképe”. Nyíltan beszélek. Azért hívatlak, hogy felajánljam: maradj benn a hadseregben, szükségünk van rád. Mit válaszolsz?

– Nem érzek hivatást a katonai pálya iránt, tábornok elvtárs.

– Nagy kár. Pedig, hidd el, én értek a katonai mesterséghez, te hamar elérnéd a tábornoki rangot. Ha benn maradsz, egyből főhadnagyként kezdheted.

Meglehet, hogy a katonai mesterséghez értett az öreg tábornok, de a politikához aligha, különben előzőleg megtekintette volna dossziémat. Ezt azonban csak nem mondhattam meg neki, így hát csupán annyit válaszoltam:

– Én irodalomtörténész akarok lenni, tábornok elvtárs.

– Kár, nagy kár érted, fiam. De hát mindenki tudja a magáét. Elmehetsz.

Vajon akkor ő tudta-e már a magáét? Néhány hónap múlva találkoztam volt iskolaparancsnokommal, Gănescu ezredessel. Civilben volt, kitették a hadseregből, munkát keresett. Tőle tudtam meg, hogy az öreg tábornokot is „deblokálták”. Nem nyugdíjazták, kirúgták. A román hadsereg politikai főosztályának parancsnokát úgy hívták: Nicolae Ceaușescu tábornok. Tizenkét év múlva ő rehabilitálta a kirúgott tiszteket mint a személyi kultusz áldozatait. A kivégzőosztag emlékbizottsággá alakult át.

Az 1953–54-es tanévet főgyakornokként kezdtem el, ám októberben Romániában is bevezették az aspirantúra intézményét, ami lehetőséget adott rá, hogy felvételi vizsgára jelentkezsem. A magyar irodalomtörténeti tanszék két, a nyelvészeti tanszék egy hároméves, „termelésből kiemelt” aspiránsi posztot kapott. Az irodalomtörténetre Dávid Gyula meg én, a nyelvészetre Lakó Elemér jutott be.

Tudományos vezetőm Szabédi László volt, hároméves munkatervemet az ő segítségével állítottam össze. Eredetileg az volt a tervem, hogy a régi irodalomra szakosítom magam, ám Szabédi László lebeszélte róla, s érvei előtt meg kellett hajolnom: Szigeti József személyében a tanszéknek jó és viszonylag fiatal régi magyar irodalom szakosa volt, ellenben a XX. századi magyar irodalmat öt év óta a magyar felvilágosodás irodalmának szakembere, Jancsó Elemér adta elő meglehetősen rapszodikus módon. Az egyetemnek tehát XX. százados szakemberre volt szüksége, s ezen belül is elsősorban a romániai magyar irodalom szakértőjére, mivel a romániai magyar irodalmat

még mindig Nagy István gyilkolta óraadó tanárként, s remény sem volt rá, hogy az ő irányítása mellett a romániai magyar irodalom 1945 óta tartó balos értékelése valaha is megváltozik. A konkrét feladatokat a Szabédi magánlakásán beszéltük meg a legmeghittebb hangulatban, minden óvatoskodás, mellébeszélés nélkül. Szabédi álláspontja a következő volt: Igaz, hogy most a magyar irodalom egészét taníthatjuk, de sohasem tudhatjuk, hogyan alakul a nemzetközi politika, s ezen belül Magyarország és Románia viszonya. Nekünk a felszínre kell hoznunk és be kell vinnünk a köztudatba Erdély haladó kulturális örökségét, melyre akkor is építhetünk, ha a magyarországi művelődéstől, a magyarországi irodalomtól elszigetelnek. A mi alapállásunk nem lehet más, mint az erdélyi népek sok évszázados közös küzdelme a társadalmi haladásért, amely e népek testvériségét kialakította. Az erdélyi magyarság csakis ennek a haladó múltnak a birtokában érezheti otthon magát, s mivel az ország nem az övé, hazaszeretetének szülőföldszeretetté kell átlényegülnie. Az agresszív román nacionalizmusnak nem a magyar nacionalizmus a leghatásosabb ellenszere, hanem a történelmi múlton alapuló, megingathatatlan otthontudat, s ennek erősítése mindenekelőtt belső építkezést igényel. A legnehezebb kisebbségi éveken túl vagyunk, vannak felgyűlt kisebbségi tapasztalataink, s van már értékes kisebbségi kultúránk is, amelyre építeni lehet. Ehhez azonban halaszthatatlanul át kell értékelni a két világháború közötti korszak romániai magyar irodalmát, s a Korunk-csoportosulás szerepét elismerve, szabad utat kell biztosítani a legjobb helikoni írók műveinek. Ehhez azonban el kell végezni magának a Helikonnak az értékelését, mégpedig nem elvontan, nem elméleti megállapítások formájában, hanem konkrétan, egy-egy helikoni író kapcsán.

A Helikont körülvevő blokádtörésére a legmegfelelőbb írónak épp a Helikon egyik kulcsfigurája, Kós Károly látszott, akinek tevékenysége a kisebbségi élet minden szféráját átfogta, s akinek politikai tevékenysége és kulturális szervező munkássága éppúgy haladó volt, mint az erdélyi népek testvériségét és a társadalmi-kulturális haladás gondolatát ötvöző, mélyen humánus transzszilván ideológiája.

E haladó gondolat konkrét tartalmainak a felmutatása, időszerű eszmei kontórsbe öltöztetése volt a feladatom. Ezért választottam disszertációm tárgyául Kós Károly írói munkásságát, persze a Szabédi László biztatására. Szabédi azonban tisztában volt e téma két nagy buktatójával. Előre figyelmeztetett, hogy a vulgármarxisták a transzszilvanizmusban egyfajta idealista elméletet, a románok meg a magyar revizionizmus rejtett formáját látják, így hát rendkívül óvatosnak kell lennem a fogalmazás során.

Az aspirantúra első felének munkaterve igen zsúfolt volt. Másfél év alatt le kellett vizsgáznunk a kötelező vizsgatárgyakból – filozófia, általános magyar irodalomtörténet, a század irodalomtörténete és két világnyelv –, s félvétenként egy-egy ismeretöt kellett tartanunk a tanszéken valamelyik frissen megjelent irodalomtörténeti szakmunkáról. Az aspirantúra második fele már nyugodtabb volt: félvétenként egy-egy kétórás bemutató előadást kellett tartanunk szaktárgyunk valamelyik témájáról, és részleteket kellett bemutatnunk a tanszéknek készülő disszertációnkból, mely alkalmakkor a hivatalos opponens maga a tudományos vezetőnk volt.

Vizsgáim letétele nem okozott különösebb fejtörést. Csupán a filozófiavizsgától ódzkodtam kissé, mivel Sztálin halála után két évvel a „marxizmus” addig bevett fogalmai épp átalakulóban voltak, s tán a vizsgáztató bizottság tagjai lettek volna a legnagyobb zavarban, ha egyes kérdéseikre maguknak kellett volna válaszolniuk. Az viszont határozottan bosszantott, hogy idegen nyelvekből csakis idegen egyetemen, idegen professzor előtt vizsgázhattunk le.

Bár a Magyarországon kiadott könyvek jó részét be tudtuk szerezni, mindaddig a magyarországi egyetemekkel semmiféle személyes kapcsolatunk nem volt, utazunk nem lehetett. 1954 nyarán aztán megtört a jég, Klaniczay Tibor és Vargyas Lajos látogatta meg tanszékünket, olyan volt ez a találkozás, mint amikor friss tavaszi levegő tör be az áporodott levegőjű, homályos szobába, új reményekkel, új erővel töltött el. Magukkal hozták az Ady-sorozat I. kötetének levonatát, mely Ady nagyváradi publicisztikájának anyagát tartalmazza, s melyet össze kellett hasonlítani a nagyváradi lapokban fellelhető cikkek eredetijével. Boldog voltam, hogy erre a munkára engem kértek meg. Októberben aztán az Ady-kutató Varga József jött hozzánk két hónapos tanulmányútra, s az egyetem engem jelölt hivatalos kísérőjéül, őt kísérve ismerkedtem meg Csatári Dániel és dr. Varga János történésszel, majd 1955 októberében Czine Mihályt kísértem el két hónapos romániai tanulmányútjára, 1956 tavaszán ismerkedtem meg Kis Ferenc debreceni tanársegéddel és Békés István budapesti íróval. Ezeknek a találkozásoknak a nyomán, melyekből tartós barátság szövődött, személyes kapcsolatba kerültem a magyarországi művelődési élettel, minnek következtében élet- és munkakedvem felfokozódott – egyénileg a „fényes szelek” korszakának egy második, csak az én lelkemben létező – periódusát éltem át. Életemben ismét a magyar szellemi élet problémái foglalták el a központi helyet, aminek viszont megvolt az a nagy veszélye, hogy a román élet valóságára kevésbé figyeltem oda. Pedig épp akkor kellett volna nagyon odafigyelnem, hiszen Sztálin halála után a román politikai és szellemi életben is bizonyos változásokra került sor, s e változások figyelmes elemzéséből sok mindenre lehetett volna következtetni.

Sőt az is elég lett volna, ha közvetlen mesterem, Szabédi László szomorú esetére felfigyelek.

A Sztálin halálát követő években a román vezetés elérkezettnek látta az időt, hogy a román polgári kultúra naftalinba tett értékeit elővegye. Mindenekelőtt a Mihail Roller névvel fémjelzett s mindaddig marxistának minősített román történetírást seperte asztal alá határozott mozdulattal, s helyébe Constantin Daicoviciu nemzeti iskoláját instaurálta. Akkor igen kevesen figyeltek fel rá, hogy Daicoviciu elmélete csupán látszólag folytatása az Erdélyi Iskola dáko-román elméletének, amely szerint a románok a dákok és a rómaiak kereszteződéséből jöttek létre, s amely a hangsúlyt nyilván a kultúrát és a nyelvet jelentő latinításra helyezte, tehát a jövevényekre. Daicoviciu és iskolája minőségileg új elméletet teremtett, s nemcsak azért, mert ő ismerte már a dáko-román elmélet halálosan sebezhető pontjait, hanem azért is, mert pragmatikusabb elméletre volt szüksége: olyanra, amelyen állva a román nacionalizmus szilárdan megvetheti a lábát. Épp ezért ő elméletében a hangsúlyt nem a jövevény latinra, hanem az őslakos dák elemre helyezi át, amely sehonnan sem jött, amely

mindig ott lakott, ott jött létre, s ezért kizárólagos jogú ura annak a földnek. Nyilvánvaló, hogy ennek az elméletnek a veszélyessége nem tudománytalanságában, hanem céljaiban rejlik: a többségi román tömegekbe a kizárólagos jogokkal rendelkező gazda tudatát oltja bele, míg a kisebbségi magyar tömegeket jog nélküli, megtűrt jövevényekké degradálja, megingatva bennük az otthon által nyújtott biztonságérzetet. Innen már csupán egyetlen lépés van addig, hogy a gazda csupán a jól viselkedő, hálás jövevényt tűri meg birtokán, a hálátlan, ellenséges jövevényt jogában áll elkergetni. Nos, hamarosan kiderült, hogy a magyarság hálátlan jövevény, aki az évszázadok folyamán csupa bajt és kárt okozott a nagylelkű román népnek. El kell hát tüntetni a föld színéről.

E történelmi őrségváltás mellett a román polgári kultúra értékeinek átmentése szempontjából a legjelentősebb vállalkozás George Călinescunak, a két világháború közti román irodalmi élet legnagyobb formátumú alakjának az újra megszólaltatása volt. A tény nagy hordereje inkább szimbolikus jelentőségében rejlett, hiszen Călinescu irodalompolitikai és esztétikai nézeteinek rehabilitálását jelentette. A ropant óvatos román politikai vezetés – az orosz csapatok akkor még Romániában tartózkodtak – megtalálta a kitűnő alkalmat Călinescu szóhoz juttatására. Az SZKP XIX. kongresszusán elhangzott beszédében Malenkov szót ejtett az irodalomról, s ezen belül beszélt a típus kérdéséről. A román vezetés pedig Călinescuval íratta meg a Malenkov típuselméletét ismertető, elemző és dicsőítő cikket, amely a bukaresti Contemporanul című hetilapban jelent meg *A típusról* címen. A kristályagyú Szabédi László pedig, aki 1947-től behatóan foglalkozott a marxista esztétika kérdéseivel, de aki teljesen kívül állt a román szellemi élet machinációin, az elvontság mámorában nekiesett Călinescu tanulmányának, s ragyogó okfejtésével egyszerűen ízekre szedte. Vitairatának címe: *Két ember egy emberben*. Helyzetünkre igen jellemző, hogy az Utunk ekkor még leköszölhetett egy ilyen írást.

Szabédi vitairatára a válasz gyorsan megérkezett. Ő, nem vitairat, nem ellenérvek felsorakoztatása formájában, s nem is Călinescu írta. A román ideológiai front egyik korifeusa, a Scînteia Tineretului nagy politikai tekintéllyel rendelkező, de egyébként nimand főszerkesztője talált rá alkalmat, hogy legközelebbi felszólalásában kijelentse: Szabédi László meghamisította Călinescu írásának lényegét, igazságtalanul megtámadta és megrágalmazta Călinescut. De ezzel a megalázás nem ért véget. Néhány nap múlva Călinescu talált rá alkalmat, hogy megköszönje Mihailescu elvtársnak, amiért megvédte „valakinek” a támadása ellen. stílusosan érzékeltetve, hogy Szabédit még arra sem tartja méltónak, hogy a nevét leírja. Ez után az otromba sértés után az egyetem folyosóján találkoztam Szabédival. Szomorúnak és fáradtnak látszott. Megszólítottam:

– Professzor úr, nem gondolja, hogy mégiscsak kár volt kiiktatni a párbajt a társadalmi szokások közül? Az arcátlanságra ma is csattanós választ lehetne adni egy pisztolygolyó segítségével.

Szomorú mosollyal nézett a szemembe:

– Varró kolléga, őszintén szólva, két csattanós pofon is megtenné.

A következő délutánok egyikén meglátogattam az akkor már súlyosan beteg Gaál Gábort, aki mindig örült, ha az egyetemről hírt hallott. Munkámról kérdezett, majd a legnagyobb meglepetésemre élénken, csaknem izgatottan kezdett el beszélni:

– Fiatal barátom, dolgozzék, de ne hogy elfelejtsen élni. Az élet egyszeri, és ropant rövid, megismételni nem lehet. Nézzem rám: egész életemet a lakásom és a szerkesztőség között osztottam meg, egyszer sem mentem ki az erdőre, egyszer sem kirándultam, s egész életemben egyetlenegyszer sem voltam szabadságon, pedig én is szerettem a természetet, a virágokat, a madárdalt, a vidám társaságot. Nehogy megismételje a hibámat! Menjen kirándulni, élvezze a napsütést, szórakozzék, amíg nem késő.

Megrendülten mentem be az egyetemre, s élményemről beszámoltam Szabédinak. Komoran hallgatott végig, s a végén csupán annyit mormolt:

– Hát igen. A mór megtette, a mór mehet. A legszomorúbb vég, amit ember érhet. – Értetlenül néztem rá, mire élénken kérdezte: – Nem volna kedve hazakisérni engem? Ma már aligha lesz kedve dolgozni.

Gyalogosan, beszélgetve mentünk Postakert utcai lakása felé. Felesége, a magas, vékony, hallgatag Tompa Margit némán tette elénk a kávé, majd szokása szerint tapintatosan magunkra hagyott. Szabédi hatalmas dossziét vett elő, s miközben az iratok között keresgélt, a következőket mondta:

– Nézze, Varró kolléga, valamit meg akarok mutatni magának. Tulajdonképpen nem is tudom, hogy mért teszem, talán azért, mert Gaál Gáborról beszélgettünk. Nehogy azt higgye, hogy magyarázkodni akarok, ennek semmi értelme, de szeretném, ha bizonyos dolgokat megértene. Jól tudom, hogy bizonyos verseimet nem szereti, ennek nemegyszer adta tanújelét.

– Én, professzor úr? – meredtem rá ijedten.

– Igen, maga – kacagott Szabédi –, mégpedig azzal, hogy ha olyan versem jelent meg, amelyik magának tetszett, mint például a Pacsirta, mindig volt véleménye róla, de bizonyos verseimről soha egy szót sem szólt. Tudom, hogy nem helyeselte megírásukat, vagy legalábbis nem értette, hogy mért írtam őket. Mint irodalomtörténésznek jogában áll megtudni az igazat még akkor is, ha azt soha le nem írhatja. Tessék, nézze meg ezt a két írást.

Egy borítékból két újságkivágást szedett elő, s felém nyújtotta.

Az egyik az Erdélyi Helikonból volt, a harmincas évek elejéről, a folyóirat címét és dátumát kézzel írták rá a kivágásra. A másikat az Utunk 1947-es vagy 1946-os évfolyamából vágta ki. Az első kivágás egy rövid és igen tömény recenzió Szabédi tollából: Stalin: *Les questions du léninisme*. A szövegben piros tintával aláhúzva néhány rövid sor, mely valahogy így hangzik: Az, ami a Sztálin szövegében (vagy talán: stílusában, V.J.) egyszerűségnek látszik, tulajdonképpen primitívség. A szövegre már nem emlékszem pontosan, de arra igen, hogy ijedtemben megszedültem, pedig akkor Sztálin már több mint egy éve halott volt. A másik kivágás Gaál Gábor hírhedt Utunk-beli támadása volt: *Mért hallgatott el Szabédi László?* Ismertem, nem kellett elolvasnom. Elképedve bámultam Szabédira, nem értettem a két írás közti összefüggést. Ő aztán megmagyarázta:

– Sztálin könyve strasbourgi diákkoromban került a kezembe. Magányos, forrongó, a magam útját kereső fiatalember voltam, s mélyen elégedetlen a polgári világ erkölcsével. Csak nemrég távolítottak el a kolozsvári unitárius teológiáról, ahol teológustársaim előtt azzal kezdtem gyakorló prédikációm, hogy most pedig a textus alapján bebizonyítom, miszerint Isten nem létezik. Mélyen érdekelt hát minden, ami a polgári világon túlmutatott, különösen pedig a marxizmus, mely akkor nagy divatban volt a francia diákok körében. Ők a konkrét gyakorlat, a társadalmi harc szempontjából ítélték meg a marxizmust, én azonban az egész társadalmat átfogó, az egész emberi gondolkodást, az egész erkölcsi világrendet átformáló elméletet kerestem benne. Sztálin alapján elméletellenes, prakticista szemlélete és primitív logikája mélyen kiábrándító volt számomra, ennek hatására írtam meg ezt a néhány soros recenziót. Az elmélet síkján mozogtam, s dehogy is jutott eszembe, hogy a marxisták és antimarxisták konkrét küzdelmébe avatkozzam. Huszonegynéhány éves fejjel egyszerűen jogot formáltam ahhoz, hogy a magam véleményét elmondjam, s ezzel el is felejtettem az egészet. De volt valaki, aki nem felejtette el. 1944-től a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban dolgoztam, s 1945-től a Székely Közélet szerkesztésében is részt vettem, tehát nem hallgattam el, nem zárkóztam el az új élettől. Gaál Gábor mégis megtámadott. Kivágott cikkét az én Sztálin-recenziómmal együtt küldte el nekem valaki Kolozsvárról. A gesztus félreérthetetlen volt. Nem tehettem mást, el kellett fogadnom a felkínált egyetemi tanári állást. Fogolynak éreztem magam. Nem tudom, hogy Gaál Gábor utasításra támadott-e meg vagy önálló kezdeményezésből, s hogy van-e valami köze ehhez a recenzióhoz vagy nincs. Különben is, most már mindegy. A lidércnyomás megszűnt, bár igaz, hogy megszűnt a költészetem is. Itt már nagy költészetet művelni nem lehet. Nagy tudományt talán még lehet.

Szabédi szavának állt, többé egyetlen verset sem közölt, ellenben megírta ritmuselméletét és a finnugorosok körében oly nagy felháborodást keltő nyelvtörténeti munkáját. Az irodalomtörténeti tanszéket is otthagya, átment a nyelvészeti tanszékre, s az Akadémiára áthelyezett Szabó T. Attila helyett nyelvtörténetet adott elő. Az ő javaslatára nevezték ki a nyelvészeti tanszék gyakornokává a kiváló képességekkel rendelkező Bura Lászlót, akit a Szekuritáté nemsokára letartóztatott néhány más, ugyancsak Szatmárról származó magyar tanárral együtt. Politikai perükben volt szatmári iskolatársuk és barátjuk, Banner Zoltán volt az egyik koronatanú, akit ugyanakkor neveztek ki az egyetem történelmi tanszékének gyakornokává. Bura Lászlót öt-évi börtönre ítélték, de egy év múlva szabadon engedték. Az egyetemre nem engedték vissza. Szülővárosában lett magyartanár, s ahhoz képest, hogy négy gyereket nevelt fel, igen komoly nevelői és irodalmi munkásságot fejtett ki a legutóbbi évekig.

Szabédi távozása nagy veszteség volt a tanszék számára. Mindenekelőtt sziporkázó, örök éberségre és munkára ösztönző szelleme hiányzott, amely mindaddig erjesztő kovásza volt tanszéki életünknek. Azzal pedig, hogy a világirodalmat az igen lelkiismeretes, de szerény képességű Székely Erzsébet, majd a klasszika-filológus Szabó György vette át, a diákok veszítettek rengeteget.

Azonban a tanszék életében a legnagyobb változást az idézte elő, hogy egészen váratlanul új taggal gyarapodtunk. Csehi Gyulát, volt prorektorunkat, akit 1952 ta-

vaszán menesztettek az egyetemről feleségével, a marxista tanszék tanársegédjével együtt, s Nagyenyedre küldték középiskolai tanárnak, most váratlanul visszahozták Kolozsvárra, lakást adtak neki, mégpedig a Filológia épületéhez közel, s „filozófus” létere a Magyar Irodalomtörténeti Tanszékre nevezték ki előadótanárnak. Attól kezdve ő adta elő az irodalomelméletet. Csehi Gyulát, aki egyik eszköze volt a Gaál Gábort félresöpő hatalomnak, a tanszék tagjai magukban megvetették, ám ugyanakkor félték is tőle, s ezért igyekeztek minél barátságosabb arcot mutatni, minek következtében tanszékünkön is állandósult a körülöttünk lévő világra olyannyira jellemző színjátkozás. Egy év múlva aztán még jobban megromlott a hangulat: Ileana Georgescu személyében – aki a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte el a magyar szakot – a minisztérium új tanársegédet nevezett ki tanszékünkre. Ha Csehi Gyulával kapcsolatban egyes kollégáinknak még voltak némi illúziói, azt valamennyien tudtuk, ha nem is hangoztattuk, hogy Ileana Georgescut mért küldték közénk. Attól a pillanattól egyetlen szó sem hangozhatott el úgy, hogy az el ne jusson illetéktelen fülekbe.

1955 végére nagyrészt befejeztem disszertációm Romániában fellelhető anyagának kutatását, ám a Magyarországon fellelhető anyag nélkül nem foghattam hozzá disszertációm megírásához. Az egyetem tudományos tanácsához fordultam tehát, hogy eszközöljön ki számomra a minisztériumnál egy-két hónapos ösztöndíjat. A tudományos tanács által támogatott kérelmemet a minisztérium azzal az indoklással utasította vissza ismételtelen, hogy disszertációm megírásához nincs szükségem magyarországi kutatásokra. Így aztán 1956 júniusa végén turista útlevéllel jutottam ki Magyarországra másik két aspiráns kollégámmal együtt, ahol három hónap alatt sikerült a szükséges kutatásokat befejeznem. Mivel magyarországi kiadásaim fedezésére semmiféle anyagi lehetőségem nem volt, a hivatalos magyar szervektől reméltem segítséget. Balogh Edgár Kállai Gyulához, Jordáky Lajos meg Darvas Józsefhez adott ajánlólevelet, melyeknek azonban semmi foganatja nem volt, s ha barátaim nem segítettek volna, munkámat semmiképp sem tudtam volna elvégezni. Lakást Csatári Dániel, majd Békés István író biztosított számomra, étkezésemről meg I. Tóth Zoltán akadémikus, Czine Mihály, dr. Varga János történész és Varga József irodalomtörténész gondoskodott. Ott-tartózkodásom három hónapja alatt igen sok történész és irodalomtörténész kollégával ismerkedtem meg, s így alapos betekintést nyerhettem az akkori magyarországi közállapotokba. Meghívottként részt vettem a Magyar Írók Szövetségének szeptemberi konferenciáján, jelen voltam a Károlyi-kertben megtartott Kodály-koncerten, ahol alkalmam volt látni Nagy Imrét, s október 6-án ott voltam Rajk Lászlónak és társainak dísztemetésén, s így bőséges alkalom kínálkozott érzékelni azt az erjedést és feszültséget, amely az akkori politikai légkört jellemezte.

1956. október 13-án érkeztem haza Kolozsvárra, s tíz nap múlva a rádió hullámain át értesültem a magyarországi eseményekről. A világ egyszerre tótágast állt bennem, fogalmam sem volt róla, hogy mi történhetett Budapesten. Hiszen eltávozásom előtt barátaim vacsorát rendeztek számomra, s beszélgetés közben épp dr. Varga János adjunktus, az ELTE Történettudományi Karának dékánhelyettese fejtette ki igen meggyőzően, hogy a Rákosi-korszak által teremtett helyzetből egyetlen kivezető út

van: a párt belső életének demokratizálódása. Tíz nap múlva pedig a rádióban azt hallom, hogy dr. Varga János az egyetem forradalmi bizottságának alelnöke, Csatári Dániel az V. kerületi munkástanács tagja, I. Tóth Zoltánt pedig lelőtték a parlament előcsarnokában. Márpedig arról meg voltam győződve, hogy ezek az emberek népükhöz hű, becsületes értelmiségiek valamennyien. Zavaromat még jobban fokozta az a tény, hogy e drámai események kibontakozása során az élő magyar irodalom legnagyobb alakjai az újat akarók oldalán foglaltak helyet. Afelől egy pillanatig sem voltak kétségeim, hogy mindezek az emberek jót akarnak, hogy semmiképp sem ellenforradalmárok, ám azt, hogy a fegyveres felkelőknek mi a végső céljuk, s hogy pontosan ki áll mögöttük, azt Kolozsvárról nem mérhettem fel, mint ahogy azt sem tudhattam, milyen erőt képviselnek ezek a fegyveres felkelők. Az első pillanatokban biztosra vettem, hogy a belügyi szervek játszva elfojtják a felkelést, de ha ez valamilyen okból nem sikerülne, a szovjet csapatok feltétlenül beavatkoznak. Rettegve gondoltam a következményekre, s átkoztam azoknak a politikai szűklátókörűségét, akik meggondolatlanságukkal ezt a drámai helyzetet előidézték. A tanszéken csupán az én szobámban volt rádiókészülék, így hát szabad idejünkben hozzám gyűltek be kollégáim is, minek következtében a kis helyiség valóságos főhadiszállássá változott. Ráadásul az események következtében a budapesti ELTE két tanársegédje – az olasz szakos Rózsa Zoltán és a nyelvész Grétsy László – Kolozsvárt rekedt, akiket mi vettünk pártfogásunkba, s jöllehet politikai szempontból e két tudósjelölt a világ legártatlanabb embere volt, a gyanakvó román államvédelem szemében azt a látszatot kelthették, hogy ők tulajdonképpen az összekötő szerepét játsszák az „ellenforradalmár” magyar egyetemisták és a kolozsvári magyar egyetem között.

Túlzás nélkül mondhatom, hogy a tanszék fiatalabb tagjai az én tanári szobámban lévő rádió mellett élték át az ötvenhatos magyarországi események minden fázisát. Vitatkoztunk, keseregünk és reménykedtünk. A szovjet haderő tartózkodó magatartása megerősített abbeli hitemben, hogy a felkelők jó ügyért harcolnak, s örültem, amikor azt láttam, hogy a felkelőknek sikerült szétzúzniuk az annyira gyűlölt ÁVO-t. Az újonnan létrejött politikai pártok által életre hívott utolsó Nagy Imre-kormányban az annyira óhajtott konszolidációt véltük megpillantani, s bár csaknem hihetetlennek tűnt, kezdtük azt hinni, hogy a forradalom végérvényesen győzött, s most már nem kell tartanunk semmilyen tragédiától.

Persze a magyarországi események nemcsak a tanárookra voltak hatással. Határozott lendületet kapott az a diákmozgalom is, amelyik Romániában még 1956 tavaszán lábra kapott, s amelynek célja az egyetemi tanulóifjúság sajátos szervezetének létrehozása volt. E mozgalom legaktívabb tagjai a Bolyai Tudományegyetemen a Történelem és a Filológia Kar hallgatói közül kerültek ki. A kezdeményező csoport legaktívabb tagja a másodéves történész, Várhegyi István volt, aki marosvécsi származása következményeképpen igen közel állt hozzám, ahogy családja révén igen közel állt hozzám a mozgalom másik irányítója, a marosvásárhelyi másodéves magyar szakos Kelemen Kálmán is. Általuk értesültem a fejleményekről, ők ismertették meg velem a jövődiák szervezet statútumtervezetét, melyben többek között hungarológiai intézet felállítását kérték a Bolyai Egyetem keretein belül. Tőlük értesültem arról is, hogy

a kolozsvári román egyetemisták körében elterjedt az a rémhír, miszerint a budapesti egyetemisták ama 12 pontos proklamációjának egyik pontja Erdély Magyarországhoz való csatolását követeli. Mivel e rémhírt igen veszélyesnek tartottam valamennyi tanárkollégámmal együtt, elhatároztuk, hogy e rémhírt megcáfoljuk, mégpedig úgy, hogy lefordítjuk ama 12 pontos proklamációt, s eljuttatjuk a román diákokhoz. A fordítást el is készítettük, ám akkor vetődött fel a kérdés: hogyan juttatjuk el azt a román diákok széles tömegeihez. Tudván, hogy a magánkezdeményezésből terjesztett szöveg törvénybe ütköző cselekedetnek számít, azt javasoltam, hogy a lefordított proklamációt adjuk át a Bolyai Tudományegyetem pártszervezetének, tájékoztassuk a román diákság körében terjedő rémhír felől, s kérjük meg, hogy találjanak hivatalos utat a magyar diákság proklamációjának megismertetésére. Ennek érdekében egy kis ad hoc küldöttség alakult, amely, délután lévén, a párttitkár, Fogarassy jogászprofesszor Szabadság téri magánlakására indult, hogy a szöveget minél hamarabb átadja. Fogarassy professzort azonban nem találtuk otthon, s mivel az egyetemre visszatérve Jordáky Lajos professzorral találkoztunk, őt kértük meg, hogy a szöveget a pártbizottság vezetőségéhez eljuttassa, amit ő szívesen magára vállalt.

Ilyen körülmények között érkezett el november elseje, a halottak napja. Ehhez elöljáróban a következőket kell elmondanom:

1956 júniusa végén, az évzáró tanszékülésen az egyetem akkori rektora, Bányai László is megjelent. Tanszékülésünk végén tartott összefoglalójában arra is kitért, hogy a kolozsvári Házsongárdban pihenő magyar írók és tudósok elhagyatott sírjait a Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékének illenék gondozásba vennie. Erről ott helyben tanszéki határozat is született, melynek értelmében e sírok gondozásának megszervezésével a három aspiránst, Lakó Elemér nyelvészt, Dávid Gyula és Varró János irodalomtörténészt bízták meg hivatalosan. E megbízást jegyzőkönyv rögzítette.

Mivel diákjaink már vakáción voltak, e munkához csakis ősszel, a tanév kezdete után láthattunk hozzá. 1956 október közepe táján, miután Magyarországról hazaérkeztem, megbeszéltem a dolgot aspiráns kollégáimmal, s abban állapodtunk meg, hogy a közelgő halottak napja épp jó alkalom lesz rá, hogy diákcsoportjainkkal a gondjainkra bízott sírokat szépen rendbe hozzassuk. Lakó Elemér a nyelvész Gyarmathi Sámuel és Brassai Sámuel, Dávid Gyula, a XIX. százados aspiráns a Jósika Miklós, Kriza János, Szentiváni Mihály, Bölöni Farkas Sándor, Jakab Ödön, én meg a Senczi Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós és a Dsida Jenő sírjának rendbehozatalát vállaltam magamra. Reményik Sándor sírjának gondozását tudatosan kihagytuk programunkból, mivel nem akartunk támadási felületet szolgáltatni magunk ellen.

Október közepén kivittük diákjainkat a Házsongárdba, megmutattuk nekik a sírokat, s megkértük őket, hogy halottak napjára tegyék szépen rendbe valamennyit. Hogy a diákok buzgalmát növeljük, közöltük velük, hogy halottak napján mi is kimegyünk világítani. Így aztán a diákok nagy szorgalommal láttak hozzá a sírok rendbehozatalához jóval a magyarországi októberi események kirobbanása előtt. Arra viszont semmi okot nem láttunk, hogy az események bekövetkeztével a folyamatban lévő

munkát leállítsuk. Tevékenységünk hivatalos megbízatáson alapult, arra pedig fel sem figyeltünk, hogy időközben Bányai Lászlót leváltották, s helyébe Takáts Lajos jogászprofesszort nevezték ki a Bolyai Tudományegyetem rektorává.

November 1-jén körözhvényt irtunk alá, mely az egyetem egész tanári karát gyűlésre hívta a Horea úti épület dísztermébe, mégpedig este 8 órára. Lakó Elemér meg én aláírtuk a körözhvényt, s meg is jelentünk a gyűlésen, minek következtében a világitásra nem jutottunk el. (Egyébként a gyűlés arra szolgált, hogy a Bolyai Egyetem pártszervezete és tanári kara hűségéről biztosítsa az RMP akkori főtitkárát, Gh. Gheorghiu-Dejt.) Dávid Gyula ellenben, aki november elsején délelőtt nem jött be a tanszékre, nem szerzett tudomást a gyűlésről, s így nyugodt lélekkel ment ki a temetőbe, ahol találkozott diákjaival, gyertyát gyújtottak és virágot helyeztek el az általuk rendbe hozott sírokon, majd a legnagyobb rendben hazamentek. A bolyais diákoknak egy másik csoportja azonban nem elégedett meg azzal, hogy a rendbe hozott sírokon virágot helyezzen el, hanem az utánuk kullogó szekusok szeme láttára – sőt azokkal heccelődve – elmentek a Reményik Sándor sírjához, ahol Bartis Ferenc – akkor elsőéves magyar szakos – elszavalta Reményik *Ahogy lehet* című versét. Meg kell jegyeznem, hogy ezekben a napokban a diákság igencsak felpaprikázott hangulatban volt, mivel a hatóságok nem engedélyezték a létrehozás előtt álló Demokratikus Diákszövetség alakulóját.

Tény tehát, hogy a Házsongárdban lefolyt „rendbontásnál” egyikünk sem volt jelen.

A magyarországi események idején az irodalomtörténeti tanszék két „öregje”, Jancsó Elemér és Szabédi László, hiányzott közülünk. Jancsó Elemér épp Magyarországon tartózkodott, s az eseményeket valahol a Dunántúlon, tán Pécsen élte át, miközben úti poggyásza bennégett Astória-szállóbeli szobájában. Ő tehát meglehetősen jól informáltan tért vissza november 4-e után. Szabédi László ellenben a Szovjetunióban, s annak is valamelyik keleti köztársaságában élte meg ezeket a napokat, mégpedig Klaniczay Tibor és Waldappfel József társaságában, minek következtében a magyarországi eseményekről csupán a szovjet hírközlő szervek révén értesülhetett, s mivel oroszul nem tudott, csakis magyarországi kollégái közvetítésével, akik persze saját felfogásuk szerint tájékoztatták Szabédit a Rákosi távozása után kialakult „ellenforradalmi” helyzetről is. Ez az egyoldalú tájékoztatás követtette el Szabédival életének talán legnagyobb botlását, melyet soha senki sem rótt fel neki, de amelyet önmagának soha sem tudott megbocsátani, amely nagy mértékben hozzájárult lelki egyensúlyának megbomlásához, s ezáltal végső soron végzetes tettének elkövetéséhez is. Sommásan leírva a következő történet:

Szabédi László pontosan 1956. november 4-én délután érkezett meg a Szovjetunióból a bukaresti Băneasa repülőtérre. A bukaresti rádió magyar munkatársai tudtak jöveteléről, már a repülőtérre lerohanták, s nyilatkozatot kértek tőle a magyarországi ellenforradalomról, valamint a szovjet beavatkozásról. Szabédi, aki mit sem tudott a magyarországi íróknak az eseményekben játszott szerepéről s egyáltalán a többi konkrétumról sem, éles fogalmazásban ítélte el „az ellenforradalmi kísérletet”, s tel-

jes egyetértését fejezte ki a szovjet beavatkozással kapcsolatban. Azonban az ügy ezzel még nem ért véget. 4-én este Szabédi vonatra ült, s egész éjszaka utazott.

5-én hajnalban érkezett Kolozsvárra, de reggel nyolcra már be is rendelték az egyetemre, ahol azt a feladatot kapta, hogy menjen be az utolsó éves magyar szakosok első órájára, s győzze meg a hallgatókat, hogy: 1. Magyarországon ellenforradalmi próbálkozás volt, 2. a szovjet beavatkozás, melyet az újonnan alakult forradalmi magyar kormány kért, törvényes és jogos. (Ugyanakkor hasonló megbízatással küldtek be egy-egy politikailag megbízható tanárt – általában a Marxista Tanszék tagjait – az egyetem minden egyes évfolyamára!) Szabédi elvállalta ezt is, s ragyogó szellemi fegyverzetét harcba vetette, hogy hallgatóságát elvi álláspontjának igazáról meggyőzze. Mindenekelőtt azt akarta megértetni, hogy az idegen segítség behívása önmagában még nem jelent semmit, minősítése attól függ, hogy milyen cél érdekében hívták be, s e tételét épp Erdély történelméből vett példákkal, a török segítséghez folyamodó Bethlen Gáborral és Thökölyvel – igazolta.

Szobámat egy levélajtó választotta el a magyar irodalomtörténeti előadótól, ahol a Szabédi órája folyt. Fiatalabb tanár kollégáim, akik roppant kíváncsiak voltak rá, hogy ugyan mit fog mondani Szabédi ebben a tragikus helyzetben, szobámba özönlöttek, s az ajtódeszkán át hallgatták Szabédit, gyakran hangos kacagással honorálva formalista dialektikájának meglepő eredményeit, odaát a teremben azonban fagyos csend volt, óra végén a hallgatók tüntető némasággal vonultak ki, s hagyták faképnél lelkes előadójukat.

Ugyanakkor kollégáim is a folyosóra rohantak, kíváncsiak lévén a hallgatók reagálására. Egyedül maradtam a tanári szobában, s épp kezet mostam a vízcsapnál, amikor kívágyódott az ajtó, s Szabédi jelent meg előttem oly dühösen, ahogyan mindaddig sohasem láttam. Hallhatta kollégáim hangos kacaját, s azt is tudhatta, hogy az a kacaj az ő körmondfont érvelésének szólt, arra azonban nem volt elkészülve, hogy engem talál a szobában, hiszen eltávozásakor én még Magyarországon tartózkodtam. Amint megpillantott, dűhe hirtelen elpárolgott, arcán örvendező, őszinte mosoly jelent meg, s széttárta karjait, mintha meg akart volna ölelni. Ömleni kezdett belőle a szó:

– Varró kolléga! Hát hazajött? Végre egy szemtanú! Beszéljen már, szemtanútól akarom hallani, hogy mi is volt ott valójában.

Épp a kezemet töröltem, így hát kezet sem nyújthatott. A lelkendező ember látán gonosz indulat szállt meg, s alantas módon reáfröcsköltem minden keserűségemet.

– Nem voltam ott, Szabédi elvtárs, de azért tudom, hogy mi történt. Ismerte-e I. Tóth Zoltánt? (Nagyon jól tudtam, hogy barátok voltak.)

– Hogyhogy ismertem? – meredt rám meghökkenve. – Ismerem, hiszen jó barátom.

– Csak volt, Szabédi elvtárs. Meghalt. Lelőtték.

Szabédi arca összerándult, szeme kikerekedett.

– Lelőtték? De hát miért?

– Mert ő is ellenforradalmár volt – mondtam gúnyosan. A törülközőt a helyére tettem, s a megkövült Szabédi mellett ellépdelve kimentem a szobából. Hetekig nem

beszéltem vele. Ezeket a heteket soha nem bocsátom meg magamnak. Szabédi persze megtudta, amit a magyarországi eseményekről egyáltalán meg lehetett tudni – mindenekelőtt a szemtanú Jancsó Elemértől, akiről Erdélyben mindenki tudta, hogy a világ legfélősebb embere, ám ebben az esetben még ő is gerincesen viselkedett, s azon a címen, hogy nem tagja az írószövetségnek, nem volt hajlandó aláírni a romániai magyar íróknak azt a nyilatkozatát, amelyben utólag a magyarországi ellenforradalmat elítélték –, s most már egyszerűen pánikba esett: nem volt hajlandó előadást tartani szovjetunióbeli utazásáról, megtagadta a fent említett nyilatkozat aláírását, fűnek-fának siránkozott, hogy a rádiónak adott nyilatkozata csakis annak az oka, hogy őt félrevezették, s gyakran hangoztatta: kibírhatatlan annak a gondolatnak az elviselése, hogy ő szembekerült a magyar írókkal, szembekerült Illyés Gyulával.

Nagy tekintélye akkor még megmentette, nem zárták ki a pártból, s nem tartóztatták le, jöllehet Romániában a tömeges letartóztatások már 1956. november 6-án elkezdődtek. Ekkor tartóztatták le az első csoport diákokat a Bolyai Tudományegyetemről is, élükön Várhegyi Istvánnal, Kelemen Kálmánnal meg az alakulófélben levő diákszervezet más vezetőivel. Letartóztatásukról a következő nap reggelén vettem tudomást. Szilágyi Domokos hozta meg a hírt, aki akkor másodéves magyar szakos hallgató volt, s azt is elmondta, hogy a szervezőmunka ezért még nem akad el, mivel ők előrelátóan három vezetőgarnitúrát hoztak létre, hogy ha az egyiket letartóztatják, a másik azonnal a helyébe léphessen. Néhány nap múlva ugyanaz a Szilágyi Domokos leverten surrant be szobámba, s földre süttött szemmel, nagyon halkán közölte velem:

– Tanár úr, mindent tudnak. Tessék nagyon vigyázni. Itt már semmit sem lehet csinálni.

Annyira meglepődtem, hogy csupán annyit tudtam kérdezni:

– Mit tudnak, Domi? (Azt persze kérdés nélkül is tudtam, hogy Szilágyi Domokos kikről beszél.)

– Mindent, tanár úr – mondta a fiú vontatottan –, a legapróbb részletig – s valami köszönésfélét mormolva kiosont. Magatartása attól a naptól kezdve megváltozott. Szemmel láthatóan került, de elkerülte kollégáit is. A legmegdöbbentőbb azonban az volt, hogy rövid időn belül és minden magyarázat nélkül kategorikusan szakított Várady Emesével, egy igen értelmes másodéves magyar szakos lánnyal, akivel pedig két éven át a legzavartalanabb barátságban élt. 1958 októberében Várady Emesét kizárták az egyetemről meg nem felelő politikai magatartása miatt.

Az első bolyais diákcsoport letartóztatása után csakhamar következett a második – ebbe a szórásba esett Páskándi Géza –, majd a harmadik csoport – ebbe esett bele Bartis Ferenc –, ám ekkor már egy tanárt is belekevertek: 1957 márciusában letartóztatták Dávid Gyulát. Együtt neveztek ki tanársegéddé 1956. november 1-jén, ő a XVIII. és XIX. század szemináriumai munkáját vezette, míg én a régi magyar irodalom és a XX. század szemináriumait vettem át. Dávid Gyulát lakásán tartóztatták le, mégpedig éjszaka, a hírt másnap reggel a felesége hozta meg az egyetemre. Kétségbeesett hangulatban volt, hiszen második gyermeküket várták, állása pedig nem volt, s így a család teljesen jövedelem nélkül maradt. A tanszékvezető Jancsó Elemér beleegyezésével én vettem át Dávid Gyula óráit, s így, míg a tanév tartott, a Dávid család

megkapta a letartóztatott apa teljes fizetését. Az új tanév kezdetekor aztán Lakó Elemérrel együtt szerveztük meg a gyűjtést barátaink körében, s így a Dávid család továbbra is megkapta az elzárt apa havi fizetésének megfelelő összeget.

A Dávid Gyula letartóztatását követő napokban elkészítettem „börtöncsomagomat”, váltó fehérneműt, törülközőt, szappant, fogkefét, tűt, cernát, s minden éjjel vártam, hogy értem jönnek, hiszen tudtam, hogy Dávid Gyula semmivel sem „bűnösebb”, mint én. Nem jöttek értem, noha észrevettem, hogy a házunkat éjszaka is figyelik.

Dávid Gyula csoportjának perét 1957 júniusa végén tárgyalta a kolozsvári hadbíróság. A tárgyalásra nem engedtek be sem engem, sem Lakó Elemért. A bejáratnál egy elegáns és roppant arrogáns őrnagy állta el az utunkat – később megtudtam, hogy Manea Gruia városi főanchetátor (a kihallgató tisztek parancsnoka) volt az –, s gúnyosan szólt ránk: „Duceți-vă acasă și spălați-vă hainele murdare!” (menjetez haza és mossátok ki a szennyeseteket). Világos utalás volt ez „bűnösségünkre”, amit akkor egyáltalán nem fogtam fel tragikusan. Tudtam már a Dávid Gyula védőügyvédjétől, hogy a kollégám ellen emelt legsúlyosabb vád a temetőben halottak napján lezajlott „diáktüntetés” szervezése, s mivel az adott időpontban sem Lakó Elemér, sem én nem voltam a temetőben, naivan azt hittük, hogy minket azért nem tartóztattak le. Sőt, elmentáadásba lendültünk: elmentünk az új rektorhoz, Takáts Lajoshoz, elmondtuk, hogy miként bízott meg minket hivatalosan a tanszék a magyar műemlék sírok gondozásával, s kértük, hogy a jegyzőkönyv alapján lépjen közbe a hatóságoknál, s tisztázza Dávid Gyula ártatlanságát. Takáts Lajos, aki maga is jogászprofesszor volt, meg is hallgatott szívélyesen, s mindent megígért, de semmit sem tett, sőt még a tárgyalásra sem ment el. Asztalos István viszont, a neves író és a kolozsvári Napsugár főszerkesztője elment, úgyhogy a tárgyalás részleteit ő mesélte el nekem. Beszámolója végén rendkívül borúlátóan jegyezte meg:

– Barátom, ettől a perőtől kezdve Romániában senkinek sincs biztonságban az élete.

A próféta szólt belőle. Ugyanis a Román Büntető Törvénykönyvnek az ellenséges agitációról szóló 209-es törvényét – amelynek alapján a bíróság csupán 10 évet adhatott – a hírhedt b bekezdéssel toldották meg nemsokára (agitatie cu caracter deosebit de grav = különösen súlyos körülmények között elkövetett agitáció), amely retroaktív hatású volt, s amelynek alapján a bírák most már 5-től 25 évig terjedő börtönbüntetést szózhattak bármely román állampolgár nyakába, hiszen a hadbírószágon védelem csupán elvben létezett, a „bűn” minősítése egyedül a katonai ügyésztől függött. 1958-tól 1961-ig ennek a paragrafusnak a segítségével börtönöztek be Romániában több tízezer embert, köztük a Bolyai Tudományegyetem újabb csoportját is, melynek „șef de lot”-ja, azaz „csoportfőnöke” én lettem.

Egyelőre azonban szó sem volt ilyesmiről. 1957. szeptember 1-jétől adjunktussá léptettek elő, és rám bízta a Romániai magyar irodalom speciális kollégiumát az V. éven. Tanítványaim között olyan hallgatók voltak, mint Láng Gusztáv, Kicsi Antal, Kozma Dezső. Ugyanakkor a tanszék megbízott az irodalomtörténeti kör vezetésével. 1958 januárjában leadtam kész kandidátusi disszertációm, melyet tudományos vezetőm, Szabédi László vitára bocsátott a tanszék elé, s e vita eredményeként – mely-

ben opponensem Jancsó Elemér professzor volt – utasítást kaptam disszertációm végleges formába öntésére. 1958 tavaszán disszertációm egyik fejezete három folytatásban látott napvilágot a kolozsvári Utunk „Nézzünk hát szembe” rovatában. Mindezek mellett nagy lendülettel láttam hozzá annak a tervnek a megvalósításához, melyet még Dávid Gyulával közösen dolgoztunk ki. E terv lényege egy magyar irodalomtörténeti intézet felállítása volt az Irodalomtörténeti Tanszék keretein belül. Egy ilyen intézet nélkülözhetetlenségére kutatásaink során döbrentünk rá. Mindenekelőtt arra kellett rájónnunk, hogy 1944 óta a romániai magyar irodalomtörténeti nyersanyag, az irodalmi hagyatékok sorsa teljesen megoldatlan. Egyes jelentős írók halála esetén hagyatékok igen gyakran gazdátlanul kallódott, s amellett, hogy az irodalomtörténész számára hozzáférhetetlenek voltak, a végleges pusztulás imminens veszélye fenyegette. Levéltárba juttatásuk nem volt tanácsos, mivel ez egyet jelentett volna teljes zárolásukkal. Egyetlen járható útnak az látszott, hogy a purifikálás során amúgy is teljesen kiürített kar könyvtárát alakítsuk át „levéltárrá”, donációként szerezzük meg a családok birtokában lévő, még fellelhető irodalmi hagyatékokat, s önkéntes munkával dolgozzuk fel és helyezzük el a hatalmas könyvtár megürült üveges szekrényeiben. Második feladatként azt tűztük ki, hogy 1944-től készítsük el a romániai magyar irodalom bibliográfiáját, valamint a romániai magyar időszaki sajtó – napilapok, hetilapok, folyóiratok és almanachok – repertóriumát, ugyancsak önkéntes alapon, pontosabban a karon folyó irodalomoktatásba beleépítve. Abból a megfontolásból indultunk ki, hogy egyes hallgatók eddig is készítettek olyan államvizsga-dolgozatot, amelynek tárgya egy-egy folyóirat valamelyik évének bibliográfiai feldolgozása volt, s ezt rendszerint annak a tanárnak az ösztönzésére vállalták, akinek épp szüksége volt az illető folyóirat vagy napilap valamely évfolyamának anyagára. Ez a munka azonban teljesen esetleges volt. Mi ezt rendszeressé akartuk tenni, minél több diákot akartunk bevonni, sőt meg akartuk nyerni tervünknek az egyes vidéki városokban dolgozó, jó felkészültségű és lelkes magyartanárokat is. Ennek érdekében egyrészt levél útján vagy személyes találkozásaink alkalmával próbáltam megnyerni őket tervünknek, másrészt a tudományos kört használtam fel arra, hogy a legaktívabb hallgatókat a kutató- és bibliográfusi munkába bevezessem. A tanszék tagjai helyeselték tervünket, egyedül a tanszékvezető, Jancsó Elemér professzor vonogatta a vállát, s jelentette ki, hogy pénzbeli támogatásra a minisztériumtól nem számíthatunk, márpedig egy ilyen nagyszabású tervet pénz nélkül képtelenség megvalósítani. Nem volt igaza, s ma már látom, hogy nem is azért vonakodott. Nagy tapasztalatú ember volt, aki tudta, hogy egy ilyen „illegális” levéltár létrehozása nem maradhat titokban, s előbb-utóbb nyakunkra hozza az állambiztonsági szerveket. Ebben viszont neki volt igaza. Kihallgatásaim során rá kellett döbennem, hogy a Szekuritáté pontosan ismerte levéltáralapító tervünket.

Az 1958-as tanév végére átadtam disszertációm végleges formába öntött változatát. A Tudományos Tanács disszertációm megvédésének dátumát 1958. szeptember 20-ra tűzte ki. Júliusban a levelező hallgatóknak tartottam előadást, majd pár napra hazamentem szüleimhez, augusztusban pedig disszertációm tartalmi kivonatát készítettem elő sokszorosításra, s ezért naponta bejártam az egyetemre. Az egyik csöndes

délutánon egy harmadéves magyar szakos lány, Eckhárdt Judit állított be szobámba, ami azért volt furcsa számomra, mivel szülei valahol az Aranyos mentén éltek, s így vakációban neki is ott kellett volna lennie, igen zavartan viselkedett, beszéd közben jobbra-balra kapkodta fejét, hol elkomorodott, hol meg kacarászott. Végül is elmondta, hogy azért jött be Kolozsvárra, mert tanácsot szeretne kérni tőlem egy számára életbe vágóan fontos ügyben, de ígérem meg neki, hogy arról, amit elmond, sohasem szólok senkinek. Megigérttem. Akkor aztán a következőket adta elő: Amikor ő az egyetemre jelentkezett, hamis adatot írt be édesapja „társadalmi helyzetének” rovatába. Ugyanis édesapja 1948-ig bankigazgató és résztulajdonos volt, ő meg azt írta be, hogy „bankhivatalnok”. Most nagyon fél, hogy rajtafogják a hamisításon és kirúgják, így hát adjak tanácsot: menjen-e el a káderosztályra, s jelentse csalását önként, vagy várja meg, hogy rajtafogják-e vagy sem?

Vallomása megdöbbentett. Csapdát sejtettem. Túlságosan gyanúsnak tűnt, hogy épp nekem tárja fel titkát, és épp most, vakációban, augusztus egyik délutánján, amikor normális körülmények között minden tanár szabadságon van. Honnan tudta Eckhárdt Judit, hogy én az egyetemen vagyok? Megkérdeztem tőle, járt-e előzőleg a lakásomon, mire határozottan azt állította, hogy nem. Ezek után nem volt választási lehetőségem, azt mondtam neki, amit mondanom kellett:

– Nézze, rettenetes hibát követett el, ami már egyenesen bűntényszámba megy, hiszen félrevezette az egyetem vezetőségét. Ha rajtafogják, nemcsak hogy kizárják az egyetemről, hanem meg is büntetik. Azt tanácsolom tehát, hogy azonnal jelentkezzen az egyetem párttitkáránál, s mondjon el neki mindent a legőszintébben, ő majd megmondja, mit kell tennie tovább. Csehi elvtárs épp benn van, nyomban menjen hozzá, s tárja fel neki az ügyet őszintén. (Akkor Csehi Gyula volt az egyetemi pártszervezet titkára.)

A lány jókedvre derült, megköszönte tanácsomat, s azzal váltunk el, hogy indul Csehi Gyulához, akinek a szobája a folyosó másik végében volt.

Elgondolkodva álltam ablakom előtt, amely a Horea úti kijáratra nézett, s arra rettentem fel, hogy Eckhárdt Judit, aki Csehi Gyulához igyekezett, hirtelen kifordul a Horea útra, megáll a járda szélén, s a város központja felé integet. A város központja felől hirtelen motorkerékpár jelenik meg az út túlsó oldalán, a sisakos vezető int, a lány átrohan az úton, felpattan a hátsó ülésre, s azzal elvágtatnak.

1958-ban Romániában igen kevés civilnek volt 350-es Jávája! Szinte ösztönösen cselekedtem. Átrohantam Csehihez, s elmondtam furcsa látogatómmal folytatott beszélgetésemet, csupán azt hallgattam el, hogy Eckhárdt Juditot hozzá irányítottam. Csehi a legnagyobb meglepetésemre jóindulatúan nevetgélt:

– Ő, ezek a buta leánykák, ezek a buta leánykák. Még hogy bankár! Na, mindenestre utánanézzünk.

Hogy minek nézett utána, nem tudom. Tény az, hogy Eckhárdt Judit nem jelent meg perem során, elvégezte az egyetemet, férjhez ment egy tordai román ügyvédhez, s a Torda melletti Detrehemben tanít mind a mai napig. Eszerint vagy hazudott nekem – s ebben az esetben küldték, hogy hazudjon –, vagy nem hazudott – s ebben az

esetben ugyancsak küldték, mivel egyébként a Csehinek tett jelentésem nyomán okvetlen kirúgták volna az egyetemről.

1958. augusztus 26-án délután hat órakor egyetemi szobámban ültem az írógép mellett, s disszertációm rezüméjének utolsó oldalát gépeltem. Azelőtt pár perccel nézett be hozzám Lakó Elemér, aki valamiért épp bejött a Nyelvészeti Tanszékre. Hirtelen kinyílt az ajtó, s három fiatal férfi lépett be hozzám kopogtatás nélkül. Körülfogtak, mielőtt még egyet moccanhattam volna, megkérdezték, hogy én vagyok-e Varró János, s igenlő válaszomra kijelentették, hogy ők a Szekuritátétól vannak, és beszélni akarnak velem. Azonban lábon maradtak, s szemmel láthatóan vártak valamire vagy valakire. Nemsokára határozott léptek közeledtek, s az ajtón egy ötvenes, derék, elegáns férfi lépett be vagy hat-nyolc kísérelével, alig fértek el a kis szobában. A derék férfi kérdően tekintett egyik őrizőre, mire az elégedetten jelentette:

– Totul e în ordine, tov. colonel. (Minden rendben, ezredes elvtárs.)

Ekkor aztán a férfi hozzám fordult, s román nyelven a következő beszélgetés zajlott le közöttünk:

– Ön Varró János adjunktus?

– Igen.

– Ismeri Dávid Gyulát?

– Hogyne, kollégám, sőt barátom.

– Tudomása van róla, hogy államellenes tevékenységért hét évi börtönre ítélték?

– Hogyne, tudom, de azt is tudom, hogy éppoly ártatlan, mint én.

– Ismeri a budapesti Rózsa Zoltánt és Grétsy Lászlót? Van róla tudomása, hogy az 1956-os magyarországi ellenforradalom idején itt tartózkodtak az egyetemen?

– Igen, én is segítettem őket, mivel a pénzük elfogyott, s a lezárt határ miatt hazamenni nem tudtak.

– S arról is van tudomása, hogy itt ellenforradalmi tevékenységet fejtettek ki?

– Szó sincs róla. Biztosan állíthatom, hogy semmiféle politikai tevékenységet nem fejtettek ki.

– Olyan biztos ebben? Nekünk más információink vannak.

– Nem tudom, ki informálta önöket, de azt állíthatom, hogy amíg Romániában tartózkodtak, folyton velük voltam, s így biztosan mondhatom, hogy semmiféle politikai tevékenységet nem fejtettek ki.

– Hát ha a dolgok így állanak, be kell jönnie, s adnia kell egy nyilatkozatot. Hajlandó rá?

Ebben a pillanatban halálosan biztosan tudtam, hogy elveszett ember vagyok, de más megoldás nem volt, folytatnom kellett a játékot. Nyugodtan válaszoltam hát:

– Természetes, hogy hajlandó vagyok.

A férfi három őrizőre pillantott:

– Atunci, duceti-l. (Akkor hát vigyék.)

Az utóbb érkezettek kivonultak, s a folyosón várták meg, míg én három kísérel-mel eltávozom. Szobám ajtaját bezártam, a kulcsot meg zsebre tettem. A kijáratnál az épület gondnoka, Nagy Ferenc (Nagy István író öccse) szorgoskodott egy seprővel meg egy szemétlapáttal, csupán fél szemmel mert rám pislantani. Azt reméltem, hogy ér-

tesíteni fogja családomat. (Nem tette!) Kíváncsi voltam, rám szólnak-e, hogy adjam le a kulcsot. Nem szoltak, bizonyára nem akartak gyanút ébreszteni bennem, azt hitték, hogy elhittem a meséjüket.

A fakultás épülete előtt, orral a város központjának, egy egész sor „Pobeda” állt üresen, unatkozó sofőrjeik kíváncsian bámultak rám. Elegáns nyári öltözkében voltam: galambszürke ruha, fehér ing, barna-fehér, betétes cipő. Hogy mi maradt e szép ruhából három hónap után!

A hátsó ülésre ültettek, s ketten közrefogtak, míg a harmadik előreült, a sofőr mellé. Balra kanyarodva átvágtunk a Horea úton, befordultunk a Horea utat a Karl Marx úttal összekötő kis utcába, s megálltunk egy hatalmas, szürkésvörös színű vaskapu előtt. A sinen mozgó kapu halkán gördült felre, kocsink előtt elegáns asszonyka haladt el egy kislánykával, aztán a kocsink begördült az udvarra – akkor láttam meg, hogy a Traian utcai „Hadtest-parancsnokság”, vagyis a tartományi Szekuritáté-parancsnokság épületének a hátsó udvarában vagyok –, s oly gyorsan vágatott az épület felé, mintha csak át akarta volna törni a falat. Durván fékezett le, épp egy vasajtó előtt, mire én a nem várt lendülettől előrebuktam, nagy mulatságára az engem kísérő szekusoknak. Most már levetették álarcukat, röhögve gúnyolódtak:

– Na nézd csak, hogy siet! Ne siess úgy, hé, épp eleget ülsz majd benn, te bandita!

Bár tudtam, hogy teljesen a kezükben vagyok, ez a nyílt arcátlanság kihozott a sodromból, civil önérzetem berzenkedni kezdett.

– Hogy mer engem banditának nevezni? Én ebben a pillanatban még szabad ember vagyok, a Bolyai Tudományegyetem adjunktusa... – mondtam a gúnyolódo szekusnak felháborodva, mire eltorzult arccal csapott az arcomba:

– Gura! Auzi, mări? Ce pretenții are banditul! (Pofa be! Halljátok? Micsoda igényei vannak a banditának!)

Kiszállítottak az autóból, a vasajtóhoz vezettek s becsengettek. Az ajtó megnyílt, s odabenn három vigyorgó egyenruhás altiszt állt. Az egyik civil belökött, s röhögve szólt oda az altiszteknek:

– Iați-l! (Vigyétek!)

Az egyik altiszt rám ordított:

– Cu fața la perete! (Arccal a falnak!)

A falnak fordultam, s így csupán annyit láttam, hogy egy lépcsősor tetején állok. Abban a pillanatban a régi autósokéhoz hasonló szemüveget húztak a szememre, amely azonban vak volt. Az egyik megragadta a karomat, s vezetni kezdett a lépcsőn lefelé. A lépcső alján persze nagyot léptem a semmibe, mire harsány röhejben törték ki. Szemmel láthatóan jól szórakoztak. Micsoda emberek lehetnek? – morfondíroztam magamban. Otthon családjuk van, feleségük, gyermekük, naponta végigmennek Kolozsvár utcáin, éppoly emberek tehát, mint mi, s ennek ellenére röhögni tudnak a mások tragédiáján.

Gyors ütemben vonszoltak lépcsőn le, lépcsőn fel, hosszú folyosókon vezettek jobbra-balra, míg végül egy helyen megállapodtunk. Hirtelen levették vakszemüvegemet. Egy cementpadlós, nagy, hűvös szoba közepén álltam, melyet csupán a villany-

égők világítottak meg. A föld alatt voltam. A szoba plafonját közepén hatalmas kerek betonoszlop tartotta, az egyik fal mellett fehérre festett öltözőfülkék nyitott ajtóval, az oszlop tövében kis asztal és szék, körülöttem meg vigyorgó altisztek. Az egyik rám parancsolt:

– Húzd le a cipődet!

A kis asztal fiókjából harapófogót szedett elő, s lehúzott cipőimről szakértelemmel kezdte leszedni a vasspicceket. Elámulva kiabáltam rá:

– Mit tesz, őrmester elvtárs? Hiszen én nem vagyok letartóztatva! Tönkreteszi a cipőmet!

Hangos röhej volt a válasz. Miután cipőmmel végzett, rám parancsolt, hogy vetközzem le meztelenre. Alaposan áttapogatta ruhadarabjaimat, majd visszaadta, hogy vegyem fel. Nadrágszijamat és cipőfűzőimet, valamint a zsebemben talált tárgyakat zsebkendőmbe kötve magánál tartotta, engem pedig az egyik öltözőfülkébe vezettek, s az ajtót rám csukták. Tán negyedórát állhattam ott, amikor az ajtó kinyílt, szememre ismét vakszemüveget raktak, s vezetni kezdtek a folyosókon. E bújóska tán egy óráig is eltartott, s az volt az érzésem, hogy mindez tulajdonképpen nem más, mint félrevezető trükk, meg akarják zavarni tájékozódásomat, hogy fogalmam se legyen, mely pontján vagyok a hatalmas épületnek. Aztán egy helyen megállítottak, jobbra fordítottak, s éreztem, hogy egy dohos szoba ajtaja nyílik meg előttem.

– Ridica-ți piciorul, intră! – hangzott a parancs. – Beléptem a szobába. – Stai așa! (Emeld a lábad, lépj be! Maradj helyben!) Mozdulatlanul álltam. Kisérőm levette szemüvegemet, s a falon függő gépelt szabályzatra mutatott. – Ezt olvassa el figyelmesen, s tartsa be pontosan, hogy ne köthessenek magába – mondta románul kissé halkabban. Meglepődve sandítottam rá, alacsony, barna cigány volt. Kilépett, s közömbös arccal csukta rám az ajtót.

Szétnéztem. Alacsony mennyezetű cellám 3-szor 2 méter lehetett. Kétoldalt a falba építve két keskeny betonágy, köztük a fejrésznél kis betonasztalka, sarokban az éjjeli, a falon a „Regulament”, a vasajtó fölött kis ablak, abban villanyégő, mely a cellát megvilágította. A betonágyon matrac, fehér lepedő, kemény kispárna, katonásan összehajtogatott katonapokróc. Elolvastam a szabályzatot, melyből mindössze két dolgot tudtam meg: hogy semmihez sincs jogom, s hogy amikor az ajtó nyílik, a fenekemet kell feléje fordítanom. No, gondoltam, végre valami okos dolog, mást úgysem érdemelnek.

Hanyatt vetettem magam az egyik ágyon s vártam. Nyolc óra körül lehetett, amikor otthon vacsorázni szoktam, éhes voltam. Mindhiába, vacsorámat csak nem hozták. Türelmetlenül dőngtettem az ajtón, mire a kis cigány őrmester dugta be a fejét:

– Mit akar?

– Vacsorát. Éhes vagyok.

Szeme kimeredt, s úgy nézett rám, mintha kísértetet látna. Halkabbra fogta a szót, csaknem suttogva mondta:

– Ember, magát letartóztatták.

– No és? Azért már nem kell ennem?

– Ember – kezdte el magyarázni kétségbeesetten az őrmester –, magát letartóztatták, s bizonyára el is fogják ítélni hosszú évekre. S magának most kedve van enni?

– De ha egyszer éhes vagyok...

– Doamne ferește! (Uram, irgalmazz!) – nézett rám iszonyattal az őrmester. – Omule, te-ai innébunit! (Ember, maga megbolondult!) – s diszkrét keresztet vetve csukta rám az ajtót. Mit tehettem volna? Megpróbáltam elaludni.

Arra ébredtem, hogy a folyosón valaki csaknem suttogva adta ki a parancsot, csupán a szó végét nyomta meg fülsértően;

– Deșteptarea! (Ébresztő!)

Felkeltem, kisimítottam takarómat, felöltözködtem, s az ágy szélén ülve várakoztam. A folyosón bizonyos időközönként trappoló léptek hangzottak fel, majd csikordult a kulcs az én cellám ajtajának zárjában is. Felálltam, s ülepemet fordítottam az ajtó felé, hadd lássák, milyen tanulékony vagyok. Az ajtóból valaki rám mordult, persze románul:

– Vedd az éjjelit, s hátrálj ide.

Szememre ismét vakszeműveg került, majd bal karomnál fogva vezetni kezdtek a folyosón jobbra-balra, míg csak egy szagos helyiségbe nem értünk. Vezényszó csattant:

– Salta ochelarii! Golește-ți oala! Fă-ți treaba (Told fel a szeműveget! Űrtsd ki az éjjelidet! Végezd el a dolgodat!)

Mindezek elvégzése után ismét vakszeműveg s csetlés-botlás a folyosókon, míg csak cellámban nem találtam magam. Félórányi várakozás után ismét kulcscsikordulás, ismét háttal az ajtónak, de ez egyszer az ajtónyitogatók bejönnek. Román vezényszó csattan elképesztően rossz románsággal. Ilyen rosszul – gondoltam – csak egy székely beszélhet románul.

– Tarcse fácá lá mine! (Helyesen: Intoarce-te cu fața spre mine. = Arccal felém!)

Sarkon fordultam, s egy szekuritátés egyenruhát hordó, közepes korú századosal találtam szembe magam, aki mögött a reggelit osztó két altiszt állt. Hát ez egyszer tévedtem! Az előttem álló, harcias kinézésű százados jól ismerem diákkoromból, Kolozsvár utcáiról: rendszerint a Széchenyi tér sarkán álldogált nyakába akasztott ambuláns üzletecskéjével, cipőfűzőt meg egyéb apróságokat árult, s meglehetősen szerény zsidó fiatalember volt. Hogyan lett a szerény ambuláns kereskedőből harcias szekuritátés tiszt? Vagy tán már akkor is...? Akkor Berkovicsnak hívták. Később megtudtam, hogy most Bărănyak hívják. Ezek után még mondja nekem valaki, hogy „Nomen est omen”!

A százados noteszt meg ceruzát vett elő, s teátrálisan, de ugyanolyan pocsék románsággal kérdezte:

– Mire van szüksége hazulról? Még ma elhozatom.

– Amint látom, szappanra, törölközőre, fogkefére, fogkrémre, váltó fehérneműre és pizsamára.

A pizsama hallatán jókedvűen felnyerített, s vele együtt alantasai is.

– Pizsama? Mért nem kér egyenesen egy kurvát!

Jókedvűen fordultak ki a cellámból, a betonasztalon ott volt a reggelim: egy csésze tea, egy szelet „telemea” (sós és sovány túróféleség) meg egy fél vekni, amelyről az őrmester elmondta, hogy az az egész napi kenyéradagom.

A villanyvilágításban elvesztettem időérzékemet, csupán bioritmusom, no meg a fogda programja nyomán tájékozódtam. A hazulról kért holmikat csupán másnap kaptam kézhez. Az otthonról érkezett tárgyak érintése jelentette börtönéletem első sokkját. Amikor az ismerős holmikat átvettem, minden önuralmam ellenére könny szökött a szemembe. A csomagot a kis cigány őrmester adta át, arcán, úgy láttam, sajnálat tükröződött. Nagy meglepetésemre a kért holmikon kívül a kis cigány két körtét nyújtott át, miközben halkán megjegyezte:

– Gondolom, ismeri őket.

Amint eltávozott, figyelmesen szemügyre vettem a körtéket. Igen, megismertem őket: kisiskolás koromban saját kezemmel ojtottam a fáját, édesapám büszkén mutogatta mindenkinek, s terméséből mindig félretett nekem néhány szép példányt. Csak neki juthatott eszébe most is. A körték révén Vécs üzenete jutott be a föld alatti cellába, s ez egy pillanatra nagyon jólesett. A következő pillanatban azonban elszorult a szívem arra a gondolatra, hogy milyen fájdalmat okoztam nekik. Ismertem őket, tudtam, hogy életük gyászba borult, s gyászolni is fognak mindaddig, amíg ismét együtt nem lehetünk. Ha letartóztatásomra akár tudatosan, akár ostobaságból bármilyen okot is szolgáltatott volna, a családomnak okozott fájdalmat nem bírtam volna ki. Azonban tudtam, hogy semmi olyat nem tettem, ami jogi alapot szolgáltatna letartóztatásomhoz. A magyar irodalommal való foglalkozás élethivatásom volt, a diákokkal való foglalkozás pedig nevelői hivatásomhoz tartozott. Ha letartóztatásom valódi oka e kettőben rejlik, úgy azt csupán akkor kerülhettem volna el, ha még idejében hivatást cserélek, ami, ugyebár, képtelenség. Bizonyos voltam benne, hogy ezt családom is így fogja fel, s nem hibáztatnak. főleg hogy ez irányban volt már némi tapasztalatuk: annak idején édesapámat ugyancsak ártatlanul börtönözték be.

Bárány fogdaparancsnok távozása után rendezni próbáltam gondolataimat, vártam, hogy kihallgatásra vigyenek. Elképzeltem a várható kérdéseket, s megpróbáltam azokra igen hatásos, igen kemény, de mindenesetre elvi válaszokat megfogalmazni, melyeknek igazságtartalma majd a kihallgató tiszt torkára forrasztja a szót. Most csupán mosolyogni tudok akkori naiv buzgóságomon, ám akkor harmincéves voltam s még tele egészséges romantikával.

Az első nap feszült várakozásban telt el, de nem jött értem senki, s nem jött a következő napokon sem, csaknem egy hétig. Mintha megfeledektek volna rólam. Persze tudtam, hogy nem feledkeztek meg, s azt is tudtam, hogy mit jelent hosszas „elfektetésem”. Eszerint „ügyem” lezárt, elégséges bizonyítékuk van ellenem ahhoz, hogy elítéljenek, nincs szükségük rá, hogy hirtelen rám csapva zavarba hozzanak, s újabb bizonyítékokra tegyenek szert, vagy esetleg az én vallomásaim segítségével újabb áldozatot kerítsenek horogra. Ezenkívül pedig a hirtelen letartóztatott és teljesen elkülönített személy jobban vágyakozik családjá, szerettei után, türelmetlensége hatványozott mértékben nő, s végül is könnyelműen aláír bármit, csakhogy minél hama-

rabb bíróság elé állítsák, hogy a tárgyaláson legalább még egyszer láthassa övéit. A napfényes emeleti irodákban kényelmesen pőfékelő állambiztonsági tisztek profik a maguk szakmájában: tudnak „bűnöst” teremteni, s hidegvérrel képesek kalkulálni áldozatuk emberi gyengeségeire.

Igazi helyzetemre tulajdonképpen csak letartóztatásom második napján döbben-tem rá. A halál bizonyosságával tudtam, hogy elítélnek, és legalább annyi évre, mint Dávid Gyulát. Hét év! Ez azt jelenti, hogy mind szakmai pályafutásomnak, mind családi életemnek vége, tehát vége az életemnek, akár ki is végezhetnének. Mert harminc-éves fővel más életet, mint amelyet addig éltem, nem tudtam elképzelni, s ha el is próbáltam képzelni, nem láttam értelmét. Tudtam, hogy ha ki is szabadulok valaha, börtönviselt emberként nem engednek vissza sem az irodalmi életbe, sem a tanügybe. Mit hagyok magam után? Néhány tanulmányt, cikket, novellát, amelyek ott maradnak betemetve az időszaki sajtó kásahegyébe. Feleségem huszonhét éves, nagyon szép, élni és csillogni vágyó fiatalasszony, akitől nem várhatom el, hogy szabadulásomig kolostorba vonuljon. Finis! Ezek a rideg tények, melyeken változtatni nem lehet.

A felismerés és a leszámolás rettentő volt. Kivert a veríték, égni éreztem a feje-
met, s azt hittem, ott nyomban megőszülök. A felismerést követő első reflexem a me-
nekülés gondolata volt. Megszökni innen bármi áron! Agyamban egymást kergették a
legkülönbözőbb és legvéresebb szökési tervek, hiszen az az első pillanatban világosnak
tűnt, hogy már cellámból is csak azon az áron juthatok ki, ha a folyosón szolgálatot
teljesítő őrt valamiképp cellámba csalom és megölöm. Így kijuthatnék a folyosóra, ám
mit érnék vele? Hiszen fogalmam sincs róla, merre kellene indulnom, hány fegyveres
őr és hány vasajtó zárja el még előttem az utat. De még ha sikerülne is zaj nélkül ár-
talmatlanná tenni valamennyit – ami teljességgel képtelenség –, s kijutni az utcára,
mit kezdenék a szabadságommal? Űzött vad lennék, s előbb-utóbb kézre kerítené-
nek, vagy behoznák a helyembe hozzátartozóimat, amíg önként nem jelentkezem. In-
nen szökni nem lehet, ilyen tervekkel csupán egy kalandfilmekben felnőtt kamasz
foglalkozhatik. Akkor sem szökhetnék meg, ha vizsgálati fogságom idejére nem tartóz-
tattak volna le, hiszen börtönöm a Bering-szorostól a Lajtaiáig s a Balti-tengertől a Ro-
dope-hegységig terjed. Hiába szöknék át bármelyik szomszédos országba, minden-
honnan visszaadnának. Sőt, a magyar kiskatona még büszke is volna hősi tetteire, s
megvetően bánná velem, mint ama szegény öregasszony, aki szorgalmasan hordta a
rőzsét az érte is máglyahalált vállaló Husz János máglyájára. S mert e kiskatonát
ugyanaz a sötét szellemi erő butította el, mint amaz öregasszonyt, én is csak azt
mondhatnám: Sancta simplicitas! Hiszen honnan is tudhatná, hogy érette is üldöz-
nek!

A számvetéssel hamar elkészültem, s szökési terveimből nem maradt meg más,
mint a tehetetlen düh rabtartóim iránt s a tökéletes kiszolgáltatottság lefegyverző ér-
zése. Ilyen lelkiállapotba kerülhettek azok a szerencsétlenek, akik a náci haláltábor-
okban béna tehetetlenséggel néztek biztos pusztulásuk elé.

Halálhangulatom azonban meglepően rövid ideig tartott. Lelkiismeretem teljesen
tisztá volt, tudtam, hogy népem ellen még gondolatban sem vétettem soha, s ha még-
is börtönbe vetnek, ennek egyetlen oka az, amit népemért, nem pedig amit népem el-

len tettem. Olyan sakkjátszma ez, amelyben a játék teljesen egyoldalú: csakis a saját céljait követő, önmagát szocialistának nevező román diktatúra lép, s üti le azt a bábút, amely épp útjában áll. Most épp mi álltunk útjában. De miért épp mi? – ágaskodott fel bennem a kérdés. Hiszen igen sokan vannak, akik a romániai magyar irodalmi és közéletben ezerszer fontosabb poszton állnak, mint mi. Mert hát tulajdonképpen mik is vagyunk mi? Az új társadalmi rendszerben felcseperedő, ún. marxista felkészültségű fiatalok, akiket a régi társadalmi rendszerhez semmi se köt. Fiatal tanárok, akiknek hatásköre mindössze negyven-ötven diákra terjed ki, akiknek a kezében semmiféle társadalmi-politikai hatalom nincs. Kezdő irodalomtörténészek, nyelvészek, írók, akik az igazán nagyok árnyékában alig-alig látszanak. Mért nem e nagyok közül szemelte ki áldozatait a hatalom, akik tekintélyükkel valóban keresztezhetik sanda szándékait? Akik, bármiről is legyen szó, óvatosan elhallgatják véleményüket, nem úgy, mint a fiatalok, akik őszinte nyíltsággal tárják fel mindazt, ami a homlokuk mögött van.

Nem is sejtettem akkor, hogy milyen közel járok az igazsághoz. Csupán egyet kellett volna lépnem még, kiemelnem azokat a közös jegyeket, amelyek mindhármunkra érvényesek voltak: mindhárman vörös oklevéllel végeztünk, kollégáink közül messzire kiváltunk már diákkorunkban; mindhárman aspirantúrát végeztünk, nyitva állt előttünk az egyetemi pálya; mindhárman fokozott tudományos és irodalmi tevékenységet fejtettünk ki, amelyet általános elismerés követett; mindhárman szoros baráti kapcsolatokat tartottunk fenn magyarországi kollégáinkkal, ami a román szervek szemében – akkor még nem tudtuk – igen fájdalmas szálla volt; mindhárman hivatásként fogtuk fel munkánkat, s minden erőnkkel próbáltuk elősegíteni a romániai magyar művelődést; fiatal korunk ellenére a tanszék alapkádereinek tekintettek mindhármunkat; tanítványaink mindhármunkért rajongtak, hírünket elterjesztették a többi diák között is; mindhárman közismertek voltunk arról, hogy a különféle gyűléseken, értekezleteken véleményünket nem rejtjük véka alá; társadalmi származásunk szempontjából hármunk közül ketten támadhatatlanok voltunk. (Dávid Gyulának az édesapja akkor már református püspökhelyettes volt Kolozsvárt.)

Mindezekkel mi is tisztában voltunk, csupán arra nem számítottunk, hogy ami a magyar oldalon pozitív előjelet visel, az a román oldalra transzferálva ellenkező előjelet kap, s így negatívumként tűnik fel a hatalom képletében.

Akkor, ott a cellában mindezekre az összefüggésekre még nem figyeltem fel. Így hát belenyugodtam abba, hogy bűnös nem vagyok, s mindarról, ami velem történik, én magam semmit sem tehetek. Életem nagy kérdései így lassan-lassan háttérbe szorultak, ám annál kibírhatatlanabban nyomultak előtérbe azok az apró mozzanatok, amelyek addigi hétköznapijaimat kitöltötték. Mindenekelőtt az otthon légköre, szerettem s főleg kisfiam hiánya kínozott fájdalmasan. Akkor döbbsentem rá, hogy a börtönbe vetett embernek nem kettétört élete nagy problémái okozzák a legnagyobb fájdalmat, hanem az, hogy mindennapi életének feltételes reflexsorozatát hirtelen megszakítják, hogy többé nem teheti, nem érezheti, nem hallhatja azt, amit addigi életében tett, érzett, látott, hallott, ami életét napról napra kitöltötte, s épp ezért magával az étellel tévesztette össze. Hiányzott a reggeli mosakodás és öltözködés nyomán érzett

frissesség, tanári szobám könyvszaga, az egyetemi folyosókon álldogáló diákok halk moraja, feleségem érintése, de legkibírhatatlanabb az a késő délutáni időpont volt, amikor fel szoktam állni tanári íróasztalom mellől, hogy hazainduljak, együtt vacsorázzam fiammal, majd lefektessem, s mesével ringassam álomba. E reflexláncolat oly mélyen ivódott be idegeimbe három év alatt, hogy a börtöncellában is ugyanabban a pillanatban ugrottam fel betonágyamról. Ilyenkor kivert a veriték, s egyfolytában a fiam nevét suttoztam, akár egy eszelős. Lassan meggyőződésemmé vált, hogy azért szenvedek ilyen nagyon, mivel nem volt alkalmam pontot tenni „civil” életemre: nem volt alkalmam búcsút venni szeretteimtől, nem tudtam őket egyetlen pillantással örökre magamba zárni s magammal hozni, úgy éreztem, mintha megszakitott életem egyetlen és csak pillanatra felfüggesztett mozdulat volna, mely örülten fáj mindaddig, amíg ez a mozdulat le nem zárul, amíg búcsút nem veszek szeretteimtől. Ettől kezdve lélekben csakis erre a búcsúra készültem, s azt szerettem volna, ha e búcsúvételkor minél nyugodtabban, minél derűsebben és minél melegebben tudnék majd viselkedni. Ennek érdekében ösztönös edzésbe kezdtem: ezerszer átéltem ezt a jelenetet, ezerszer végiggondoltam, hogy mit mondok, hogyan viselkedem majd. A mosakodás, evés és éjjelihordás mellett ezek a már-már derűs ábrándozások töltötték ki egész napomat.

A hatodik nap aztán meghozta a változást: kihallgatásra vittek. Persze oda is vakszeműveggel, melyet csupán a vallató tiszt szobájában vettek le a szememről. Világos kis emeleti irodában találtam magam, melynek nyitott ablakán vasrács éktelenkedett. A bejáratától balra lévő fal mellett páncélszekrény, állófogas, gépiróasztal. Jobbra padlóhoz rögzített szék és asztal a fogoly részére, szemben pedig asztal és szék a kihallgató tiszt (románul: anchetator) számára.

Egy ideig vaksin pislogtam, szemem nehezen szokta meg a vakító napfényt. Az íróasztal mögött középtermetű, inkább nyúlánk, szőke hajú, savózöld szemű, civil fiatalember állt, akinek vigyora még csak jobban kidomborította erős és kissé előreálló fogsorát. Következett a bemutatkozás:

– Ascultă-mă bine, banditule! Sînt Ion Oprea, locotenent major al Securităţii, şi de azi anchetatorul tău. Vei sta la dispoziţia mea, şi depinde de tine, cum vom ieşi la capăt. Să nu faci cumva iluzii greşite, să nu crezi că avem nevoie de ajutorul tău pentru a te condamna. Noi ştim totul despre tine, vrem numai să vedem, dacă eşti încăpăţinat, sau recunoşti singur ceeace ai păcătuît. De comportarea ta depinde, ce pedeapsă o să primeşti. Şi acum, hai la treabă. Stai jos! (Magyarul: Jól figyelj rám, te bandita! Ion Oprea vagyok, a Szekuritáté főhadnagya, s mától fogva a te kihallgató tiszted. Rendelkezésemre fogsz állni, s tőled függ, hogyan jutunk a dolog végére. Nehogy valamiképpen hamis illúziókat táplálj, nehogy azt hidd, hogy elítélésedhez a te segítségedre van szükségünk. Mindent tudunk rólad, s csupán azt akarjuk látni, hogy megátalkodott vagy-e, vagy magadtól beismered a vétkeidet. Magaviselestedtől, viselkedésedtől függ, hogy milyen büntetést kapsz majd. Most pedig, munkára. Ül le!)

Állva maradtam, s ahogyan cellámban előre elterveztem, ünnepélyes tiltakozásba kezdtem, persze szintén románul.

– Főhadnagy elvtárs...

– Mi az, hogy elvtárs – üvöltött közbe kivörösödve. – Hogy lehetne velem elvtárs egy bandita!

– Főhadnagy úr, tiltakozom az ellen, hogy engem több napja fogva tartanak, s az ellen is, hogy engem banditának nevez. Engem nem fogtak el, magamtól jöttem be, hogy nyilatkozatot adjak, engem nem tartóztattak le, mivel én nem írtam alá semmiféle letartóztatási parancsot. Én Varró János egyetemi adjunktus vagyok most is, és kérem, hogy azonnal engedjenek szabadon.

Jókedvűen hallgatott végig, s látszott, hogy igen jól szórakozik. Lassan hozzám lépdelt, s megfogta az államát.

– Valóban ilyen hülye vagy? Vagy csupán teszed magad? Letartóztatási parancs kell, azt mondod? Hát nézz ide, te idióta! – azzal visszalépdelt íróasztalához, kitöltött egy letartóztatási parancsot, aláírta, majd rám szólt: – Te következel, idióta. Itt írd alá.

Kezembe vettem a papírlapot, szabályos letartóztatási parancs volt. Biankóban egész lepecsételt tömb hevert ott. A legalitás teljes volt, így hát szép csendesen visszacsomolyogtam a rögzített asztal mögé. Kezdetét vette a „vallatás”. Feszűlten figyeltem, hogy a legkörülmönfontabb kérdésre is megfelelő választ adhassak. Azt hiszem, kissé a detektívirodalom hatása alatt álltam, a minden hájjal megkent, szuperintelligens detektív kérdéseire voltam elkészülve. Mélyen ki kellett ábrándulnom rögtön az első kérdés hallatán. Az ugyanis így hangzott:

– Beismered, hogy 1956-ban a Magyar Népköztársaságba utaztál?

– Hogyhogy beismerem? De hiszen hivatalos útlevelemmel utaztam ki, melyet a hivatalos román szervek adtak. Ez tán csak nem bűn?

– Pofa be! Te csak a kérdésre válaszolj! Elismered vagy nem?

– Hát persze hogy elismerem.

– Helyes. És miért utaztál a Magyar Népköztársaságba?

Lám, itt volt az első fogas kérdés. Hiszen én turista útlevelet kértem, de mindenki tudta, hogy utazásom célja tulajdonképpen a tudományos kutatás volt. Mit válaszoljak, hogy belém ne köthessen? Hirtelen döntöttem: a hivatalos verzióhoz ragaszkodom.

– Turistaként utaztam a Magyar Népköztársaságba.

– Turistaként. Három hónapig turistáskodtál. Egyéb célod nem volt?

No lám, épp ettől féltem. Szemrebbenés nélkül válaszoltam:

– Eredetileg nem volt, de ha már ott voltam, felhasználtam az alkalmat, s felkutatam a disszertációmhoz szükséges, Budapesten fellelhető adatokat.

– Érdekes. 1955-ben ismételten a Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordultál és ösztöndíjat kértél hogy Budapesten tudományos kutatást végezhess. Beismered?

– Igen, ezt mindenki tudja.

– A minisztérium világosan tudtadra adta, hogy disszertációd elkészítéséhez nincs szükséged budapesti kutatásra. Így van?

– Pontosan így történt.

– Te pedig, ahelyett hogy fölöttes szerveid utasításához tartottad volna magad, kijátszottad az útlevélnyújtó hatóságokat, s turisztika címén szereztél Magyarországra szóló útlevelet, hogy tudományos kutatásokat végezhess. Beismered?

– Szó sincs ilyesmiről. Nem vezettem félre senkit. Fő célom valóban a turisztika volt, s valutát is csupán annyit kaptam, amennyi a turista útlevélnyújtó jár. Vízumom hat hónapig volt érvényes, én pedig három hónap után hazatértem. Semmiféle kihágást nem követtem el.

A főhadnagy jókedvűen vigyorgott, fogalmam sem volt róla, hogy miért. Orromnál fogva vezetett arra, amerre akart.

– Azt akarod beadni nekem, hogy abból az ötszáz lejből éltél három hónapig, melyet a turista útlevélnyújtó adnak? Hülyének nézel?

– Nem, az nem lett volna elég, de barátaim segítettek. Ingyen kosztot és lakást biztosítottak számomra.

– Csak úgy, teljesen önzetlenül? Azt mered állítani, hogy nem vittél ki titokban lejt, nem fizetted vissza a rád költött forintokat?

Tehát valutacsempészéssel gyanúsít! Felháborodva utasítottam vissza:

– Kérem, én nem csempésztem ki egyetlen lejt sem, s nem is volt szükségem rá. Barátaim teljesen önzetlenül segítettek, mint ahogy hasonló helyzetben én is segíteném őket.

– Rendkívül érdekes. S kik voltak ezek a rendkívüli emberek?

– Lakást Csatári Dániel történész aspiráns, majd Békés István író biztosított számomra, kosztomról meg I. Tóth Zoltán történész professzor, Varga János történész aspiráns meg Czine Mihály irodalomtörténész aspiráns gondoskodott.

A főhadnagy szorgalmasan jegyzett, majd hirtelen hozzám fordult.

– S máshonnan nem kértél anyagi támogatást?

A vészcsengő ismét megszólalt bennem. „Kértél”? Ez csakis a Balogh Edgár ajánlólevelére vonatkozhatik, melyet Kállai Gyulához írt érdekünkben, s melyet mi a pártközpontban adtunk át személyesen. Vajon erről mit tudnak? Mit mondott el nekik Dávid Gyula? Végül is jobbnak láttam a tiszta igazat elmondani.

– Igen, kértem, de nem kaptam.

– Kitől kértél?

– Kérésünkre Balogh Edgár professzor írt néhány ajánló sort barátjának, Kállai Gyula KB-titkárnak. Azt hittük, segíteni fog valamivel.

– Látod, te bandita! S még azt állítod, hogy nem kutatni mentél. Hát akkor hogyan jutott eszedbe, hogy jó előre segélyről gondoskodj?

– Onnan, hogy szerettem volna egy kicsit utazni meg színházba járni.

– Igen? Hát az ajánlólevelét hogyan jutott a titkár kezébe?

– Úgy, hogy kihallgatást kértünk, s mi magunk adtuk át személyesen.

– Tehát bementél a MNK pártjának központi székházába, s személyesen tárgyalál egy idegen ország egyik vezetőjével. Na, gondolkozz csak, még kitől kértél segítséget?

– Senkitől.

– Valóban? Magad mondtad, hogy szerettél volna színházba járni. 1956 szeptemberében micsoda írógyűlésen vettél részt Budapesten?

Értettem már. Czine Mihály meg Simon István valóban meghívott a Magyar Írók Szövetségének 1956 szeptemberében, valahol a Váci utcán tartott konferenciájára, ahol az egyik szünetben Jancsó Elemér bemutatott Illyés Gyulának. Oly nagy élmény volt ez számunkra, hogy hazatérve, mindenkinek elmondtuk. Megismerkedésünk után Illyés Gyula nyomban ránk kérdezett, hogy mivel tudna segíteni, mire mi megvallottuk, hogy a legnagyobb gondot a színházjegyek beszerzése jelenti számunkra.

– Azon talán tudok segíteni – mondta Illyés Gyula. – Menjetek el a Nemzeti Színházba, keressétek meg Benedek Andrást, mondjátok meg, hogy a barátaim vagytok, s hogy arra kérem, intézze el számotokra a szabad belépést legalább néhány színházba.

El is mentünk, s attól kezdve szabad belépésünk volt Budapest minden színházába. Vajon ez is bűnnek számít? Mindenesetre jónak láttam elmondani a szintiszta igazat.

A főhadnagy elégedetten jegyeztetett, majd újabb kérdés következett:

– Az írószövetségi gyűlésen kívül még milyen tömegmegmozduláson vettél részt?

Magamban gyors számvetést végeztem: miről tudhatnak? Voltam néhány szimpóziumon, s jelen voltam azon a nevezetes Kodály-koncerten is a Károlyi-kertben, ezekről nincs ahonnan tudniuk. Ellenben 1956. október 6-án ott voltam Rajk Lászlónak és társainak újratemetésén, ahol csodálatosan szép felvételeket készítettem. A fényképek otthon voltak a lakásomon, a házkutatáskor bizonyára megtalálták, kár volna minden hazugságért. Megjátszott őszinteséggel válaszoltam tehát:

– 1956. október 6-án ott voltam, amikor a Kerepesi temetőben Rajk Lászlót és társait ünnepélyes keretek között díszsírba temették.

– Hogyhogy „ott voltál”? Csak úgy véletlenül odapottyantál?

– Nem, az egyik történész barátom hívott.

– Hogy hívják?

– Szamuely Tibor.

Meg se rebbent a szeme, amint a nevet feljegyezte. Fogalma sem volt Kun Béla hasonló nevű belügyi népbiztosáról, akinek az én barátom közeli rokona volt. Amint a jegyzetelést befejezte, éktelen dühvel támadt rám minden különösebb ok nélkül:

– Szóval, te mocskos bandita, azt mered állítani, hogy csupán kirándulni mentél Magyarországra. Aztán lassan kiderül, hogy előre megterveztél mindent. Ajánlólevelet vittél a MDP magas beosztású vezetőjéhez, s mikor az a segítséget megtagadta, barátaidhoz, az ottani ellenforradalmár banditákhoz fordultál – Illyés Gyulához, I. Tóth Zoltánhoz, Csatári Dánielhez, Varga Jánoshoz, Czine Mihályhoz –, akik hajlandók voltak segíteni neked. Még hogy önzetlenül! Hát persze! Hiszen éppolyan megrögzött nacionalisták és ellenforradalmárok, mint te! – Vonagló, kivörösödött arccal közeledett felém, az utolsó szavakat már egyenesen a képembe ordította, s felhúzta kezét, hogy megüssön. Aztán amilyen hirtelen feldühödött, éppoly hirtelen le is csillapodott. Nyugodt léptekkel ment vissza íróasztalához, majd azt kérdezte:

– Hazaérkezésed után kikkel osztottad meg magyarországi benyomásaidat?

Tehát tudtak tanszéki beszámolómról, melyet hazaérkezésem után tartottam, s melyen külső tagként Balogh Edgár is jelen volt.

- A tanszéken tartottam beszámolót.
- S ott mit mondtál?
- Beszámoltam kutatásom eredményeiről.
- Csupán arról? Politikáról talán nem volt szó?

- De igen. Beszámoltam arról, hogy a magyar közéletben elindult a küzdelem a Rákosi által bevezetett személyi kultusz ellen, a demokrácia kiteljesítéséért.

- Demokrácia? Talán ellenforradalmat akartál mondani. Na és a diákjaiddal nem beszélgettél mindezekről?

- Nem.
- Na, ezt majd meglátjuk. Mára talán elég is lesz ennyi. Foglaljuk össze. Géphez ült, s jegyzeteit maga elé téve írni kezdett.

Nyomorultul éreztem magam. Szégyenkeztem. Ravasz akartam lenni, s csapdába estem. Alkalmazkodni akartam a kihallgató tiszt értékrendjéhez, amely szerint magyarországi irodalomtörténeti kutatásaim elítélendőek, s ellentmondásba keveredtem. Elhatároztam, hogy ezt többé nem teszem, ezután szigorúan ragaszkodni fogok a magam értékrendjéhez, bármi is legyen a következménye.

A nyomozótiszt végzett, s elém tette a jegyzőkönyvet:

- Írd alá. Gyorsan, gyorsan, itt az ebéd ideje, ebéd nélkül maradsz.

Sürgetésével mit sem törődve kezembe vettem a jegyzőkönyvet, s figyelmesen elolvastam. Egyszer, kétszer, háromszor. Nem akartam hinni a szememnek. Nem tudtam elképzelni, hogy a dolgokat ilyen brutálisan félre lehet magyarázni, hogy a Román Népköztársaságban ennyire nyíltan jelentkezhetik a nacionalizmus, s ráadásul épp abban az állami intézményben, amely a demokráciát van hivatva védelmezni. A jegyzőkönyv szövege, mely egyébként kevés változtatással az ügyész vádbeszédének bevezető részét képezte, örökre emlékezetemben maradt. Valahogy így szólt:

Alulírott Varró János, a Bolyai Tudományegyetem előzetes letartóztatásban levő adjunktusa, elismerem, hogy 1956 nyarán a Magyar Népköztársaságba utaztam, ahol felvettem a kapcsolatot ottani ellenforradalmár barátaimmal. Az ő segítségükkel kutatásokat folytattam a Magyar Országos Levéltárban, hogy Kós Károly című, nacionalista-revizionista szellemű disszertációmát megírhasam. Részt vettem ellenforradalmi találkozóikon, ahol a szocialista rendszer elleni terveiket beszélték meg. Hazaérkezve, barátaim és ismerőseim között terjesztettem ezek ellenforradalmi nézeteit."

Alatta pedig a nyomtatott szöveg, mely szerint igazolom, hogy vallomásom megfelel a tényeknek, és minden kényszerítés nélkül írtam alá.

Minden ízemben remegni kezdtem a felháborodástól, s a jegyzőkönyvet undorral taszítottam félre magam elől.

- Ezt én nem írom alá.

A főhadnagy fenyegető arckifejezéssel közeledett felém.

- S ugyan mért nem írod alá, te bandita?
- Azért, mert nem felel meg a tényeknek.

- Hogyhogy? Nem voltál a Magyar Népköztársaságban? Nem találkoztál a magadhoz hasonló banditákkal? Nem vettél részt különféle nyilvános megmozdulásokon? Hazajöve nem számoltál be mindezekről? Hiszen magad ismerted el mindezeket!

- Voltam a Magyar Népköztársaságban, de senkivel sem „vettem fel a kapcsolatot”, egyszerűen találkoztam egyes emberekkel. Ezek közül pedig senki sem „ellenforradalmár”, hanem népéhez hű, becsületes értelmiségi. Disszertációm nem nacionalista-revizionista szellemű, hanem marxista szellemben megírt tudományos elemzés. Hazajöve pedig nem terjesztettem semmiféle ellenforradalmi nézetet, hanem egyszerűen beszámoltam a Magyar Népköztársaságban szerzett tapasztalataimról.

- Figyelj ide, te bandita! Ez a jegyzőkönyv rögzíti a pusztá tényeket. A minősítés a mi dolgunk és nem a tied. Azt, hogy kinek van igaza, a bíróság dönti el, nem te. Úgyhogy azonnal írd alá a jegyzőkönyvet.

- Nem írom alá.

- Hogyhogy nem írod alá? Hát azt hiszed, hogy itt azt tehetsz, amit akarsz? Vigyázz, ha a szép szóra nem hallgatsz, vannak nekünk más eszközeink is!

- Semmiképp sem írom alá, mert lényegét tekintve nem igaz.

Egy ideig még kiabált, toporzékkolt, útsére emelte kezét, de végül is megnyomta íróasztala lapjának alsó, rejtett csengőgombját, s a belépő altisztet utasította, hogy takarítson el a szeme elől. Az altiszt nyilván megértette az utasítást, mivel a kanyargó folyosókon és lépcsőkön haladva legcsekélyebb téves mozdulatomra is éktelen dühbe jött, éktelenül szidalmazott, s hol a lábamat rúgta, hol meg a bordáimba könyökölt. Elkezdődött a „beiskolázásom”.

Első kihallgatásomat azért írtam le ennyire részletesen, hogy képet adjak a kihallgató tiszt módszereiről és a kihallgatások hangulatáról. Általában így folyt le egy „békés” kihallgatás, márpedig az én nyolc kihallgatásom, mely az első után következett, kétségtelenül „békés” volt. A kihallgató tiszt előre tudta, hogy bűnös vagyok és hogy miben vagyok bűnös, az én vallomásom egyáltalán nem érdekelt, teljesen ki voltam szolgáltatva neki, védekezésre, a kérdések tisztázására a legparányibb lehetőségem sem volt. Hiába tudtam volna cáfolni az ellenem felhozott egyes vádakát, hiába kértem, hogy idézzék meg azokat a tanúkat s hozzák ide azokat a hivatalos okiratokat, melyek tényszerűen cáfolják a „nyomozó szervek” állításait, a fenyegető válasz mindig ugyanaz volt: „Azt akarod állítani, hogy a Szekuritáté hazudik?”

Az első után még nyolc kihallgatás következett gyors ütemben, melyeknek mindegyike egy-egy vádpontot volt hivatva igazolni. Hadd soroljam fel őket vázlatosan:

1. A Magyar Népköztársaságból hazaérkezve, diákcsoportjával magyar burzsoánacionalista írók sirját vétette gondozásba. Halottak napján kivitte diákjait a temetőbe, s ott ellenforradalmi tüntetést szerveztek.

2. Az 1956-os magyarországi ellenforradalom idején ellenséges rádiók adásait hallgatta, és azokat ellenségesen kommentálta.

3. Diákjai körében demagóg népszerűsége törekedett, sőt egyesekkel tegeződni sem átalott, hogy megnyerhesse ellenforradalmi eszméinek, pl. Sárosy Évával, Lénárd Zoltánnal és Tibád Leventével.

4. Egyetértett az ellenforradalmár Nagy Imre kormányának programjával, mely előíranyozta Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépését.

5. A magyarországi ellenforradalom napjaiban anyagi segítséget nyújtott Grétsy László és Rózsa Zoltán magyarországi ellenforradalmi elemeknek, hogy a Román Népköztársaságban tartózkodjanak. Tanácsukra román nyelvre fordította a magyar ellenforradalmárok 12 pontból álló kiáltványát azzal a céllal, hogy azokat a kolozsvári román egyetemisták kezébe juttassa.

6. Kollégáival, Dávid Gyulával és Lakó Elemérrel együtt rávette Kallós Zoltán tanítót, hogy moldvai csángó egyetemi hallgatókat hozzon a Bolyai Tudományegyetem magyar szakára abból a célból, hogy magyar nacionalista szellemben neveljék őket, s általuk nacionalizmust szítsanak a moldvai csángók között.

7. Az ellenforradalmi tevékenységért bebörtönzött Dávid Gyula családjának segítségével gyűjtést rendezett a Bolyai Tudományegyetem tanárai között, így akarván rokonszenvet ébreszteni az ellenforradalmár Dávid Gyula iránt.

8. A szovjet csapatok beavatkozását követő napon, 1956. nov. 5-én a Bolyai Tudományegyetem Filológiai Karának folyosóján sírva ment végig, és a magyar nemzet sorsáért jajgatott.

Minden vádpontnak megvolt a reális magva: diákcsoportommal valóban gondozásba vettem a Házsongárdba nyugvó nagy magyar írók – Senczi Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós és Dsida Jenő – sírját, s függetlenül attól, hogy ezt a tanszék hivatalos megbízásából tettem, ezek az írók semmiképp sem voltak „burzsoá-nacionalista személyiségek”; a magyarországi események idején valóban hallgattam a külföldi rádiókat, ám közelről sem azért, hogy híreiket ellenségesen kommentáljam, hanem azért, hogy tájékozódni tudjak a magyarországi események alakulásáról, hiszen a romániai adók egyszónyi tájékoztatást sem nyújtottak; valóban tegeződtem egyes egyetemi hallgatókkal, ám korántsem demagóg célzattal, hanem azért, mert némelyikükkel még középiskolás koromban kötöttem barátságot, némelyiküket pedig kiváló munkájáért fogadtam bizalmamba; valóban örültem az utolsó Nagy Imre-kormány programjának, de nem azért, mert tervbe vette az országnak a Varsói Szerződésből való kilépését, hanem azért, mert úgy láttam, hogy ez a program végre lehetőséget ad a fegyveres harcok beszüntetésére és az ország rendjének helyreállítására; valóban segitettem a budapesti kollégákat, akik azonban tudós vendégeink voltak, nem pedig ellenforradalmárok; valóban románra fordítottuk a budapesti diákság kiáltványát, de nem azért, hogy a „magyar ellenforradalmi eszméket” terjesszük, hanem azért, mert elejét akartuk venni az esetleges incidenseknek, tudtára akartuk adni a román diákságnak, hogy a magyar diákoknak semmiféle revizionista követelésük nincs; a Dávid Gyula családjának valóban gyűjtöttünk, de nem azért, hogy rokonszenvet keltsünk iránta, hanem azért, mert állástalan felesége és két kisgyereke teljesen támasz nélkül maradt; november 5-én valóban sírva mentem végig az egyetemi folyosón, mivel számomra a szovjet beavatkozás szörnyű tragédiát jelentett. Ezeket a reális elemeket vádpontokká az engem letartóztató román állami szervek interpretációja tette. Ez pedig nem egyedül a Szekuritáté interpretációja volt, hiszen egyetemi káderként az RKP Tartományi Bizottságának „nomenclator”-jába tartoztam, s így letartóztatásomhoz az

RKP Tartományi Bizottságának beleegyezése volt szükséges. A Tartományi Bizottság akkori ideológiai titkára, tehát legmagasabb rangú közvetlen fölöttesem, a palotailvai származású Luk Ferenc volt, gyermekkori jó barátom és református kollégista iskola-társam 1944-ig. Börtönből való szabadulásom után tőle tudtam meg, hogy semmit sem tehetett értem, mivel letartóztatásomra a parancs „felülről”, azaz Bukarestből, a pártközpontból érkezett.

A nyolc kihallgatás jegyzőkönyvei közül egyetlenegyét írtam alá, a nyolcadikat: 1956. november 5-én valóban sírtam.

Ha az eddigi kihallgatásaim viszonylag békés körülmények között zajlottak, a tizediken a helyzet alapvetően megváltozott. Kialakulófélben lévő rabosztónómmal, mely a legkisebb változásra is azonnal reagált, már akkor megérezttem ezt, amikor a börtönőr altiszt cellámból kirángatott, s a kihallgató szoba felé vezető úton a szokott-nál is durvábban bánt velem. Szemmel láthatóan nagyítóval kereste az ürügyet, hogy belém köthessen, s ha egy-egy lépcsőnél elbotlottam, vagy egy-egy fordulónál tovább akartam menni, nemcsak ocsmány módon szidalmazott, hanem durván ütlegelt is.

A kihallgató szobába érve ugyancsak szitkozódással, fenyegetőzéssel fogadott a kihallgató tiszt is. Világosan láttam, hogy terrorizálni akarnak, csak azt nem értettem, hogy miért. Én abban a tudatban éltem, hogy lényegében túl vagyok már a kihallgatásokon, hiszen mindazokat a vádpontokat, amelyeknek a segítségével Dávid Gyula kollégámat hét évre ítelték, az én fejemre is ráolvasták már. S lám, az „anchetátorom” most úgy viselkedik, mintha vallatásom csupán most kezdődne.

– Te büdös bandita, mit gondolsz, meddig tűrjük még az arcátlan hazudozásaidat? Vedd tudomásul, hogy máától kezdve vége az uraságodnak! Vagy elmondasz mindent őszintén, vagy fogóval szedem ki belőled. Vagy azt hitted, hogy nekünk nincsenek más módszereink? Vedd tudomásul, hogy itt nem a milicián vagy!

E bevezető után egy papírlapot tett elém, amelyen nevek sorakoztak: erdélyi magyar értelmiségiek neve.

– Húzd alá azokat, akik ezek közül barátaid.

A feladat igen kétélű volt, mivel nem tudtam, hogy mi a szándékuk. A lapon igen sok jó barátom neve szerepelt, olyanok, akikkel, nem egy meghitt beszélgetésem volt épp a legkényesebb kérdésről, nemzetiségi létünk alapvető problémáiról. Ha én most ezeknek a nevét aláhúzom, esetleg rájuk irányítom a Szekuritáté figyelmét, s a naiv emberek, akik jól tudják, hogy engem letartóztattak, könnyű prédájává válnak a Szekuritáténak, azt hívén, hogy én úgyis elmondtam már mindent. Ám ha egyes barátaim nevét nem húzom alá, a mindentudó Szekuritáténak épp ezáltal válhatnak gyanússá, mivel feltételezi, hogy ezekkel kapcsolatban titkolnivalóm van. Végül is úgy döntöttem, hogy minden barátom nevét aláhúzom.

A kihallgató tiszt hosszasan tanulmányozta a listát, én pedig magamra erőltetett nyugalommal, de rettentő belső feszültséggel lestem az arcát, hogy valamelyik aláhúzott név felkelti-e az érdeklődését, de végül is csupán egyre növekvő ingerültséget és elégedetlenséget olvastam le róla. A lista tanulmányozását befejezve dühösen ugrott fel, s a papírt az arcomba vágta:

– Te bűdös bandita, nem megmondtam világosan, hogy mindenik barátod nevét húzd alá? Mit gondolsz, meddig tűröm, hogy csúfot úzz belőlem?

– Főhadnagy úr, de hiszen én aláhúztam mindazoknak a nevét, akik barátaim.

– Igen? Hát vedd tudomásul, hogy fel tudnék sorolni legalább tízet, akik barátaid, s mégsem húztad alá a nevüket.

– Bocsánat, lehet, hogy ismerőseim, de nem barátaim, ön azt mondta, hogy a barátaim nevét húzzam alá.

– Szóval így próbálsz elferdíteni a szavaimat! Hát jól van, fogd ezt az érintetlen listát, s húzd alá mindazok nevét, akiket ismersz. Megértetted? Mindazokat, akikkel ismeretségi viszonyban vagy.

Az új listán ugyanazok a nevek szerepeltek, én pedig nagyon örültem, mert már tudtam, hogy nem közeli barátaim felé tapogatóznak. Közben lázasan vizsgálgattam a neveket, s próbáltam valami összefüggést felfedezni köztük. Végül is két csoportot sikerült elkülönítenem. Az egyik csoportba református, unitárius és lutheránus papok tartoztak, akik közül egyesek – László Dezső ref. esperes, Dobri János ref. teológiai tanár, Lőrinczy Mihály és Erdő János unitárius teológiai professzor, Varga László ref. pap – hosszabb-rövidebb ideje börtönben ültek már. A másik csoport a Dobai-Varga féle csoport volt – egyetemi és középiskolai tanárok, tudományos kutatók, papok –, melyet 1957-ben ítéltek el, s amely két pap – Varga László és Dobri János ref. teológiai tanár – révén kapcsolódott a papok csoportjához. E papok nevét nyugodt lelkiismerettel aláhúzhattam, mivel egyrészt már börtönben ültek, s így nem hozhattam veszélyt rájuk, másrészt pedig azért, mert semmilyen szorosabb kapcsolatuk nem volt velük.

A főhadnagy figyelmesen tanulmányozta az aláhúzott neveket, majd gúnyos vigyorral helyezte elé a lapot:

– Nézd csak át még egyszer, te bandita. Van ott még olyan név, amelyet kétszer is alá kellett volna húznod.

Határozott mozdulattal toltam el a névsort:

– Aláhúztam mindenki nevét, akivel egyszer is találkoztam.

– Igen? – mondta fenyegetőve. – Na, majd meglátjuk – s papírt fűzött az írógépbe.

Elkezdődött a szabályszerű kihallgatás.

– Ismered-e Varga László református papot?

– Ismerem.

– Hol és mikor ismerkedtél meg vele?

– 1952 húsvétján hazamentem Marosvécsre a szüleimhez, s húsvét másodnapján a református papnál ebédeltem. Ezen az ebéden Varga László is jelen volt, aki leghátul a református papnál lakott.

– S miről beszéltek?

Feltűnt nekem, hogy a kihallgató tiszt egyáltalán nem érdeklődött a vécsi pap iránt. Sem azt nem kérdezte meg, hogy mi a neve, sem azt, hogy jelen volt-e a beszélgetésünkön, amiből arra következtettem, hogy a kihallgató tiszt nem is a vécsi parókián lefolyt beszélgetésre kíváncsi tulajdonképpen.

– Ahogyan visszaemlékszem, nem beszéltünk semmi érdemlegesről. Én a falu történetéről beszéltem neki, ő meg elmondta, hogyan lett teológus.

– És hogyan lett teológus?

– Úgy, hogy a Bolyai Tudományegyetem Jogi Karának hallgatója volt, de negyedéven kulák származása miatt eltávolították az egyetemről. Ekkor iratkozott a Református Teológiára, ahol a négy évet két év alatt végezte el.

– Tehát tudtad, hogy kulák származású, s azt is tudtad, hogy elégedetlen a népi demokratikus rendszerrel, mégis kapcsolatot tartottál fenn vele.

– Nem tartottam fenn vele semmiféle kapcsolatot.

– Hogyan? Azt akarod mondani, hogy többé nem is találkoztatok?

– Nem akarom azt mondani, hogy többé nem találkoztunk, hanem azt akarom mondani, hogy én többé sohasem kerestem őt.

– És ő keresett téged?

– Igen. 1953 tavaszán keresett a lakásomon, de nem voltam otthon. 1956 novemberében ugyancsak a lakásomon keresett, s mikor a feleségemtől megtudta, hogy az egyetemen vagyok, egyetemi tanári szobámban keresett fel.

– És ott miről beszéltek?

– Elmondta, hogy az 1956-os magyarországi események idején Budapesten tartózkodott, s elmesélte, hogy mennyi szörnyűséget látott.

Jóllehet Varga László azt is elmondta, hogy felkereste Tamási Áront, s amikor táncsot kért tőle arra nézve, hogy az erdélyi magyaroknak mit kell tenniük, Tamási azt válaszolta, hogy „Üljetek a seggeteken”, jobbnak láttam erről hallgatni.

A kihallgató tisztet azonban egészen más érdekelte. Hirtelen felugrott, s dühösen csapta elém az előbbi névlistát:

– Hát a Dobai István nevét miért nem húztad alá, te bandita? Azt próbáltad beadni nekünk, hogy te Dobait még csak nem is ismered?

– Nem, valóban nem ismerem.

– Gondolkozz csak, bandita! Azt akarod mondani, hogy nem is találkoztatok soha?

– Nem találkoztunk soha.

– Na, most már elég volt, te megátalkodott gazember! Majd én megmutatom neked, mit kap az, aki hazudni próbál – s azzal felvette a telefonkagylót. Azt hittem, a verőlegényeit hívja, s elkészültem a legrosszabbakra. Azonban a kagylóba csupán annyit mondott:

– Oprea főhadnagy. Nem jönne át pár percre?

Néhány pillanat múlva közepes termetű, zömök, negyven év körüli, civil ruhás férfi lépett be az ajtón. Mozdulatlanul ültem helyemen, mire főhadnagyom rám ordított, s fenyegetően közeledett felém:

– Állj fel, te bandita! Nem látod, hogy a Szekuritáté egyik tisztje lépett a szobába?

Felálltam, s mentségemre csak annyit mondtam:

– Bocsánat, az úr civilben van, s így nem tudhatom, hogy kicsoda. – Hazudtam, mert Kolozsvár utcáin gyakran láttam ezt a felfuvalkodott, piperkőc tisztet, s egyéb-

ként is ő volt az, aki a Dávid Gyula tárgyalásán fennforgott. Lakó Elemér kollégámat meg azzal küldte el, hogy menjen haza, s mossza ki a szennyesét.

A civil pulyka módjára fuvalkodott fel, vörösödött ki, s vésztyjósloán csendes hangon szólt rám:

– Hogyan állasz előttem, te bandita? Nem tudod, hogy a feljebbvalóid előtt „vigyázz”-ban kell állni? Vagy egyszerűen semmibe veszel? Hát jól figyelj ide! Én Manea Gruia vagyok, a Szekuritáté őrnagya és városi „anchetator sef” (városi fő kihallgató tiszt). Megértetted? S ide szarj a vállpántomra, ha nem intézlek el úgy, hogy a börtönben rohadsz el. Megértetted? Én mondom ezt, Manea Gruia őrnagy! – s miközben üvölni kezdett, bal kezével jobb vállát veregette, mintegy mutatva őrnagyi vállpántját, önkéntelenül is a nem létező vállpántra bámultam, s így teljesen váratlanul ért, amikor jobb öklével teljes erejéből az arcomba vágott. A váratlan ütéstől a sarokba zuhantam, s a rögzített asztal meg székek által határolt kis zugból alig tudtam kikecmeregni. Akkor aztán mellen fogott, kirántott az iroda közepére, s módszeresen verni kezdett, míg végig nem nyúltam a padlón, s aztán nagy elégtétellel állapította meg:

– Na! Remélem, hogy megtanultad a leckét. Lássuk hát tovább! A főhadnagy az írógéphez ült, s onnan ismételte meg kérdését, míg az őrnagy a főhadnagy íróasztala mellett foglalt helyet.

– Tehát, te bandita, hol és mikor találkoztál Dobai Istvánnal?

– Mondtam már, hogy nem találkoztam vele soha – mondtam orromat törölgetve.

A főhadnagy az őrnagyhoz fordult:

– Úgy látszik, nem volt elég neki. Ilyen megátalkodottal még sohasem volt dolgom. – Aztán hozzám fordult: – Figyelmeztetlek, te bandita, hogy mi tudunk mindent, s ha tagadsz, csak a saját helyzetedet nehezíted. Na, ki vele, hol és mikor találkoztál Dobai Istvánnal?

– Ismétlem, nem találkoztam vele soha, nem ismerem.

Az őrnagy lehajolt, s a főhadnagy íróasztalából vigyorogva húzott elő egy ütött-kopott, ócska aktatáskát.

– Hát ez mi, te bandita? Na, lássuk, mered-e tagadni, hogy a te lakásodban volt? Hiszen ott találtuk meg a házkutatáskor. S még most is azt mered állítani, hogy nem találkoztál Dobai Istvánnal?

Vigyorogva néztek rám mindketten, s alighanem azt várták, hogy a konkrét bizonyíték hatása alatt összeroppanok. Világosan látszott, hogy az egész jelenetet megrendezték, kettejük játéka között tökéletes összhang uralkodott. Képükről leritt, hogy készülnek learatni munkájuk gyümölcsét. Ám ahelyett hogy összeroskadtam volna, megkönnyebbülten sóhajtottam fel, s új erőre kapva ismételtam meg előbbi állításomat:

– Ismét kijelentem, Dobai Istvánnal én sohasem találkoztam...

Óriási taktikai hibát követtem el, amelyért keservesen megfizettem. Ugyanis az őrnagy nem hagyta, hogy tovább beszéljek. Fúriaként rontott rám, ütlegelni, rugdosni kezdett ismét, s csak akkor hagyta abba, amikor belefáradt. Csupán ekkor tért vis-

sza az íróasztal mögé, s tette fel azt a kérdést, amely, ha korább teszi fel, megkímélhetett volna a második veréstől:

– Azt mered állítani, te bandita, hogy ez az aktatáska nem a Dobai Istváné?

– Ellenkezőleg. Azt állítom, hogy a Dobai Istváné – mondtam ki nagy nehezen, mivel orromon-számon folyt a vér.

– Na ugye! – vette át a szót diadalmasan a főhadnagy. – Tehát elismered, hogy ez az aktatáska a Dobai Istváné – s már írta is a vallomásmat, majd azt kérdezte: – Hát azt elismered-e, hogy ezt az aktatáskát az Államvédelmi Szervek a házkutatáskor a te lakásodban találták?

– Elismerem. – Tudtam, nem szabad még egyszer taktikai hibát elkövetnem, mert ismét verést kapok, ezért hát gyorsan folytattam: – Csakhogy pontosan meg tudom magyarázni, hogy az a táská hol és mikor került a tulajdonomba.

– Ismét kezdéd, te bandita? Vigyázz, mert...

Az őrnagy közbeszólt:

– Na, halljuk a mesédet! – s fenyegetően állt fel.

– Mint már mondtam, 1953 tavaszán Varga László keresett a lakásomon, de én nem voltam otthon. Feleségem megkínálta kávéval, egy keveset beszélgettek, majd Varga László eltávozott, de ezt az aktatáskát ottfelejtette. Ebben az időben feleségem nagynénjénél laktunk a Groza Péter utca 18. szám alatt. Hazaérkezésemkor elmondta, hogy keresett Varga László, s megmutatta az aktatáskát is, melyet Varga ott felejtett. Az aktatáskában csupán két levél volt, melyet Dobai Istvánnak címeztek, így hát visszavihettem volna az aktatáskát. Azonban hanyagságból, no meg azért, mert értéktelennek tartottam, nem vittem vissza, s így 1953 nyarán, amikor a Ion Vidu utcába költöztünk a feleségem édesanyjához, más kacatokkal együtt ezt az ócska táskát is átvittük, s felhajítottuk a padlásra a többi kacat közé. Bizonyára ott találtak rá. Mindezt tudja a feleségem is, megkérdezhetik. Különben a leveleknek is a táskában kell lenniük, ha valaki ki nem vette, melyeknek a keltezéséből pontosan meg lehet állapítani, hogy a táská körülbelül mikor került birtokomba.

– Hazudsz, bandita, mint mindig – mondta a főhadnagy nem nagy meggyőződéssel, s tanácstalanul nézett az őrnagyra, aki az aktatáskából előszedett leveleket vizsgálgatta. Végül is ingerülten dűnnyögte oda a főhadnagynak:

– Küldd innen az ördögbe, mert megölöm.

Ez a kihallgatás jegyzőkönyv nélkül ért véget.

Délután az arcomon lévő horzsolásokat mosogattam a törülközővel, amikor kulcs nyikordult a zárban, s az ajtórésben megjelenő foglár halkan azt mondta:

– Szedd a holmidat s gyere.

A vér úgy a fejembe tódult hirtelen, hogy megszédültem. Nyűszítésszerű hang hagyta el a torkomat, s a tudatomon egyetlen érzés hatalmasodott el: Szabadulok! Gyorsan szedtem össze néhány tárgyat: váltó fehérneműmet, fogkefém, fogpasztát, aztán ismét a vakszemüveg, s már vezettek is a kanyargós folyosókon, lépcsőn fel, lépcsőn le, míg aztán valahol megállítottak. Szívdobogva vártam, hogy végre megnyílik előttem egy ajtó, a friss levegő, kinti levegő tódul be rajta, én pedig levethetem

ezt az átkozott vakszeműveget, s megpillanthatom a kinti világot. Rohanhatok haza a fiamhoz, a családhoz. Olyan boldog voltam, hogy abban a pillanatban minden szenvedést szívből megbocsátottam, a legszívesebben meghívtam volna az örömet, hogy majd látogasson meg. Ha akkor hazaengedtek volna, azt hittem volna, hogy letartóztatásom téves információk eredménye volt, s a legkisebb túske sem maradt volna a szívemben.

De nem engedtek haza. Az ajtó valóban megnyílt, de friss levegő helyett elhasznált, nehéz levegő áradt ki rajta. Amikor pedig beléptem, s a vakszeműveget levették a szememről, az enyémnél valamivel nagyobb cellában találtam magamat, s háttal nekem két civil ruhás fogoly állt.

A cellaajtó bezárult utánam, s a két fogoly megfordult. Amikor összevert arcomat megpillantották, iszonyattal közeledtek felém. Az egyik, negyven év körüli, kissé házának induló, de azért arányos testalkatú s rendkívül választékosan öltözködő, rokonszenves arcú, barna férfi volt, akit látásból ismertem Kolozsvár utcáiról. A másik vékony, de izmos termetű, szürke ruhás, értelmes arcú, vélem egykorú fiatalember teljességgel ismeretlen volt előttem. Az idősebb lépett hozzám először s bemutatkozott:

– Iubu doktor vagyok Kolozsvárról, látásból bizonyára ismer, s talán hallott is rólam. No, magát aztán alaposan helybenhagyták. Jöjjön, legalább mossuk ki ezeket a sebeket, hiszen könnyen begyulladhatnak.

Iubu doktorról tényleg hallottam, kisplasztikai műtétjeiről, no meg arról volt híres, hogy rengeteget keresett, a gazdag és csúnya orrú nők hozzá mentek az egész országból. S nemcsak gazdag, de jó külsejű és megnyerő modorú aggregény volt, akiért bolondultak a város szépasszonyai. Már akkor vikendháza volt a Jád völgyében, amikor ezt még nagyon kevesen engedhették meg maguknak. El tudom képzelni, hogy irigyelhették s hogy gyűlölhették a Szekuritáté felfuvalkodott dendii, akiknek pénzük mellett még hatalmuk is volt, s mégis lenézte őket minden becsületes ember.

Másik társam azt állította magáról, hogy bukaresti közgazdász, s Kolozsvárt volt kiszálláson, azért tartóztatták le itt.

Hetek óta először érintkezhettem magamhoz hasonló polgári személyekkel, s ez óriási megkönnyebbülést jelentett számomra. Mihelyt gondomat mással is megoszthattam, nyomban megkönnyebbültem. A vélem egysorsú emberek már egy kis társadalmat jelentettek számomra, s ez határozott morális támasz volt, amit rabtartóimnak is tudniuk kellett. Épp ez zavart, s ez tett óvatossá, jöllehet egyetlen ép eszű államvédelmis sem számíthatott arra, hogy én két román férfinak majd kitárom a lelkemet. De hát akkor miért hoztak ide? Tán azért, hogy összevert képem ezt a két férfit megijessze? Vajon ki kit kémlel ebben a mi kis csoportunkban?

A börtönpszichózis kezdett erőt venni rajtam.

A következő napokban egyikünket sem vittek kihallgatásra, ami nagy megkönnyebbülésemre szolgált. Cellánkban négy vaságy volt – kettő-kettő egymásra rakva –, társaim az egyik alsó ágyat engedték át nekem, ültünk egymással szemben naphosszat, meséltünk a családunkról no meg a városról, melytől megfosztottak, s amelyről nem is tudtuk, hogy mennyire szeretjük. Bukaresti kollégánk igen gyakran tért rá ügyére, elmondta, hogy mivel vádolják, esélyeit latolgatta, s tanácsokat kért tőlünk.

Amint kiderült, a lubu doktor ügyét már alaposan ismeri, így hát most az én ügyem iránt érdeklődött végtelenül tapintatosan. Őszintén elmondtam neki, hogy miket akarnak rám fogni, s azt is, hogy az ég világán semmi olyat nem cselekedtem, ami törvénybe ütköző lett volna. Keserűen mondtam el, hogy én őszintén híve vagyok a népi hatalomnak, hiszen egész családom, minden pereputtyom szegény ember. S mikor idáig értem, annyira elmerültem az önsajnálatban, hogy könnyezni kezdtem. Bukaresti kollégám erre ideges sértődöttséggel fordult lubu doktorhoz:

– Hallod, doktor? A tanár úr kommunista, s ezt nem átalja a szemünkbe mondani itt, a Szekuritáté pincéjében. De hát akkor mi a fenét keres maga itt, közöttünk? Jelentkezzék szépen kihallgatásra, mondja el mindezt a kihallgatójának, s biztosítsa őket, hogy maga szívvél-lélekkel kész megvédeni ezt a rendszert. Ne féljen, kapva kapnak magán, s holnap már itt se volt. Na, mire vár? Kopogjon hát az ajtón!

Szomorúan csóváltam a fejem.

– Nem, barátom, félreértett. Én nem akarom megvásárolni a szabadságomat. Hiába állítanám, hogy becsületes vagyok, ezt csupán akkor volnának hajlandók elhinni, ha jövődöbeli tetteimmel bizonyítanám. Én emelt fővel akarok kimenni innen, ám ehhez az szükséges, hogy ők győződjenek meg ártatlanságomról.

– Szamárság – intett őszinte lenézéssel a bukaresti közigazdász. – Nem élünk a középkorban, hogy egy eszméért áldozzuk fel magunkat. Vagy mit gondol, valaki hálas lesz magának valaha, amiért ártatlanul beült a börtönbe? Hát csak üljön, ha úgy tetszik, itt mellettünk elfér maga is – s engesztelően nevetni kezdett.

Én azonban megdöbbsentem. Először legorombit, mert kommunista vagyok, utána meg ugyanolyan őszintén kollaborálásra biztat. Vajon melyik az igazi énje? Nem volt sok időm töprengeni rajta, mert öt nap múltán ismét kihallgatásra vittek, a következő kihallgatás után pedig váratlanul egy másik, sokkal nagyobb cellába tettek át, ahol 16 vaságy és velem együtt 10 fogoly volt. Hat üres ágy még tulajdonosára várt, de nem sokáig.

Egy év múlva ugyanabba a lágerbe kerültem, mint lubu doktor egyik barátja, Perianu kolozsvári ügyvéd. Tőle tudtam meg, hogy a „bukaresti közigazdász” a Szekuritáté embere volt. Sikerült is beférköznie lubu doktor bizalmába, aki minden intim problémáját kiteregette előtte. Olyan dolgokat is feltárt a provokátor előtt, melyekről a Szekuritátének fogalma sem lehetett. Így pl. elmondta, hogy egyik kirándulása alkalmával nagyobb összegű pénzsegélyt adott az egyik moldvai kolostor apácáinak – akiről viszont a Szekuritáté kiderítette, hogy segítséget nyújtottak a hegyekben bujdosó, törvényen kívüli elemeknek. Ez épp elég volt ahhoz, hogy lubu doktort a „fegyveres ellenforradalmárokkal való kollaborálással” vádolják, s 25 évet sózzanak a nyakába.

Első „kemény” kihallgatásom valójában csak nyitány volt. Azt ugyan nem tudták rám bizonyítani, hogy Dobai Istvánnal személyesen találkoztam, de számukra nem is ez volt a lényeg. Valójában azt akarták rám bizonyítani, hogy nekem is tudomásom volt Dobai István írásos tervezetéről, mely „Az erdélyi kérdés békés rendezése” címet viselte, s amelynek lényege az volt, hogy a Magyarország és Románia között-

ti határt az Erdélyi-Érchegység vízválasztóján kell megvonni, s népességcserét kell végrehajtani: az erdélyi magyarságot az Érchegységtől nyugatra, az Érchegységtől nyugatra lakó románokat pedig az Érchegységtől keletre kell áttelepíteni. Dobainak, valamint „társszerzőjének”, Varga László református papnak – mindketten szilágysági származásúak – az volt a terve, hogy miután „tervezetüket” elfogadtatják az erdélyi magyar értelmiség általuk önkényesen kinevezett „képviselőivel”, a végleges szöveget az ENSZ elé terjesztik, össze is állítottak egy névsort, amely annak az ötven erdélyi magyar értelmiséginek a nevét tartalmazta, akiket ők az erdélyi magyarság reprezentánsainak tekintettek. Listájuk élén olyan kitűnőségek szerepeltek, mint Márton Áron gyulafehérvári püspök, László Dezső ref. esperes, Szabédi László, Jordáky Lajos, Nagy Géza, Kós Károly, Fejér Miklós stb. Erre a listára került fel az én nevem is, bizonyára Varga László referenciája alapján, mivel Dobai István nem ismert. 1956-ban Dobaiék érkezettnek látták az időt a cselekvésre. Tervezetüket több erdélyi értelmiséginek átadták elolvasás és véleménynyilvánítás végett, így Szabédi Lászlónak és Jordáky Lajosnak is, akik azzal adták vissza azt a szerzőknek, hogy a kérdés „nem aktuális”. Legalábbis a szerzők ezt vallották a Szekuritátén. Ugyanis 1957 tavaszán Dobai István Gyulafehérvárra utazott, s tervezetét Márton Áronnal is ismertette, akinek a véleménye – Dobai szerint – ugyanaz volt, mint az előbbieké. Márton Árontól távozva azonban Dobait letartóztatták aktatáskájában lévő tervezetének egész dokumentációjával. Néhány nap múlva elkezdődött a kolozsvári magyar értelmiségiek tömeges letartóztatása, majd lezajlott a Dobai-Varga-féle összeesküvés per, melynek eredményeképpen Dobai Istvánt és Varga Lászlót halálra, az „összeesküvés” tagjait pedig 20-25 évi börtönre ítélték. Érdekes, hogy Márton Áron püspököt és Szabédi Lászlót, aki azelőtt kapta meg az Állami-díjat, nem tartóztatták le, jöllehet a román törvények szerint „feljelentés elmulasztása miatt” hét évig terjedő börtönbüntetést szabhattak volna ki rájuk. Jordákyt letartóztatták ugyan, de néhány hónapi vizsgálati fogság után szabadon engedték, aminek az volt az ára, hogy nyilvánosan önkritikát kellett gyakorolnia.

Mindezekről a dolgokról csupán a szamosújvári börtönben szereztem tudomást maguktól a legkompetensebb személyektől. Dobaitól és Vargától. Letartóztatásom pillanatában csupán a Dobai-Varga-perről tudtam hallomásból, de álmomban sem gondoltam arra, hogy ebben az ügyben valamiképpen én is érdekelt vagyok. A tárgyalásom során azt is megtudtam, hogy a Szekuritáténak két konkrét „bizonyíték” állt rendelkezésére: az egyik amaz ominózus értelmiségi névsor, amelyen én is szerepeltem, a másik meg Dobai Istvánnak és Varga Lászlónak az a beismerő vallomása, hogy tervezetük nem járt ugyan a kezemben, de Varga László beszélt róla nekem. A következő kihallgatások során e konkrétumok alapján akarták rám bizonyítani, hogy a Dobai-tervezet a kezemben járt, s mikor ezt nem sikerült rám bizonyítaniuk, legalább annyit akartak kivenni belőlem, hogy tudomásom volt e tervezetről. Hazugság volt, soha nem ismertem el. Utólag tudom, hogy kár volt kínoztatni magam, ítéletemet előre megállapították, a Dobai-féle tervezet ismerete csupán színezte volna dossziémat, s a vádat Dobai és Varga hamis vallomása alapján úgyis a nyakamba sózták. De hát a feljelentés elmulasztása miatt járó hét év vígan belefért 16 éves büntetésembe. Akkor azon-

ban elvi kérdésnek tartottam, hogy hazug vádat ne vállaljak magamra, amiben tán az is szerepet játszott, hogy tudatom mélyén még mindig bíztam szabadulásomban. Ha akkor azt mondták volna, hogy engem 7 évre ítélnék, nem hittem volna el vagy kétségbeestem volna.

Őt szörnyű kihallgatás után végül is a kihallgató tiszt adta fel a harcot, jegyzőkönyve, mely szerint nekem tudomásom volt Dobai és Varga „hazaáruló tervéről”, aláíratlan maradt. Ma már tudom, hogy ez lett volna az első komoly vádpont ellenem. Akkor azt hittem, ez az utolsó. Amikor a kihallgatás-sorozat megszakadt, megkönnyeb-bűlten sóhajtottam fel: Túl vagyok rajta! S ha a Dávid Gyula intő példája nem állt volna előttem, biztosra vettem volna, hogy nincs a világon olyan bíróság, amely ezekért a nevetséges vádpontokért elítéljen. Türelmetlenül vártam, hogy utolsó kihallgatásra, dossziém aláírására felvigyenek, ám türelmetlenségemet hirtelen lelohasztotta egyik frissen érkezett cellatársunk. Nem akkor tartóztatták le, s nem is friss kolozsvári hírei lohasztották le türelmetlenségemet. Mara Vasilét, a Victor Babeş Tudományegye-tem másodéves hallgatóját még 1956 végén tartóztatta le a Szekuritáté. Torda mellet-ti, értelmes móc fiú volt, egyik vezetője a demokratikus diákszervezet megalakításáért küzdő román diákoknak. Csaknem két évet ült már a szamosújvári börtönben, s most frissen letartóztatott – vagy még le sem tartóztatott? – kollégái ügyében hallgatták ki újra. Elképesztően sovány és sápadt volt, nyugtalanul csillogó fekete szemében bor-zalom ült. Jól tudta, hogy nehéz órák várnak rá, ám ennek ellenére nagyon örült, hogy Szamosújvártól legalább rövid időre megszabadulhatott.

– Miért örül ügy? – kérdeztem tőle. – Szamosújvárt tán rosszabb, mint itt?

– Hogy rosszabb-e? – nyitotta rám égő szemét. – Itt csak rossz. De a szamosúj-vári börtön 1957. július 14-e óta maga a pokol. Pokol? Dehogy! Kínzőkamra, ahol a rabot vagy épp kínozzák, vagy rettegetve várja, hogy kínzói belépjenek. 1957. július 14-én ugyanis a börtönadminisztráció kiprovokált egy ártalmatlan zendülést. Oly rossz kosztot adtak, hogy az egyik épületszárny második emeletének celláiban elhelyezett „frontieristák” (határátlépők, a politikai foglyok legizgágább rétege) éhségstrájkba léptek. Eltorlaszolták a cellaajtókat, leverték a város felé néző ablakok sötétítőzsaluit, s az ablakokhoz tódulva óriási lármával kiáltották világga követeléseiket. Végül is a börtönőrök géppisztolysorozatokkal távolították el őket az ablakokból, betörték a cel-laajtókat, s agyba-főbe verték őket. A börtönadminisztráció meg ezt a zendülést hasz-nálta fel ürügyül arra, hogy gyökeresen megváltoztassa a börtönrezsimit: a börtön-kosztot még jobban legyengítették, bevezették a hivatalos botbüntetést, a rabok pedig nappal nem ülhetek le az ágy szélére, nem beszélgethettek, hanem egész nap némán kellett sétálniuk cellájuk közepén. Olyan terrorhangulatot hoztak létre, hogy csupán ez a hangulat is elégséges a rabok idegrendszerének felmorzsolására. Tanár úr, ha va-lamicskét is ad az életére, tegyen meg minden lehető, hogy minél jobban elhúzódjék vizsgálati fogsága, minél később kerüljön a szamosújvári börtönbe.

Akkor túlzásnak tartottam Mara Vasile szavait, azt hittem, az ifjak közismert szabadságvágya torzítatja el vele a valóságot. Később rá kellett döbbennem, hogy sze-gény Mara Vasile az igazságnak még felét sem mondta el, vagy ha elmondta, én vol-tam képtelen felfogni.

Utolsó eredménytelen kihallgatásomat követően a negyedik nap éjszakáján ágyamból szedtek ki, úgy vittek fel kihallgatásra. Azt hittem, lezárt dossziémat kell aláírnom, s arra következtettem, hogy sietnek, még ebben az évben le akarják zárni ügyemet. Alaposan tévedtem.

A kihallgatósobában a legnagyobb meglepetésemre egy tiszt helyett három fogadott, a változatosság kedvéért egyenruhában. Ion Oprea főhadnagyot és Manea Gruia őrnagyot ismertem már, a harmadikat, egy kőpcős századost sosem láttam, de beszédéből megállapítottam, hogy erdélyi román. Csupán a börtönben tudtam meg a nevét, leírásaim alapján börtöntársaim azonosították: Pop Gheorghénak, becenevén Popicának hívták. (1979 tavaszán egy roppant elegáns, vélem csaknem egyidős, pocakosodó civil úriember lépett be a Dacia Könyvkiadó magyar szerkesztőségébe, s egyenesen íróasztalom felé tartott. Elmondta egy szuszra, hogy ő Gheorghe Pop ezredes, a Szatmár megyei Szekuritáté vezérigazgatója, most doktorált jogból, s szeretné megjelentetni disszertációját, amely a nemzetközi jog egyik kérdését, a terrorizmus elleni harcot dolgozza fel. Amint szóhoz jutottam, felvilágosítottam, hogy a magyar szerkesztőségben van, átvezettem a román kollégákhoz, s udvariasan elbúcsúztam tőle. Nem tudom, ő megismert-e.)

Ezen az éjszakán rá kellett döbbennem, hogy eddigi kihallgatásaim valóban kihallgatások voltak, még akkor is, ha verések tarkították. Ami azonban most következett, az már vallatás volt annak rendje és módja szerint, testi és lelki kínzás annak érdekében, hogy egy feltételezett bűncselekményt magamra vállaljak.

Egy viszonylag jó erőnlétben lévő letartóztatott esetében, aki magában hordja még civil életének erőtartálékait, s ártatlansága tudatában él benne a szabadulás reménye, a fizikai erőszak, a verés nem a legcélravezetőbb módszer a hamis vádak elfogadtatására. Akaraterejét kell megtörni annyira, hogy jusson el a „minden mindegy” apatikus állapotába. Ennek elérésére pedig a kínzások specialistáinak számtalan hatásos módszerük van. A cél: a vallatott alany demoralizálása és testi-lelki kifárasztása.

Az első s tán alapvető módszer az éjszakai vallatás. Hogy az éjszakai vallatás miért van félelmetesebb hatással a fogolyra, mint a nappali? Mindenekelőtt azért, mert ellenkezik a fogoly évtizedek alatt kialakult biológiai ritmusával. De túl ezen, az éjszakának eleve van ránk bizonyos megfélemlítő hatása, melyet alighanem az ősidők homályából hoztunk magunkkal: az éjszaka úgy él az ember idegeiben, mint a veszedelem szinonimája. A fogoly pedig, aki letartóztatása pillanatáig tudatalattijában ott hordozta a társadalmi védettség meg nem fogalmazott érzését, börtönbeli elszigeteltségében, törvényen kívüliségének tudatában még nappal is egyfajta állandósult feszültségben él, éjszaka pedig a fáradtságnak egy adott fokán úgy érzi, hogy teljesen kiszigetelték a társadalomból, hogy a világon csupán ő létezik meg hóhérai, akik azt tehetnek vele, amit éppen akarnak, akár ott helyben meg is ölhetik, mert senki se tud róla. E lelkiállapot beálltához persze nagyban hozzájárulnak a börtönhiedelmek is, s minél alacsonyabb műveltségi szinten áll a fogoly, a hiedelmek annál nagyobb erővel hatnak. Ennek illusztrálására a felületes szemlélő számára humorosnak tűnő, de valójában mélyen tragikus példát említek meg a magam személyes tapasztalataiból:

Egy decemberi délutánon történt. Haton ültünk a nagy cellában, mely eredetileg valamilyen raktárhelyiség lehetett. A gyenge villanykörte vaksin pislákol. Lépések közeledtek, majd nyílt a hatalmas vasajtó, s a foglár nyűszítő, idős román parasztot taszított be a cellánkba. A halálra rémült, kucsomás-condrás ember mellére szorította paraszttarisznyáját, s úgy feszült háttal az ajtónak, mintha a bevonszolása ellen akart volna védekezni. Egy ideig döbbsen meredtünk rá mi is, míg aztán a diák Mara Vasile odaszólt neki tegeződő román közvetlenséggel:

– Mi van, bácsikám? Odafigyál az ajtóhoz? Mért nem jössz közelebb?

Emberünk azonban ekkor sem lépett közelebb, csupán lába elé mutogatott kétségbeesve.

– Mi van, bácsikám? Mit mutogatsz?

Emberünk remegő hangon szólalt meg, miközben egyre lába elé, az ajtó előtt húzódo, méternyi széles bádogpadlóra mutogatott:

– Tudom én! Ha arra rálépek, lóttek nekem. Megnyílik alattam, s többé soha ki nem kerülök onnan.

Tragikus helyzetünkben is kacagnunk kellett. Csupán egyik idős cellatársunk, Tarcza Vasile, volt bankigazgató nem kacagott, aki maga is a mócok közül származott. A rémült emberhez lépett, gyöngéden fogta karon, s rábeszélő hangon mondta:

– Gyere nyugodtan, bácsika, nézd, alattam sem nyílt meg a csapóajtó. – Majd hozzánk fordult, s szelíden dorgálni kezdett: – Ti kikacagjátok ezt a szegény embert, pedig a népi hiedelemnek képtelen igaza van. Gondoltatok-e már arra, hogy közülünk vajon hányan kerülnek majd ki innen? (Hatunk közül ketten kerültünk ki, Tarcza Vasile az enyedi börtönben halt meg.)

A diák azonban nem nyughatott a bőrén. Látva, hogy megfelelő alanyra akadt, az öreg paraszthoz férközött, s fejét elébe tolva, elhaló hangon kérdezte:

– Bácsikám, mi nagyot vétettél, hogyan kerülsz te ide, éppen közénk?

Az öreg rémülten, sírásra görbülő szájjal meredt rá:

– Maguk közé? Hát maguk kik?

– Ugyan már! Hát nem tudod? Nem néztél meg a cellánk számát, amikor ide beléptél?

– Nem! – jajdult fel az öreg, s riadtan bámult a vasajtó felé.

– Ez a nullás cella. Érted? A nullás cella! A halálraitéltek cellája. Ugyan mit követtél el, hogy ide hoztak?

E pillanatban az öreg felugrott, s nekiiramodott a vasajtónak. Hiába rohant már utána a diák, hiába akarta csillapítani, az öreg két ököllel verte a vasajtót, hogy zengett bele a börtön, s közben teli torokból üvöltötte:

– Vegyenek ki innen! Én nem csináltam semmit! Vegyenek ki, én nem akarok meghalni!

Az éktelen zajra odarohant az őr, s megnyitotta a cellaajtót.

– Megörültél, te nyavalyás? Mit üvöltöztél?

A paraszt azonban tovább mondta a magáét:

– Parancsnok úr, vegyenek ki innen! Jaj, vegyen ki innen, én ártatlan vagyok! Ne végezzenek ki, parancsnok úr, nem akarok meghalni.

Mi az ajtónak háttal állva kuncogtunk, míg csak a foglár ránk nem kiáltott:

– Arccal felém! – Aztán az öreghez fordult: – Ki akar kivégezni, te bolond?

– Ez a halálraítéltek szobája. Az urak megmondták, hogy akit ide tesznek be, azt kivégzik.

– Igen? – mondta az őrmester vészjóslóan. – S melyik úr mondta ezt neked?

– Az ni! – mutatott az öreg a diákra.

Az őrmester elröhintette magát.

– Úgy? Szóval ismét te csinálod a bajt, te csirkefogó? Na, vedd a pokrócod, s gyérünk az „izolátor”-ba (szigorított zárka). – Aztán az öreghez fordult: – Te meg ülj itt nyugodtan, öreg. Majd kivizsgálják az ügyedet, s csak akkor végeznek ki, ha megérdemled. – Ezzel ránk zárta az ajtót, ám a kilátásba helyezett kivégzés az öreg parasztot aligha nyugtatta meg.

A romániai börtönök ilyen műveltségi színvonalon álló „politikai foglyokkal” voltak tele. A minden hájjal megkent kihallgató tiszteknek undorítóan könnyű volt a dolguk.

Éjszakai kihallgatásom a megszokott szertartással kezdődött: a kihallgató tiszt asztali lámpáját rám irányították, míg ők a lámpa fénykörén kívül lestek rám. A kihallgató tiszt egyenesen a lényegre tért:

– 1956. november 2-án délután 17 és 18 óra között a Szabédi professzor szobájában ültél. Emlékszel-e?

Könnyű volt emlékezniem rá, mivel e napok minden óráját a magyarországi események valamelyik mozzanata tette emlékezetessé.

– Igen, emlékszem.

– Hát arra emlékszel-e, hogy kik voltak ott veled együtt?

– Emlékszem. Dávid Gyula meg Lakó Elemér kollégáim.

– Hát arra emlékszel-e, hogy mit beszéltek ott hármasan?

– Pontosan nem emlékszem, de azt tudom, hogy az újonnan alakult Nagy Imre-kormány esélyeit latolgattuk, meg arról beszélgettünk, hogy ha a kormánynak sikerül úrrá lenni a helyzeten, vége lesz valahára a fegyveres felkelésnek.

– S még miről beszélgettetek?

– Másra nem emlékszem.

A lámpa mögül dühösen csattant rám a Manea Gruia hangja:

– Hazudsz, bandita. Másról is beszéltek.

– Lehet, de én nem emlékszem rá.

– Mert nem akarsz emlékezni. Meg is van rá az okod.

A szót a tömzsi százados vette át:

– Valóban ennyire ostoba vagy? Hát azt hiszed, hogy ha mi nem tudnánk, mit beszéltek ott hárman, épp téled akarnók megtudni? Talán nem tudjuk mi, hogy milyen megátalkodott bandita vagy? Csupán azt akarjuk látni, van-e benned egy cseppnyi józan belátás, rádöbbentél-e, hogy őszinteségeddel magadon segítesz.

– De hát én valóban nem emlékszem egyébre. Ha tudják, emlékeztessenek, s ha igaz, én készségesen elismerem.

A főhadnagy türelmetlenül vágott közbe:

– Na majd én emlékeztetlek, te bandita. 1956. november másodikán délután öt és hat óra között Dávid Gyulával és Lakó Elemérrel együtt ültetek a Szabédi professzor szobájában. Arról beszéltetek, hogy ha háborúra kerül a sor az ellenforradalmi Magyarország és a szocialista országok között, *ti nem vonultok be a román hadseregbe, hanem visszavonultok a hegyekbe, s akadályozni fogjátok a szovjet csapatok előnyomulását.* Így volt? Próbáld letagadni!

A vád annyira komikusan hangzott, hogy tragikus helyzetemben is elnevettem magam:

– Hogy mi megpróbáljuk akadályozni a szovjet csapatok előnyomulását? Mi, hárman? Főhadnagy úr, ennyire ostoba mégsem vagyok.

Dühösen ugrott fel, s nekem rontott, de a legnagyobb csodálatomra nem ütött meg:

– Fogd be a szád. Arra felelj, amit én kérdeztem. Ugye, hogy erről beszéltetek?

– Nem beszéltünk.

– De igen! Parancsolom, hogy azonnal mondd el szó szerint azt, amit ott mondtatok. Te is meg bandita társaid is. Halljam! Mondjad!

– Mondtam már, hogy ilyet nem beszéltünk.

– De igen, beszéltetek! Halljam! Mit mondtatok? Szó szerint! S ez így ment tán órákon át. Én egyedül voltam. Ők hárman.

Egymástól vették át a szót, egyetlen perc pihenőt sem engedve, s mindig ugyanazt a szöveget ismételve: valld be, valld be, valld be... Szemmel láthatólag azt hitték, hogy sikerül lerohanniuk, sikerül megtörniük akaraterőmet.

Nem vallottam be, mert nem volt igaz, ám akkor sem vallottam volna be, ha igaz lett volna, hiszen jól tudtam, hogy ha ilyet rám bizonyítanak, akkor fegyveres szervezkedés kísérletével is vádolhatnak, amiért akár 25 évet is adhatnak.

Hajnalodott már, amikor a jegyzőkönyvet elém tették:

– Írd alá!

Elolvastam a jegyzőkönyvet s eltoltam magamtól:

– Ez nem igaz, nem írom alá.

Mindhárman rám támadtak. Szidalmaztak, fenyegettek, ígéretet tettek, hogy ha aláírom, enyhítő körülményként számítják be. Aztán mikor látták, hogy tovább macskodom, visszaküldtek a cellába.

Így folytatódott ez a következő éjszakán is, azzal a különbséggel, hogy hajnalban nem küldtek vissza a cellámba. Az éjszakai vallatók helyett más civil ruhás férfi ült az íróasztalhoz, s ugyanazt a szöveget folytatta a legnagyobb lelki nyugalommal. Időnként minden látható ok nélkül feldühödött, arccal a falnak állított, s ott kellett állnom fejem fölé emelt karral mindaddig, amíg vissza nem ültetett székemre. Amikor cellámba visszavezettek, hallottam az őrmesterek váltásának neszeit, tehát már reggel volt.

Alighogy beadták a reggelit, engem újra kiszólítottak. A kihallgató szobában Oprea főhadnagy várt vitorán, s azzal kezdte, hogy reméli, meggondoltam magam, jobb belátásra tértem.

– Mért csinálsz olyan nagy ügyet az egészből? – mondta kedélyesen. – Hiszen ez a te ügyedben már se nem oszt, se nem szoroz. Aláírod s azzal befejeztük, ülhetsz nyu-

godtan a cellában egészen a tárgyalás napjáig. Hidd el, jót akarok neked. Nekünk úgys megvannak a bizonyítékaink.

Nem hittem neki, így hát folytatódott maratoni vallatásom ugyanabban a stílusban: valld be – nem vallom, írd alá – nem írom alá. Aztán fal mellett állás órák hosszat, lábak egymás mellett, karok a magasban. Lassan elfogyott az erőm, lábam remegett, tompa álmoság vett erőt rajtam, úgy éreztem, azonnal összerogyom, de halogattam pillanatról pillanatra. Déltájt ismét leülhettem. Fejem azon nyomban az asztalra hanyatlott, de a főhadnagy hajamnál fogva rángatott fel, s ismét orrom alá tolta a jegyzőkönyvet:

– Írd alá!

Csukott szemmel suttoztam:

– Nem írom alá.

Megvetően sziszegte:

– Ostoba barom! – s a foglárért csengetett.

A cellában ágyamra zuhantam s nyomban elaludtam, ám jött az ebéd, cellatársaim felcibáltak. Ebéd után ismét ágyamra zuhantam, de máris csikordult a zár:

– Varró letartóztatott! Gyerünk!

A kihallgató szobában idegen tiszt fogadott, persze szitkozódva:

– Hát mit gondolsz, te bandita, nincs nekem jobb dolgom, mint hogy itt üljek veled délután? Ahelyett, hogy kényelmesen ülnék most otthon, s meginnék egy sört, a te átkozott makacsságod miatt itt kell ülnöm ebben a bűdös irodában? Na, gyerünk, írd alá gyorsan ezt a jegyzőkönyvet, hogy mehessek!

– Nem írom alá.

– Hát mért nem írod alá, te ostoba? Tán azt hiszed, a te ügyedben ez még számít valamit?

– Akkor sem vállalom magamra olyat, ami nem igaz.

S következett a szokott program: falhoz állni, karokat magasra, lábakat össze. Utána: – Valld be, te bandita! – Nem vallom be, mert nem igaz. – Írd alá! – Nem írom. Ismét ordítózás, a tiszt dühösen nekem rohan, én a fáradságtól már félig önkívületben várom az ütest, de nem üt meg. Mért nem üt meg? Miért hagyták abba a verést? Nem tudok magyarázatot adni rá.

Aztán ismét cellámba visznek, de nincs időm lefeküdni, már érkezik is a vacsora. Félálomban eszem, az étel ízét egyáltalán nem érzem.

Vacsora után már csikorog is a zár, s vakszeműveggel a szememen én félig alva haladok a kanyargós folyosókon. A kihallgató szobában a már megszokott kép fogad: rám irányított reflektor s az előző éjszakai trió – frissen, elegánsan, kiborotválkozva. A rögzített asztalhoz ültetnek s máris rázendítenek:

– Valld be, hogy 1956. november másodikán délután...

– Nincs mit bevallanom, ilyen dolgokról nem beszéltünk...

– Írd alá...

– Nem írom alá...

Ordítózás, szidalmak, káromkodások özöne. Aztán ismét falhoz, karokat fel, lábakat össze...

Emberfölötti erőfeszitésembe kerül, hogy lábon maradjak. Egy-egy pillanatra elalszom, fejem a falba koppan, ismét felébredek, miközben a három tiszt kedélyesen cseveg az irodai lámpa mögötti homályban. Az időt már nem érzékelem, s lassan a tér is bezárul körülöttem. Úgy érzem, egyes-egyedül vagyok a világűrben. Akaratom már felmondta a szolgálatot, csupán reflexeim működnek. Csak aludni, aludni szeretnék legalább néhány percig, kikapcsolni, megszűnni. Aztán megszűnik körülöttem a világ, s a padlón térek magamhoz, nyilván elaludtam. Lábbal taszigálnak, s Oprea főhadnagy kiabálását hallom:

– Fel! Állj fel!

Feltápáskodom, miközben hallok, hogy a másik kettő ócsárol:

– Rongy! Ilyen rongy alakok akarnak velünk szembefordulni!

Oprea főhadnagy az asztalhoz támogat, s elém tolja a jegyzőkönyvet:

– Írd alá!

– Nem írom – azt sem tudom, hogy mondtam-e vagy csak gondoltam, ám az eredmény az előbbire vallott. Ordítózva ráncigált fel, s ismét a fal mellé állított:

– Addig állsz itt, te bandita, amíg ki nem adod a lelkedet.

Nem álltam addig. Egy idő múlva kellemes melegség öntött el, amely talpamból indult, s az egész testemet átjárta. Amint fejembe ért, torkomban fojtogató keserűséget éreztem, szemem világa elveszett, s úgy éreztem, hogy egy feneketlen, sötét gödörbe zuhanok.

Arra ébredtem, hogy kiabálnak körülöttem. Az első pillanatban azt sem tudtam, hol vagyok, hosszú időnek kellett eltelnie – vagy tán csak én érzékeltem úgy? –, amíg agyam teljesen kitisztult. Felcibáltak és székemre löktek:

– Írd alá!

Válaszolni nem tudtam, fejem az asztalra koppant, Oprea főhadnagy egy altisztet szólított be.

– Fűröszd meg ezt a banditát, hogy ébredjen fel, nagyon elálmosodott.

Ismét sötét szemüveg került a szememre, s az altiszt szitkozódva rángatott végig a folyosókon. Egy nagyobb helyiségben találtam magam. Homályosan láttam, hogy a szemközi falból ajtó nyílik.

– Vetkőzz le! – adta ki a parancsot, majd megnyitotta a szemközi ajtót, s egy kis cellába lökött. Utánam zár kattant, majd kis idő múlva zuhanni kezdett rám a jéghideg víz. Fájdalmamban felordítottam, s igyekeztem félrehúzódní a vízsugarak elől, de nem volt hová, a fürdőtus rőzsája az egész kis cellát beszórta. Jajgatva ugráltam, majd dörömbölve vertem az ajtót – mindhiába. Dühömben sírni kezdtem, s gyilkos indulatok támadtak bennem. Aztán elállt a víz, megnyílt az ajtó, s az altiszt oly dühösen kiabált rám, mintha én engedtem volna rá a jéghideg vizet:

– Öltözz fel! Gyorsan, gyorsan!

Minden tagomban remegtem, ám olyan éber voltam, mint talán még soha. A három tiszt röhögve fogadott, Oprea főhadnagy az asztalhoz vezényelt, s elém tette a nyilatkozatot:

– Írd alá!

– Nem írom alá – mondtam mindenre elszántan.

– Halljátok? – fordult társaihoz elámulva. – Azt mondja, nem írja alá. Úgy látszik, nem volt elég a fürdő. Na, várj csak, majd becsületre tanítlak én! – s asztalához lépett, hogy az altisztnek csengessen. A foglár be is dugta fejét, de Manea Gruia őrnagy közbelépett:

– Eredj csak dolgozdra – s amikor az őrmester feje eltűnt, Oprea főhadnagynak fordult: – Hadd makacsodjék. Majd beszél ő, ne félj – s undorral nézett végig. – Küldd le innen az anyjába.

Hajnal lehetett, mikor ágyba kerültem, s ébresztőkor cellatársaim keltettek fel. Vasile Mara, a diák, szánakozva kérdezte:

– Megkínozták nagyon, tanár úr?
– Nem, csak megfűrosztotték. Jéghideg vízben.
– Rettenetesen néz ki. Nem volna jobb aláírni? Így hamarosan belepusztul.
– Akkor sem írok alá hazugságot. Nemcsak rólam van szó, hanem a két kollégámról is. Én írom alá a halálos ítéletüket?

Reggeli után rettegve vártam, hogy ismét kihallgatásra vigyenek. Senki sem jött értem, kialhattam magam nyugodtan. Lefekvés előtt kettesével a WC-re kísérték. Zöld szemű, szőke szemöldökű, rossz arcú börtönőr volt szolgálatban, akinek Tapir volt a börtönbeli beceneve, s akit a legjobban utáltunk. Áldozatait oly hideg kegyetlenséggel s mégis olyan szenvedélytelenül verte, akár egy életunt hóhér, s el is hittük róla, hogy képes volna ölni szemrebbenés nélkül.

Bevezetett a kétfülkés WC előterébe, levette szemüvegünket s elvakkantotta magát:

– La treabă! (Munkára!)

Az őrnek háttal állva végeztem a kisdolgot, s ösztönösen nyúltam az öblögető tartály drótja után, de nem találtam. Abban a pillanatban égő horzsolást éreztem gégemén, s oly ellenállhatatlan erővel rántottak hátra, hogy hanyatt estem. Ugyanakkor Tapir üvöltését hallottam:

– Mit csinálsz, te! Öngyilkos akarsz lenni, bandita? Meg akarsz szabadulni a büntetéstől? Szolgálatos tiszt elvtárs! Segítség, ez a bandita öngyilkos akar lenni!

A cementen feküdtem mozdulatlanul, nyakamon a WC hosszú lehúzó drótjával. Lépések dübörögtek, többen rontottak be a WC-be. Valaki üvöltött:

– Mi történik itt? Mi ez a felfordulás? A Tapir hangját hallottam:

– Szolgálatos tiszt elvtárs, ez a bandita leszakította a drótot, s a nyakára tekerte. Meg akarta fojtani magát, öngyilkos akart lenni! Még szerencse, hogy nem csukattam be az ajtót.

Nem nyitottam ki a szemem, s nem mozdultam. Tudtam, hogy ha én most felkelek, nagyon megvernek. Cellatársamat elvezették, engem meg enyhe rúgásokkal kezdtek élesztgetni. Valaki rájuk szólt:

– Vigyázzatok, nehogy ütés nyoma maradjon rajta. Vigyétek a tartálékba.

Néhányan felemeltek, s a folyosókon jobbra-balra kanyarogva egy üres cellába vittek. Csakhamar megjelent Manea Gruia, aki dühösen szólt rá Tapirra:

– Te idióta, mit csináltál?

– Semmit, őrnagy elvtárs, semmit, becsületszavamra.

- Hát akkor mitől vesztette el az eszméletét?
- Elesett. Hanyatt esett.
- Csak úgy, magától?
- Biztosan megbotlott.

Bárány százados rontott a cellába, megismertem pocsék román beszédéről:

– Mi az istent csináltok itt? Az ember alig húzza ki a lábát, s máris felfordulás van. Egyszer megyek el a moziba, s akkor is vetítés közben szednek ki.

Újabb személy érkezett. A társaság elnémult, valaki jelentett:

– Alezredes elvtárs, jelentem, ez a letartóztatott öngyilkosságot kísérelt meg.
– Azt, az anyád picáját – mondta egy érdes, de kellemes bariton hang, melynek tulajdonosa hozzám lépett. – Mi van vele?

– Elájult.

– Útés nyoma látszik rajta? Vetkőztessétek le.

Nem tudtam, ki az, de sejtettem, hogy valamennyiük fölött áll, akinek a jelenlétében nem vernek meg. Jónak láttam magamhoz térni. Vetkőzés közben kinyitottam a szememet.

– Alezredes elvtárs, magához tért – jelentette Tapir csaknem örömmel.

Atlétatermetű, szőke, kék szemű, világosbarna ruhás, negyvenöt év körüli, rokonszenves arcú férfi hajolt fölém, s figyelmesen vizsgálta az arcomat, majd megszólalt:

– Hallod, amit mondok?

– Igen – suttoztam.

– Mi a fenét csináltál? Meguntad az életedet? Nicolae Bainer tartományi főanchetator vagyok. Maradj nyugton, beszállítunk a kórházba.

– De alezredes úr – fel akartam ülni, hogy elmondjam, mi történt, de rám kiáltott:

– Hallgass, s maradj fekvé. Mindenekelőtt orvosra van szükséged. – A karszalagos szolgálatos tiszthez fordult: – Hívjad a mentőket.

Nem sokáig kellett várakoznom, néhány perc múlva két jókedvű „mentő” jelent meg egy hordággal, fehér köpenyűk alatt katonaruhát viseltek.

– Csak óvatosan – mondta az alezredes, amikor a hordágyra átemeltek.

Tökéletesen megrendezett komédia volt. (1960-ban a grindí lágerben egy Sirbu nevű craiovai dramaturggal ismerkedtem meg, akit pontosan ilyen módszerrel szállítottak be a pszichiátriára. Akkor jöttem rá, hogy milyen szerencsés ötlet volt az „ájulásom”. Rá ugyanis kényszerzubbonyt húztak, úgy szállították be.) A kolozsvári pszichiátria egyik kicsi, egyágvas szobájába szállítottak, melynek ablakán vasrács volt, az ajtaján pedig belül nem volt kilincs. Ugyanolyan rab voltam tehát, mint a Szekuritáté pincéjében, s mégis végtelenül boldognak éreztem magam. Reméltem, hogy itt legálább találkozhatom valakivel, aki majd hírt visz rólam a családomnak.

A „mentők” a tiszta ágyba helyeztek, s azzal magamra hagytak. Vártam, hogy tán orvos jön, aki megvizsgál, hiszen „mentő” hozott be. Nem jött senki.

Éjszaka arra ébredtem, hogy nyílik az ajtó, s két fehér köpenyes alak lép a szobába. Mély alvást színleltem. Ágyamig jöttek, majd az egyik suttozva azt kérdezte:

– Ez az?

– Ez.

Egy kis szemlélődés után kimentek, majd hallottam, hogy gyújtó kattan, s nem-sokára érezni kezdtem a dohányfüstöt is. Odakinn a két férfi beszélgetni kezdett. Le-ugrottam az ágyról, s fülemet az ajtónyílásra tapasztottam, a halotti csöndben tökéletesen hallottam még a suttogó hangokat is. Jól sejtettem, rólam beszélgettek:

– Tulajdonképpen kicsoda ez az alak?

– Nem tudom, de valami nagy bandita.

– Mit hallottál, mit csinált?

– Valami nagy disznóságot csinálhatott, de konokul hallgat, egy szót se lehet kicsikarni belőle.

– Na, majd itt megoldják a nyelvét. Egy injekció, s úgy beszél, mint a vízfolyás, anélkül, hogy tudna róla.

Lépést hallottam, dobogó szívvel ugrottam be az ágyba. A hallottak megrémítettek. Nem az ellenem felhozott vádpontok miatt félttem, jöllehet a vallatok kitartó erősködése nyomán már magam sem tudtam, hogy vajon azokban a zűrzavaros napokban nem mondtam-e én valami hasonlót ahhoz, amit az utolsó vádpont tartalmaz? Hiszen az egy pillanatig sem volt kétséges előttem, hogy magyarok ellen soha nem harcolnék, s bizonyára nem én voltam az egyetlen erdélyi magyar, aki így gondolkozott, inkább attól rettentem meg, hogy barátaimmal folytatott bizalmas beszélgetéseimet fecsegem el, melyekről a Szekuritáténak biztosan nincs tudomása.

Reggel civil ruhás, fehér köpenyes, fiatal férfi hozta be a reggelimet. Felismertem: a Szekuritáté altisztje volt, s amint egyik ördögösfüzesi román cellatársamtól megtudtam, széki magyar fiú. Tele volt velük a Szekuritáté, s főleg a szamosújvári börtön-személyzet. Soha egy szót sem szóltak magyarul.

A délelőtti folyamán öröm kíséretében két orvos lépett a szobámba. Csaknem felkiáltottam, hiszen mindkettőt ismertem. Az idősebb, karcsú férfi Pamfil pszichiáter orvosprofesszor volt, akit csupán látásból ismertem, ellenben a fiatalabb, Pordea doktor, házasságom első évében vélem közös folyosón lakott a Deák Ferenc (ma Groza Péter) utca 18 szám alatti épület első emeletének utca felé néző lakásában, együtt nagybátyjával, a hajdan dúsgazdag Pordea közjegyzővel. Nagynénje, Livia Pordea, egykor II. Károly román király szeretője volt. 1952-ben naponta találkoztunk, s bár nem voltunk beszélő viszonyban, jól ismertük egymást, sőt Pordea doktor a feleségemet is ismerte. Vad remény dobogtatta meg a szívemet: biztosan értesíteni fogja. (Nem tette!)

A professzor levetkőztetett, megvizsgálta reflexeimet, néhány kérdést tett fel, bizonyára azért, hogy elmeállapotomat ellenőrizze: Ma hányadika van? Mennyibe kerül 10 deka vaj? Mi a Szovjetunió fővárosa? stb., s amikor mindezekre kielégítő választ kapott, nyilatkozott:

– Semmi súlyos, egy kis idegkimerültség. Pihennie kell. Majd felirunk valami nyugtatót is néhány napra. – Kollégájához fordult, s magyarázólag tette hozzá: – Azt hiszem, *ámítál* volna a legmegfelelőbb. Írjon fel neki egy sorozatot – s azzal elmentek.

Fejemben az ámitál szó dörömbölt. Sem azelőtt, sem azután nem hallottam erről a gyógyszeréről, de halálom napjáig sem fogom elfelejteni. Nem tudom, mi a hatása, de ma is rettegek tőle.

Ebéd után egy durva arcú, fehér köpenyes férfi jelent meg a szobában, kezében fecskendőt és kétliteres nagyságú, gumidugóval lezárt orvosságos üveget hozott.

– Húzd fel az inged ujját! – szólt rám tegezve, miközben az üvegből teleszívta a fecskendőt. Megkereste a vénámat, s lassan adni kezdte az injekciót. Abban a pillanatban talpamban kellemes forróságot éreztem – ez a forróság lassan haladt felfelé a testemben. Az utolsó pont, melyet e forróság elért, orrom hegye volt. Kellemes bágyadság vett erőt rajtam, s éreztem, hogy pilláim elnehezednek, jóllehet kétségbeesetten erőlködtem, hogy éber maradjak. Még hallottam, hogy nyílik az ajtó s emberek jönnek be, de már úgy éreztem, hogy ravatalon fekszem, mely lassan megemelkedik, s én ott lebegek az úrben. Oly könnyű voltam, mintha testem nem is lett volna. Ilyen éteri könnyűséget, ilyen kellemeset még sohasem éreztem. Még fülembe jutott egy kérdés: „Hogy hívnak?”, de azt már nem tudom, hogy feleltem-e rá, vagy csak akartam felelni.

Amikor felébredtem, kinn már sötétedett, tehát öt-hat órát aludhattam. Sokáig nem tudtam, hogy ki vagyok, majd amikor erre rájöttem, azt nem tudtam, hol vagyok. Aztán rádöbbsentem a valóságra: elaltattak. Kétségbeesetten erőlködtem, hogy visszamélekezzem, beszéltem-e valamit, de semmi sem jutott eszembe. Szám rettentően kiszáradt, vízárt dörömböltem, másik fehér köpenyes börtönőr lépett be. Kíváncsi voltam, nem árul-e el valamit a viselkedése, de egykedvűségéből semmire sem tudtam következtetni.

Ha álomban valóban beszéltem valamiről, ma éjszaka viaszszállítanak a Szekuritáté pincéjébe, gondoltam, de semmi sem történt. Hat napig minden ebéd után megkaptam a magam injekcióját, s mindig ugyanattól a rossz arcú férfitől, aztán aludtam estig, éjszaka meg törtem a fejem, hogy vajon mire jó mindez, s rettegettem, hogy valamelyik bizalmas barátomat bajba keverem. Hat nap után aztán megszűnt az injekciózás, s kosztom is feljavult észrevehetően. Úgy éltem, mint az az állat, amelyiket levágásra hizlálnak. Időérzéskemet tökéletes elszigeteltségemben elvesztettem, nem tudtam, milyen hónapban vagyunk, hányadika is van, csupán annyit láttam, hogy tél van, mert ablakom egy téli kertre nyílt. A világ zajából az én szobámba csupán a Szent Mihály-templom harangjának a hangja hatolt be.

Aztán egy reggeli után nyílt az ajtó, s frissen, jókedvűen, elegáns civil ruhában megjelent Oprea főhadnagy. Úgy köszöntött, mintha mindig a legjobb barátok lettünk volna. Tudakozódott egészségi állapotom felől, megkérdezte, meg vagyok-e elégedve a kosztal, majd mosakodni kezdett, hogy ő nagyon sajnálja ezt az egész kellemetlen dolgot, de ugye belátom, hogy ő nem tehet semmiről semmit, ő csupán a dolgát végzi, s amennyire lehetett, engem ő igazán kímélt, oly közvetlenül, oly szívhez szólóan beszélt, hogy álszent szövegéből nem olvastam ki semmi jót. Aztán rátért a lényegre:

– De most már vége mindennek, a kihallgatást befejeztük, itt a dosszié, s itt a dossziét lezáró jegyzőkönyv, ezt igazán aláírhatod. El is olvashatod, ha akarod.

Átadta a dossziét, s én figyelmesen átlapoztam. A kihallgatásokon felvett jegyzőkönyvek voltak benne, melyek közül csupán az elsőt irtam alá, majd egy összefoglaló következett, melyben kihallgatóm sorra előadja vádpontjaimat, hozzátéve, hogy noha a nyomozószerveknek konkrét bizonyítékaik vannak mindezekre, a vádlott konokul tagadott, és nem akarta aláírni a jegyzőkönyveket. Aztán a záró jegyzőkönyv következett, melyben a vádlott tudomásul veszi, hogy a nyomozószervek a vizsgálat során korrektül jártak el, valamint azt, hogy a nyomozószervek az ügyet lezártak tekintik.

Jóllehet a nyomozószervek „korrektségéhez” szó fért, tudtam, hogy fölösleges volna berzenkednem, hiszen bizonyítani úgysem tudnék semmit, így hát a záró jegyzőkönyvet szó nélkül aláírtam, s még boldog is voltam, hogy injekciózásom semmivel sem járult hozzá vádpontjaim szaporodásához.

Oprea Ioan főhadnagy átvette dossziémat, s győzelmesen mosolygott, majd kiölt, hogy hozzák be ruhámat.

- Most pedig átmész a törvényszék gyűjtőfogházába, s ott várod meg a tárgyalást. Nekünk már semmi közünk hozzád. Minden jót, s remélem, nem haragszol rám - azzal fogta aktatáskáját s eltávozott.

Engem pedig mikrobuszba ültettek, s átvittek a kolozsvári törvényszék fogházába. Az első emeleten helyeztek el egy kétágyas cellába. A két vaságyon kívül csupán még egy kübli tartozott a cella berendezéséhez. A cellából a rácsos ablakra kívülről rászerezelt, sűrű deszkazsalu rekesztette ki a napvilágot.

Az egyik ágynak már volt gazdája, ötven év körüli, rokonszenves, de sápadt arcú úr emelkedett fel róla s bemutatkozott:

- Dr. Mihail Pop vagyok, orvos, de inkább amolyan írkász.

Tudtam róla. 1940-44 között Észak-Erdélyben maradt, s Hațieganu jogászprofesszor vezetésével a kolozsvári román lapot szerkesztette. Egyike volt a becsületes erdélyi román értelmiségieknek, akik nem voltak magyarfalók, s ráadásul ízig-vérig modern, tehetséges novellista is volt, aki mélyen megvetette a sematikus irodalmat és annak képviselőit. Bátyja, dr. Emil Petrovici, nemzetközileg elismert biológusprofesszor volt a kolozsvári Victor Babeș Tudományegyetemen.

„Misu” igen kellemes cellatársnak bizonyult. Nem faggatott, hogy miért tartóztattak le, s én sem kérdezősködtem, hogy mivel vádolják. Mindketten tisztában voltunk vele, hogy nem azért tartóztattak le, amivel vádolnak, s ezzel az ügyet befejezettek tekintettük. Megettük, amit a kisablakon beadtak, aztán hanyatt nyújtóztunk az ágyunkon, beszélgettünk irodalomról, színházról, meséltünk gyermekkorunkról, családunkról, s vártuk a tárgyalás napját. Csupán egyszer fakadt ki szomorúan:

- Ugyan, te panaszkodsz? Te magyar vagy, odalöknek neked vagy öt-hat évet, ami úgy eltelik, hogy észre sem veszed, de én nem üszöm meg húsz év alatt. Nekem nem bocsátják meg, hogy nem vonítok velük együtt. (Igaza volt, húsz évet kapott, de vélem egyszerre ő is kiszabadult. 1987 tavaszán a kolozsvári Unió utcában találkoztam vele, már a nyolcvanadik évéhez közeledett. Megszorította a kezemet, s azt mondta: Amit a román államvezetés csinál veletek, egyenesen gyalázat. Szégyellem, hogy román vagyok. Ha ez egyáltalán jelent valamit számodra, akkor tudd meg, hogy milyen veletek érzek, a leghatározottabban elítélem ezt a nemzetiségelnyomó politikát.

és hidd el, sok-sok román értelmiségi van ugyanezen a véleményen, csak épp gyávák vagyunk kimondani.)

1959. február 16-án kemény téli reggelre virradtunk. Reggeli után nyílt a cellajtó, s egy foglár csikos rabruhát hajított eléem:

– Öltözz át. Ma tárgyalásra mész.

Rövid idő múltán értem jöttek, s levezettek a fogház udvarára.

– Állj egyenesen, és ne nézz hátra.

Hátam mögött nemsokára lépéseket hallottam. Valaki megállt mögöttem, majd a Lakó Elemér suttogó hangját hallottam:

– János, vigyázz, én nem ismerem el semmit.

Még három embert állítottak a hátam mögé, örök vettek körül lövésre tartott géppisztollyal, majd felhangzott a parancs:

– Indulás szó nélkül! A legkisebb gyanús mozdulatra lövünk. Előre!

Kivezettek a Budai Nagy Antal utcára, majd a törvényszék épületének sarkánál balra fordultunk. Az utcán élénk volt a forgalom, a járókelők rémült tekintettel tértek ki utunkból. Számomra azonban felejthetetlenül szépnek tűnt minden. Egy fél év után ismét láthattam a várost, az embereket, az életet. Lelkem mohón itta be az utolsó kolozsvári képeket, búcsúztam attól, ami számomra az életet jelentette, most már örökre. Izgatottan vártam, hogy megpillantsam szeretteimet, s elbúcsúzhassam tőlük legalább tekintetemnek egy simogatásával. Azon izgultam, hogy ott lesz-e a feleségem, akiről tudtam, hogy nemrég szülnie kellett, de reméltem, hogy ha ő nem jöhet, hozzátartozóim elhozzák három és fél éves fiamat, hogy legalább egy pillanatra láthassam. A viszontlátás boldog izgalma hatalmasodott el egész valómon, a perre, amely sorsoamat volt hivatva eldönteni, s amelyről úgyis tudtam már, hogy pusztá formáság, még csak nem is gondoltam.

Befordultunk a haditörvényszék udvarába, s az alacsony kerítés mellett, mely az épületet a külső udvartól elválasztotta, megpillantottam enyéimet: szüleimet, testvéreimet meg a feleségemet. A fiam nem volt velük. Amikor nővérem megpillantott, felém rohant, s azt kiáltotta:

– János, Katóka január 10-én szület, kisfiadat Alpárnak hívják, egészséges.

Az örök nekirontottak, félrelökdösték, de én a legfontosabbat már tudtam. Mosolyogva masíroztam el szeretteim előtt, kézemelintéssel üdvözölve őket.

Az első emelet tágas halljában hatalmas tömeget szorítottak a falnak, akik között néhány kollégát pillantottam meg: Takáts Lajos rektort, Szigeti Józsefet, Jordáky Lajost, Balogh Edgárt, Pataky Bálintot, s körülöttük ijedt arcú diákokat.

Bevezettek az üres tárgyalóterembe, s leültettek a vádlottak padjára. Csupán ekkor vehettem szemügyre vádlott-társaimat: közvetlenül mellettem Lakó Elemér ült, utána Péterffy Irén másodéves magyar szakos tanítványom (Péterffy László képzőművész húga), tovább Vastag Lajos II. éves magyar-történelem szakos hallgató, s mellette egy alacsony fiatalember. Amint a névsorolvasásnál kiderült, ő volt Páll Lajos, a „Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskola másodéves hallgatója, akit életemben akkor láttam először, ám a Szekuritátét ez nem gátolta abban, hogy „csoportom” tagjává ne tegye.

Megnyílt a tárgyalóterem ajtaja, s betódult a „hallgatóság”, nagyrészt teljesen ismeretlen, erőteljes, fiatal férfiak, akikről lerítt, hogy a civil ruhát csak alkalomszerűen veszik fel. Szüleim, testvéreim meg kollégáim a terem hátsó részében kaptak helyet, egyedül feleségem ült a második sor szélén – a civil ruhás Ioan Oprea kihallgató tiszt mellett, bizonyára protekciósan. Az első pillanatban észrevettem, hogy szoknyájának cipzára nyitva van, de nem szólhattam neki, ő pedig nem vette észre, hogy tekintetemet folyton arra a pontra szegzem. Ettől kezdve a tárgyalás egész folyamán ez az apróság zavart, annyira, hogy kellemetlenebbül hatott rám, mint várható büntetésem gondolata.

Aztán bejött a bírói kar, s a szokásos formaságok lezajlása után – melyből kiderült, hogy a bíróság ma „Varró János és bűntársai ügyét tárgyalja”, elkezdődött kihallgatásom. Legnagyobb meglepetésemre kiderült, hogy a kihallgatásokon felvett jegyzőkönyvekhez viszonyítva vádjaim megszorodtak.

Vádiratom, melyet a kolozsvári Katonai Törvényszék levéltára őriz, sohasem jutott a kezembe, s így nem másolhattam le. Vádpontjaimat így az 1969. július 26-án hozott felmentő bírói végzés segítségével próbálom összeállítani, amely azonban csupán a jelentősebb vádpontokra tér ki, mivel a katonai ügyész értékelése szerint csupán ezek meritik ki a „bűntény” fogalmát, a többiek egyszerűen nem szolgálhatnak vádpontként. Vádpontjaim tehát a következők voltak:

1. 1956-ban hosszabb ideig Magyarországon tartózkodtam, ahol felvettem a kapcsolatot több ellenforradalmi elemmel (I. Tóth Zoltánnal, Czine Mihállyal, Varga Józseffel, Illyés Gyulával), akik anyagi támogatást nyújtottak nekem, hogy Kós Károlyról szóló, nacionalista-revizionista szellemű kandidátusi disszertációm a budapesti Magyar Országos Levéltárban található anyag segítségével kiegészíthessem. Részt vettem ellenforradalmi találkozókban, s hazaérkezve, barátaim és ismerőseim körében terjesztettem ellenforradalmi nézeteiket.

2. A Magyar Népköztársaságból hazaérkezve, a kolozsvári Házsongárdi temetőben diákcsoportommal magyar burzsoá-nacionalista írók sírját vétettem gondozásba. Halottak napján pedig diákjaimat kivittem a temetőbe, s ott nacionalista szellemű tüntetést szerveztünk.

3. Diákjaim körében demagóg népszerűsége törekedtem, sőt egyesekkel még tegeződtem is, hogy megnyerjem ellenforradalmi eszmémnek.

4. Az 1956-os magyarországi ellenforradalom idején ellenséges rádióállomások adásait hallgattam, s azokat ellenségesen kommentáltam.

5. Egyetértettem Nagy Imre ellenforradalmi kormányának programjával.

6. A magyarországi ellenforradalom idején anyagi segítséget nyújtottam Kolozsváron tartózkodó magyarországi ellenforradalmi elemeknek, akiknek a tanácsára román nyelvre fordítottam a magyar ellenforradalmár diákok 12 pontból álló kiáltványát azzal a céllal, hogy azokat a kolozsvári román egyetemisták kezébe juttassam.

7. A szovjet csapatok beavatkozását követő napon, 1956. november 5-én sírva járkáltam az egyetem folyosóján, és a magyar nemzet sorsáért jajveszéltem.

8. Kezdeményeztem, hogy moldvai csángó diákokat hozzunk a Bolyai Tudományegyetemre, akiket ott nacionalista szellemben fogunk nevelni, hogy visszatérve, terjesszék a magyar nacionalizmust.

9. Az ellenforradalmi tevékenységéért bebörtönözött Dávid Gyula családja részére gyűjtést rendeztem az egyetemen, hogy rokonszenvet ébresszek az ellenforradalmár Dávid Gyula iránt.

10. Összeköttetésben álltam a hazaárulásért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Dobai Istvánnal és Varga László református pappal, s tudtam azok hazaáruló tervéről, de nem jelentettem a hatóságoknak.

11. Kós Károly munkásságáról írt kandidátusi disszertációmát antimarxista, nacionalista-revizionista szellemben írtam meg, melyben egy önálló Erdélyért szállok síkra, le akarván választani Erdélyt Románia testéről.

12. Az 1956-os magyarországi ellenforradalom idején Dávid Gyulával és Lakó Elemérrel közösen elhatározták, hogy ha a román hadsereg beavatkozik Magyarországon, mi nem vonulunk be a román hadseregbe, hanem visszavonulunk a hegyekbe, s az intervenció megghiúsításán fáradozunk.

A tizenegyedik – a kandidátusi disszertációmról szóló – vádpont tehát teljesen új volt számomra, s bár fogalmam sem volt róla, hogy disszertációm mely passzusából következtek revizionizmusra, inkább jókedvre hangolt, hogysem levert volna. Hiszen disszertációm nyilvános megvédésre készült, s ezért még csak nem is gondolhattam arra, hogy holmi revizionizmust csempésszek bele. Teljesen új volt számomra a tizenkettes vádpont okos átfogalmazása is, mely így nem szovjetellenességet, hanem románellenességet sugallt, s különösen új volt második része, amely most már határozottan revizionizmuspártinak bélyegez.

Mindössze ennyivel vádoltak. Ám 1959 februárjában ez bőségesen elég volt ahhoz, hogy a hazaárulás kritériumának megfeleljen, s bárkit agyonlőjenek érte. Erre azonban egyetlen pillanatig nem gondoltam akkor.

Az öt vádolt vádpontjainak ismertetésével az egész délelőtt eltelt, a bizonyítási eljárás ebéd után folytatódott, ám arra már tanár kollégáimat nem engedték be.

A „bizonyító eljárás” egyszerű volt. Védőügyvédem volt ugyan, dr. Nemes István, ám ez teljesen formális volt, hiszen velem nem is beszélhetett, a tárgyalás folyamán pedig a legártatlanabb közbelépésre sem adtak módot neki. Az első vádpontból a bíróságot csupán az érdekelte, hogy 1956-ban voltam-e Magyarországon, amit nyilván el kellett ismernem, s ezzel a vádpont igazolását megtörténtnek vették. A második vádpont konkrét elemét, mely szerint én 1956. október 15-e körül diákcsoportommal gondozás alá vettem bizonyos sirokat, el kellett ismernem, ám a bíróság itt már nem elégedett meg ennyivel. Tanút is idéztek, volt tanítványomat, a III. éves Mező Piroskát (egyike volt azoknak a diákoknak, akik halottak napján Bartis Ferencsel az élen a Reményik Sándor sírját is meglátogatták), akivel aláíratták azt a hamis tanúvallomást, mely szerint én biztattam fel a diákokat, hogy minél nagyobb számban jelenjenek meg a temetőben, s én voltam az, aki a temetőben lezajlott nacionalista „diáktüntetés” megszerveztem. Az ötödik pont bizonyításához elég volt annak elismerése, hogy Rózsa Zoltán budapesti tanársegédnek nagykabátot vásároltunk, valamint az,

hogy a budapesti diákok kiáltványát valóban lefordítottuk román nyelvre. A hetedik vádpont bizonyítására felolvasták Tichy Magda (Kányádi Sándorné) nyilatkozatát, mely szerint én az egyetem folyosóján a magyar nemzet sorsán jajveszékelttem, amit egyébként én is elismertem. A nyolcadik pont bizonyításához elég volt elismernem, hogy valóban hoztunk az egyetemre három csángó származású hallgatót. Ami a négyes, ötös, hatos vádpontot illeti, a Magyar Tanszék két fiatal tagja, Murádin László és Mitruely Miklós tanúsította, hogy diákokkal tegeződtem, nyugati rádióadásokat hallgattam (velük együtt!), „forradalomként” fogtam fel az ellenforradalmat, pénzt gyűjtöttem a Dávid Gyula családjának, stb., stb. Mellékes körülmények a bíróságot nem érdekelték.

Izgatottan vártam, miként próbálják majd rám bizonyítani a tizedik vádpontot, mely szerint kapcsolatban álltam a Dobai-Varga csoporttal. Nos, sokkal egyszerűbben tették, mint hittem volna. Amikor én tagadtam e vádat, a bíró elrendelte a terhelő tanúk kihallgatását. Elsőként Dobai Istvánt szólították be, aki Désen töltötte életfogytiglani börtönbüntetését. A bíró a vádlottak padjára mutatott, s megkérdezte, hogy kit ismer az ott ülők közül. A rabruhás, sápadt, sovány ember végignézett rajtunk, s kijelentette, hogy senkit sem ismer. Na, ugye! – gondoltam én diadalmasan. Hát honnan is ismerne, amikor sosem találkoztunk, örömom azonban korainak bizonyult. Nyomban ezután a bíró azt kérdezte:

– Mit tud Varró János vádlottról?

– Személyesen nem ismerem, de sógoromtól, Varga Lászlótól tudom, hogy a Bolyai Tudományegyetem tanára, szakmailag az egyik legjobban felkészült irodalomtörténész, magas képzettségű erdélyi magyar értelmiségi. Továbbá tudom, hogy Varga László beszélt neki a tervünkről, mire ő azt mondta, hogy a jelen körülmények között nincs reális alapja.

Dobai után Varga Lászlót szólították be, aki szóról szóra ugyanazt tanúsította, mint sógora, megtoldva még annyival, hogy én arra kértem őt, mutasson be a református egyház vezetőinek.

Szemenszedett hazugság volt. Hogy engem Varga László mutasson be az egyház vezetőinek? Ugyan miért kellett volna engem Varga Lászlónak bemutatnia? Vásárhelyi János püspöknél, akinek a két világháború közti romániai magyar irodalmi életben volt némi szerepe, többször is megfordultam. Kós Károllyal, aki az erdélyi református egyház főgondnoka volt, 1952 óta csaknem hetente találkoztam, s a legmelegebb kapcsolat alakult ki köztünk. Gálffy Zoltán püspöki titkárt diákkorából ismertem, a Református Teológia tanáraival meg csaknem naponta találkoztam. Nem értettem hát a Varga László tanúvallomását.

A tizenegyedik vádpontot még egyszerűbb eljárással bizonyították rám. Disszertáciomból fejemre olvastak egy fél mondatot, mely ilyenformán hangzott: „....egy önálló Erdély keretein belül erdély népeinek nagyobb lehetőségük lett volna sajátos problémáik megoldására”, íme, szónokolt a zord katonai ügyész. Varró János le akarja választani Erdélyt Románia megszentelt testéről, önálló Erdély létrehozására törekszik.

Védőm arra kérte a bírót, hogy olvassák fel disszertáciomból az előző mondatokat is, amit a bíró határozottan visszautasított. Az idézett félmondat ugyanis egy olyan

elemzés része volt, amely Kós Károlynak az Erdély és a pesti közvélemény című tanulmányát taglalta és értékelte. E tanulmányt Kós 1911-12 telén írta, s a Sztánán szerkesztett, saját kis folyóiratában, a Kalotaszegben jelentette meg. Megírására az adott okot, hogy a kormány az ország második műegyetemét nem Kolozsváron, hanem Temesváron állította fel. Kós szerint Budapest bűnös politikát folytat az erdélyi magyarsággal kapcsolatban: ahelyett, hogy Erdély iparát fejlesztené, ami gátat vethetne az erdélyi magyarság elvándorlása elé, minden erejével Budapest iparát fejleszti. Erdélyből elviszi a nyersanyagot és a tehetséges embereket, s a kolozsvári egyetemre pesti tanársegédeket küld professzornak. Hát ha így áll a dolog, mondja Kós, ha Budapest gyengíti az erdélyi magyarságot, ahelyett hogy erősítené, jobb, ha Erdély elválik Magyarországtól, s önállóvá lesz, mint hajdan a Fejedelemség korában.

Tanársegédként Kolozsvárott, 1955

Kósnak ezt a tanulmányát taglalom én disszertáciomban, s arra a végkövetkeztetésre jutok, hogy „...egy önálló Erdély keretein belül Erdély népeinek nagyobb lehetőségük lett volna sajátos problémáik megoldására”, s még azt is hozzáfűzöm, hogy az erdélyi Román Nemzeti Párt parlamenti csoportja ezekben az években ugyancsak egy önálló Erdélyért küzdött.

Tizenegyedik vádpontomban tehát egyetlen dolog volt igaz: az „önálló Erdély” kifejezés. S jöllehet a bíró asztalán ott feküdt a disszertációm teljes szövege, a vádat mégis rám bizonyították. Ezek után semmi jót nem várhattam.

Következett a tizenkettedik vádpont bizonyítása, mely szerint másik két kollégámmal egy zárt szobában elhatároztuk, hogy nem vonulunk be a román hadseregbe, hanem ellene harcolunk, s azt is kijelentettük, hogy ha Magyarországon győz az ellenforradalom, Erdélyt Magyarországhoz csatolják vagy legalábbis önálló lesz. (Íme, e veszélyes vádat volt hivatva alátámasztani disszertációm idézett félmondata!)

Most is arra gondoltam, mint a Szekuritáté pincéjében: ha csak hárman voltunk ott csukott ajtó mögött, ki hallhatta még, hogy miről beszélünk? Ki tanúskodhatik a vád mellett?

Éppoly naivnak bizonyultam most is, mint az előző vádpontok esetében.

Miután a bíró kérdésére, hogy elismerem-e a vádat, nemmel válaszoltam, a bíró odaszólt az őrség parancsnokának:

– Vezessék elő Dávid Gyula tanút!

Szinte leestem a székemről. Dávid Gyula? Az én drága Gyula barátom a vád tanúja? Képtelenség! S mégsem volt képtelenség.

Miután a bíró felolvasta a Szekuritátén tett beismerő vallomását, mely szerint 1956. november 2-án a Szabédi professzor szobájában hárman erről meg erről beszélünk, feltette a kérdést:

– Dávid Gyula, fenntartja vallomását?

A hét évre ítélt, rabruhás, sovány és sápadt Dávid Gyula remegő ajakkal, de fennhangon jelentette ki:

– Fenntartom.

Elvégeztetett! Társaimra ugyanilyen eljárással bizonyították a Szekuritáté által előírt vádakat.

Én 16 évet kaptam. Lakó Elemér 15-öt, Péterffy Irén és Vastag Lajos 8-at, Páll Lajos pedig 6-ot.

Másnap reggel rabszállító kocsiba raktak, s másfél óra múlva behajtottunk a szamosújvári börtön udvarára.

SZAMOSÚJVÁRI BÖRTÖN

(1959. február – 1959. október)

Infandum regina iubes renovare dolorem
(Vergilius)

A rabszállító kocsia a börtönudvaron állt meg. Kiszállítottak s leszedték bilincseiket.

Körülnéztem. Ez hát Szamosújvár, ahová Fráter György kastélyt építtetett, ahol Dobó István erdélyi vajda lakott, s ahol a fejedelemség korában oly sok erdélyi főúr lel-
te halálát és még többen raboskodtak. Most hát a nyomukba lépek. Fráter György hajdani kastélyának maradványa ott húzódik meg az egyik sarokban, egészen eltörpül az új, modern börtönépület mellett, ahogyan a hajdani szörnyűségek is eltörpülnek korunk grandiózus büntetetei mellett. A hagyomány szerint Rózsa Sándor még a régi várbörtönben halt meg épp Ady születése után egy évvel, 1878. november 22-én, pedig az új börtönépület akkor már állt. Belső homlokzatán ott diszeleg az évszám: 1859. A Habsburgok építtették az önkényuralom korszakában, alighanem a rebellis erdélyi magyarok számára. 1940-44 között a magyar állam modernizálta, központi fűtéssel, vízvezetékkel látta el, és tanonciskolává alakította át. 1945 után a román állam politikai börtönné változtatta, s meg is tömte nyomban főleg olyan erdélyi magyar értelmiségiekkel, akik 1940-44 között „horthysták” voltak.

Kívülről szép, mutatós épület. Ám de csakhamar megtanultuk, hogy a börtönélet minőségét nem a börtönépület határozza meg, hanem az épületben alkalmazott börtönrendszer, a „börtönrezsím”. A legtetszetősebb börtönépületet is pokollá lehet változtatni!

Bevezettek a háromemeletes, körkörös épület hangárnyi halljába, melyből mindenfelé cellaajtók nyílnak. Arccal a falnak állítottak, s megparancsolták, hogy vetkőzzünk le anyaszült meztelenre. Ott toporogtunk anyaszült meztelenül, mezítláb a cementpadlós, huzatos, fűtetlen és sivár hallban (a központi fűtés és a vízvezeték persze nem működött a börtönben), s órákon át vártunk valamire vagy valakire. Melegen felöltözött, bikacsőkkel felfegyverkezett fogláraink éberén figyeltek, s ha valamelyikünk megmozdult, éktelen ütlegetéssel adták tudtára, hogy a szamosújvári börtönben fegyelem van.

Délfelé idős, kanadai sapkás, bundába öltözött alezredes érkezett, s az őrség parancsnokának jelentéséből megtudtuk, hogy a börtön parancsnoka, Goiciu alezredes tisztelt meg bennünket személyesen.

Goiciu, akiről Vasile Marától már sokat hallottam, a hírénel is butább és kegyetlenebb hóhér volt. Hozzánk lépett, s személy szerint kikérdezett valamennyiünket:

- Mi a neved?
- Varró János.
- Mi volt a foglalkozásod?
- Egyetemi adjunktus.
- Hány évet kaptál?
- Tizenhatot.
- Hát mit csináltál?
- Semmit.

- Menj az anyád picsájába, bűdös bandita, ha semmit sem csináltál volna, oda-vetettek volna neked vagy öt-tíz évet, de nem tizenhatot.

Ha nem vélem történt volna, anekdotának hinném. Ám ez az anekdota pontosan tükrözi a romániai jogi állapotok akkori állását.

Egy nagy földszinti cellába tereltek be valamennyiünket, amely már nélkülünk is zsúfolva volt. A hajdani tanteremben, amely vagy harminc személy befogadására volt elegendő, négyemeletes, szalmazsák nélküli, csupasz vaságyak sorakoztak, csakis ennek volt köszönhető, hogy a cellába zsúfolt rabok, akiknek létszáma velünk 174-re duzzadt, e kis alapterületen is elfértek.

A cella képe inkább valamilyen iszonyatos vízióra emlékeztetett. Mintha csak az öreg Brueghel festette volna: amikor a cellába léptem, a plafon felé meredező, csupasz vaságy vázakon eltorzult arcú, sápadt, sovány, rabruhás emberroncsok csüngtek fűtőkben s rám bámultak. Azon sem csodálkoztam volna, ha nem emberi hangon szólalnak meg, hanem kaffogni vagy nyávogni kezdenek, mint a majmok. Iszonyatos látvány volt.

Ez volt a „karantén”, ahol minden újonnan érkezettnek két hetet kellett eltöltenie. 174 ember, és egyetlen vizöblítéses WC, melynek vizöblítése nem működik, a leöblítést a WC mellett álló dézsa vizéből eszközlik 20-30 ember után. Sebjel, toalettpapír úgyszincs, a WC nem dugulhat el. Vannak, akik ingük aljából szakítanak le egy keskeny szalagot. Használatát megkezdik az egyik végénél, majd az elhasznált részt betűrik, s ezt így folytatják, míg a szalag másik végéig nem érnek. Akkor aztán kimosás, s kezdődik minden előről.

A rabok szemében rémület ül, most döbbenek rá, hogy a Vasile Mara szemében ugyanezt láttam. Gyengék, idegesek, s minden csekélységen hajba kapnak, kiabálnak. A cella zsibongó pokol. Néha az ajtó hirtelen kivágódik, két-három foglár ront be hatalmas botokkal, s akit elérnek, agyba-főbe verik. A rabok egymást letaposva, hanyatt-homlok menekülnek a botok elől, aki elsőnek veti be magát az ágy alá, szerencséje van, a többiek eltakarják. S a tíz-tizenöt éve börtönben élő öreg rabok között két kisgyerek. Az egyik kilenc, a másik tizenkét éves, egy tordai mérnök fiai. Határátlépésért ítélték el őket, tehervonaton akartak Nyugat-Németországba jutni, de a drezdai álmomáson lefűlelték mindkettőt. Most várják, hogy a kiskorúak börtönébe szállítsák őket.

Amint a cellába lépünk, egy pillanatra megállunk az ajtó előtti kis térségben, s szétnézünk, hogy hová telepedhetnénk le. Öreg férfi lép mellénk, meghallotta, hogy magyarul beszélünk. Szeméből patakzik a könny, úgy kérdezi:

– Hová valók, lelkeim?

– Kolozsváriak.

– Én is kolozsvári vagyok, Nyerges Józsefnek hívnak, nyolc évre ítélték ezek a piszkok, agitációért. Jöjjenek hozzánk, ott vagyunk a cella fenekében, az ajtótól távol biztonságosabb. Van még ott egy kolozsvári, őrzí az ágyunkat. Nyolcan megszállunk két ágyat.

A cella feneke felé tartottunk, de Varga László meg Dobai lemaradt tőlünk, régi börtöntársukkal találkoztak. A cella utolsóelőtti ágyán negyven év körüli, sasorrú, szemüveges férfi gubbasztott. Nyerges bácsi bemutatta:

– Ő Kreisz Sándor, volt újságíró és könyvelő. Nézzék meg jól, mert Romániának ő a legkülönlegesebb rabja. Ugyanis a törvény szerint csak három ember alkothat szervezetet – Tres faciant societas, ahogyan a római jog mondja –, őt pedig egy szál egyedül ítélték el szervezkedésért. 1956-ban halottak napján az asztalra állította a háborúban elesett nagybátyja fényképét, mint minden évben, a kép rámaját piros-fehérezöld szalaggal díszítette fel, s gyertyát gyújtott előtte. Csak hogy épp akkor vitte oda az ördög az egyik hivatalbeli kollégáját, aminek eredményeképpen ő húsz évet kapott. Az ítélet szerint „gyászszertartást szervezett az elesett magyar ellenforradalmárok számára. Kreisz Sándor kesernyés mosollyal nyújtott kezét. Őt és fél évig nem váltunk el egymástól.

Alig vártam, hogy elhelyezkedjünk, s végre beszélni tudjak Dávid Gyulával. Végre eljött az alkalom, hogy az igazat megtudjam.

– Gyula, te emlékszel, hogy mi valóban azokról a dolgokról beszéltünk, amiket te vallottál?

– Nem – mondta Dávid Gyula szemrebbenés nélkül.

– Hát persze – mondtam a legnagyobb megértéssel. – Nagyon megkínóztak, míg ezt a vallomást kicsikarták belőled?

– Nem – mondta Dávid Gyula. – Nem nyúltak hozzám.

Leesett az állam. Lakó Elemér folytatta a kérdezősködést:

– De hát akkor mért vallottad Gyula? Hiszen még akkor is tagadnod kellett volna, ha igaz. Nem tudtad, hogy ezért akár agyon is lőhetnek?

– Tudtam. Elmondom, hogyan történt. Hónapokig vallattak, hogy elismerjem, de szilárdan kitartottam, hogy ilyenről mi soha nem beszéltünk. Aztán egy éjszaka kiszedtek az ágyból, felvittek a vallató szobába, rám irányították a lámpát, ordítottak, káromkodtak, hogy hányszor kérdeztek, s mindig tagadtam, hát nézzem meg, Varró János őszintén bevallott mindent. Én meg voltam győződve, hogy velem egyszerre titeket is letartóztattak, s összeroppantam. Már nem volt erőm semmire, s csupán azt akartam, hogy ha már titeket elítélnék, engem is ítéljenek el veletek együtt. Ezért írtam alá a jegyzőkönyvet. Bocsássatok meg, nem sejtettem, hogy ez lesz belőle.

Szegény Dávid Gyula, szegény ártatlan papfiú. Úgy nőtt fel az udvarhelyi papi lakban, akár egy nagyleány. Tökéletesen megértettem, s egy pillanatig sem haragudtam rá.

Dobaival meg Vargával kellett még tisztáznom az ügyemet. Megkerestem őket, s megkérdeztem Varga Lászlótól:

– Mondd, Laci, mért csináltatok ezt? Mi értelme volt az egésznek?

Varga László nem kertelt:

– Nézd, János, amit mi tettünk, azt Erdély magyarságáért tettük. Ez pedig nem csak a mi kötelességünk, hanem minden erdélyi magyar értelmiségié, tehát a tied is. Biztosra veszem, hogy ha tervezetünket elvittük volna hozzád, egyetértettél volna velünk. Így aztán, mikor letartóztattak, azt akartuk, hogy akkora ügyet csináljunk a mi tervezetünkből, hogy ezen az úton jusson el az ENSZ-hez. Azt akartuk, hogy minél több erdélyi értelmiségit belevonjunk az ügybe, hogy világra szóló per kerekedjék ki belőle. Hát ezért vontunk be téged is.

Nem hittem el neki. Valószínűbbnek tartottam, hogy letartóztatásuk megrémítette őket, s hetet-havat összebeszéltek. De ha valóban úgy gondolkoztak, ahogyan Varga László mondta, akkor nemcsak grandomániás őrültek, hanem gyermekien naivak is. Nem vitatkoztam, de többé soha nem álltam szóba velük. A politikai ámokfutók a legveszélyesebbek a környezetükre.

A karantén poklában töltött tizedik napon az ajtóba vágott kis ajtócskához szólítottak. A börtönrezsím főhadnagy parancsnoka, Ifrim állt ott egy civillel. A civil félívnyi nyomtatott űrlapot tett elé:

– Töltsd ki ezt az űrlapot.

– Mi ez?

– A fellebbezésed. Tizenöt napon belül fellebbezhetsz az ítélet ellen.

Tudtam, hogy az egész csupán a legalitás látszatát keltő formaság. Ezenfelül az is aggasztott, hogy ez a formaság a hozzátartozóimnak drága pénzébe kerül, anélkül, hogy a legkisebb eredménye lenne. Ezért aztán az űrlapot kitöltetlenül adtam vissza:

– Köszönöm szépen, de én nem fellebbezek. Tökéletesen meg vagyok elégedve a büntetéssel.

Ifrim főhadnagy, az őrség és a börtönrezsím parancsnoka odakintről üvöltöni kezdett:

– Mi az, te bűdös bandita! Az állam nagylelkű veled szemben, s te még visszatudasítod? Azonnal töltsd ki azt az űrlapot.

– Köszönöm, nem akarok fellebbezni, meg vagyok elégedve a büntetéssel.

– Szóval úgy? Na megállj, bűdös bandita, akkor majd fellebbezünk mi! Ide szarj a vállpántjaimra, ha két héten belül nem állsz a kivégzőosztag előtt. Azt hiszed, most már packázhatsz velünk kedved szerint?!

A főhadnagy úr azt szeretne volna, ha máris tört gerinccel állok előtte, s hálátelt szívvel mondok köszönetet, amiért megengedik, hogy fellebbezzek. Hosszú börtönéletem alatt sokszor tapasztaltam, hogy a rabtartót az bosszantja a legjobban, ha a rab autonóm emberként viselkedik.

A karanténcella pokla kibírhatatlan volt ugyan, ám volt egy felbecsülhetetlen előnye: ebben a gigászi zsibvásárban el lehetett tűnni a börtönőrök botja elől. Amint a reggelit beadták, s elkezdődött a szokásos napi semmittevés, kis csoportunk behúzódott a hátsó sarokba, s mesélni kezdtünk mindarról, amit odakinn hagytunk, mindarról, ami még fáj és nyugtalanított: otthon maradt családunk anyagi helyzetéről, jövődöbeli esélyeiről, félbemaradt munkánkról, a politikáról, saját esélyeinkről, egész félbemaradt életünkről. Ha a foglárók berontottak, s csépelni kezdték az ajtó közelében lévőket, bevetettük magunkat az ágy alá, a amíg a veszély tartott, ott húzódtunk meg a jéghideg cementen.

Kosztunk kevés és egy civil ember számára ehetetlen volt: reggelire egy merítőkánál vízben főtt, kékesszürke gersli meg 20 dkg puliszka, ebédre egy merítőkánál zavaros víz, melyet krumpli- vagy bablevesnek neveztek, vacsorára egy merítőkánál szürkésfekete folyadék, melynek feketekávé volt a neve, és 10 dkg kenyér.

A legszörnyűbb mégis a vécézés volt. A 175 embernek legalább a fele hasmenésben szenvedett, úgyhogy egymást tépték le a vécéről, s ha valamelyik már nem bírta tovább tartani, hát leguggolt a vécészsze mellé, s oda végezte a dolgát, míg a többiek dühösen szidalmazták. Általában sehol sem találtam azt a politikai börtönt, azt a megértést és segítőkészséget, amit olvasmányaimból olyan jól ismertem. A dehumanizáló körülmények között az emberek elképesztő iramban dehumanizálódtak, jóllehet nagy részben viszonylag „fiatal” rabok voltunk.

Tizennyolc napi karantén után kiszedtek a földszinti cellából, a második emeleti 37-es cellába vittek. Társaim – s köztük ideiglenesen Krepsz Sándor is – más cellákba kerültek.

Új lakóhelyem 4x6 méteres, tehát 24 nm alapterületű cella volt melyet eredetileg négy rabnak szántak. Most harmincketten zsúfolódtunk benne. Berendezése négy darab négyemeletes katonai vaságy, egy deszkapad, melyen hat személy fért el, vízbilitéses vécé víz nélkül, s mellette egy vízesecseber. Az ágyak katonásan bevetve, a szürke pokrócok széle egyenesre igazítva. Az első szempillantásra felmértem, hogy ebben a cellában fegyelem uralkodik, és nem is akármilyen.

Beléptemkor huszonkilenc rettenetesen sovány és halottsápadt arc bámult rám, akiknek a szemében ugyanaz a tébolyult fény pislákol, mint a Vasile Mara szemében. Hatan a padon ültek, mely a deszkazsaluval eltakart ablak előtt volt elhelyezve, pontosan szemben az ajtón lévő kukucskálóval, huszonhárman meg a cella kis előterében sétáltak körbe-körbe ovális alakú körpályán, mint valami megkergült dervisek. A foglár megmutatta fekvőhelyemet, s rászólt egy idős rabra:

– Hé, te! Mondd el neki, hogy mi itt a rend! – s azzal eltávozott.

Az idős rab tovább körözött némán, s csupán a fejével intett, hogy álljak be eléje. Beléptem hát, s köröztem velük én is e bűvös körben, amely végtelen volt, és sehozá sem vezetett, de kitörni belőle senkinek sem állt módjában. A hátam mögött menetelő idős rab kikérdezett, hogy ki-mi vagyok, s mennyi a büntetésem, majd bemutatkozott: dr. Nicolaescu Bukarestből, a Semmitőszék volt elnöke, 1948-ban tartóztatták le, 11 éve ül. Sorra bemutatta cellatársaimat is, akik nagyrészt ugyancsak régi rabok voltak: dr. Bănescu ügyvéd, volt szenátor, dr. Tanoviceanu jogász, a iasi-i egyetem volt

professzora, dr. Hossu címzetes görög katolikus püspök, dr. Nițu marosvásárhelyi főorvos, a Vali Boga-szervezkedés egyik fő vádlottja, Fodor Pál csíksomlyói mérnök, Orbán László brassói diák stb., valamennyien 25 éves börtönbüntetésüket töltik. Az egyik alsó ágyon öreg rab feküdt, s időnként fel-felsőhajtott. Dr. Nicolaescu felőle is felvilágosít: dr. Georgescu-Bătaru volt ploiești-i polgármester és liberális képviselő, karján egy közönséges tályog támadt, amely fokozatosan terjedt. A hatalmas gennyzacskó gennyyel telítette egész szervezetét, szegény a végét járja.

– Hogyan? Hát nem kap orvosi ellátást? Mért nem szállítják kórházba? – suttogtam felháborodva.

– Kedves barátom, melyik világon él maga? – kérdezte Nicolaescu. – Orvos? Kórház? De hiszen meg akarnak semmisíteni! Tud németül? Vernichtungsmetode, az járja itt 1957 júliusa óta. Az már igazán mindegy számukra, hogy a betegség, az éhség vagy a bot végez velünk. Vigyázzon, hogy pontosan betartson minden szabályt, mert akkor kevesebb lehetőséget ad rá, hogy magába kössenek. Tehát: reggel hatkor ébresztő, ágyvetés, mosakodás, hétkor számlálás, nyolckor reggeli, utána ebédig kerengés, felváltva, hatan mindig pihennek. Ebéd után ismét kerengés este hatig, akkor vacsora, hétkor számlálás, utána vécézés, majd kilencig csendben ülünk az alsó ágyak szélén, kilenckor takarodó, s reggel hatig arról álmodhatik, amiről épp akar.

– Ennyi?

– No nem éppen. A foglárók folyton kukucskálnak, s rendszerint találnak is valamilyen okot, hogy valakit kivigyenek s megbotozzák. Aztán meg néha kedvük szótlan kutatást tartani. Vigyázzon, amikor berontanak s elordítják magukat, hogy „Feküdj!”, vesse hasra magát minél gyorsabban, a két kezét tegye a tarkójára.

– De hát itt még mit kutatnak?

– Ó, mindig van mit. Tűt, drótvéget, kavicsot, rongydarabot, cérnát vagy egy mádártollat. Ugyanis minden héten levisznek sétálni egy negyedóra az udvaron lévő elkerített ketrecekbe, s ilyenkor a szemfüles rab mindig felszed valami hasznosat, amit aztán a kutatás alkalmával elkoboznak.

Róttuk a köröket szorgalmasan, s néha váltottuk egymást a padon ülőkkel. Volt még egy pihenési lehetőségünk: a rabok tízpercenként váltogatták egymást a vécén, ami ebben az örült kerengésben nem volt épp csekélység.

Este hétkor számolásra sorakoztunk. A beteget fekvőhelyén vették nyilvántartásba, miközben gúnyos röhejrel kiabáltak rá:

– Mit csinálsz, te bandita? Még nem haltál meg?

Számlálás után az alsó ágyak szélére ültünk, mint valami okos kismacskák, s fél szemmel a kukucskálót figyelve halkan beszélgettünk. Az egyik felemre Fodor Pál ült, a csíksomlyói mérnök, aki barátaival, főleg régi csíksomlyói ferencesekkel arról beszélgetett, hogy miképpen kellene javítani az erdélyi magyarság sorsán, miképpen kellene igazságosan megoldani az erdélyi kérdést. Ezzel ment el Gyulafehérvárra is régi barátjához, Márton Áron püspökhöz. Vesztére. Amint a püspöktől eltávozott, a gyulafehérvári állomáson letartóztatták, a Szekuritátén meg szépen bemondta azoknak a nevét, akikkel Erdély kérdéséről beszélgetett. Valamennyiüket letartóztatták, s 15-20

évet sóztak a nyakukba. Fodor Pál rádöbbsent ostobaságára, s búskomorságba esett, jóllehet egyetlen barátja sem tett neki szemrehányást.

A másik oldalamon Hossu görög katolikus címzetes püspök foglalt helyet. Közel két méter magas, kék szemű, roppant szelíd lélek volt, aki ellene volt, hogy a görög katolikus egyházat megszüntessék, s híveit adminisztratív úton átírják az ortodox egyházba.

Amikor megtudta, hogy magyartanár vagyok, gyöngéden szorította meg a kezemet:

– Tanár úr, én végtelenül hálás vagyok a magyaroknak, mert ők kölcsönözték nekünk a keresztény vallás két kulcsszavát.

– Melyikek azok? – néztem rá kissé röstelkedve.

– Nem tudja? Az „a se gîndi” és az „a se mîntui” (gondolkodni és idvezülni).

Másnap délelőtt, miközben mi kerengtünk, Georgescu-Bătaru szép csendesen meghalt.

Ő volt börtönéletem első halottja. A szomorú látvány akkor még mélyen megrázott. Lám, ennek az embernek itt kellett meghalnia, szeretteitől távol, egyedül, akár egy kóbor kutyanak, holott könnyűszerrel segíthettek volna rajta. Az ajtóhoz indultam, hogy kopogtassak, de dr. Nițu, aki az öreg Georgescu-Bătarunak amolyan „magánorvosává” szegődött, s hosszú időn át az étele nagy részét is ő ette meg, visszarántott:

– Mit akar, tanár úr? Hagyja csak, nem kell jelenteni. Ezt bizza csak az öreg rabokra, ők jobban tudják, hogyan kell csinálni.

Ott kerengtünk hát továbbra is a halott mellett. Aztán jött az ebéd, s beadták a halott porcióját is, amit Nițu doktor jóízűen elfogyasztott. Ugyanígy járt el a halott vacsorájával is. Kíváncsi voltam, mi történik számoláskor. Nem történt semmi. Reggel aztán Nițu doktor jelentette, hogy az éjjel a beteg meghalt. Hordágyat hoztak be, rá tették a holttestet s kivitték. A teljesen megmerevedett test senkiben sem keltett gyanút. Azt hiszem, szegény öreget én sirattam meg egyedül.

A cellában volt még egy üres ágy, s most a Georgescu-Bătaru helye is megürült. A délutáni órákban három új rabot hoztak, három fiatal brassói magyar diákot: Lay Imrét, Fazekas Sándort és Berecz Józsefet, aki a legidősebb volt közülük: 20 éves, s a kolozsvári Unitárius Teológián volt másodéves hallgató. Hamar kiderült, hogy Orbán Lászlóval együtt ítélték el őket, s épp ezért roppant különös volt, hogy nem álltak szóba vele. Az együtt töltött hosszú hónapok alatt aztán fény derült a brassói Szekuritáté egyik legszorongatottabb gaztettére:

Az 1944-et követő években Brassó volt az egyetlen olyan romániai város, amelynek magyar lakossága tetemesen megnövekedett, ám e nagyszámú magyar lakosságnak semmiféle lehetősége nem volt, hogy anyanyelvi kultúráját ápolja. Az ötvenes évek elején aztán Opra Benedek személyében egy nagyszerű magyartanár került Brassóba, akihez diákjai rendkívül ragaszkodtak, s így a középiskola befejezése után is eljárogattak az általa vezetett irodalmi körre. E kis irodalmi körnek aztán híre futott, s nemcsak Opra Benedek volt tanítványai, hanem a szakközépiskolát végzett munká-

síjak is látogatták. Opra Benedek segítségre lelt egy lelkiismeretes, irodalomszerető könyvkereskedőben, aki a lehetőségekhez mérten jó könyvvel látta el s tanácsokkal segítette az olvasni szerető magyar fiatalokat. E kör legmozgékonyabb tagja egy szakiskolát végzett ifjú volt, aki munkásként beiratkozott az elméleti liceum esti tagozatára, s az volt a terve, hogy a liceum befejezése után a kolozsvári Unitárius Teológiára iratkozik. Épp ezért szoros kapcsolatot tartott fenn a brassói és az oklándi unitárius egyházakkal, melyeknek papjai legátusnak is meghívták. A brassói Szekuritáténak hamar szemet szűrt a magyar fiatalok kulturális tevékenysége. Az 1956-os magyarországi eseményeket követő hónapokban aztán akcióba lépett: titokban letartóztatták Orbán Lászlót, ráijesztettek, majd pontos utasításokkal engedték szabadon. Feladata az volt, hogy az irodalmi körből államellenes, „szubverzív” szervezetet hozzon létre, amely „valóságosan megalakul”, „elnevezése” és „levéltára” van, s „vezetőséget” választ.

A megrémített fiú a Szekuritáté pontos utasításai szerint látott munkához: csoportonként a református templomba hívta az ifjakat, ott egy piros-fehér-zöld szalagocskát – a szervezet „jelvényét” – tartotta eléjük, s megeskette őket, hogy örökre hűek maradnak magyarságukhoz és magyar kultúrájukhoz. E munka befejeztével elkészítette a „szervezet” névsorát, amely az „Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége” – rövidítve: EMISz – nevet kapta, mellékelte az eskü szövegét, s ezt a „levéltárát” kivitte Oklándra, ahol az oklándi pap feleségét arra kérte, hogy rejtse el jól, mivel úgy vette észre, hogy őt a Szekuritáté figyeli. A becsületes, de végtelenül naiv papné, akinek négy gyereke volt, felült a cselnek, elrejtette az EMISz „levéltárát”. A következő napon aztán megjelent a Szekuritáté, a parókián házkutatást tartottak, s természetesen a „levéltárát” is megtalálták. Az oklándi papot, feleségét és két fiát nyomban letartóztatták, két kislányuk ott maradt szülő nélkül. Persze a névsor alapján órák alatt letartóztatták mindazokat az ifjakat, akiket Orbán Lászlónak sikerült a templomba csábítania romantikus eskütételre, s letartóztatták Opra Benedek magyartanárt és a lelkes magyar könyvtárusítót is, mint a szervezet ideológiai előkészítőit. Így jött létre Románia legnépesebb pere, az „EMISz-per”, melynek során 180-an ültek a vádlottak padján. A szervezet ideológiai előkészítői 25, vezetői 20-25 évet kaptak, tagjai meg 20-tól 10-ig. A börtönben Orbán László erkölcsileg összeroppan, s őszintén bevallott mindent, csak hogy társai megbocsássanak neki.

Örültem, hogy közös cellába kerültem ezekkel az értelmes magyar fiúkkal, akik az első perctől kezdve körém sereglettek, s valósággal apjuknak fogadtak. Az arctalan börtönnapok idegölő feszültségében a mi kapcsolatunk jelentette a civil életet. Egyszerre célt láttam magam előtt: tanítani, formálni ezeket a gyerekeket, nem engedni, hogy a sivár börtönhangulat, a céltalanság érzése eluralkodjék rajtuk. Ezt a legegyszerűbben úgy érhettem el, hogy elérhető, konkrét célokat tűztem eléjük. Megérttettem velük, hogy nekik nem szabad elvesztegetniük a börtönben töltött időt, tanulniuk kell, hogy ha kiszabadulnak, folytatni tudják tanulmányaikat. Nyomban „meghirdettem” hát előadásaimat történelemből és irodalomtörténetből, amit nagy lelkesedéssel fogadtak. Így kezdődött el börtönéveim tanári pályája, melyet öt és fél év alatt egyetlen pillanatra sem hagytam abba, s nyugodt szívvel állítom, hogy börtönbeli ta-

nítványaimnál jobb tanítványaim sose voltak, hasznosabb tanári tevékenységet sohasem fejtettem ki. Munkámat teljesen az egyetemi rendszer szerint bonyolítottam le: előadásokat tartottam, azokat szeminarizáltuk, majd az anyag befejeztével kollokváltattam hallgatóimat s minősítettem tudásukat. Persze mindezt jegyzetek és papír nélkül. Mind az előadó, mind a hallgató csupán memóriájára támaszkodhatott. Emellett persze mindent úgy kellett rendeznünk, hogy a folyton kukucskáló őrök nehegyeszevegyenek valamit. A szűk hely kedvezett nekünk. Úgy rendeztük a dolgot, hogy reggeltől estig egymás mellett legyünk, s így mind kerengés, mind pedig ülés közben nyugodtan suttoghattunk.

S míg mi egyetemesdit játszottunk, körülöttünk tombolt a szamosújvári pokol. Délelőttönként a botozásra vitt rabok állati üvöltése a földszinten lévő fürdőből hozzánk is felhatolt. Jól hallottuk azt is, miként puffan a bot az épp sétára hajtott rabok hátán, s minden tompa puffanásra egy-egy fájdalmas ordítás volt a válasz. Hetente vittek „sétára”, s havonta fürdeni a jéghidek tusok alatt, ám oda és vissza valóságos vesszőfutást kellett kiállnunk. Csakhogy a foglárók kezében nem vessző volt, hanem karnyi vastagságú bot. Aztán egy napon a mi cellánkban is megtörtént az elkerülhetetlen: kutatás alkalmával egy gyulafehérvári fiatal ügyvéd bakancsa szárába szúrva rabok által készített tűt találtak. Az ügyvéd persze szabadkozott, hogy ő mit sem tudott a tű létéről, mire minket kezdtek elverni, hogy valljuk be, ki rejtette a bakancsba a tűt. Persze senki sem vállalta magára, mire a bakancs tulajdonosát jegyzőkönyvileg 15 botütésre ítélték. Félig ájultan, cafatokra vert véres tomporral lökték vissza a cellába.

1959. március 1-től aztán módosították ételmezésünket: megszüntették a déli levest, melyben hébe-korba állati bendőfoszlányokat is találtunk, s a leves helyett is vízben főtt, lilás színű gerslit kaptunk. Eleinte örültünk is neki, úgy éreztük, jobban megtölti a hasunkat, ám csakhamar rá kellett döbbernünk, hogy szervezetünk ilyenformán a legcsekélyebb zsiradékhoz, s ami még veszélyesebb, a legparányibb állati eredetű fehérjéhez sem jut hozzá.

Az egyoldalú táplálkozás hatása legelőször memóriánk gyengülésében jelentkezett. Bambák és aluszékonyak lettünk, s rohamosan felejteni kezdtünk, olyannyira, hogy lassan abba kellett hagynunk a tanulást. Ez a nagyfokú amnézia annyira megremített, hogy hozzáálltam, s a cellában készített tümmel fogkefém nyelébe karcoltam fiaim nevét és születési évszámát.

Aztán nemsokára mutatkozni kezdtek rajtunk a fogyás jelei. Izmaink elsorvadtak, bőrünk lötytyedté vált, izületeink aránytalanul vastagok, büttyökösök voltak, s fizikai erőnk rendkívül megcsappant.

1959 júniusának első napjaiban levetköztettek anyaszült meztelenre, s a börtönfolyosóra vittek, ahol el kellett masíroznunk a börtönorvos, dr. Sin előtt. Az orvos belemarkolt valamennyiünk tomporába, majd visszavittek a cellánkba. A három legsoványabb rabot nemsokára kiszedték közülünk, de hogy hová vitték, azt még egyikünk sem sejtette. Hallottuk ugyan a mozgást, s azt is tudtuk, hogy 2000 embert elszállítottak a börtönből, de hogy hová és milyen rendeltetéssel, azt senki sem tudhatta.

Október legelején aztán egyre-másra szólították ki a rabokat a celláinkból, s hallottuk, hogy a többi cellában ugyanaz történik. Végre rám is sor került, s akkor láttam meg, hogy az eljárás ugyanaz: el kellett mennem Sin doktor előtt, aki a tomporomba markolt. Ezúttal engem is alkalmasnak talált rá, hogy kiválogasson. Vennem kellett személyes holmimat, s néhány perc múlva ugyanabban a földszinti nagy cellában találtam magam, ahol karanténidőmet töltöttem. A cella már zsúfolásig telt, de azért újabb meg újabb rabokat hoztak percenként. Estefelé megérkezett Krebsz Sándor is, s néhány brassói EMISz-essel Lay György, a Lay Imre bátyja. A rabok egymás hegyén-hátán zsúfolódtak, ám a szállítást csak akkor hagyták abba, mikor már az ajtót is csak alig lehetett kinyitni. Átmorzéztunk a szomszédos nagy cellákba, ott ugyanaz volt a helyzet.

A rabok között elindult a találgatás: vajon hová szállítanak? Az idősebb rabok azt állították, hogy munkára visznek, márpedig ebben az esetben csakis a bánya jöhet számításba, hiszen nincs az az őrség, amely ennyi nagybüntetésű rabot felszíni munkán meg tudna őrizni. A frissebb rabok azonban, akik között számtalan jogász is volt, tudni vélték, hogy 1956-ban Románia is aláírt egy nemzetközi egyezményt, amely szerint politikai foglyokat kényszermunkára vinni nem szabad, hiszen épp ennek a nemzetközi egyezménynek a következtében vonták ki a politikai foglyokat Kapnikbánya és Felsőbánya poklából. No de ha nem munkára visznek, akkor hová? A rémhír észrevétlenül kapott szárnyra, ám néhány perc múlva már mindenki tudni vélte, hogy a Szovjetunióba szállítanak. Jellemző, hogy e képtelenséget mindenki elhitte gondolkodás nélkül.

Vacsorát nem kaptunk, miből arra következtettünk, hogy nemsokára elszállítanak. A szorongó rabokat úgy nyomta el az álmom egymás hegyén-hátán. Éjszaka arra riadtunk, hogy kivágódott a cellaajtó, s a botokkal fegyverkezett foglárók jobbra-balra csépelve törtek ránk:

– Kifelé, kifelé, sorakozó!

Az óriási hallban sorakoztunk fel.

– Levetkőzni!

Egy perc múlva ott álltunk anyaszült meztelenül.

– Mindent letenni! A zacskóitokat is!

Megfosztottak minden személyes holminktól, még a fogkeféinktől is.

– Balra át!

A civil holmik raktárába vittek, s kiadták civil ruhánkat.

– Felöltözni!

Egy perc múlva már a börtönudvaron voltunk, ahol hatalmas, ponyvával borított teherautók vártak.

– Felszállni!

Megzsúfolták a teherkocsikat, mögénk géppisztolyos őröket állítottak, majd lezárták a hátsó részt, s már indultunk is. Hogy hová, merre, azt nem láthattuk, mint ahogyan minket sem láthatott senki. Egyszerűen kiloptak a börtönből.

Rövid idő múlva orrunkat megcsapta a vasúti állomások jellegzetes szaga.

A gépkocsik közvetlenül egy nyitott marhavagonokból álló tehervonat előtt álltak meg, mely a szamosújvári állomás épületétől jó messzire vesztegelt az első vágányon. Egyenként leszállítottak, hideg élelmet nyomtak a markunkba, s azzal már bent is voltunk a marhavagonban. Az egyik ór hangosan számlált, s mikor a száztizedik rabot is betuszkolták, a vagon ajtaja döngve csukódott be mögöttünk.

A vagon közepén egy vízzel töltött kád meg egy hatalmas kübli. Egyéb semmi. A vagonablakok sűrűn berácsozva. Odakinn az autók egyre-másra érkeztek, jól hallottuk a vagonajtók csukódását.

Izgatottan lestük, merre moccan a vonat. Ha Dés felé indulunk, bányába visznek, ha Kolozsvár felé – nos, akkor minden lehetséges.

Végre megmoccant velünk a vonat. Úgy érzékeltük, hogy Dés felé megyünk. Nos, ebből bánya lesz! Nem egy rab volt köztünk, aki 1956-ig bányában dolgozott, így hát tudtuk, hogy semmi jó sem vár reánk, de nem bántuk. Fő, hogy Szamosújvár feszültséggel teli létlenségéből kiszabadulunk.

A vonat gyorsvontatsebességgel haladt egyfolytában, egyetlen állomáson sem állt meg. Az egymásnak támaszkodó, fáradt rabok lassan elszenderedtek. Hajnalodott már, amikor arra ébredtem, hogy vonatunk megáll. Kilestem az ablakrácsra, s a hajnali szürkületben ismerős víztornyot pillantottam meg: a dédai állomás bejáratánál voltunk, mindössze tizenkilenc kilométerre szülőfalumtól. Eszerint tehát nem Dés, hanem Szeretfalva felé mentünk. Felfedezésemet közöltem rabtársaimmal, akiknek a szeméből nyomban kirepült az álom. Eszerint hát mégis a Szovjetunióba vinnének? Hiszen a Kárpátokon túl nem volt olyan bánya, ahol rabokat foglalkoztattak volna. Az egykor hírhedt sóbányában, Tîrgu-Ocnă ma alig dolgozik 20-30 ember, a bányát gépessítették. Na, majd meglátjuk, hogy Madéfalvánál merre tér a vonatunk. Ha Gyimes felé megy, minden valószínűség szerint a Szovjetunióba visznek. Ha viszont Csíkszereda felé megyünk, minden valószínűség szerint valamelyik bukaresti nagy börtönbe szállítanak.

De addig át kell haladnunk Rátosnyán, ahol rokonaim élnek, s át kell haladnunk Palotailván, ahol a nagybátyám él. Maroshévizig minden állomásban vécsiek meg holtmarosiak dolgoznak, akik engem jól ismernek, sőt azt is tudják, hogy elítéltek. Ezek figyelni fogják a rabszállító vonatot. Üzenetet kell küldenem. De hogyan? Civil ruhám hajtókájába szúrva ott volt a tű. Kockás ingemből egy szál zöld cernát húztam ki, s hosszú alsónadrágom szárából kiszakitottam egy tenyérnyit, majd varrni kezdtem a betűket: VARRÓ ISTVÁNNAK MAROSVÉCSRE. Tudtam, hogy ha a vonat mozgásban van, veszély nélkül kihajithatom a rácsok közt a rongydarabkát.

Palotailva állomásépületét elhagyva, a rámpán holtmarosi rakodómunkásokat pillantottam meg, robogó vonatunkat bámulták, öklömet kidugtam a rácsok között, s eleresztettem a fehér rongydarabot. Jól láttam még, amint egy idős holtmarosi bácsi a vonatunk felé moccan. Aznap este szüleim megkapták „üzenetemet”, egy év óta az első életjelt. A rongydarabot ereklyeként őrizték halálukig.

A madéfalvi állomásra érve vonatunk megállt. Izgatottan lestük, hogy előremoccan-e majd vagy visszafelé, a gyimesi vonalra. A legnagyobb megdöbbenésünkre visszafelé indult, tehát Gyimespalánka irányába. A rabok közt kitört a pánik: a Szovjet-

unióba visznek. Egyesek jajveszékelve sirtak, hogy többé soha nem látják meg övéiket. Érve ugyan senkinek sem volt rá, hogy miért vinnének a Szovjetunióba, de a beszűkült tudatú embernek nincs is szüksége észérvekre. Valakinek aztán eszébe jutott, hogy még nincs minden veszve, hiszen Adjudnál még délnek fordulhatunk.

Úgy is történt. Adjudnál vonatunk jobbra kanyarodott, végtelen síkságokon robbogott át, s nagy sebességgel száguldott, miközben lassan leereszkedett a koromsötét pusztai éjszaka.

Bódult álmunkból arra ébredtünk, hogy vonatunk megáll, s nemsokára hallottuk a kirakodás jellegzetes zajait: vagonajtók csikorogtak, rövid vezényszavak hangzottak, ezernyi láb dobogott el mellettünk. Aztán megnyílt a mi vagonunk ajtaja is, s amint a kocsi vastag bűzéből szabad levegőre kerültünk, nyomban megéreztek a nagy folyó jellegzetes szagát. A Duna partján voltunk. Valaki felismerte a kikötőt is: Brăila.

– Emberek! – jajdult fel egy idős rab, aki kulákként is megjárta már a börtönt közbüntényesként. – Ezek nádat vágni visznek! Végünk van, mind ott pusztulunk!

– Ne légy ostoba, ember – torkolta le valaki. – Nádat vágni csak télen lehet, ha befagy a víz.

– Hát akkor hová visznek?

Egyelőre levittek egy hatalmas vasuszály belsejébe. Abban a rakodótérben, amelybe én kerültem, nyolcszázan voltunk. Ablaktalan, sötét vasbörtön volt, kilátni belőle sehol sem lehetett, így hát azt sem tudtuk eldönteni, hogy ár mentében vagy ár ellenében indult-e el.

Hajnalban éreztük, hogy az uszály a partnak csapódik, majd kis idő múlva megnyitották a csapóajtót:

– Kifelé!

Ekkor döbrentünk rá, hogy a Balta Brăilei (Brăilai-sziget) egyik rögtönzött kis kikötőhelyén vagyunk. Valaki pontosan felismerte a helyet is, 1952-53-ban dolgozott már itt.

– Emberek, a stoenesti-i lágerbe visznek. Gátat fogunk építeni.

A nagybüntetésű rabok zöme nem hitt neki.

– Minket, gátat építeni? Ugyan ki tud itt megőrizni ennyi rabot, hogy meg ne szökjék?

Szomorú, ködös, esős idő volt. Tízes sorokba állítottak, géppisztolyos katonák gyűrűje vett körül, s a sáros, gűbbenőkkel tele csapáson elindítottak a sziget belseje felé. Tán órákig meneteltünk rogyadozó inakkal, míg aztán megérkeztünk egy négy méter magas, kettős szűrősrótkerítéssel és kívül-belül gereblyézett zónával körülvett furcsa épület elé. A kapu megnyílt, s minket lízesével csaptak be a füves udvarra.

STOENEȘTI LÁGER

(1959. október 8. – december 4.)

Az alacsony falú, roppant magas zsúptetővel ellátott épület hatalmas patkó alakú volt, két végén és közepén összetákoltszárú levélkapuval. Az alföldi román rabok jól ismerték: téli juhistaálló volt, románul: saivan.

Ismét rabruhába öltöztettek, alumíniumtányért, kanalat és pokrócot adtak, s becsaptak az istállóba, ahol a térdig érő száraz juhtrágyába állítva emeletes vaságyak sorakoztak mindkét oldalon. Az udvar egyik sarkában, közel az egyik őrtoronyhoz, hatalmas, frissen ásott latrina, mely magából a gödörből s a rajta keresztülfektetett, frissen vágott fűzfagerendákból állt. A nyers gömbfákra ráállni életveszélyes volt, az ember könnyen az öt méter mély gödörben találhatta magát.

Konyhának, kútnak, áramfejlesztőnek nyoma sem volt. Világosan látszott, hogy ez amolyan szükség-láger, melyet kimondottan a mi számunkra hoztak létre. E rögtönzött lágertől északra, kb. egy kilométerre hatalmas épülecsoportot láttunk. Ott volt az igazi láger, Stoenesti, mi csupán a kisöccse, Stoenesti II. voltunk. Onnan szállították át a reggelit meg a vacsorát, s onnan kaptuk az áramot is az alig pislákoló villanyégők számára. Az ebédet ugyanis a munkahelyünkön kaptuk, ahová az ételshordókkal megrakott szekereket hernyótalpas traktorok vontatták. A láger területén víz egyáltalán nem volt, így tehát mosakodnunk meg innunk sem lehetett, ami főleg szombat estétől hétfő reggelig okozott problémát.

1959. október 9-én az első munkanapra virradtunk. Hajnalban már a placcon sorakoztunk, megszámláltak, majd következett a reggeli: egy merítőkanál zsíros gersli meg a reggelihez és az ebédhez járó puliszkaadag. Utána tízes sorokban sorakoztunk fel, a kapun kilépve belesétáltunk a fegyveres őrök hálójába, majd a bokaig érő sárban elindultunk a munkahelyünk felé, mely rögtönzött lágerünkötől mintegy hat kilométernyire volt. Mire a helyszínre értünk, holtfáradtak voltunk, s míg a szerszámot osztották, sápadtan, izzadtan vetettük földre magunkat.

A munka: gátépítés. Az 1955-re befejezett alacsony gátat kellett komoly gáttá kiépítenünk. A földet a gáttól mintegy harminc méterről, a Duna árterületéről ástuk, munkánk nyomán hatalmas, szabályos alakú, mély gödrök keletkeztek. A napi norma egy rab számára nyolc köbméter, akárcsak egy jól táplált civil kubikus számára. Minden ki nem termelt köbméter után egy botütés járt hivatalos büntetésként a brigád valamennyi tagja számára, melyet este a lágerkapunál osztottak ki. Nem azt mérték, hogy hány talicska földet hordtunk fel a gátra, hanem azt, hogy hány köbméteres gödör maradt aznapi munkánk után. Munkakezdekor egy-egy földoszlopot kellett hagynunk, ez volt a „tanú”, ettől számítva mérték az aznapi gödröt.

Az eredmény katasztrofális volt: a legyengült rabok a hivatalos normának még a felét sem tudták teljesíteni, annyi botútést képtelenség volt kiosztani, így hát elkezdődött a botozás a bevonuló oszlop elején, s mindenki megkapta a maga tíz botját. A menetoszlop elején vonulók már rég megvacsoráztak, de a kapunál még mindig hallatszott a rabok fájdalmas üvöltése, mely rémülettel töltött el mindenkit.

Hanem az első napokban kiosztott ebéd igazán meglegedésünkre szolgált: izletes, zsíros babgulyást meg krumpligulyást osztottak. Aztán néhány nap múlva bekövetkezett a zsíros koszt bőjtje. A hónapokig zsirtalan ételen tartott gyomrok és kihúrolt belek nem bírták a zsíros kosztot, minek következtében beköszöntött az általános hasmenés. Az emberek hihetetlenül gyorsan dehidratálódtak, összeaszottak, s székletük véressé vált. Az ilyeneket aztán kiszedték közülünk, s számunkra ismeretlen helyre szállították. Nemsokára erre a sorsra jutott a vélem egy brigádba osztott Krepsz Sándor és Erős János sepsiszentgyörgyi tanár is, míg egy Heilprin nevű bukaresti zsidó szabót pokrócba csavarva szállítottak el.

Amikor a hasmenés általánossá lett, hirtelen megvonták a jó kosztot, s ehettük továbbra is a burgonyahéjból, besavanyított zöld paradicsomból és sárgarépbából főzött löttyöket. Az éhhalált megérző emberek pánikba estek, az embertelen körülmények dehumanizálták, állattá tették őket. Egy hajnalon bevontatták a puliszkás szekereket a felsorakozott rabok elé. Az egyik fiatal regáti román hirtelen kiugrott a brigádjából, nekirohant a puliszkásszekereknek, felragadott néhány puliszkakockát, s az őt üldözőbe vevő foglárók előtt addig szaladt, amíg a puliszkát az utolsó morzsáig megette. Akkor aztán megállt.

A munkahelyen kiosztott ebédek alkalmával bruegheli jeleneteknek lehettünk szemtanúi. Az ebéd kiosztása után rendszerint maradt még fél hordónyi, hordónyi lötty, melyet a munkahelyparancsnok az ún. élbrigádoknak akart kiosztani. Sohasem sikerült! A több ezer éhes ember gyorsan felhőrpölte ennivalóját, s égő szemmel, farkascordaként, lépésről lépésre közeledett a hordóhoz, majd hirtelen rárontott. A munkahelyparancsnok és börtönőrei hatalmas botokkal próbálták visszatartani a megvadult rabokat, de végül is minden egyes alkalommal el kellett menekülniük. A rabok közül mindenik igyekezett a hordóhoz férkőzni, amiből pokoli tülekedés, verekedés keletkezett. Láttam rabot fejest ugrani az ételeshordóba, láttam háromszáz kilós ételeshordót, melyet a megvadult horda a feje fölé emelt, s amint egymás kezéből kapkodták, a súlyos hordó nyílegyenesen haladt az emberek feje fölött, míg csak fel nem borult. Akkor aztán a közelben lévők a földre vetették magukat, s onnan nyalták fel az értéktelen löttyöt.

A legmeglepőbb azonban az volt, hogy ezeknek a koszos, bűdös, dehumanizált embereknek a lelke mélyén mégis maradt valami a szépség, a tisztaság, a civilizáció utáni vágyból. Egy alkalommal menetelés közben színes sztaniolpapírt sikerült felvennem és elrejtennem. Tán valamelyik ór evett csokoládét, s a csomagolópapírt az úton hajította el. Úgy melengettem a kis darab színes sztaniolt, mintha ez lett volna számomra az egyetlen kézzel fogható bizonyíték arra, hogy valahol, bár számunkra elérhetetlen távolságban, mégiscsak van emberi civilizáció, emberi kultúra. Talált kinccsem hire csakhamar szétfutott az egész lágerben, s esténként a fáradt és elvadult

emberek sorban zárándokoltak hozzám, hogy a kis darab színes sztaniolt egy pillanatra megbámulhassák.

De nem vezett ki a dehumanizált rabokból az emberi leleményesség sem. Az egyik marosvásárhelyi kultúrmérnök barátunk rájött, hogy a „tanúnak” meghagyott vékony földoszlopokat nagy vigyázattal el is lehet mozditani a helyükről, hátrább lehet vinni néhány méterrel, minek következtében aznap kitermelt gödrünk úrtartalma tetemesen megnőtt. Brigádunk napi „teljesítménye” így hirtelen megugrott, amire brigádparancsnok őrmesterünk volt a legbüszkébb. „Újításunk” persze nem maradt titokban rabtársaink előtt, minek következtében „teljesítményünkhöz” a többi brigádok is felzárkóztak a lágerparancsnok legnagyobb meglepedésére. Esti verésre már csak akkor került sor, ha valamelyik brigád nem tudott kifogni egy óvatlan pillanatot a földoszlopok elmozdítására. Most már „kihordtuk” az előírt földmennyiséget, ám az emelkedő gáton ez sehogyan sem akart meglátszani, bár az átadás ideje veszedelmesen közeledett. A táborparancsnok erre is megtalálta a megoldást. Parancsot adott a gátat döngölő gépeknek, hogy ne tizszer menjenek végig a kihordott és eltereketett földön, hanem csak kétszer.

A mi szakaszunktól északra a hatalmas salciai láger rabjai építették a gátat a minenkhez hasonló körülmények között, s adott pillanatban a két építőtelep oly közel ért egymáshoz, hogy közös fegyveres kordonba csaptak. Izgatottan érdeklődtem barátaim felől, s Dávid Gyulát csakhamar meg is találtam. Egy alkalommal üres talicskával mentem lefelé a pallón. A párhuzamos pallón mocskos, szakállas rab tolt a kínlódva tele talicskáját. Ráismertem: dr. Lőrinczy Mihály oxfordi egyetemet végzett unitárius teológiai professzor volt, akivel civilként a Horea úti Szamos-hídon szoktam találkozni csaknem minden reggel. A professzor úr társadalmi helyzetének megfelelően öltözködött: elegáns fekete öltönyt és vakítóan fehér, kikeményített inget hordott fekete nyakkendővel, s naponta tán kétszer is megborotválkozott. Valamivel előttem tartóztatták le másik két professzortársával együtt. S most itt állt előttem szakadozott csikos rabruhában, sörtésen, koszosan, akár egy utcasarki koldus. Rákíáltottam:

– Mihály bátyám!

Rám nézett, letette a talicskát, s omlani kezdett szeméből a könny:

– Jánoskám! Látod, mit tettek ezek velünk? Engedd meg, hogy káromkodjam egyet.

– Rajta, Mihály bátyám, amilyet csak akarsz – mondtam nevetve.

– Azt a... – s az oxfordi egyetemet végzett erdélyi magyar unitárius teológiai professzor, a teológia doktora, a romániai valóság szorításában igazi magyaros káromkodást eresztett meg. Pap még soha nem férközött közelebb a szívemhez.

1959-ben november 7-e, amely akkor még Romániában is hivatalos ünnep volt, vasárnapra esett, így hát nem vittek ki dolgozni. A reggelit azonban hiába vártuk, s hiába vártuk az ebédet meg a vacsorát is, aznap egy falatot sem adtak ennünk. Ez a furcsa román népszokás, hogy a hivatalos ünnepeken – újévkor, május 1-jén, augusztus 23-án meg november 7-én – a raboknak nem adtak enni, a börtönökben is általános volt, ám itt, ebben a kiéhezett, legyengült állapotban, főleg, hogy még egy korty vízhez sem juthattunk hozzá, egyenesen kibírhatatlannak tűnt, s ráadásul a

szél a szomszédos lágerből fölének hozta a kádereknek sütött lángos bódító illatát. Kigyúltunk az udvarra, s kidülledt szemmel szívtuk magunkba a mennyei illatot, miközben többen elájultak.

November 2-án este hazafelé menet Krebsz Sándorral beszélgettem, mikor hirtelen megszűnt körülöttem a világ, s hang nélkül estem össze. Mivel az első sorban voltunk, a több ezres menetoszlopnak meg kellett állnia, amíg magamhoz térítettek. A következő napon már délután, munka közben vesztítettem el az eszméletemet, harmadnapra pedig oly gyenge voltam, hogy reggeli ébresztőkor képtelen voltam talpra állni. Mindent megtettem, hogy kimehessek a munkatelepre, hiszen tudtam, hogy mi vár rám, ha benn maradok, de képtelen voltam rá.

Amikor a rabok kivonultak számlálásra, az őrmesterek hatalmas botokkal járták végig a juhistállót, s akit ágyában találtak, addig ütötték, amíg, ha csak jártányi ereje is volt, kívánszorgott. Akinek pedig nem volt jártányi ereje, egy ideig püfölték, majd otthagyták. Attól a pillanattól senki sem nézett feléje egészen estig, amíg a munkások be nem jöttek, s valamelyik megbízható barátja be nem hozta a vacsoráját.

Társaim elmentek, én pedig ott hevertem az ágyon és vártam a legnehezebb perceket. Mivel az ajtó közelében feküdtem, a zseblámpával és bottal felfegyverzett őrmesterek engem találtak meg leghamarabb. Ketten estek nekem két oldalról, szidalmaztak, ütlegeltek, a botok kísértetiesen kopogtak a csontjaimon, de felállni nem tudtam. Kékre verve hagytak ott. – Hagyd az anyjába, úgyis megdöglik! – s újabb kliensek felkutatására indultak. Nyolcan-tizen maradtunk benn, s annyi erőnk sem volt, hogy egymással beszéljessünk.

Három napig hevertem így egyfajta deliriumban. Gyakran hittem azt, hogy alszom s álmodom, de aztán rajtakaptam magam, hogy tulajdonképpen az álom és ébrenlét határán képzelődöm. Hallásom hihetetlenül kiéleződött, kifinomult.

Az elkövetkező napokban egyre többen maradtak ágyban, s oly gyengék voltak, hogy hasmenésüket nem tudták visszatartani addig, amíg a latrinára kimennek, egyszerűen maguk alá csináltak. A juhistálló förtelmes emberürülékszaggal telt meg, amit mi, benn fekvők nem érzekeltünk, ám a beérkező munkások annál jobban káromkodtak.

Bennmaradásom negyedik napján délelőtt egy tisztí csoport jelent meg a juhistállóban, akik között bizonyára orvosok is voltak. Megnéztek valamennyiünket, majd az őrmestereknek parancsot adtak, hogy szállítsanak át a másik lágerbe, Stoenesti l-be.

Késő őszi, bágyadt, ködös nap volt, az ökrösszekéren megtett út roppant hosszúnak tűnt. Aztán megérkeztünk a hatalmas deszkakapuhoz, megszámláltak, s az oda-szólított rabok betámogattak egy kisebb deszkaszinbe. Ez volt az ún. betegszoba telis-tele vaságyakkal, s a közepében akkora kübli, hogy egyszerre négyen-ötven is kuporogtak rajta. A kis deszkaszín zsúfolásig volt lesoványodott, beteg rabokkal, akik közül a legtöbbször megállíthatatlan hasmenése volt. No nem is akarta megállítani senki, a lágerben sem orvos, sem gyógyszer nem volt, jöllehet orvos rabtársaink azt állították, hogy ez az egész hasmenés most már nagyon hasonlít a hastífuszjárványra. Nem volt igazuk. „Csupán” disztrófikus hasmenés volt, a rohamosan leépülő sejtek nedve tá-

vozt a szervezetből, amely hosszú időn át egyetlen gramm fehérjéhez sem jutott. A régi hadifoglyok ismerték a jelenséget, s határozottan állították, hogy lényegében halálra vagyunk ítélve, mivel ilyen kosztolás mellett csupán idő kérdése, hogy mikor jutunk el a disztrófiának erre a fokára. Csúpn ekkor értettük meg, hogy mért loptak ki a börtönből oly nagy titokban, s mért nem szabad hozzánk közelednie egyetlen civilnek sem. Különös módon én nem kaptam meg a hasmenést. Tán nyomorult gyermekkorom körülményei edzették meg annyira emésztőcsatornámat? Ezért aztán a disztrófikus állapot sem állt be nálam olyan hamar. Iszonyattal néztem a kübliről egymást letaszigáló nyomorultakat. Betegszobánknak a lágerben egyszerűen csak „fosoda” volt a neve. Itt kötöttem barátságot Hajdú Leanderrel, az erdélyi ferencesek utolsó princípálisával, Mezei Levente ferences páterrel, valamint a gyulafehérvári katolikus püspökség gazdasági ügyintézőjével, Gurzó páterrel. Az egyik este Lakó Elemér kollégám is felkeresett, akit már előttem kihoztak a börtönből, s aki e látogatásával testi épségét tette kockára, hiszen a raboknak nem volt szabad átmenniük egyik körletből a másikba.

A hetekig tartó heverés következtében talpra álltam, épp akkor, amikor Krebsz Sándor barátom került át a „fosodába”, sőt jelentkeztem abba a munkásbrigádba, amelyet tengerit szedni vittek a lágerhez közel eső táblára, de egy-két nap után ismét benn kellett maradnom.

December 4-én délután arra lettünk figyelmesek, hogy a munkatelep felől óriási menetoszlop közeledik, jöllehet estig még sok volt. Megdobbant a szívünk: mit jelent ez a szokatlan esemény? Tán szabadulunk? Vagy visszaszállítanak a börtönökbe? Bezzeg most már vágytunk vissza Szamosújvár falai közé, melyek legalább az időjárás viszontagságai ellen megvédtek, még ha egyébként pokol is volt az életünk. Nemsokára előrontottak a foglárók, s bezavartak a „fosodába”, így hát a továbbiakat a deszkák hasadékain át szemléltük.

A rabok menetoszlopa a kapuhoz ért. Az udvaron, a kapuval szemben, egymástól vagy húsz méterre két hordót állítottak fel, amelyekre két őrmester kapaszkodott, majd a kapu megnyílt, s a rabok folyni kezdtek befelé két sorban. A sorok aztán szétváltak, s egyik az egyik őrmester, másik meg a másik őrmester felé tartott. Amint később megtudtuk, a menetoszlopban azok voltak, akik a munkatelepen feltett kérdésre, hogy ki beteg, igennel válaszoltak. Az őrmesterek elé érve megálltak, azok pedig megkérdezték:

– Milyen betegségben szenvedsz?

Ha valakinek súlyos vérző sebe vagy vérző aranyere volt, melyet nyomban megmutathatott, betegnek nyilvánították, míg a tüdőbaj, máj- és vesebetegség meg hasonlú úri nyavalyák számba sem jöhettek.

A betegnek nyilvánított munkások, valamint mi, a láger hivatalos betegek egy óra múlva a láger udvarán sorakoztunk, majd elindultunk ismeretlen úti célunk felé. Azt reméltük, hogy a börtönbe, hiszen szemmel láthatóan munkaképtelenek voltunk.

Keletnek tartottunk a szigeten át, s néhány órai vándorzorgás után a Duna bal oldali ágának partjára érkeztünk. Egy vasuszály várt ránk, amelynek tatján francia trikolor lengedezett, orrán pedig CHAMBORD francia város neve diszelgett. Egyike volt

azoknak az uszályoknak, melyeket a trianoni békeszerződéskor a franciák jóvátételbe kaptak Magyarországtól, s melyeket a franciák a románoknak adtak bérbe.

Hidegételt adtak, behajtottak az uszály belsejébe, s ránk csukták a csapóajtót. Az uszály pedig elindult, de hogy milyen irányba, arról nem tudtunk számot adni. Mozgásban voltunk egész éjszaka, s mozgásban voltunk a következő napon is. Mikulás estéjét az uszály fenekén zsúfolódva töltöttük el csendben, hazagondolva. Hogyan is tudhatták volna hozzátartozóink, hogy hol vagyunk, ha még mi magunk sem tudtuk?

December 6-ra virradó éjszaka arra ébredtünk, hogy uszályunk parthoz csapódott. Vajon hová érkezünk? Tán Giurgiuban lehetünk? Valamelyik bukaresti börtönbe szállítanak? Esetleg Jilavára? Az izgalomtól többé le sem tudtuk hunyni a szemünket. Nem bántuk már, vigyenek akárhová, csak ettől a vasbörtöntől megszabaduljunk. Csuromvizesek voltunk valamennyien, mivel a rengeteg ember kigőzölgése kicsapódott a hideg vasplafonon, s esőként csurgott vissza ránk.

Reggel megnyílt a csapóajtó, s elhangzott a parancs:

– Mindenki vegye a holmiját, s egyenként kifelé!

A holmink a civil ruhánk meg az ágyneműnk volt. Egymás után kapaszkodtunk fel a létrán, s a hajót a parttal összekötő egy szál fosznipallón libasorban masíroztunk ki a partra.

– Tovább, előre!

A parttól vagy ötven méterre kanadai sapkás, téli bundás, öreg ezredes állt, eléje kellett járulnunk egyenként. Vizslató szemekkel figyelte a feléje tartó rabokat, majd hüvelykujjával, akárcsak a gladiátorjátékot figyelő cézárok, jobbra vagy balra intett, s ilyenformán az uszály szállítmányát két táborra osztotta. Engem a bal oldali táborba irányított. Amikor e műveletnek vége volt, a jobb oldali tábornak sorakozót vezényeltek, s elindították ismeretlen célja felé. A bal oldali tábornak visszavezényelték az uszály fenekére. Egyelőre fogalmunk sem volt róla, hogy mi történik körülöttünk, de ösztönösen irigyeltük azokat, akik elmentek.

A bizonytalanságnak néhány rossz arcú őrmester megjelenése vetett véget, akik éktelen káromkodással rontottak ránk.

– Kifelé az egész banda! Hozzákezdni felszerelni az uszályt télire! Kőművesek, szakácsok előlépni! Beépíteni a kazánokat, felhordani a tűzifát, felrakni a tarpánokat.

A csonttá aszott, sápadt rabok most még jobban elsápadtak. A tarpán hosszú nyelű, kaszaélből készített nádvágó sarló. Nádat vágni visznek tehát. A nádvágás maga a legszörnyűbb pokol még egy jól táplált, erős fizikumú ember számára is. Azt jelenti, hogy egész télen át a vasuszályban kell hálni, reggel csuromvizes, széllal bélelt rabruhában kell kiállni a dermesztő delta téle, végezni a nádvágás embertelenül nehéz munkáját a semmi kalóriát nem tartalmazó rabkoszton, folyton hosszú nádtorzs között járni, amely napok alatt leszaggatja a nadrág szárát, cipelni a nehéz nádkévéket, s ha orra buksz velük, a nádtorzs hasogatja fel arcodat, testedet. Sebeid a nagy hidegben megfagynak, levezni kezdenek, minek következtében úgy eltorzulsz, hogy néhány hét után te sem ismeresz magadra.

S erre a munkára válogatták ki a stoenesti-i láger leggyengébb, legbetegebb rabjait.

Pontosan tudtuk, hogy mi vár ránk, hiszen az ötvenes évek elején nem egy rabtársunk járta meg ezt a poklot. Csakhogy akkor nem volt ennyire legyengülve.

Mind meghalunk – ez volt az általános vélemény. Csoportomat a tűzifahordás-hoz osztották be. A hatalmas tűzifarakás a dokktól vagy háromszáz méterre volt. A dokktól, mely a hatalmas Duna-gát egy szakaszát is magába foglalta, magas töltésre épített út vezetett le, s jobbra kanyarodva egy hatalmas láger komor épületei felé tartott. Rabtársaink közül egyesek már ismerték: ez volt Periprava, a Duna-delta legnagyobb lágerje, amely hétezer embert tudott befogadni. A hatalmas víztömeg, amely uszályunkat körülnyaldosta, a Duna északi ága, a Chilia volt. A peripravai dokkal szemben kis szovjet városka: Vilcov. A román parton, a gáton belül négyméteres gerblyézett sáv, a szovjet partról meg jól látszottak a határőrség magas megfigyelő tornyai.

A töltésen térdig érő sár volt, fahordás közben a töltés szélén vertünk ösvényt. A rabok rogyadozva cipelték az erejüket meghaladó, hatalmas, nedves fahasábokat. Délfelé már szédültem, szemem világa mindegyre elveszett, úgy éreztem, nem bírom tovább, de mennem kellett, mert az őrmesterek botja egy pillanatra sem pihent. Aztán, amint az uszály felé tartottunk megrakodva, bekövetkezett a furcsa ájulás. Nem tudtam semmiről, nem éreztem semmit. A hatalmas hasábfával együtt hengerőztem le a tízméternyi, meredek töltésen.

Rabtársaim ölében tértem magamhoz, akik iszonyattal tekintettek rám. Bal szememmel nem láttam, odanyúltam, hogy megtörüljem: jobb kézfejem csupa vér lett. Az érdes fahasáb alaposan összehorzsolta bal arcomat és fületem, ám az erős vérzés miatt senki sem tudta megállapítani a sebem mélységét. Az őrmester parancsot adott, hogy vigyenek le a hajófenékbe, a többiek meg folytassák a fahordást. Két rabtársam, Bartha Béla bibarcfalvi és Dézsi Zoltán szalontai református pap letámogatott, sebei-met valamennyire kimosták, majd aggódva vettek búcsút.

Ott feküdtem ismét a csepegő vasmennyezet alatt, s valami könnyű nemtörődomség szállt meg. Gyenge voltam, de semmim sem fájt. Egyetlen dologra tudtam gondolni: milyen jó volna, ha a vécsi temetőben temetnének el!

Nemsokára behozták az egyik olténiai rabtársamat is, akinek súlyos, vérző végbél-kitüremkedése, prolapszusa volt, s aki ismételten eszméletét veszítette. Amikor valamelyest magához tért, mély aggodalommal szólt át hozzám:

– Mi lesz velünk, tanár úr? Ezek azért hoztak ide, hogy egytől egyig megöljenek.

Estefelé a szolgálatos tiszt ereszkedett le a létrán, s szinte emberséges hangon szólt ránk:

– Szedjétek a holmitokat. Ki tudtok mászni?

Kimásztunk. Odakinn hatalmas pelyhekben hullt a hó, a táj hófehér volt. A pallo előtt egy szán, melynek bakján fegyveres katona ült, a szánon meg két rab azok közül, akiket a reggel valahová elvittek.

– Lefelé! – szólt rájuk a szolgálatos tiszt. – Ti pedig üljétek fel – szólt ránk, s oda kiáltott egy őrmesternek, aki kollégáival beszélgetett: – Viheted őket.

A szán derekában helyezkedtünk el, míg az őrmester a szán végére telepedett, s barátságtalanul szólt ránk:

– Pisszenés se legyen. Ha valamelyiketek gyanús mozdulatot tesz, szitává lövöm – s pisztolytáskájára csapott.

– Ugyan őrmester elvtárs – kacagott a katona vissza se nézve –, hiszen ezek járni sem tudnak.

– Mit tudsz te! Ezek teszik magukat, s ha félrenézel, vége az életednek. Ismerem én őket, veszélyes banditák. Mit gondolsz, fölöslegesen zárták be őket?

Szegény kis emberke – gondoltam. Ez valóban elhiszi, hogy mi veszedelmes gonosztevők vagyunk, különben mért kaptunk volna 15-25 éves büntetéseket. No, majd megismer s megtudja az igazságot.

Nem ő, én voltam végzetesen naiv!

A sűrű hóhullásból hirtelen bontakozott ki előttünk egy láger képe, s már ott is voltunk a hatalmas kapu előtt. Leszállítottak, s nedves ruhánkban hosszú ideig kuporogtunk ott, míg tovább aztán nem bírtam állni. Letettem batyumat, ráültem, majd enyhe ájulatra estem, s végignyúltam a havas földön. Arra ébredtem, hogy rugdosnak. Egy kis termetű, gyűlölködő tekintetű, nyeszlett főhadnagy rugdosott, s közben kiabált:

– Állj fel, te bandita!

Az őrmester halkán megjegyezte:

– Nagyon beteg.

– Annyi maradjon meg közülük, amennyit én kereszteltem. Vigyék be őket!

Megnyílt előttünk a kapu, s én olténiai kollégámba kapaszkodva bevánszorogtam a láger udvarára. Semmit sem mértem fel pontosan, de láttam, hogy barakk van a közelemben, melybe én azonnal bemegyek, s ez a tudat mennyei boldogsággal töltött el. Deliriumos állapotomban a nyomorult barakkot meghitt vidéki háznak érzékeltem, amelyben meleg, tisztaság, száraz ruha és gondos kezek várnak. Az étel nem jutott eszembe, jóllehet azon a napon nem ebédeltem. A fáradtság hatalmasodott el rajtam annyira, hogy csak aludni, aludni akartam.

A barakkszobában, amelybe bevitték, alig néhány rab lézengett, épp azok, akiknek jártányi erejük sem volt, a többi kivitték a mezőre tengerit törni – decemberben. Húsz év körüli, vézna fiú jött hozzám, a brassói Lay György, s csaknem sírva vezetett az egyik hátsó ágyhoz.

– Ide tessék ülni, tanár úr, Krebsz Sándor bácsinak még nincs hálótársa, s én alszom itt a szomszédos ágyban. Lefektetett, s faggatott, hogy nem tudok-e valamit az öccséről, Imréről, de felelni nem tudtam, elnyomott az álom. Mélyen aludtam mindaddig, míg csak be nem jöttek a munkások, és fel nem kellett sorakozni számolásra a lágerudvarnak erre a célra kijelölt helyén.

GRINDI LÁGER

(1959. december 6. – 1964. május 23.)

Vedd elő Románia térképét, keresd meg rajta a Duna Chilia-ága mellett fekvő kis lipován falut, Peripravát, melynek keleti határában a Periprava nevű hatalmas láger terpeszkedik. A térképre vízszintesen fektess egy vonalzót, s Peripravától kiindulva húzz egy egyenes vonalat a Fekete-tenger partjáig. Most felezd meg ezt a vonalat, s rajzolj oda egy 200x200 méteres négyszöget. Ez Grind, Periprava szatellitlágere. 4 méter magas kettős szűrősrótt kerítés, a kerítések között 5 méter széles gereblyézett zóna, belül egy szál szűrősróttal elválasztott gereblyézett zóna, melybe ha belépsz, halál fia vagy, a külső szűrősrótt kerítés tövében őrségfelvezető ösvény, utána lövészárok, ez után meg tíz méter széles gereblyélt zóna, a külső kerítés tetején 50 méterenként őrtorony reflektorral és golyószórós őrral. A láger udvarán négy hatalmas barakk sor húzódik nyugat-keleti irányba, a déli barakk mögött áramfejlesztő, konyha, zuhanyos fürdő, mosoda, raktár, a harmadik és negyedik barakk között, mintegy azok keleti végével egy magasságban kis kerek bódé a szolgálatos tiszt számára. A barakkok beosztása: két szoba között kis benyíló, melyből jobbra-balra a barakkszobába jutsz, szemben másik ajtó, mely a kübliszobácskába vezet. A barakkok falának anyaga sárral betapasztott nádpanel, tetejük nád, padlójuk kagylóval teli deltai homok.

Beléptemkor ezt a tömény szürkeséget éreztem én vendégszerető vidéki tanyának.

Fekszem az ágyon eltompult tudattal, de hallom, hogy odakinn az őrmester torcaszakadtából üvölti, hogy „Kifelé, számolásra!”, s látom hogy a szobában lévők az ajtó felé rohannak. Felkelek én is, s botorkálva megyek arra, amerre a többiek tartanak. A barakkok keleti végében hatalmas pusztá placc egészen a láger keleti kerítéséig, szabadon kitéve a keleti irányból fújó gyilkos sztyeppe szélnek, a Krivecnek, mely októbertől ápriliséig egyfolytában sűvölt, s a legjobb minőségű szövetrühán is áthatol. Egyetlen anyag véd meg ellene: a bőr. Bőrkuksma, bőrbunda és bőrcsizma, amelyet őrök hordanak. A ritkaszővésű, csikos rabzekén, melynek mellén és hátán hatalmas CR betűk éktelenkednek (contrarevoluționar = ellenforradalmár), úgy hatol át, mint ha fel sem vettük volna. Most látom, hogy a láger délkeleti sarkában pócegödör van, épp a sarki őrtoronyban álldogáló őrszem orra alatt. Grinden még vécre sem lehet menni az őrök asszisztenciája nélkül. Nézem a drótkerítésen túl elterülő tájat: hullámzó homokdűnék, ún. gerendek (innen a láger neve: grind = gerend), s köztük sekély völgyecskek, melyek, ha a Duna vízszintje megemelkedik, vízzel telnek meg.

Appelplat! Zählappel! Mennyit írtak róluk a náci táborok hajdani szerencsétlen lakói! Nos, mellettem két olyan zsidó is volt Grinden, aki a náci haláltáborokat megjárta – a marosvásárhelyi Friedmann bácsi meg a maroshévízi Blumenthal Pali –, akik határozottan állították, hogy annyit egyetlen náci haláltábor zählappeljén sem

szenvedtek, mint a grindin. A szörnyű telek megérkeztével, amikor már nem tudtak kivinni dolgozni – s nem a rabok miatt, hanem azért, mert a fegyveres, egy helyben topogó őrök egyszerűen megfagytak –, a legyengült, kiéhezett, félmeztelen embereket órákon át tartották kinn a szörnyű hidegben és hófúvásban, míg az új típusú keretlegények, jóltáplált őrmestereink, az őrszobán viháncoltak.

Ez az új típusú emberfajta maradt életem legnagyobb rejtélye. A foglár őrmesterek halálos gyűlölettel viseltettek irányunkban a lágerbe lépésünk pillanatától. Feltételeztem, hogy valóban elhiszik, miszerint veszedelmes gonosztevők vagyunk. Ám ezek után öt hosszú évig éltünk összezárvá, személyesen megismertek valamennyiünket, tudták nevünket, tudták, hová valók vagyunk, apróra ismerték családi helyzetünket, sőt elítélésünk körülményeit is, ám irányunkba tanúsított magatartásukban a legparányibb változás sem állt be. Eltávozásunk pillanatában éppoly szenvedélyesen gyűlölték, mint megérkezésünk pillanatában. Ha a legvadabb tigrissel zártak volna össze, öt év alatt bizonyára megszelídítettem volna. Keretlegényeinket nem tudtam megszelídíteni. Hoztak ugyan egyet-kettőt, akik az első pillanatban emberségesen szóltak hozzánk, ám azokat a testület egy év leforgása alatt ki is vetette magából. Minden évben május 1-jén voltak az előléptetések és a kirúgások. Az emberséges foglár már az első május 1-jén kirúgták. A Kontrainformáció (KH) a Szekuritátén belül is jól működött!

A szabályzat előírta, hogy a lágerben betegszobának, orvosnak és szanitécnek is kell lennie, így hát a következő napon már meg is szerveztek mindent. A lágerkapuhoz legközelebb eső barakkszobát kinevezték betegszobának, egy Ionescu nevű hatodéves bukaresti orvostanhallgatót kinevezték raborvosnak, dr. Szántó Lehel volt katonarost pedig felcsernek. Most már csupán betegeket kellett összeszedni a betegek számára beállított 10 vaságyba. Egyike voltam azoknak a szerencséseknak, akiket Ionescu „betegének” szemelt ki, s így december 7-én este már a betegszobában hajtottam álomra fejemet, amit közről sem betegségemnek, hanem egyetemi címemnek köszönhettem.

A betegszoba különben éppoly fűtetlen és kietlen volt, mint a többi barakkszoba, a betegek is éppolyan hitvány kosztot kaptak, akár a többi rab, ám a betegnek mégis volt két felbecsülhetetlen előnye: nem kellett kimennie számolásra, egész nap ágyában ülhetett betakarózva. Ez a két előny mentette meg az életemet!

Grindre érkezésünk második hetének egyik délelőttjén a lágerparancsnok, Ailincăi főhadnagy, aki feleségével és kisfiával együtt ott lakott a láger mellett álló parancsnoki épületben, magas rangú szekuritátés tiszteket kísért be a lágerudvarra, akikkel együtt két elegáns civil férfi is volt. Bejöttek a „betegszobába” is. Az idősebbik civil végigkérdezett valamennyiünket, s mikor én elmondtam, hogy többször is összeestem, levetkőztetett, s alaposan meghallgatott. Aztán győzelmes tekintettel nézett a fiatalabb civilre, s csaknem büszkén jelentette ki:

– Bloc de ramură His. (His-szárblokk) S kedélyesen repülést utánczó mozdulatokat tett.

(Akkor megijedtem, pedig amint kiszabadulásom után kiderült, kár volt. Marosvásárhelyi orvos barátaim megállapították, hogy heveny aortagyulladásom lehetett, melynek következtében aortám mintegy 5 cm hosszúságban kitágult.)

Nem volt vigasztaló az sem, amit idősebb rabtársainktól Ailincăi főhadnagyról megtudtunk. Az 1950-es évek elején Stoenestî I-en a közbüntényesek parancsnoka volt, akik akkor építették azt a kis gátat, amelyet nekünk kellett megmagasítanunk. Egy tavasszal megáradt a Duna, s elárasztással fenyegette a már létrehozott mezőgazdasági területet. Ailincăi parancsnok úr a veszélyes pontokra vezényelte ki a közbüntényeseket, homokzsákokkal magasította meg a gát alacsonyabb részeit, majd amikor a víz nyomni kezdte a homokzsákokat, mögójük állította a rabokat, hogy a hátukkal támasszák alá az ingadozó homokzsákfalat. Azonban a víz bizonyult erősebbnek, a homokzsákokat a rabokra borította, s a szerencsétlen emberek közül vagy harmincan odapusztultak. 1956 tavaszán aztán, amikor a román pártvezetőség az elkövetett szörnyűségekre bűnbakokat keresett, Ailincăi parancsnok urat is bíróság elé állították, s 25 évet sóztak a nyakába. 1957-ben azonban már szabadlábra helyezték, sőt a Miliciától, hol századosi rangban szolgált, átvették a Szekuritáéhoz, de egy kevéssel kisebb, főhadnagyi rangfokozattal. Úgy látszik, szükségük volt már a szakképzett gyilkosokra.

Ailincăi főhadnagy személyesen gyűlölt minden egyes rabot. Nem tudott elmenni egy rab mellett úgy, hogy meg ne üsse. Ha bevetődött a betegszobába, sorba pofozott valamennyiünket az orrossal az élen. Így verte végig az embereket az áramfejlesztőben, a konyhán, a mosodában is. A munkahelyen lovával ugratott a rabok közét, s csupán a jó szerencse mentette meg őket, hogy a ló agyon nem taposta. S ugyanakkor ez a szadista gyilkos a legnagyobb gyöngédséggel játszott ötéves kisfiával a lágerkerítésen kívül, a foglyok szeme láttára.

Azokon a rabokon kívül, akik mozgásképtelenek voltak, a többieket, mintegy 2000 embert, egyelőre tengerit törni vitték, s boldog volt, aki mehetett. Ugyanis a lágerben oly szörnyű volt a koszt, hogy az még a fekvő ember kalóriaszükségletét sem elégítette ki: heteken át nem kaptunk egyebet, mint vízben főtt gerslit, savanyított zöld paradicsomot és savanyított sárgarépát. A legyengült emberek szédelegtek, s a disztrofikus hasmenés általánossá vált. Ha ki tudott menni munkára, mégiscsak hozzájutott némi kukoricaszemhez, hó alól kikapart zöld levélhez, sőt voltak olyan szerencsés rabok is, akik a kukoricásban beteg seregélyt találtak. Lenyűzták, s úgy ették meg nyersen, akár az éhes macskák.

Első grindi halottunk a kukoricaevés áldozata volt. A halálra éheztetett emberek nem bírtak már uralkodni magukon, a mint kukoricához jutottak, elővigyázatlanul tömték magukba a nyers szemeket. Egy Alexandrescu nevű ploiești-i agrármérnöknek azonban annyira rossz volt a fogazata, hogy a kukoricaszemeket nem tudta megrágni. Az emésztőcsatornájába jutott nagy mennyiségű egész kukoricaszem aztán órák alatt megdagadt, úgyhogy a szerencsétlen embert este már társainak kellett behozniuk. A mérnök halásápadtan verejtékezett s ordított a fájdalomtól. Hasa felpuffadt s kőkeménnyé vált. A két rab orvos azonnal felismerte a bélelzáródást, s tudták, hogy haladék nélkül műteni kellene, de a betegszobában még a legegyszerűbb sebészeti fel-

szerelés sem állt a rendelkezésükre. Az esetet azonnal jelentették a parancsnoknak, akinek rövid és velős volt a válasza: Dögöljön meg, egy banditával kevesebb. Így hát tehetetlenül kellett néznünk a haláltusát vívó embert, akit könnyűszerrel meg lehetett volna menteni. A beteg iszonyatosan jajgatott egész éjszaka, majd hajnal felé elcsendesedett, eszméletét veszítette, s a különben makkegészséges, 50 év körüli férfi reggelre meghalt. A betegszoba lakói állták körül komor arccal. Csupán most adtunk számot róla, hogy valamennyien halálra vagyunk ítélve, s csupán idő kérdése, hogy mikor kerül sor az ítélet végrehajtására. Ezért loptak be hát az ország legrejtettebb zugába! Ittlétünkéről a Szekuritáté emberein kívül senki nem tudott, így hát még hozzátartozóink sem fogják tudni, hogy alkalomadtán merre keressék holttestünket.

A halottat nem szállították el azonnal, ki kellett vinnünk a kübliszobába, ott feküdt a homokpadlón mindaddig, amíg Tulceáról a törvényszéki orvos meg nem érkezett, mert hát, ugyebár, így írják elő a román törvények. A kübliszobában fekvő hullá hasa hordónyira puffadt, s bizonyára ki is repedt, mert iszonyatos bűzt árasztott. A harmadik napon aztán megérkezett a törvényszéki orvos, a hullát kivitették a láger mellett lévő katonai körlet udvarára, ahol az orvos felboncolta, jegyzőkönyvet állított ki a halálesetről (sohasem tudtuk meg, hogy mit jegyzett be a haláleset okául), majd az anyaszült meztelenre vetkőztetett hullát nádkévébe csomagolták, szekérre vetették, s egy katona elhajtott vele Periprava irányába. Később tudtuk meg, hogy valamennyi elhalálozott rabot így kapartak föld alá a Periprava melletti temetőben: anyaszült meztelenül, nádba kötözve, jeltelen sirba, akár az elhullott állatot. A sírdomb homokját napok alatt elhordta a szél, s így a leghalványabb nyoma sem maradt, hogy ott egy ember alussza örök álmát. A halálesetről a hozzátartozókat nem értesítették mindaddig, amíg kiszabott büntetésük le nem telt. 1964 nyarán a romániai politikai foglyok közkegyelemben részesültek, s elhagyhatták börtönüket. Az elhaltak hozzátartozói azonban hiába várták szeretteik érkezését. Türelmetlenül indultak el hát szerte az egész országba, hogy olyan volt politikai foglyot találjanak, aki valamilyen hírt tud adni oly nagyon várt hozzátartozójukról. A volt rab pedig kénytelen volt megmondani a szörnyű igazságot, s végigélni a jajveszékelő hozzátartozók fájdalmát.

Második halottunk egy fiatal szász fiú volt, Kurt Rotmann, aki az ún. nagydisznói szász csoporttal érkezett a grindi lágerbe. Ezt a zömével fiatal fiúkból álló szász csoportot 1958-ban ítélték el, s 1958-59 telén a feketehalmi börtönben tartották nedves cellákban, rossz koszt, embertelen körülmények között. Kurt Rotmann tudóbajt kapott, magas láza volt, de hiába jelentette, orvosi ellátásban nem részesült. 1959 őszén súlyos betegen szállították Jilava föld alatti celláiba társaival együtt, majd 1959 decemberében Grindre hozták, ahol néhány napig a magas láztól égő arccal feküdt, időnként félrebeszélt, majd egy éjszaka éleset sikoltott és meghalt. Az ő hullája is ott hevert napokig a kübliszobában, míg csak fel nem boncolták, s nádba kötözve a peripravai temetőbe nem szállították.

A disztrofikus hasmenés egyre nagyobb méreteket öltött, a barakkokba bezárt rabok már csak szédelegtek, s alig volt annyi erejük, hogy a kübliig kimenjenek. Letargiába estek, egykedvűen heverték – ketten egy 70 cm széles vaságyon. A disztrofia oly nagyfokú volt, hogy ha jobb felünkre feküdtünk, a sejtmedvek jobb testrészünkbe

áramlottak, minek következtében jobb oldali testrészeink ijesztően feldagadtak, ám ha bal felünkre fordultunk, jobb felünk lelohadt, s a sejtmedvek bal oldalunkba áramlottak át. Számlálásra azonban a betegszoba lakóit kivéve mindenkinek ki kellett mennie, s ott kellett ücsörögnie az irtóztató fagyban mindaddig, amíg a számolás végét nem ér. Akinek jártányi ereje sem volt, azt társainak kellett kicipelniük pokrócra rakva, s ott kellett ülnie a jeges havon számolás végéig.

Karácsony táján aztán beérett a Szekuritáté vetése, az emberek hullani kezdtek egyre-másra. Azokat a rabokat, akik agonizálni kezdtek, rendszerint behozták a betegszobába, hogy a jegyzőkönyvben jogosan szerepelhessen a beírás: kezelés alatt álltak.

Karácsony szombatján este látogatóm volt. Az egyik barátom, Erő Lajos gyulafehérvári kanonok látogatott meg, s karácsonyi ajándékkul egy falatka kenyeret hozott. Ő úgynevezett kisbüntetésű volt, s viszonylag jól viselte a börtönt, 1960 januárjában kellett szabadulnia. Imát mondott fölöttem, s biztatott, hogy ne mondjak le az életről. Távozásakor az ajtóból még egyszer visszanézett, s láttam, hogy könnyezik.

Karácsony másodnapján Csorna Ferenc brassói szakmunkást hozták be a betegszobába, aki Csomakőrösről származott, s szegről-végről atyjafia volt Körösi Csoma Sándornak. Oly gyenge volt már, hogy többnyire félig önkívületben aludt, s nem tudott számot adni már valóságos helyzetünkkel. Egyszer, mikor felrezzent, rám nézett s elmosolyodott:

– Tanár úr, jaj, be szép álmom volt.

– Mit álmodott, Feri?

– Otthon voltam, s egy nagy-nagy flékent ettem.

Egy pillanatra ismét elszunnyadt, majd felriadt, s könnyörögve fordult hozzám:

– Tanár úr, volna egy nagy kérésem.

– Mondja, Feri.

– Hozzon nekem, tanár úr, egy flékent. Egyetlenegy szeletet bár.

Azt hittem, félrebeszél, nem tudja, hol vagyunk. Szelíden magyaráztam neki:

– Hoznék én szívesen, Feri, de nem lehet. Hiszen börtönben vagyunk, jól tudja.

Honnan hozhatnék én magának flekkent?

A legnagyobb megdöbbenésemre teljesen józanul válaszolt:

– Jól tudom én, tanár úr. De látja, Rosetti (a legközelebbi falu) ide mindössze néhány kilométer. Ha megkéri a parancsnokot, biztosan elengedi. Próbálja meg, tanár úr, tudom, hogy az rendbe hozna.

Csutak Ferenc egyszerű székely munkásember volt, a tudományos táplálkozásról, a fehérjének a szervezetben betöltött szerepéről nem voltak ismeretei. Szervezete ennek ellenére megsúgta neki, hogy mi menthetné meg az életét. Utoljára fellobbanó tudata visszautasította a mérhetetlen emberi gonoszságot, túlnőtt a láger szűrősrót kerítésein, s csak azt a szelet húst tartotta fontosnak, amely életét megmentheti. Megfeledkezett feleségéről és Ferike nevű, ötéves kisfiáról is, akikről azelőtt annyit mesélt, s csak egyet akart: életben maradni. Elfordultam, hogy ne lássa a könnyeimet, s öltözködni kezdtem, úgy dörmögtem:

– Rendben van, Feri, megpróbálom, hátha sikerül. Maga próbáljon aludni, amíg a flekkennel megérkezem, én majd felköltöm.

Réveteg mosollyal fogta meg a kezemet, maga felé húzta, meg akarta csókolni. Megsimogattam csupacsont, hideg arcát, betakartam a vállát, s kimentem a kübliszobába, hogy kisírijam magam. Negyedóra sem telt bele, Szántó Lehel doktor nyitott be könnyes szemmel:

– Bejöhetsz már, Csutak Ferenc halott.

A nyolcévi börtönre ítélt Csutak Ferenc pár perc múlva ott feküdt kinyújtóztatva a köbliszoba homokján. Megszabadult a szörnyű szenvedésektől, az otthonmaradottak miatt ránehezedő gyötörő gondoktól, de a reménytől is, hogy egyszer majd övéi között lehet, s gondoskodhatik róluk. Felesége, kisfia hiába várta már.

S mintha csak a Csutak Ferenc halála jeladás lett volna, a grindí lágerben elszabadult a pokol, hullani kezdtek az emberek egyre-másra. A tervszerű kiéheztetés, a tökéletes fehérjeelvonás meghozta a gyümölcsét, a tömeges éhenhalás bekövetkezett. 1959 szilveszter estéjén Bacoțiu volt szamosújvári görög katolikus esperest hozták be a betegszobába félig kómás állapotban. Rómában végezte a teológiát, nagy műveltségű, európai gondolkodású ember volt. Néha magához tért, s ilyenkor teljesen világosan beszélt. Tudta, hogy meg fog halni. Éjfél előtt megfogta a kezemet, imádkozott, majd azt mondta;

– Tanár úr, nyugodt szívvel halok meg, s tiszta lélekkel járulok az én mennyei Atyám elé, mert ezen a földön igaz keresztény emberként éltem. Egyetlen bűn terheli a lelkemet, s ezért most nagy kérésem van a tanár úrhoz: 1936-ban, amikor Gheorghe nevű szolgámat felfogadtam, az évi bére mellé egy pár bocskort is ígértem neki, amit soha nem adtam meg. Nagyon kérem, ha valaha kiszabadul, keresse fel Szamosújváron a feleségemet, s mondja meg neki, hogy fizesse ki Gheorghénak azt a pár bocskort, mert a lelkem csak akkor fog örökre megpihenni. Megteszi, tanár úr?

– Megteszem, főtisztelendő úr.

– Akkor nyugodtan halok meg. – Szemét behunyta, kezét keresztbe tette a mellén, s többé egy szót sem szólt. Mire az új év beköszöntött, amit a központi lágerben fellőtt színes rakéták adtak tudtunkra, Bacoțiu főtisztelendő úr halott volt.

Aztán sorban jöttek a többiek: Mincsik János volt jegyző, Ghermann iasi-i operarénes, Győri Béla marosvásárhelyi kereskedő, Fanea atya, a volt szalárdi görög katolikus esperes meg a többiek, akiket jóformán csak haláluk pillanatában ismertem meg. Másfél hónap alatt 37 rabtársam halt meg éhen a szemem előtt, ép, egészséges emberek valamenynyien, anélkül, hogy bármit is segíthettem volna. Volt úgy is, hogy a szörnyű deltai időjárás miatt a tulceai törvényszéki orvos csupán egy hét múlva tudott kiszállni. A kübliszobában két-három halott gyűlt össze, éjszakánként a patkányok lerágták fülüket, orrukat, s az oszlásnak indult hullák förtelmes büzt árasztottak. A Fanea atya holtteste különösen hosszú idő múlva került a boncolóorvos keze alá. Amint a boncolást megejtette, a szolgálatos tiszt Patakfalvi Sándor székelykeresztúri tanárt meg engem vitt ki a katonai körletre, hogy Fanea atyát nádba kötözzük. A felboncolt hulla ott feküdt egy bakokra rakott deszkalapon, onnan kellett áthelyeznünk a szétteregetett nádzsuppra. Patakfalvi lábát, én meg a felső karjait ragadtam meg, ám amint a testet megemeltük, kezem alatt szétszakadt az oszlásnak indult bőr, hirtelen felcsúszott egészen a csuklókig, s a megemelt Fanea atya holtteste

nagy koppanással zuhant vissza a deszkára. Engem az iszonytól hányinger fogott el, ám a körülöttünk álló foglárók remekül mulattak.

Az orvosok most már tisztában voltak vele, hogy mért halnak meg az emberek, s azzal is, hogy valamennyiünkre ez a sors vár, ha csak valamilyen csoda nem történik. Szántó Lehel doktorral hosszú heteken át törtük a fejünket, hogy honnan juthatnánk hozzá valamilyen állati eredetű fehérjéhez. Lett volna ugyan egy mód rá: a lágerben négy hatalmas macska mászkált, melyek közül egyet megfoghattunk volna. Igen ám, de a láger területén tüzet nem lehetett gyújtani – a barakkszobákban a vályogkályhák csupán díszként szolgáltak –, márpedig bármilyen fontos is lett volna számunkra, nyers macskahúst enni nem lettünk volna képesek. Végül is nekem támadt egy ép-kézláb ötletem. Visszaemlékeztem gyerekkoromra, amikor úgy fogtam meg az udvarunkra vetődő idegen galambokat, hogy egy cérna végére kifűrt tengeriszemeket erősítettem, s mikor a galamb a szemet lenyelte, a cérnánál fogva egyszerűen magamhoz húztam. Nos, a láger szemétdombjára hatalmas varjúrajok szoktak leszállni, s ha ezzel a módszerrel egy-egy varjút megfoghatunk, nyert ügyünk van. Nyomban hozzá is láttunk tervünk megvalósításához. Kukoricaszedő rabtársaink csempészték be számunkra kukoricaszemet, s a rab raktáros, a nagyváradi Kiss Károly révén a szükséges cérnához is hozzájutottunk. Félíg már szájunkban is éreztük a megváltó nyers varjúhúst. A vadászatra Szántó doktor indult el, akinek felcserként nagyobb mozgási szabadsága volt a láger területén, ám rövid idő múlva letörtén érkezett vissza; a hatalmas varjúk lenyelték ugyan a megkötözött tengeriszemeket, ám amint Szántó doktor a cérnát húzni kezdte, vissza is öklendezték. Így hát fehérje nélkül maradtunk továbbra is, s őszinte irigységgel néztük a láger udvarán kullogó macskákat, melyek az elfogyasztott egerektől valósággal elhíztak.

Erőnk napról napra fogyott, s a rabok nagy többségén egyfajta beteges nemtörődomség lett úrrá. Spórolni igyekeztem az energiámat, mozdulatlanul feküdtem az ágyban, s még a lélegzetvételre is vigyáztam. Aluszékony lettem, de egyre hosszabbra nyúló alvási periódusaim tulajdonképpen félíg-meddig önkívületi állapotot jelentettek. Nem aludtam, csupán képzeletem szabadult fel értelmem ellenőrzése alól, s képzeletemet mindig vágyaim irányították. Börtönéletem legboldogabb pillanatait éltem át e furcsa lázálmodok révén: otthon jártam, láttam szeretteimet, finom falatokat ettem. Az egyik ilyen álmodom során észrevettem, hogy az országút mellett álló hatalmas hirdetőtábla vastag füstölt szalonnából van. Nosza átugrottam a sáncot, szájjal estem neki a nagy tábla szalonnának, s haraptam, nyeltem fulladásig.

1960 januárjának végén vagy februárjának elején rabtársaink egy darabka újsághoz jutottak, melyből megtudták, hogy Hruscsov és az Amerikai Egyesült Államok akkori elnöke találkozóra készült Párizsba, ám egy amerikai kémrepülőgép miatt ez a találkozó elmaradt. A hír aggodással töltött el, mert tapasztalatból tudtuk, hogy valahányszor a két tábor között feszültség áll be, a mi börtönhelyzetünk brutálisan romlik: nő a foglárók ingerlékenysége, s napirendre kerülnek a hivatalos botozások.

Ez egyszer nem ez történt. Az újsághírt követően egy éjszaka arra ébredtem, hogy valaki kíméletlenül ráz. Mély bódultságomból alig tudtam felocsúdni. Szántó doktor állt az ágyam mellett, s egy rozsdás konzervesdobozt tartott a szájam elé.

– Igyad! Idd ki! Gyorsan, nehogy észrevegyenek.

Automatikusan engedelmeskedtem, s nagyot nyeltem az élém tartott folyadékból, de ki is köptem azon nyomban: valami förtelmes ízű, bűdös lötyty volt. Szántó doktor fojtottan káromkodott:

– Mit csinálsz, te őrült, mért köpöd ki? Idd ki, nyeld le az utolsó cseppig, mert az életet iszod.

– Miért, mi ez a szörnyűség?

– Szörnyűség? Húslé, te őrült, koncentrált húslé, most loptam a konyháról.

S másnap reggel a lilára főtt gersliben húscafatokat fedeztünk fel. Egy kerek év után ismét fehérjéhez jutottunk. A csoda megtörtént. Vad öröm lett úrrá rajtunk, hogy tán mégsem kell kutyák módjára elpusztulnunk, tán megszabadulunk a Delta homokjától meg a nádkoporsótól.

Volt-e valamilyen oksági összefüggés a meghíusult szovjet-amerikai találkozó és a romániai politikai foglyok élelmezésének megváltozása között? Nem tudom, s tán sohasem fogom megtudni. Ám az bizonyos, hogy életemet annak a lóhúsnak köszönhetem, melyet ezekben a napokban adni kezdtek. Ettől a pillanattól öt éven át a grindiláger lakói hetente kaptak lóhúst – a romániai lóállományt a rabok etetésére használták fel –, s bár rágós és ízetlen volt, élettani funkcióját betöltötte.

Január vége felé érkezni kezdtek a grindilágerbe a nádvágásnál kidőlt rabtársaink. Értetlenül álltunk a jelenség előtt: a csonttá-bőrré aszott emberek félmeztelenek voltak. Ruhájukat a nád cafatokra hasogatta, bocskoros lábukról a nadrág szárát az éles nádtörzs térdig leszaggatta, csupasz lábszáruk gennyes, fagyott sebekkel volt tele. Ám a legiszonyosabb az volt, hogy ezek az agyongyötört emberek valamennyien súlyos elmezavarral küszködtek. Az első hetekben úgy viselkedtek, mintha évtizedekig éltek volna magányosan egy szörnyű vadonban. Azok az emberek, akik alig két hónapja a legjobb barátságban váltak el tőlünk, nem ismertek meg, behúzódtak egy-egy sarokba, s onnan bámultak ránk rettegő tekintettel. Hiába faggattuk, hiába próbáltuk szóra bírni őket, csak makogtak, akár a vadak, beszélni nem tudtak. Köztük volt kedves rabtársam, Dézsi Zoltán is, a nagyszalontai református pap, akiről jól tudtam, hogy rendkívül értelmes és talpig jellemes ember. Most csak ült heteken át semmibe vesző tekintettel, s egész viselkedése olyan volt, mint egy gyámoltalan vademberé. Kérdéseinkre csupán ijedt tekintetének rebbenése volt a válasz. Hetek teltek el, míg aztán egyszer ijedt makogás hagyta el a torkát, s vigasztaló szavaink hatására szeméből patakzani kezdett a könny. Aztán lassan beszélni is megtanult, de gondolkodása, valóságérzékelése igen sokáig megmaradt egy öt-hat éves gyermek szintjén. A körülötte lévő világról nem vett tudomást, nem gyöttrődött bebörtönzése miatt, s nem aggódott az otthon maradtokért. A börtönének során valamit javult ugyan pszichikai állapota, azonban egész szellemi tevékenységét papi reflexei irányították: ünnepnapokon valamennyiünkhöz odajárult, s függetlenül attól, hogy mi épp mivel voltunk elfoglalva, ő automatikusan idézett egy bibliai igét, s rögtönzött hozzá egy kis imát. Nem vallási mánia volt ez, hiszen sohasem törődött azzal, hogy mi hogyan reagálunk imáira, sohasem akart meggyőzni a vallás igazáról, hanem valami furcsa, primitív reflex, az egyetlen ténykedés, amely még a való világhoz kötötte. 1964 májusában ebben az

állapotban váltam el tőle. 1964-ben ő is kiszabadult, s később úgy hallottam, hogy családjával Magyarországra telepedett át.

1960 februárjának végén aztán vége szakadt „úri életemnek”, ki kellett mennem a betegszobából. A pihenéstől némileg helyrejöttem, s noha testsúlyom csupán fele volt a normálisnak, valamelyest mozogni tudtam. A betegszobát főként a nádvágástól visszahozott, elhűlyült, sebekkel borított rabok foglalták el.

A láger északi oldalán húzódó barakk egyik szobájában helyeztek el. Ezt a barokkot tartálékolták a munkaképtelen betegek számára. A dolgozó raboknak ide nem volt szabad közeledniük, s így kapcsolatot sem tarthattunk fenn velük. A barakk éjjel-nappal zárva volt, s az ajtókat csak akkor nyitották ki, amikor az aznapi szolgálatosok ételért mentek a láger déli részében álló konyhára.

Ebben a barakkszobában kerültem össze ismét Krepsz Sándorral, s öt évig többé nem is váltunk el egymástól, végig közösen aludtunk egy 70 centiméter széles vaságyon. Rabéletem nagy szerencséje volt, hogy tiszta hálótársat kaptam.

Ebben a barakkszobában találkoztam Opra Benedek magyar-francia szakos tanárral, Patakfalvi Ferenc székelykeresztúri magyartanárral, Bartha Béla bikszádi református pappal, Drozdovszky Géza szilágysági, Szabó Géza tövisi katolikus pappal, Mezei Levente volt ferences atyával, s itt találkoztam újra Hajdú Leander volt erdélyi ferences principálissal. Közlebbi barátaim közül Erős János sepsiszentgyörgyi tanár a munkásbrigádokban volt, s így a szolgálatos ételhordók révén néha el tudott juttatni hozzám egy-egy marék kukoricaszemet, amit aztán szörnyű éhségemben nagy élvezettel rágcstaltam el.

Barakkszobánk szörnyű nyomortanyára emlékeztetett. A viszonylag kis helyiségben irtóztató hideg volt, s ebben a hidegben 62 csonttá aszott, tébolyult tekintetű, félmeztelen ember lézengett. Koszosak és bűdösek voltunk, hiszen sem mosakodni, sem szellőztetni nem lehetett. A lágerben uralkodó terrorhangulat megülte a lelkeket, a legyengült rabok elképesztően idegesek voltak, s jobb híján egymáson töltötték ki mérgüket. A járnai alig tudó csontvázak minden semmiségen hajba kaptak, ami rendszerint tettelegességgé fajult. Kárt ugyan nem tettek egymásban, hiszen olyan gyengék voltak, hogy ha összekapaszkodtak, rendszerint egymásra rogytak, s másoknak kellett felsegíteniük őket. Bruegheli látvány volt!

Március elején aztán a láger létszáma megszaporodott. A Balta Brăilei-ből – ahol a gátépítés befejeződött –, valamint az ország különböző börtöneiből új rabszállítmányok érkeztek. E szállítmányokkal néhány olyan volt „bolyais” diák is érkezett, akiket már a Bolyai Tudományegyetem megszüntetését jelentő, 1959. március 19-én tartott „egyesülési” nagygyűlés után tartóztattak le. Közülük kettő, Dohi Árpád II. éves magyar szakos és Jamandi Emil III. éves román szakos épp az én barakkszobámba csöppent. Dohi Árpádtól értesültem az önálló Bolyai Tudományegyetem megszüntetéséről, valamint Szabédi László, Csendes Zoltán és Molnár Zoltán professzor öngyilkosságáról. A szörnyű hír a lelkem mélyéig megrázott, hiszen számomra Szabédi László apa, tanító és szellemi mérce volt egy személyben, akinek jellemzilárdságában és esztétikai-tudományos ítéletében fenntartás nélkül megbíztam. Ám ugyanakkor lelkemre furcsa módon valami nagy nyugalom szállt: végre megtudtam azt, ami letartóztatá-

som óta mindvégig izgatott, tudniillik azt, hogy miért tartóztattak le, és miért mérték ránk ilyen súlyos büntetést. Eszerint a román államvezetés már 1958 nyarán konkrétan készült a Bolyai Tudományegyetem megszüntetésére. A román vezetés, amely akkor még tartott a nemzetközi közvéleménytől, s nem akarta, hogy ezt az egyesítési nagygyűlést diszkordáns magyar hangok zavarják, tudatosan előkészítette a talajt, s a mi elítélésünkkel alaposan rájlesztett a Bolyai Tudományegyetem tanáira, hogy azok meg se merjenek mukkanni. Világossá vált az is, hogy mért éppen minket szemeltek ki áldozatul. Mindhárman már a szocialista társadalmi rendszer neveltjei voltunk, akikre holmi reakciók, burzsoá múltat nem lehetett ráhúzni. Szakmailag mindhárman jól felkészült, ún. marxista káderek voltunk, mindhárman aspirantúrárt végeztünk, s a tanszék perspektívával bíró alapembereinek számítottunk. A dolgokról megvolt a véleményünk, s azt nem is féltünk elmondani, hiszen pozíciónkban, elmozdíthatatlanságunkban az ostobaságig biztosak voltunk. Az illetékes szervek aligha nem helyesen mérték fel, hogy ha valaki egyáltalán fel mer szólalni a magyar egyetem megszüntetése ellen, akkor azok mindenekelőtt mi lehetünk. Ezenkívül pedig mi voltunk azok, akiket Erdélyben ismertek ugyan, de a határokon túl már fiatal korunknál fogva sem ismerhettek, persze az ugyanolyan fiatal és semmiféle hatalommal nem rendelkező barátainkon kívül. Minket tehát minden nagyobb feltűnés nélkül félre lehetett állítani, ami már csak azért is megfelelt a román vezetők szándékának, mivel mi voltunk azok a fiatal irodalmárok, akik magyarországi barátainkkal szoros kapcsolatot tartottunk fenn nemcsak 1956 előtt, hanem 1956 után is. 1956 után például engem kétszer látogatott meg Somogyi Sándor irodalomtörténész s egyszer Tóth Dezső, akivel ráadásul egy egész napot töltöttem a Bükkben. Az „egyesített” egyetem magyar tanszékére aligha óhajtottak a románok olyan tanárokat, mint mi.

Dohi Árpádtól tudtam meg, hogy az „egyesítési gyűlés” levezetésére Nicolae Ceaușescu érkezett le Bukarestből, aki akkor központi bizottsági titkár volt. Beszédének alaptétele, hogy az önálló kolozsvári magyar tudományegyetem felállítása politikai hiba volt, mivel a szeparatizmus nacionalizmushoz vezet. A magyar nacionalizmus kiáltó példáiként minket, elítélt bolyais tanárokat és diákokat idézett név szerint. A nagy tapasztalatokkal rendelkező öreg tanárok persze jól tudták, hogy mire megy ki a játék, s hallgattak is bölcsen, egyedül Szabédi László volt az, aki nem bírta ki szó nélkül ezt a nyilvános megalázást. Pedig volt mitől tartania: a Dobai-Varga féle tervezetet Dobai hozzá is eljuttatta, s jóllehet azzal a megjegyzéssel adta vissza, hogy fölösleges ilyesmivel foglalkozni, a tervezet készítőit nem jelentette fel, minek következtében az érvényben lévő román törvények értelmében feljelentés elmulasztásáért bármelyik pillanatban 1-től 7 évig terjedő börtönbüntetésre ítéltették. Szabédi ekkor elkövette a lehető legnagyobb bűnt: nyilvánosan ellentmondott Ceaușescunak. Beszédét azzal kezdte, hogy a kolozsvári magyar tudományegyetem felállítása nem volt politikai hiba, hiszen 1945-től nagyszámú marxista felkészültségű értelmiségit bocsátott ki, akik Románia demokratizálásában jelentős szerepet játszottak. (A mai Romániában épp ezt olvassák a romániai magyarság fejére!) Azonban felszólalásának itt vége is szakadt, mivel Ceaușescu dühösen rászólt, s leültette, akár egy iskolás gyereket. Azt már kiszabadulásom után feleségétől tudtam meg, hogy ez után a gyűlés után elindult a

kíméletlen hajsza a rossz idegállapotban lévő Szabédi ellen: névtelen telefonálók hívták fel éjjel-nappal, s a legocsmányabb szidalmakkal és fenyegetésekkel halmozták el. Az utcán folytonosan a nyomában voltak, s háta mögött ilyenszerű szövegeket mondtak: „Hát élsz még, te bandita? No majd nemsokára teszünk róla, hogy eltűnj a tisztességes emberek közül!” Az agyonhajszolt Szabédi, aki még ráadásul úgy érezte, hogy tudományos munkássága is kátyúba jutott – a kiadó visszautasította a magyar nyelv eredetéről szóló munkájának megjelentetését –, nem bírta tovább a hajszát: vonat elé vetette magát. Önszántából vetett véget életének, de haláláért az erkölcsi felelősséget teljes egészében a hivatalos román politikai vezetés, s személy szerint a gyilkos hajszát elindító Nicolae Ceaușescu viseli. S mintha Szabédi László öngyilkossága jeladás lett volna, sorban követték őt a mély politikai-erkölcsi válságba került bolyais tanárok. Csendes Zoltán prorektornak a saját kézjegyével ellátott „egyesítési kérelmet” kellett felvinnie Bukarestbe. Képtelen volt megtenni, útban Bukarest felé a hálókocsiban lett öngyilkos. Felesége nem bírta túlélni a szörnyű tragédiát, férje temetése után ő is öngyilkos lett. Molnár Zoltán közgazdász professzor nyolcadik emeleti lakása ablakából ugrott ki, Tóth Sándor pedig, a marxista tanszék tagja, valamivel később az ereit vágta fel. Kiválóan képzett ideológusok voltak valamennyien, akik helyesen mérték fel, hogy a Bolyai Tudományegyetem megszüntetésével a román államvezetés a romániai magyarság iskolarendszerét kezdte ki jóvátehetetlenül.

1960 kora tavaszán befutott az utolsó rabszállítmány, teljessé vált a grindy láger létszáma; a hosszú barakkokban 2500 rab nyüzsgött egymás hegyén-hátán.

A láger most kapta meg végső szervezési formáját. A betegbarakkokat megszüntették, ez időtől fogva dolgozókká váltunk valamennyien. Kiválasztották a belső szolgálatra alkalmas rabokat, a ezzel Grinden is kialakult a természetes börtönhierarchia. A legelőkelőbb persze a szakácsok kasztja volt, majd sorban következtek a villanytelep gépészei, a mosodások, a favágók meg a fürdő kezelője, akik mind közel férközhettek a konyhához. Már valamivel hátrányosabb helyzetben volt a két szabó, a két asztalos, a két kovács meg a borbély, akiknek nem volt bejárásuk a konyhára, a sort a latrinapucoló zárta, akit már senki sem irigyelt. A különféle mesteremberek persze nem a láger rabjainak, hanem a lágerparancsnokság személyzetének és az őrségnek dolgoztak, a munkájuk jutalma leggyakrabban egy-egy alapos fenékkerűgás volt.

A többi rabot 62 főből álló munkásbrigádokba osztották, mégpedig társadalmi helyzet és büntetés szerint. A román politikai vezetés súlyt helyezett arra, hogy az értelmiségi rabok ne vegyüljenek a munkás és paraszt rabokkal. Hogy ebben mi volt a logika, azt sohasem tudtuk kitalálni. Így aztán párhuzamosan állították fel a munkás-paraszt és értelmiségi munkásbrigádokat büntetés szerint: 1-től 10 évig, 10-től 15 évig és 16-tól 25 évig. Hogy a börtönadminisztráció hogyan gondolkozott, amikor ezt a beosztást bevezette, nem tudom, de az tény, hogy az értelmiségieknek igen jó szolgálatot tett vele, míg a munkások és parasztok számára egyenesen elviselhetetlenné tette a hosszú börtönéveket. Ugyanis a hosszú téli napokon, amikor a rabokat nem lehetett kivinni dolgozni, mivel az egy helyben topogó örök egyszerűen megfagytak, az értelmiségi brigádok tagjai jócskán találtak maguknak elfoglaltságot: előadás-soroza-

tokat szerveztek, irodalmi műveket meséltek el egymásnak, nyelveket tanultak stb., míg a szegény munkások és parasztok nem tudták agyonűtni a nehezen múlt időt, s így az éhség is jobban gyötörte őket. Meg is tettek mindent, hogy egy-egy értelmiségi brigádba beférkőzhessenek. Egy-egy újrászervezés alkalmával az értelmesebbje agronómusnak meg mérnöknek adta ki magát, amire azért volt lehetőség, mivel a lágerben semmiféle írásos nyilvántartás nem létezett. Kísérő iratainkat a peripravai központban tartották, s évente csupán egyszer hozták el Grindre, amikor a rabok szokásos felleltározását végrehajtották.

Ami a láger rabjainak nemzetiségi összetételét illeti, nos, az nagyjából megfelelt az országos aránynak. A román politikai vezetés kisebbségellenes magatartása abból derült ki, hogy míg a román nemzetiségű politikai foglyok döntő többsége a munkások és parasztok közül került ki, a kisebbségi foglyok zöme értelmiségi volt. A 6-os brigádban például, amelybe én kerültem, a következő nemzetiségi rabok kerültek egymás mellé: gróf Mikó Imre, volt Maros megyei, majd udvarhelyi főispán, báró Bánffy István volt földbirtokos és rokkant honvédtiszt, Szakáts Zoltán bikafalvi földbirtokos, agronómus és jogász, volt magyar főrendházi tag, Opra Benedek brassói, Patakfalvi Sándor székelykeresztúri, Erős János sepsiszentgyörgyi és Puskás Attila csíkszeredai tanár, Hajdú Leander, Magyar Levente és Drozdovszky Géza katolikus pap, Bencze József berecki, Dézsi Zoltán szalontai református pap, Kacsó Tibor marosvásárhelyi agronómus, Veress Sándor erdőszentgyörgyi főkönyvelő, dr. Németh Zoltán, a gyalakutai hőerőmű jogtanácsosa, Krebsz Sándor kolozsvári főkönyvelő, Fazekas Sándor brassói diák, Csiky Csaba marosvásárhelyi hatodéves orvostanhallgató, Werner Theil brassói tanár, Werner Knall brassói teológus, Klaus Knall brassói zeneakadémiai hallgató, Friedrich Ress, Hary Mild és Fredi Prack temesvári egyetemi hallgató, dr. Schönfeld József aradi főrabbi, Waldman Iván aradi egyetemista, Blumenthal Pál maroshévízi könyvelő és Ichaak Goldstein francia állampolgár, aki 1941-ben szökött meg Antonescu Romániájából, szerepet játszott a francia kommunisták ellenállási mozgalmában, s 1957-ben, Moszkvába tartva, a bukaresti repülőtéren kiszállt a repülőből. 25 évet kapott hazaárulásért. A brigád román tagjai ugyancsak a börtöntársadalom elitjéhez tartoztak. Köztük volt Tanțu Ioan repülő ezredes, aki 1944. augusztus 23-án Piperát, a Bukarest melletti katonai repülőteret a németektől visszafoglalta, s aki az egész láger doyenje volt: 1946 óta ült börtönben, s összesített börtönbüntetése 168 évet tett ki. Mellette Georgescu lovassági ezredes képviselte még a román királyi hadsereget, akinek dédnagyapja Alexandru Cuza fejedelem közvetlen munkatársa volt, s szobra ott látható a iași-i Cuza-szobor mellékalakjai között. A román tudományosságot dr. Tanoviceanu iași-i jogászprofesszor képviselte, környezetem egyetlen olyan román értelmiségije, aki a trianoni szerződést igazságtalannak tartotta.

A peripravai központi láger feladata az volt, hogy Peripravától a Fekete-tengerig és a Chilia-ágtól a letei rezervátumerdőségig terjedő térségben 7000 hektáros állami gazdaságot hozzon létre. Ennek érdekében mindenekelőtt gátat kellett építeni a Chilia-ág, valamint a Fekete-tenger árterülete mentén, hogy vízszintemelkedéskor a víz el ne önthesse az alacsonyan fekvő területeket. Grindre érkezésünkkor a gát már

készen állt, ám ez csupán az első lépést jelentette, mivel a Duna vízszintjének növekedésekor a Delta homokján át alulról tört fel a víz, s tengerré változtatta a földművelésre alkalmas területeket. Hatalmas lecsapoló rendszert kellett hát kiépíteni. Az árkok egész hálózatszerűsége kellett megásni, melyek menedékesen siettek a gátak mellé épített hatalmas vízgyűjtő medencék felé, a medencékben felhalmozódó, óriási tömegű vizet pedig éjjel-nappal működő motoros szivattyúk emelték át a gáton a Fekete-tenger árterületére.

A peripravai lágerközpontban, egymástól szigorúan elszigetelve, politikai foglyok – vasgárdisták – és közbüntényesek éltek, egyelőre ők dolgozták meg a termővé tett mezőgazdasági területeket. A Grindre szállított rabok a romániai politikai foglyoknak egy különös fajtáját alkották. Mivel nem tartoztak egyetlen ún. történelmi politikai párthoz sem, elkeresztelték őket „ellenforradalmároknak, s mellükre, hátukra egy-egy hatalmas CR-t festettek. (CR = contrarevoluționar, ellenforradalmár) Nos, a grindi „ellenforradalmárookra hárult az a feladat, hogy a hatalmas terület lecsapolási munkálatait elvégezzék.

1960 márciusának elején a grindi láger kiéheztetett, szédelő lakói csákányokkal, lapátokkal láttak hozzá a lecsapolóárkok elkészítéséhez. Szerencsénkre a munka dandárját, a fokozatosan szélesedő és mélyülő árkok durva kiásását kotrógépek végezték el még 1959-ben, úgyhogy nekünk az árkok oldalainak szabályossá, simává tételét s az árokfenék kitakarítását kellett elvégeznünk, tehát nem kellett nagy mennyiségű földet megmozgatnunk. Az is kedvező volt számunkra, hogy a rézsűkészítést nagyrészt a meredek oldalon ülve kellett végeznünk, ami alkalmat adott a pihenésre. Munkánk legkellemetlenebb oldala az volt, hogy a kotrógépek által megásott árkokban meggyűlt a víz, a így az árkok fenekének kitakarítását térdig érő, hideg tavaszi vízben kellett végeznünk. Azonban csakhamar rájöttünk, hogy a víz kedvező meglepetéseket is tartogat számunkra, amelyeknek pozitív hatása messze túlszárnyalta a víz által okozott kellemetlenséget. A levezetőcsatornában felgyűlt vízben elképesztő mennyiségű vizisikló és teknősbéka tanyázott. A kiéheztetett, végsőkéig legyengült rabok számára minden kincsnél többet érő, hatalmas fehérjetartalék! Csupán tűz kellett hozzá, azt pedig a munkatelepen csinálhattunk, mivel mindegyre vízbe pottyant valaki, s ruháit meg kellett szárítani. Így hát fogtuk a hatalmas vizisiklókat és teknőcöket, kanalunk élesre fent nyelével levágtuk a fejüket, majd megnyúztuk, felhasítottuk és kitisztítottuk őket, s miután tisztára mostuk, nyáron vagy a tűz fölé rakott bádogdarabon ropogós pirosra sütöttük. A teknőc húsa a nagy halak húsanak izére emlékeztetett, csak kissé iszapíze volt, a vizisikló húsa ellenben épp olyan volt, mint a parázson sütött keszegé. A hullővest persze az értelmiségiek kezdték el, akiknek nem voltak előítéleteik, s pontosan felmérték, hogy a hullók húásával saját életüket menthetik meg. Az egyszerű emberek, főleg pedig a szörnyen babonás román parasztok, akik a kigyótól nemcsak azért rettegnek, mert félnek a csípésétől, hanem mindenke előtt azért, mert mélyen meg vannak győződve róla, hogy a kigyóban maga a sátán lakik, a legnagyobb megdöbbenéssel szemlélték, hogy az „istentelen urak” nemcsak megfogják, hanem meg is eszik ezt a tisztátalan állatot. Végül is nem annyira a mi felvilágosító munkánk, mint inkább az éhség vette rá őket, hogy kövessék példánkat.

A vízvezető rendszer fő csatornái márciustól szeptemberig nagyrészt elkészültek. A munkálatok gyorsan haladtak, hiszen lágerünk rabjai minden egyes nap 2000 méter csatornát készítettek el. Az őszi szezonban a rabok legnagyobb részét mezőgazdasági munkára irányították át, napraforgót szedtünk, kukoricát törtünk meg, agyagmát ástunk, ami azt jelentette, hogy itt is hozzájutottunk valamilyen póttáplálékhoz. A legnagyobb szerencsénk azoknak volt, akiket, mint engem is, a napraforgószedéshez és csépléshez osztottak be, mivel ott annyi olajos magot ehettek, amennyit épp akartak. Ennek volt köszönhető, hogy az 1960/61-es télnek már viszonylag felerősödve néztünk elébe.

1960 októberének végén a zsidó rabokat hirtelen kiszólitották s elszállították Grindről. Kiszabadulásunk után tudtuk meg, hogy nyomba szabadlábra helyezték őket, s nemsokára elhagyhatták Romániát családjukkal együtt. Dr. Schönfeld József aradi főrabbi volt annyira bátor férfi és jó barát, hogy hazaérkezése után nyomban felutazott Kolozsvárra, megkereste feleségemet, tájékoztatta hollétem felől, s elmondta neki mindazt, amit börtönéletünk során milliószor megbeszéltünk. Családommal kapcsolatban sokszor kifejtettem a rabbi előtt, hogy feleségemnek el kell válnia tőlem, férjhez kell mennie egy magyarországi férfihoz, s gyerekeinket át kell mentenie Magyarországra, mivel Romániában bebörtönzött apjuk miatt egész életükre megbélyegzett emberek lesznek, s még középiskolába sem mehetnek. Dr. Schönfeld mindezt hűségesen tolmácsolta is a feleségemnek, akit akadémiai kutatói állásából kitettek, és bol-ti kasszásnőként kereste meg a család betevő falatját.

Hogy e tanácsomnak mi lett az eredménye, azt csupán kiszabadulásom után tudtam meg:

Feleségem megfogadta tanácsomat s elvált, ám ahelyett, hogy magyarországi barátaink segítségét igénybe véve egy magyarországi férfihoz ment volna feleségül, feleségül ment egy olyan kolozsvári férfihoz, aki azt állította, hogy az egész családot ki tudja vinni Franciaországba. 1961 nyarán Magyarországra szóló útlevelet kértek az egész család számára, a legnagyobb titokban eladták Rákóczi úti négyszobás házukat a teljes berendezéssel együtt, s Magyarországra utaztak azzal a céllal, hogy onnan továbbutazzanak Franciaországba. A férjnek, akit Oriold Györgynek hívtak, s a kolozsvári Magyar Színház díszletfestője volt, abban volt minden bizodalma, hogy bátyja a magyar belügyminisztériumban dolgozik, s az hozzásegíti majd, hogy továbbmehessenek Nyugatra. Csalódott, bátyja nem nyújtott segítséget, a családnak pedig, miután tartalékait Budapesten felélte, vissza kellett térnie Kolozsvárra. Helyzetük kétségbeesítő volt, hiszen lakásukban más család lakott már. Pár napig az egyik nagynéni egyszobás lakásában húzták meg magukat, majd a nagynéni városszéli kertjébe költöztek ki, ahol a négyszer négy méteres, deszkából készített szerszámosbódében húzták meg magukat. Ott is ragadtak 14 évre, ott éltek ötön: férj, feleség, két gyerek és anyós a legelképzeltetetlen nyomorban, mivel a román törvények szerint az, aki magánlakását eladta, állami lakást többé nem kaphat. 1975-ben aztán volt feleségem örökölt egy egyszoba-összskomfortos házat, melyet eladott, s az árából vásároltak egy háromszobás monostori öröklakást, minek következtében 14 évi nyomorgás után kiszabadulhattak a városszéli putriból.

Szerencsére mindezekről a szörnyűségekről semmit sem tudhattam. 1963 nyarán, a nehéz munkaszazon idején a börtönadminisztráció nagy kegyesen megengedte, hogy táboripostaszámmal ellátott levelezőlapot írjunk haza, melyben 5 kg élelmet kérhettünk. Én természetesen feleségemnek címeztem lapomat, ám a csomagot szüleimtől kaptam, ami igen megnyugtató. Azt hittem, hogy családomnak sikerült elhagynia Romániát.

1960 végén kegyetlen deltai tél köszöntött ránk. A lecsapolási munkálatokat abba kellett hagynunk, de nem azért, mintha tán a csonttá fagyott földet csákányoló rabokat sajnálták volna, hanem azért, mert az egy helyben topogó fegyveres őrök egyszerűen megfagytak.

Bezártak hát a fűtetlen barakkokba, ahonnan csakis a reggeli és esti számlálásra, a záhlappalre vezényeltek ki. Ezek a téli záhlappelek voltak börtönéletünk legborzalmasabb órái. A kiéhezett, legyengült raboknak hosszú órákig kellett egy helyben állniuk a kietlen appelpatyon, hitvány rabruhában, amely semmi oltalmat nem nyújtott a metsző, havat sodró sztyeppe szél ellen. Ha valaki összeesett közülünk, nem volt szabad felemelnünk, ott kellett hagynunk a jeges havon mindaddig, amíg a földig érő bundában ágáló, kanadai sapkás és nemezsizmás, röhögő altiszteknek sikerült az összlétszámot helyesen megállapítaniuk.

A barakkba elzárt raboknak be kellett rendezkedniük a hosszas, idegőrlő börtönéletre, ami gyakorlatilag annyit jelentett, hogy be kellett lopnunk a civil életet a börtönbe, nem volt szabad megengednünk magunknak, hogy a sivár, elembertelenítő börtönhangulat eluralkodjék rajtunk. A börtönpszichózis igen rossz tanácsadó. Aki beleesik, akinek a lelkében a szabadulás bármily távoli reményét a teljes reménytelenség sötét gondolatai nyomják el, az vagy megőrül, vagy öngyilkos lesz. Jöcskán volt rá példa mindkettőből. Paradox módon az ún. kis büntetésűek, vagyis az egytől tízévi börtönre ítélték roppantak össze a leghamarabb. Ennek magyarázata az, hogy ezek az emberek várták a legtűrelmetlenebbül a kiszabadulásukat. Tudatában voltak ártatlanságuknak, nem nyugodtak bele büntetésükbe, s minden pillanatban várták a „dekrétumot”, amely börtönük kapuját megnyitja. Égő türelmetlenséggel vártak minden „jeles napot”, minden nemzeti ünnepet, amely most már bizonyosan elhozza szabadulásukat. Ezt oly biztosra vették, hogy az 1961. augusztus 23-át megelőző napokban egy Kulcsár nevű marosvásárhelyi üzemi portás izgatottan keresett fel:

– Tanár úr drága, tessék már megtanítani engem, hogyan mondják franciául: „Szervusztok, gyerekek, hogy vagytok?” – s már szedte is elő a rejtegetett zsákpapírt meg ceruzavéget. Azt hittem, jobb belátásra tért, s csatlakozni akar francia nyelvleckéinkhez.

– Hát azt úgy mondanák valahogy, hogy „Bon jour, mes enfants, comment ça va?” De mire jó ez magának. Kulcsár?

– Jaj, drága tanár úr, hiszen pár nap múlva augusztus 23-a, s most már biztosan megérkezik a „dekret”. Nem vihetek ajándékot a gyerekeknek, hát legalább franciául akarom köszönteni őket, hadd lássák, hogy az apjuk nemhiába ült politikai börtönben.

Így égtek a „kisbüntetésűek” egyik ünneptől a másikig, míg aztán valamelyik ünnep után, melyben szintén csalódniuk kellett, egy óvatlan pillanatban felkötötték magukat.

Az örültek főleg a nagybüntetésűek közül kerültek ki. Ha csöndes melankóliába estek, nem volt velük különösebb baj, ott éltek közöttünk élőhalottakként. Sokkal nehezebb volt már, ha örületük valamilyen furcsa megnyilvánulásban ütközött ki. Egy rokonszenves öreg román tengerészre, aki a marseilles-i francia nyelvjárást beszélte, egy idő óta folyton vigyáznunk kellett, mert ha szem elől tévesztettük, levetkőzött anyaszült meztelenre, s belemászott az ivóvizes dézsánkba, ahol a legnagyobb lelki nyugalommal fürdőzött. Ennél is idegölőbb volt egy barakkban lakni azzal a volt idegenlégiossal, akit hazatérte után a román haditörvényszék 25 évre ítelt, s akinek az örülete abban mutatkozott meg, hogy éjszakánként többször is felugrott, s éktelen kukorékolásba kezdett. Mindezekben a lágeradminisztráció igen jól szórakozott, ám azoknak a raboknak, akiknek ezekkel a bolondokkal együtt kellett lakniuk, pokollá vált az életük. Elkülöníteni csakis a dühöngő örülteket különítették el, rendszerint egy-egy kübliszobában. Egy nagyon rokonszenves és roppant tehetséges bukaresti építőművészre emlékszem, aki teljesen üres magánzárkájában semmi elpusztítanivalót nem talált, így hát dühöngése perceiben lassan-lassan megette az egész szalmazsákot szalmazástól.

Azonban a román börtönrendszer embertelenségének számomra legelrettetőbb példája az a fiatal román munkás volt, akit 1955-ben Kapnikbányán oly súlyos baleset ért, hogy teljesen elvesztette személyiségtudatát. A fejére hulló szikla ütésének hatására oly tökéletes amnézia állt elő, hogy még beszélni is elfelejtett. Felnőtt újszülötté vált, aki előző életéből semmire sem emlékezett, s emlékképei nem is tértek vissza többé soha. Barátai aztán újra megtanították beszélni, megtanították arra, hogy ki ő, hová való, kik a szülei, testvérei, ám régi érzéseit, érzelmi életét nem tudták életre kelteni. Kissé nehezen beszélő, kedves, segítőkész emberré vált, akinek azonban természetes otthona a börtön volt, s egész érzelmi élete a börtön világára szűkült. Ő volt az egyetlen közülünk, aki nem vágyott haza, mert fogalma sem volt róla, hogy hová is kellene vágnia. A börtönőrök félkegyelműként kezelték, s a legotrombább tréfákkal ugratták.

A börtönpszichózis legjobb ellenszere a civil foglalatosság volt. A börtön világán belül ki kellett építenünk a mi kis civil mikrovilágunkat. Mindenekelőtt fel kellett tagolnunk az egyformán szürke és szörnyen nyomasztó időt. Ennek a legegyszerűbb módja az volt, hogy pontosan számon tartottuk ünnepeinket, s ezeket igyekeztünk valóban ünnepekké tenni. Jellegüknek megfelelően kis meghitt összejövetelt rendeztünk, melyeknek központjában általunk összeállított irodalmi műsor állt. A vallásos ünnepeken pap rabtársaink istentiszteletet tartottak, úrvacsorát osztottak, gyóntattak, majd következett az irodalmi műsor, mely mindig tartogatott egy-két kedves meglepetést. Ugyanis az egyes műsorszámokat – verseket, énekeket – a szereplők külön-külön tanulták be, s így a „közönségre” újdonságként hatottak. Különösen nagy hatásuk volt azoknak az alkalmi verseknek, melyeket a költői vénával rendelkező rabok költöttek egy-egy ilyen ünnepre. A szászok és svábok velünk együtt ünnepeltek, hi-

szen ők is lutheránusok meg katolikusok voltak. Az ő hozzájárulásukat mindennek előtt a gyönyörű német dalok jelentették, melyeket kis kórusuk négy szólabban adott elő. E tekintetben utolérhetetlen volt az előnyük, hiszen adott pillanatban két kiváló karmesterük is volt: Erich Berger, akit a nagyváradi szimfonikusok éléről tartóztattak le, majd szabadulása után elhagyta Romániát, s miután néhány évet Herbert von Karajan mellett inaskodott, a nyugat-berlini zeneakadémia professzorává nevezték ki, ahol jelenleg is tanít; másik karmesterük a negyedéves zeneakadémiai hallgató Klaus Knall volt, aki jelenleg Svájcban karmester. Különösen meghittek voltak karácsonyi ünnepségeink, melyek egy-egy pillanatra még a minket körülvevő borzalmakat is feledtetni tudták. Szent karácsony estéjén persze illet valamilyen ajándékot is adni. Karácsony előtt a legnagyobb titokban le-lecsipegettünk egy-egy falatot napi kenyér-adagunkból, sőt késhegynyi vegyesízünkéből is. A karácsonyi ünnepség lezajlása után aztán az így összegyűjtögetett falatokat beadtuk a közösbe, s együtt fogyasztottuk el karácsonyi lakomaként.

A börtönpszichózis elkerülésének másik módja a rendszeres tanulás volt. Amint a kemény tél beállt, s minket a barakkokba zártak, nyomban megszerveztük a magunk szabadegyetemét. Az 5-ös brigáddal közös előszobánk és közös kübliszobánk volt, s így az 5-ös brigád magyar tagjai átjárhattak hozzánk, minek következtében szabadegyetemünk 25-30 állandó tagot számlált. A hallgatóság java része fiatal fiúkból, gimnazistákból és egyetemistákból tevődött össze, míg az idősebb nemzedék az előadói kart alkotta. Nyomban a reggeli számolás után behúzódtunk megszokott sarkunkba, s kezdetüket vették az előadások, melyek halálos komolysággal folytak. A legközkedveltebb tantárgyak közé a történelem, az irodalomtörténet és a filozófia története tartozott, matematikát és fizikát csak a fiatalok hallgattak. Az előadások után a hallgatóság csoportokra oszlott, s elkezdődött a nyelvtanulás. Mivel a mi társaságunknak angol szakos nyelvtanára nem volt, ellenben voltak francia és német szakosai, a franciára és a németre specializáltuk magunkat. A fiatalok körében igen nagy közkedveltségnek örvendett a szép versek tanulása is, amely azonban írott szöveg hiányában igen nehéz feladat volt. Márpedig íróeszközt, papírt ceruzát tartani a román politikai börtönökben a legszigorúbban tilos volt. Aki mégis megkísérelte, az igen könnyen ráfizethetett, nemegyszer az életével. Hiszen akinél egy darabka zsákpapírt vagy ceruzavéget találtak a gyakori kutatások alkalmával, héttől tizennégy napi „izolátorra”, azaz magánzárkára ítéltették. A grindí magánzárkák külön erre a célra épített kis fészerben voltak. A zárka mérete egy méterszer két méter, a padlója nedves homok, ablakát pedig egy téglányi, ablaküveg nélküli lyuk helyettesítette. Akit „izolátorra” ítélték, elszedték bakancsfűzőjét, nadrágtartó madzagját, csakis a legszükségesebb ruhadarabokat hagyták rajta, s csakis pokrócát vihetett magával. Ami a kosztozását illeti, minden harmadik nap kapott egy meleg ebédet, a többi étkezés helyett hideg vizet kapott. Hét nap után az amúgy is legyengült rabok agyonfagyva, félholtan kerültek ki az izolátorból, s a legtöbbjükön a tbc jelei jelentkeztek.

Persze mindezek ellenére azért mégis írtunk, hiszen a rabok leleményessége kifogyhatatlan. Az írás legegyszerűbb és legveszélytelenebb módja az volt, hogy egy simára mosott és jól kiszáritott mosószappanra elvékonyított, de tompa végű, kemény-

fával írtuk fel a megtanulandó szöveget, elsősorban az idegen szavakat vagy nyelvtani anyagot. Az ilyen írás csakis akkor látszik, ha a szappant egy bizonyos szögben fordítjuk a fény felé. A szappanra írt szöveget veszély nélkül tarthattuk magunknál, amíg csak szükségünk volt rá, a kutató fegyőrök sohasem jöttek rá erre a titokra. A módszer hátránya az volt, hogy a szappanra csak kis terjedelmű szöveg fért rá. Az írás másik igen elterjedt módja az volt, hogy a rab szerzett egy darab ablaküveget, azt kissé megnedvesítette, s DDT-porból, amely mindig kéznél volt, finom réteget szórt rá. Az így preparált üvegre aztán hegyes pálcikával írtunk, s minél nagyobb volt az üvegdarab, annál több szöveg fért rá. Negatív palatábla volt tehát, melyet veszély esetén egyetlen pillanat alatt letörülhettünk. Hátránya, hogy hirtelen rajtaütés esetén magát az üveget nem lehetett egykönnyen eltüntetni, márpedig az üveg vágóeszköznek számított, s büntetés járt érte.

Az írás legfejlettebb, de ugyanakkor legveszélyesebb módja a zsákpapírra való írás volt. Zsákpapírt mindig tudtunk szerezni, tintaceruzával meg rab raktáros barátunk, a nagyváradi Kiss Károly látott el. Bármilyen veszélyes is volt, a nyelvtanulás megkövetelte, hogy primitív szótárakat állítsunk össze. A munkálatokat nagyon óvatosan kellett végeznünk, hiszen tudtuk, hogy a börtönadminisztráció közöttünk is kiépítette besugórendszerét. Munkamegosztással dolgoztunk, minek következtében 1961 őszére már készen állt az a szótársorozat, amely alapját képezte a lágerbeli nyelvtanulásnak. A börtönhumor a 12 füzetből álló kincset „alexandriai könyvtárnak” becézte. A nyomorúságos füzetkék idővel legendás hírre tettek szert, s ez a legenda büszke öntudattal töltötte el még azokat az egyszerű rabokat is, akiknek eszükbe sem jutott idegen nyelvet tanulni. Az adminisztráció persze értesült az „alexandriai könyvtár” létéről, s el is indította a hajtóvadászatot, hogy kezet tegyen rá, ám eredménytelenül. A füzetek biztos kezekben voltak, megőrzésükre pedig igen egyszerű módot eszeltünk ki: nem lefelé, a földbe, hanem felfelé, a barakk falát képező kettős nádpannel közé rejtettük őket. Az „alexandriai könyvtár” legendáját csupán egy furulya legendája múlta felül, melynek létéről ugyancsak tudott az adminisztráció, de amelyet megtalálniuk sohasem sikerült. A furulyát egyik raktársunk készítette, s börtönéletünk éjszakájában a szabad élet fénysugarát lopta a lelkünkbe. Zeneszerszámnak fontosabb feladatot sohasem adatott meg teljesítenie. Ha egy-egy nyugodtabb vasárnap délutánon valamelyik barakkszobában halkan megszólalt, a rabok lehunyttal szemmel, elváltozott arccal hallgatták, s nem szégyelltek, hogy könnyeztek. Egy-egy ilyen „furulyakoncert” után szemmel láthatóan megváltozott az emberek kedélye: a zene okozta katarzis feloldotta tompultságukat, felcsillantott valamit az otthoni világból, bizakodóbbá és közlékenyebbé tette őket.

Megtörtént, hogy elárulták „koncertünket”, s a börtönőrök épp vasárnap délután rontottak ránk. „Percheziție!” (Kutatás!) – hangzott el a rab órszem figyelmeztetése, míg a szolgálatos tiszt a barakk ajtaját nyitotta. A beavatatlan rabok halálra váltak az ijedségtől, ám félelmük fölösleges volt, a furulya sohasem került elő. A foglárók már fuldokoltak a tehetetlen dühtől. Minden rabot anyaszült meztelenre vetkőztettek, felásatták a barakk homokpadlóját, kiürítették a szalmazsákokat, szétszedették a vályogkályhát, de a viszonylag nagy furulya sohasem került elő. S lám, amint a láger ka-

puja a kutató különítmény mögött becsukódott, az ágyak között valahol ismét felhangzott a furulya vigasztaló hangja, a rabok pedig izgalommal teli, boldog kacagással nyugtázták, hogy a macska-egérharcban ismét mi győztünk.

Hogy mi volt a furulya titka? Romániában sohasem árultam el, mivel nem akartam, hogy a raboknak ez a lehetősége a rabtartók tudomására jusson. Most már elárulhatom: az egyik rabtársunk sánta volt, csak mankóval tudott járni. Ioan, a láger kovácsa, akkora lyukat égetett a mankója alsó részébe, hogy a furulya pontosan belefért, majd a mankó végén lévő lyukat fadugóval dugta be. Soha senkinek sem tűnt fel, hogy sánta barátunk minden egyes „furulyakoncerten” jelen van!

1962 januárjában különösen nehéz deltai tél köszöntött ránk. Lágerünket a retentő fagy és hóihar teljesen elszigetelte a világtól. Egy reggel arra ébredtünk, hogy odakinn vaksötét van, mintha a Nap kihúlt volna. Csakhamar rájöttünk, hogy hó alatt vagyunk: az éjszaka folyamán a keleti szél nagy mennyiségű havat sodort magával, mely megakadt a nyugati szűrősdrtől kerítések közötti zónában, majd nőni kezdett mindaddig, amíg a lágert óriási hókupaccá változtatta. A lágerben tartózkodó fegyőrök a konyhára húzódtak be, amely a legszilárdabb volt valamennyi épület közül, a kinti fegyőrök és az őrséget szolgáltató intervenciós alakulat fegyveres katonái barakkjaink fölött mászkáltak a jégge fagyott havon. Öntevékenyen kellett hát hozzálátnunk a mentési munkálatokhoz, hiszen az a veszély fenyegetett, hogy előbb-utóbb megfulladunk. Léket törtünk hát a barakk nádfedelén, s egymás vállára állva jutottunk ki a szabad levegőre, majd a hatalmas hóba futóárokyszerű sáncokat ástunk a barakkajtók irányába. Hetekig tartott, amíg a hatalmas hótömeget csupasz kézzel a lágeren kívüli homoksíkságra hordtuk.

Hanem az igazi nehézség még csak ezután következett. A lágerkonyhának elfogyott a tüzelője, s mivel a hajózás szünetelt, utánpótlást szállítani nem tudtak. Lassan-lassan oda jutottunk, hogy a szakácsok még azt a kevés ennivalót sem tudták elkészíteni, amit az ősszel számunkra elraktároztak. Helyzetünk kétségbeejtő volt, a közvetlen éhhalál fenyegetett. Ilyen körülmények között határozta el a parancsnok, hogy a rabokkal összeszedeti a mezőn található napraforgóköröt. A feladat roppant nehéz volt nemcsak a rabok, hanem a börtönőrök és a fegyveres őrség számára is. Heteken át bolyongtunk a derékig érő hóban, míg végül minden napraforgóköröt összegyűjtöttünk, ám a rossz minőségű tüzelő hamar elfogyott. Akkor aztán a kukoricaköróra, majd a hatalmasra növő deltai ördögszekérre került a sor, ám a nagy kazánok hamar felemésztették ezt is. Végül is a parancsnokság kieszközölte, hogy a lágerunktől 7-8 kilométerre fekvő és rezervátumként nyilvántartott leteai erdő hullott fájából szállíthassunk. A kitermelést civilekkel végeztették, ám a hihetetlenül nehéz, nyers deltai tölgyhasábokat a raboknak kellett a lágerbe szállítaniuk a hátukon. Ennél keservesebb munkát nem végeztem egész börtönéletem alatt. A kiéhezett, agyonfázott emberek percenként rogytak össze a hatalmas teher alatt. A legszörnyűbb azonban az volt, hogy a jég, amely a homokhátak közötti árkokat kitöltő vizet fedte, mindegyre betört a rabok alatt, minek következtében derékig merültünk a vízbe, s a 30-35 fokban átázott ruhával kellett kinn tartózkodnunk 6-8 órán át. Nemegyszer fordult elő, hogy egy-egy ilyen „alámerüléskor” egyes rabok lábbelije a tó fenekét borító iszap-

ba ragadt, s így a lágerbe való visszatérésig mezítláb kellett tovább menniük. Így történt ez dr. Németh Zoltán erdőszentgyörgyi rabtársunkkal is, akit a hátunkon cipeltünk vissza a lágerbe, míg mások az ő porció fájának a cipelését vállalták.

Helyzetünk kétségbeejtő volt, de nem tehattunk semmit. A rabok nagy része belázasodott, s ismét felütötte fejét a disztrofikus hasmenés. Vizes ruhánk a fűtetlen barakkban nem száradt meg, reggel vizesen kellett magunkra öltönnünk, s úgy kellett kiállnunk a csattogó fagyba. A rabok elkeseredése nőttön nőtt, s félő volt, hogy az elkeseredés valami jóvátehetetlen ostobaságba torkollik. A felgyűlt indulatokat végül is egy jelentéktelen, de a mi helyzetünkben mégis jelentőségteljes epizód vezette le:

Az történt ugyanis, hogy a fahordás keserves napjaiban menetoszlopunkhoz csatlakozott egy kóbor kutya, évek óta az egyetlen civil lény, amely a közelünkbe kerülhetett. A rabok valami megmagyarázhatatlan gyermeki örömmel fogadták, kézzel kézre adták, s kis puliszkájukat képesek voltak megosztani vele. Így ment ez napokon át, míg aztán a börtönőrök megirigyelték a rabok boldogságát. Egy reggel, amint a láger kapuján kivonultunk, s a kutya ismét hozzánk csatlakozott, a szolgálatos tiszt – Mihalache őrmester – vette a pisztolyát, s a kutyát a rabok szeme láttára agyonlőtte.

A jelenet hatása elképesztő volt: a hosszú évek óta börtönben ülő rabok, akik zokszó nélkül viselték el a legembertelenebb megpróbáltatásokat, akik a halált annyira megszokták, hogy közömbös arccal vizeltek a kübli mellé kinyújtóztatott halott rabtársuk mellett, ennek a tűntetően végrehajtott, mocskos provokációnak a hatására egyszerűen elvesztették a fejüket. A hatalmas tömegből oly spontánul, oly egyszerre szakadt fel az ordítás, mintha vezényszóra történt volna:

– Fűj, gyilkosok! Fűj, gazemberek! Hóhérok! Fasiszták! Gyilkoljatok le minket is, mire vártok! Vadállatok! Háborús bűnösök! Lőjetek le minket is, elégünk volt belőletek!

A menetoszlop fellazult, az eltorzult arcú rabok öklüket rázva, lépésről lépésre közeledtek a rémült szolgálatos tiszt felé. A tömeg reakciója oly elementáris volt, hogy egy pillanatra azt hittem, a börtönlázadás megállíthatatlan. Míg körülöttem tombolt a pokol, hideg ésszel próbáltam felmérni a helyzetet: ha lázadás tör ki, a kalasnyikovokkal felszerelt őrség percek alatt halomra lövöldöz. De még ha sikerülne is megrohannunk és leszerelnünk az őrséget, nincs, ahová elmenekülnünk, a világ legtökéletesebb csapdájában vagyunk: északon a Szovjetunió, keleten a Fekete-tenger parti őrsége, délen a Duna Sulina-ága, nyugaton meg az ország összes fegyveres erői. Mindenképpen elpusztulunk. A mellettem álló Kacsó Tibort néztem, akit otthon két kisgyereke várt, s aki most könnyes szemmel, magából kikelve üvöltött.

Ha a szolgálatos tiszt rásütötte volna fegyverét a feléje tartó rabokra, azt hiszem, a lázadás menthetetlenül kirobbant volna. Szerencsénkre ennél gyávább volt. Sápadt arccal húzódott vissza, majd az őrség parancsnokához rohant, aki nyugodtan szemlélte a fejleményeket, s aki véletlenül épp egy szászrégeni magyar szakaszvezető volt. Kis idő múlva felhangzott az őrsparancsnok vezényszava:

– Őrség, figyelem! Kibiztosítani! Cél az elítéltek menetoszlopa! Figyelmeztető sor-tűz! Őrség, tűz!

Iszonyú ropogással szólaltak meg körülöttünk az önműködő fegyverek, s bár a rabok még dühödtebben kezdtek el kiabálni, lendületük megtört, s lassan visszatértek az újrarendeződő menetoszlopba. Mindenesetre a fegyőröknek ez alkalommal nem volt merszük bűnbakot keresni, az oszlopból egyetlen rabot sem szedtek ki. Az őrsparancsnok kis idő múlva „Indulj!”-t vezényelt, s mi elindultunk ismét a leteai erdő felé, miközben a rabok izgatottan tárgyalták a lezajlott eseményeket.

Aznap este vacsora után egy krajovai román tanár keresett fel, akit régóta ismer-tem és becsültem. Komoran adta elő mondanivalóját:

– Tanár úr, azt hiszem, ön is látja, hogy amit velünk tesznek, nem más, mint lassú kivégzés. Ha ez még sokáig így megy, mind elpusztulunk. Tennünk kell valamit!

– Igaza van, de mit tehetnénk? A kezükben vagyunk, azt csinálhatnak velünk, amit akarnak. Megszökni innen nem lehet, a lázadás eleve kudarcra van ítélve.

– Egyetlen módunk azért mégis maradt: éhségsztrájkot kell szerveznünk. Én a román rabok megszervezését vállalom, s már beszéltem is jó néhány emberrel. Tanár úr vállalja, hogy megszervezi a magyarokat? Őszintén bevallom, a magyarokban és a németekben nagyobb bizodalmam van.

Nem hittem a fülemnek. Milyen világon él ez az ember? Milyen sokk hatására vesztethette el így a józan ítélőképességét? Nagyon határozottan válaszoltam, hogy kijózanítsam:

– Nézze, tanár úr, én ilyet nem vállalom. S magának is csak azt tanácsolhatom, hogy álljon el ettől a gondolattól.

Megdöbbenve s kissé lenézően nézett:

– De hát miért?

– Azért, mert nemcsak lehetetlen, de értelmetlen is. Ugyan mit érhetnénk el egy éhségsztrájkkal a mi körülményeink között? Hiszen ha tudna rólunk a világ, ha ide jöhetnének a riporterek, ha telekürtölhetnék a világot azzal, hogy mi van itt, milyen körülmények között élünk, s miért léptünk éhségsztrájkba, én is azt mondanám, rajta, lépjünk éhségsztrájkba. De így? Ugyan ki tud rólunk? Még legközelebbi hozzátartozóink sem, egyes-egyedül a magas politikai vezetés meg a belügy emberei, akik ide csempészték. Ha igaz az, hogy el akarnak pusztítani, nos, egy éhségsztrájkkal csak a kezükre játszunk, legyen nyugodt, röhögve hagynak megdöglöni az utolsó szálig, soha senki sem kéri számon rajtuk a halálunkat. De megnyugtatom, a dolog nem jut odáig. Ezek a végzetesen kiéheztetett emberek elkeseredésükben most tán beleugranának egy éhségsztrájkba, de huszonnégy vagy negyvennyolc óra után fel is adnák valamennyien. Ám ha ezek a legyengült emberek most kihagynak három vagy hat étkezést, annak katasztrofális következményei lesznek. S minél később adják fel az éhségsztrájkot, a katasztrófa annál nagyobb lesz. Ezt én világosan felmérem, s épp ezért ilyen kalandokba nem vagyok belevinni rabtársaimat.

Emberem nem volt hajlandó a józan ész szavára hallgatni. Azzal ment el, hogy ők majd megmutatják.

S megmutatták. Másnap reggel két barakksor – a raboknak mintegy a fele – éhségsztrájkba lépett. A parancsnok bezáratta őket a barakkokba, a börtönőrök pedig gúnyosan röhögtek. A sztrájkolók aznap visszautasították az ebédet is meg a vacso-

rát is. A következő nap reggelén a börtönőrök bevitették a sztrájkolók barakkszobáiba a gőzölgő gersli, elővették noteszüket meg plajbászukat s azt kérdezték;

– Na, legények, ki akar enni?

Azonnal akadtak olyan rabok, akik nemcsak az éhséget nem bírták tovább, de még ráadásul azt is elhitték, hogy a parancsnokság előtt „jó pontot” szereznek, ha az éhségstrájkot megtörik.

Az első, aki jelentkezett, egy Bálint nevű dési katonai ügyész volt. Őt aztán nyomban követték a többiek, minek következtében az éhségstrájk huszonnég óra után látványosan összeomlott. Szerencsére már huszonnég óra után, mivel következményei így nem lettek súlyosak.

1962 kora tavaszán folytattuk a lecsapolási munkálatokat, majd a szántás kezdetekor a rabok zömét átvezényelték mezőgazdasági munkára. A hernyótalpas sztálinyecek óriási kiterjedésű szűzföldeket törtek fel. Egy ideig az ekék által kifordított, karvastagságú nádgyökereket kellett kiszednünk, majd hagymát ültettünk, kapáltunk, betakarítottunk. Már jó előre kíváncsiak voltunk, hogy miképp tudnak megőrizni minket, ha a sokezer hektáros kukoricatáblákon kell majd szednünk, hiszen a szűzföldeken termő kukorica magassága a két métert is meghaladta, s valóságos erdőnek látszott. Nos, nem volt igazunk, őrzésünk sokkal egyszerűbb volt, sem mint gondoltuk volna. Amikor a szedés ideje elérkezett, 15-20 főből álló csoportokat állítottak össze, amelyek a hatalmas kukoricatáblában 25-30 méteres utakat vágtak úgy, hogy a végeláthatatlan táblát sakktáblaszerűen kisebb táblákra osztották. Amikor aztán szedésre került a sor, őrünk elhelyezkedtek a kis táblát körülvevő utakon, majd minket bebocsátottak a körülvett táblába. Munka végeztével előbb minket vontak ki, s miután megszámláltak, bevonták az őrseget is. Őrültnek kellett lennie annak, aki ebben a helyzetben szökni próbált.

Pedig voltak ilyen őrültek. A hosszas börtön és a szörnyű bánásmód felőrölte a rabok idegeit, az állandó feszültség adott ponton túl kibírhatatlan. Rettegve gondoltunk a következő télre, hiszen semmi jel sem mutatott arra, hogy sorsunk jobbra fordul. A szökés gondolatával általában a nagy büntetésű, fiatal munkások és parasztleányok foglalkoztak, s főleg románok. Olyan szökési kísérletről, melyet magyar rabok hajtottak volna végre, csupán egyszer hallottam. 1962 nyarán három marosvásárhelyi munkásfiú elhatározta, hogy megszökik. Megvárták a munkanap végét, s a készülődő őrök éberségét kijátszva átszaladtak a szomszédos kukoricatáblába. Mire a számlálásnál kiderült, hogy három ember hiányzik, ők már meg is bánták tettüket, s feltartott kezekkel tértek vissza, szemben a keresésükre induló őrökkel. Láttukra az őrparancsnok tüzet vezényelt. Ketten azonnal meghaltak, a harmadik átlőtt combokkal rogyott össze. Ezzel volt szerencséje.

Aki megszökött, eleve számolnia kellett azzal, hogy törvényen kívüli vaddá változik: bárki lelőheti, bárki agyonverheti. Ha szökés történt, a delta területén háromnaposriadókészültséget rendeltek el mind a határőrség, mind pedig a Szekuritáté és a Milícia egységei számára. A rabokat bezárva tartották, a fegyvereseken kívül senki sem mehetett ki a mezőre. A szökevény a Fekete-tenger, a Chilia-ág és a Sulina-ág há-

romszögébe szorult, s bármely ponton kísérelte meg az átkelést, menthetetlenül a lesben álló örök markába került. Közvetlen környezetemben négyszer kísérelték meg a szökést, s a négy eset közül három a legszörnyűbb módon ért véget. A szökevényeket – minden esetben ketten voltak – a határőrség fogta el a Fekete-tenger árterületének mocsaraiban, ahol napokig rejtőzködtek. A határőrség parancsnoka aztán értesítette a láger parancsnokát, aki szekuritátés altisztjeit küldte a szökevények után. A határőrség laktanyájától a lágerbe való belépésig aztán a szerencsétlen rabok az altisztek kényének-kedvének voltak kiszolgáltatva, akik azt tehettek velük, amit akartak. Ezekben az esetekben fenntartás nélkül élhették ki szadizmusukat. A megbilincselte, kiszolgáltatott embereket hidegvérrel és módszeresen ronggyá verték. Szemtanúja voltam az egyik jelenetnek, amikor két szökevénnel megérkeztek a láger kapuja elé. Az összetört, vérző sebekkel teli embereket lerugdosták a teherautóról, s bekiabáltak a lágerben szolgálatot teljesítő társaiknak:

– Hé, gyertek ki, hoztunk valami nektek valót!

A négy altiszt – Pocora, Mihalache, Georgescu-Zoro és Găinaru – úgy rohantak ki, mint az idomított véredek, hogy befejezzék társaik művét: hangtalanul estek neki a szerencsétleneknek, ököllel ütötték, földre verték, a csizmás lábukkal úgy rúgták őket hasba-fejbe, ahogy csak bírták. Nyilvánosan, mindenki szeme láttára. A rabok egy ideig jajgattak, ordítottak, majd elnémultak, s mozdulatlanul feküdtek a homokban, mialatt az altisztek még mindig ütlegelték, rugdosták őket. Aztán a bemutató véget ért, s az eszméletlen rabokat lábuknál fogva vonszolták végig a lágerudvaron, egyenesen a zárkába. Tizenkét napot töltöttek a zárkában, miközben minden harmadik nap kaptak egy ebédet, de mindennap elverték őket többször is. Akkor aztán viszaszállították valamelyik börtönbe.

1962 decemberében egy pillanatra engem is megkísértett a szökés ördöge. Kegyetlen hideg köszöntött be, de hó még nem hullt. A vízi utak lezárása után a lágerparancsnokság személyzetének repülőgépen szállították Bukarestből a szükséges holmikat. A rögtönzött repülőtér – hatalmas homokszivattyú – a központi láger és a mi lágerünk között terült el. Egy napon, ebéd után, a szolgálatos tiszt rontott lágerszobánkba, s az előtérben beszélgető rabok közül tizenötöt az előszobába penderített, köztük engem is. Kivezényeltek a lágerkapuhoz, lapáttal, vasgereblyével szereltek fel, s két fegyveres őr kíséretében útnak indítottak a repülőtér felé, hogy egyengessük el a szél által összehordott homokbuckákat. Fél négyre készen kell lennünk, így szólt a parancs. A két őr, akik már több mint egy éve Grinden teljesítettek szolgálatot, jól ismertük, rendes fiúk voltak. A parancsnokot épp Grozának hívták, brassói munkásfiú volt.

Munka közben egy temesvári sváb fiatalember, Hary Mild sodródott hozzám, akit pilótaként tartóztattak le 1949-ben s 25 évre ítélték. Két temesvári barátja, Friedrich Ress és Alfred Prack, akiket a testnevelési főiskoláról tartóztattak le ugyanakkor, szintén ott gereblyélt a kis csoportban. Hary Mild halkán súgta oda nekem:

– Herr Professor, es ist zeit.

– Was bedeutet es, Hary?

– Jetzt können wir leicht entfliehen. Jetzt oder niemals.

– S ezt hogyan gondolja?

– Megbeszéltem már a fiúkkal is. Ezt a két órát könnyűszerrel leszereljük, s ketten beöltözzünk a ruhájukba. Amint a Douglas megérkezik, s a személyzet kiszáll, azonnal elfogjuk őket, s vissza a repülőbe a katonákkal együtt. Mire a központi lágerben bárminek is neszét vennék, mi már Isztambulban vagyunk. Sokat repültem ezen a géptípuson, minden felelősséget vállalok.

Az első pillanatban oly vad öröm rohant meg, hogy a bőröm lúdbőrös lett. A terv valóban egyszerűnek látszott. Azt is tudtam, hogy a csoport minden egyes tagjára számíthatunk, valamennyien nagy büntetésű, régóta börtönben ülő, s viszonylag fiatal emberek voltak. Az azonnali szabadulás reménye valósággal muzsikált a lelkemben, tudatom egy pillanatra teljesen beszűkült; csak el innen bármi áron, csak még egyszer szabad ember lehessek!

Am amint az egyes mozzanatokat sorra vettem, örömöm fokozatosan csappanni kezdett. 1. Megrohanjuk és lefegyverezzük az őrséget. Igen ám, de mi történik, ha valamelyik katonának sikerül elsűtnie a fegyverét? Pár perc alatt nyakunkon lesz a két láger összes intervenciósa. 2. Ha sikerülne is lefegyverezni őket észrevétlenül, ezen a pusztaságon mit csinálunk a két lefegyverzett és levetkőztetett katonával? Eltűntetésük egyetlen módja az volna, hogy meggyilkoljuk és a homokba temetjük őket, ám mintsem hogy ártatlan embert gyilkoljak, inkább börtönben ülök egész életemben. 3. Még ha sikerülne is elintézni mindent, megtörténhetik, hogy a parancsnokságról kijön valaki a repülőgépen érkezők fogadására, s tán épp akkor, amikor a repülő leszálláshoz készül. Mitévők leszünk akkor? Lefegyverezzük és ártalmatlanná tesszük a repülőben ülők szeme láttára? Ahány mozzanat, mindmegannyi rizikótényező! És legvégül: tételezzük fel, hogy sikerül elmenekülnünk, miközben egy csomó hullát hagyunk magunk után. Mi biztonságban leszünk, de ugyan milyen sors vár családunkra, hozzátartozóinkra? Összeszedik s bebörtönzik mind egy szálíg. Hiszen így járt el a Szekuritáté azoknak a hozzátartozóival is, akik idejében neszét vették, ha le akarják tartóztatni, s kereket oldottak, hogy aztán a Kárpátok erdeiben csoportokba verődve valóságos partizánéletet éljenek. Közülük nem egy ült velünk, aki végül is önként jelentkezett, hogy hozzátartozói kiszabadulhassanak.

Mindezeket elmondtam Hary Mildnek meg a csoport többi tagjának is. Elszontyolodtak ugyan, de megértették s elálltak tervüktől. Maradtunk azzal a néhány percnyi boldog izgalommal, amelyet a közeli szabadulás reménye keltett bennünk.

Mire munkánkat befejeztük, valahonnan Tulcea irányából már hallottuk is a Douglas dübörgését. Ugyanakkor a központi láger irányából őrlött sebességgel terepjáró kocsi közeledett. Amint a repülőtérhez ért, három tiszt szállt ki belőle: Ioanîtescu őrnagy, a központi láger parancsnoka, a temesvári származású Dobai őrnagy, a láger politikai tisztje, valamint a központi láger kontrainformációs hadnagya. Gyalog mentek a repülőhöz, s nagy reverenciával fogadták a gépből kiszálló ezredest és két társát. „Duba ezredes” volt – igazi nevét nem tudtuk –, a romániai börtönök parancsnoka, s társai bizonyára ugyanolyan kutyák voltak. Hary Mildre mosolyogtam, akinek jelentőségteljes fejcsavarása azt jelentette, hogy ilyen nagy felhajtásra ő sem számított. s szerencsénk, hogy nem mentünk bele a szökési kalandba. Én pedig arra gondoltam,

hogy micsoda pompás dolog lett volna ezt a mákvirágtársaságot elszállítani Isztambulba.

Valamelyest javult a kosztunk, s javult a bánásmód is, ami azt jelentette, hogy munkánkat többé nem normázták, s ha valamelyik börtönőr mellett elhaladtunk, nem ütött meg feltétlenül. Az azonban már határozottan jó jel volt, hogy az egyik megürült barakkszobát klubba alakították át, melyet a hideg téli napokon látogathattunk. Asztalos rabtársaink sakkokat gyártottak, melyeket a klubban legálisan használhattunk, sőt egy szép napon a központi lágerből vagy kétszáz kötetnyi szépirodalmi olvasnivalót is hoztak. Bevezették a havi „mozilátogatást” is, ami az elején azt jelentette, hogy klubvezetőnk sorra levetítette a brigádoknak a Csizmás kandúrt, persze a legprimitívebb diavetítővel. Aztán azt az újítást is bevezették, hogy a klub falára hetente legalább egyszer kifüggesztették a Román Kommunista Párt hivatalos lapját, a Scinteiat, na persze úgy, hogy egyes cikkeket kivágtak belőle. Néha politikai nevelőórákat is tartottak, melyeken a politikai tiszt felvilágosított a szocializmus óriási vívmányairól, nem feledvén el hozzátenni, hogy mi, banditák, ezeket a vívmányokat akartuk megsemmisíteni. Egy ilyen politikai nevelőórán a legnagyobb meglepetésünkre arról is tájékoztattak, hogy a termelés növelése érdekében a kormány kénytelen volt megemelni a húsárakat. Mindezekből az apróságokból arra következtettünk, hogy a szabadulásra készítenek fel bennünket.

De voltak az életünkben komolyabb változások is, melyek ugyancsak a szabadulás mellett szóltak. 1963. május 1-jén, amely a román belügyben az előléptetések, kitüntetések és kirúgások napja volt, váratlanul leváltották Ioanîtescu őrnagyot, a központi láger parancsnokát, s helyébe egy kapitányt neveztek ki, aki addig a minisztériumban dolgozott. Az egyik bukaresti rabtársunk, aki még a civil életből ismerte a kapitányt, igen megnyugtató dolgokat mondott új parancsnokunkról, s az általa mondottak igaznak bizonyultak. Fegyőreink viselkedése egyik napról a másikra megváltozott, s bár gyűlölködve néztek ránk, verni többé nem mertek, fényes bizonyítékául annak, hogy viselkedésüket mindig is a felsőbb helyről kapott parancsok szabták meg. Akkor is, amikor a rabok százait kínozták halálra.

1963 júliusában, augusztusában és szeptemberében levelezőlapot adtak, amelyen öt kiló élelmet kérhettünk. A feladó címeként persze egy táboripostaszámot kellett írunk, úgyhogy hozzátartozóink a csomagot elküldhették, de hollétünkről nem tudtak. Ami az egészben a legérdekesebb volt, megengedték, hogy aki akar, sportfelszerelést – tornainget, tormanadrágot meg kézi- vagy kosárlabdát kérjen. Ennél körmonfontabb propagandát a világon tán sehol sem eszeltek ki. Hiszen ha a politikai foglynak sportolni van kedve, igazán jól mehet sora.

A fiatal fiúk azonban örültek az új lehetőségnek, s nagy volt az örömük, amikor a vadonatúj sportfelszerelés megérkezett. Egyszerre nyolc kosárlabdacsapatot állítottak össze, önkéntes munkával pályát építettek, s az első vasárnap délután már vidáman pufogott a labda az addig oly sivár lágerudvaron. A fiatalok életkedve elpusztíthatatlan volt, s ez magával ragadta az idősebb rabokat is. A nagy várakozás hangulatában élt mindenki, jóllehet szabadulásunk mellett semmi konkrét érvet nem tudtunk felhozni.

1963 nyárutóján a központi láger parancsnoksága hirtelen furcsa átcsoportosítást hajtott végre: a grindí láger rabjait átvezényelte a peripravai központi lágerbe, s az ott tartózkodó közbüntényes rabokat Grindre vezényelte.

Periprava hétezer rabot befogadó, óriási láger, felszerelve mindennel, ami egy ilyen nagy láger életéhez szükséges. A láger egyik elszigetelt részében vasgárdista rabok voltak, akiknek jó részét még az 1941-es legionárius lázadaskor ítélték el. Peripraván 1500-an voltak. Létszámukat pontosan tudtuk, hiszen az ételt a mi konyhánkról, fehérneműjüket a mi mosodánkból kapták. Munkára külön vitték őket, egy hatalmas mezőgazdasági kísérleti telepen dolgoztak.

Mi, „ellenforradalmárok”, a Periprava körül elterülő mezőgazdasági területet műveltük, melyet addig a közbüntényesek dolgoztak meg.

1963 októberében brigádomat lucernagyűjtésre vezényelték. Őrparancsnokunk egy igen derék székelyszerű őrző volt, akivel titokban többször beszélgettem. Munka közben feléje sodródtam, remélve, hogy valami jó hírt hallok tőle. Amint a közelébe értem, halkan megszólítottam:

– Nincs-e valami jó híre számunkra, őrző úr?

– Jaj, tanár úr, nem tudom, hogy jó hír-e vagy rossz, de ma mondta be a rádió, hogy Kennedyt, az Egyesült Államok elnökét lelőtték. Itt most mindenki ezt tárgyalja.

Persze én sem tudtam, hogy jó-e ez a hír nekünk vagy rossz, jóllehet Kennedy és Hruscsov közeledési politikájában valamennyien reménykedtünk. A nagy horderejű hír azonban így is felzaklatott, s alig vártam, hogy barátaimmal közölhessem. Este aztán, mihelyt barakkszobánkba vonultunk, felkerestem Werner Theil brassói tanárt, s figyelmen kívül hagyva, hogy épp a nyitott ablak mellett állunk, nagy lendülettel fogtam bele mondókámba:

– Theil úr, képzelje, Kennedyt meggyilkolták...

Ebben a pillanatban egy börtönőr vigyorgó képe jelent meg a nyitott ablakban, s már csattant is a hangja:

– Miket beszélsz itt, te bandita? Na, gyere csak ki szépen.

Csak ekkor döböntem rá, hogy kettős hibát követtem el: nem vettem figyelembe, hogy az ablak nyitva van, s románul beszéltem, hogy a körülöttünk állók is értsek.

A börtönőr karon ragadott, s egyenesen a kontrainformációs tiszthez vezetett:

– Hadnagy elvtárs, ezt a banditát épp akkor leptem meg, amikor társainak előadta, hogy Kennedyt meggyilkolták.

Csapdába esett vad voltam. Agyam lázasan kereste a kivezető utat. Nem magamat féltettem, hiszen velem semmit sem tehettek, de tudtam, hogy a hírforrásra kíváncsiak. Ha az igazságot megtudják, az őrzőt semmi sem menti meg a börtöntől. Hirtelen belém döbönt, hogy provokáció volt az egész, hiszen ilyen már Szamosújváron is csináltak, amikor rájöttek, hogy valamelyik fegyőr politikai híreket közöl a rabokkal. A parancsnok minden szolgálatba lépéskor közölt egy álhírt egyetlen börtönőrrel. A rabok között elterjedt áhír alapján aztán pontosan megállapították, hogy melyik az a börtönőr, aki kapcsolatot tart fenn a rabokkal. Tizenöt évet kapott érte. Ha most is ehhez a cselhez folyamodtak, az őrző énmiattam kerül börtönbe.

Hiába erőltettem az agyamat, semmiféle épkézláb ötlet nem jutott az eszembe, amellyel kivághatnám magam. S akkor segítségemre sietett a politikai tiszt:

– Honnan tudod, te bandita, hogy Kennedyt meggyilkolták?

Ilyen remekül tállalt labdát még soha életemben nem kaptam, a megjátszott meglepetéstől szemem-szám kitágult, s olyan hülye arcot vágtam, amelyet csak tudtam. Az ijedség segítségemre sietett, valósággal remegni kezdtem az izgalomtól. Dadogva szólaltam meg:

– Hogyan? Kennedyt valóban meggyilkolták?

Ekkora arcátlanság láttán a kontrainformációs hadnagy dühösen ugrott talpra:

– Hát nem te mesélted a társaidnak, te bandita? Vagy van képed tagadni?

– De... hadnagy úr... – hebegtem elhűlve –, hiszen ez... ez egyenesen hihetetlen. Én ugyanis az éjszaka azt álmodtam, hogy Kennedyt meggyilkolták. Épp ezt az álmomat meséltem a barátomnak, az őrmester úr a tanúm rá. Hogy most megtudjam, hogy igaz. A hadnagy ijedten vágott közbe:

– Ki mondta, hogy igaz, te bandita? Én csak azt kérdeztem, hogy honnan szedted a mesédet. Kit érdekelnek a te bolond álmaid! Na, takarodj innen a fenébe.

Jó jelnek vettem, hogy ilyen könnyen megszabadultam. Egy évvel ezelőtt aligha úsztam volna meg ennyivel. Jókedvűen igyekeztem vissza a barakkba, hogy Theil urat is figyelmeztessem: ha netán megkérdeznék, mondja ő is azt, hogy az álmomat meséltem neki. Nem került rá sor, úgy látszik, a kontrainformációs tiszt nem tulajdonított különösebb fontosságot az esetnek.

Ötévi rabságom úgy telt el, hogy az otthon maradtokról semmi hírt nem kaptam. Csomagjaimat a bátyám és a nővérem címezte felváltva, amiből arra következtethettem, hogy ők jól vannak, de hogy szüleimmel és Kolozsvárt hagyott családommal mi van, arról fogalmam sem volt.

1963 októberében aztán végre hírt kaptam Vécsről. Az eset akár egy ponyvaregénybe is beillenék.

1963 őszére a feltört szűzföldek hatalmas kukoricatermést hoztak. A kukorica letörésére munkáskéz volt épp elég, ám a termés behordására a lágernek nem volt megfelelő autóparkja. Ezért aztán a belügyminisztérium szekuritációs teherkocsikat irányított Peripravára az ország különféle tartományaiából, hogy a hordásnál segédkezzenek. Egy szombati napon több száz tehergépkocsi érkezett Peripravára, melyeket szekuritációs őrmesterek vezettek. Néhány gépkocsinak túlságosan alacsony volt az oldala a tengerihordáshoz, így hát behozták a láger udvarára, hogy a rab asztalosok megmagasítsák. A munka vasárnap is folyt. minek következtében a gépkocsivezetők egész nap ott tébláboltak kocsijuk körül. A rab asztalosok, akik egytől egyig magyarok meg németek voltak, nem győzték a munkát, s így megkértek, hogy segítsünk nekik. Szívesen tettük, hiszen a barátaink voltak. Így jutottam az asztalosműhelybe, ahol a körfűrésznél segédkeztem Veress Sándor asztalosnak. Adott pillanatban egy magas, erősen barna és rendkívül fiatalnak tűnő szekuritációs őrmester lépett be a műhelybe. Egy ideig figyelmesen nézegette a rabokat, majd felém indult s vagy háromlépésnyire megállt. Tekintetét egy pillanatra sem vette le rólam, csak nézett némán

mindaddig, míg a jelenet kezdett már kellemetlenné válni. Hogy a fagyos hangulatot megtörjem, én szóltam hozzá először:

– Dolgozott már a Deltában, őrmester úr? Nehéz lesz ám itt autóval közlekedni, ha az esőzések beállnak.

Az őrmester elmosolyodott, s azt mondta:

– Én ismerem magát.

– Talán Kolozsvárról? Vagy Szamosújvárról?

– Nem. Vécscről.

Elhűlve néztem rá. Személyesen ismertem minden vécsit, de őt sohasem láttam. Így hát csodálkozva kérdeztem:

– Vécscről? Hát az őrmester úr hová való?

– Vécsi.

– Vécsi? S ki az édesapja?

– Az édesapám Luka István. De talán jobban emlékszik majd, ha megmondom, hogy a nagyapám Czuczura János.

Mindeddig románul beszélünk, de most valósággal kirobbant belőlem a magyar szó:

– Te a János bácsi unokája vagy? A Buba fia? Jaj, az anyád... Hát mért nem mondtad azonnal? Mért rémítesz itt halálra!

Hozzáléptem s megöleltem. Nagyapja, a szegény cigánykovács 1946-ban együtt ült politikai börtönben édesapámmal, egyik nagybátyját, Pilit, Felső-Idecsen gyilkolták meg titokzatos módon 1944 szeptemberében. Ő meg szekuritátés őrmester!

– Beszélj hát gyorsan, mi van otthon!

– Mielőtt a Deltába indultam volna, otthon voltam szabadságon, s meglátogattam az édesapjéákat is. 1959 nyarán eladták a régi bennvalójukat, pénzzé tették, amit lehetett, s új házat építettek az állomás felé vezető utcában, épp a nővére háza mellett. Okosan tették, mert 1950-ban Vécset is kollektivizálták, s így a föld, az igásállatok meg a mezőgazdasági felszerelés a kollektív gazdaság tulajdonába került. Édesapjéák a kollektív gazdaságban dolgoznak, de a bátyja elvégzett egy építészeti technikumot, s Maroshévízen dolgozik. 1961-ben meghalt a nővére férje, a nővére meg, hogy két kisgyereket nevelni tudja, beállt a postára levélhordónak. Az édesanyja sokat betegeskedik, de a többiek egészségesek. Tudják, hogy János bácsi Peripraván van, a nővére derítette ki a táboriposta-szám alapján: az itt lévő közbüntényeseknek ugyanez a táboriposta-számuk, róluk pedig tudják, hogy hol vannak, mivel hozzátartozóiknak joguk van időnként meglátogatni őket. Hát így tudtam meg, hogy János bácsi itt van.

– Hát a kolozsvári családomról mit tudsz?

– Semmit, János bácsi. A szülei nem beszéltek róluk, én meg el is felejtettem kérdezni. De biztosan jól vannak, hiszen ha valami baj volna, szülei megmondták volna.

Olyan őszintén mondta, hogy el kellett hinnem. Hazajövetelem után derült ki, hogy mindent tudott, de szüleim a lelkére kötötték, hogy semmit se szóljon, nehogy elkeseredjem.

A tengeriszedés két hétig tartott. Ez idő alatt a kis vécsi cigánygyerek csaknem mindennap talált valami ürügyet, hogy a lágerbe bejöhessen. A szabadságát kockáztatta azért, hogy cigarettát, kenyeret meg konzervet csempészhessen be nekem. Egy magyar fiú aligha merte volna megtenni!

1963/64 tele rendkívül kemény faggyal köszöntött ránk. Mi a vastag paticsfalú, nádtetős barakkokban jól éreztük magunkat, a hidegtől nem szenvedtünk, de a grind-i lágerben kitört a botrány. A közbüntényesek megtudták, hogy a nádvágáshoz akarják vinni őket, s fellázadtak. Jóllehet nekik érdekükben állt, hogy dolgozzanak, hiszen minden teljesített normájukért egy napot számítottak be nekik, s így büntetési idejüket jelentősen megrövidíthették. Ráadásul ők minden hónapban kaphattak egy tizkilós csomagot, meleg fehérneműt, s havonta 50 lejt, mellyel a börtön kantinjában vásárolhattak. Joguk volt kéthavonta látogatót fogadni, könyvet, újságot olvasni. Egy szóval a politikai foglyokhoz képest urak voltak. A nádvágást ennek ellenére nem vállalták, s amikor kényszeríteni akarták őket, egyszerűen bezárkóztak a barakkokba, s az ajtókat vaságyakkal torlaszolták el. Az adminisztráció azonban nem engedett. A fegyveres börtönőrök rést ütöttek a barakkok nádfalán, s behatolva egyenként vonsozták ki a rabokat. Amikor a „nehéz fiúk” barakkjára került a sor, azok egyszerűen szembeszálltak a behatoló börtönőrökkel, akik visszavonultak, s lövöldözni kezdtek a bentlevőkre. Mikor pedig ismét be akartak hatolni, a huszonöt évre ítélt fegyencek magukra gyújtották a barakkot.

Hogy a lázadás végül is hogyan végződött, azt sohasem tudtuk meg. Mi csak a grind-i lágerből felszálló hatalmas füstoszlopot láttuk meg azt a nyolc torzonborz közbüntényes fegyencet, akiket megbilincselve szállítottak a peripravai „izolator”-ba. Néhány nap múlva hoztak még egy halottat is, akinek meztelen testén egy géppisztoly-sorozat nyomai látszottak. A börtönőrök szerint szökni próbált, úgy érte a halálos sorozat. A részletekről azonban mélyen hallgattak. A lázadásról is csak úgy értesültünk, hogy az egyik kárpitos rabtársunk ez idő tájt épp a politikai tiszt bűtorait javígtatta, akinek felsőbányai magyar felesége egyet-mást elkotyogott. Tény az, hogy a közbüntényeseket mégiscsak elvitték nádat aratni, amit a gazdasági hivatalban dolgozó rab őrökötől tudtunk meg.

Peripravai aranyéletünk azonban nem tartott soká, tavasz kezdetével visszavezényeltek az üresen tátongó grind-i lágerbe. Megtudtuk az okát is: a láger közelében létrehozott szőlőültetvényen és kísérleti telepen a közbüntényeseket nem tudták felhasználni. A normára dolgozó rabok teljesítményre törekedtek, s egyáltalán nem fájt nekik, hogy gyors munkájukkal mind a szőlőt, mind a kísérleti telep növényeit tönkreteszik. Romániában a politikai foglyok számítottak a legmegbízhatóbb munkaerőnek.

A grind-i láger és a C. A. Rosetti nevű telepesfalu között félúton 1964 tavaszán a parancsnokság egy burgonyakísérleti telepet hozott létre, s ennek vezetésével Kacsó Tibor marosvásárhelyi agronómust bízta meg, akinek 25 éves büntetése volt. Megengedték neki, hogy maga állítsa össze a kísérleti telepen dolgozó brigádot, aminek az lett az eredménye, hogy a burgonyásbrigád csupa magyarokból meg németekből állt

össze. A munka kitűnően ment, az összeszokott baráti társaság jól érezte magát. Kis csoportban, elszigetelt munkahelyen mindig jobb volt dolgozni, mivel az egy szál fegyőr, aki elkisért, rendszerint nagyokat aludt, s ezalatt mi kedvűnkre társaloghattunk a minket őrző katonákkal, akik nemcsak cigarettával láttak el, hanem ebédjük egy részét is nekünk juttatták, mégpedig úgy, hogy ételhordó kaniszterüket nekünk adták át kimosásra.

1964. május 2-án reggel már a számlálásnál észrevettük, hogy valami rendkívüli dolog történt. A börtönőrök szokatlanul csendesek voltak, s mindegyre összeverődtek, mintha valami fontos megbeszélnivalójuk lett volna.

Amint a munkahelyünkre értünk, a székelykeresztúri magyar őrsparancsnok nagy hangon kiabált rám, persze románul:

– Hé, te! Gyere csak ide! Szedj össze gyorsan száraz gallyat, hogy tüzet gyújthassunk. Na, indulás! – azzal csőre töltötte kalasnyikovját, s a nyomomba eredt. Amint a száraz gallyat szedtem a fűzfák tövéből, látható örömmel szólalt meg megint, de most már magyarul: – Tanár úr, ne forduljon meg, de figyeljen. Nemsokára kiszabadulnak.

– Ugyan már, miből gondolja?

– A tegnapelőtti késő délután parancs érkezett a minisztériumból, amelynek értelmében az 1500 peripravai vasgárdista rabot egyetlen óra leforgása alatt szabadlábakra kellett helyezni. A parancsnokság lóhalálában civilbe öltöztette őket, a mire az óra letelt, valamennyien kívül voltak a kapun. Szegények nem akarták elhinni, hogy valóban szabadok. Az egyikük a nagy örömtől holtan esett össze, épp amikor a kapun kilépett. Persze a szabadulási levelüket nem tudták egyetlen óra alatt kiállítani, s el sem tudták szállítani azonnal. Így aztán beszállásolták őket a láger mellett lévő üres épületbe, s ott várták meg a hajók megérkezését. A tegnap este az utolsó csoportot is behajózták. Most már biztosan maguk következnek, tanár úr, tessék megmondani Patakfalvi tanár úrnak is.

Örömet alig tudtam palástolni, de a jó hír közlésével várnom kellett még, mivel nem akartam, hogy a fegyőr bármit is észrevegyen. Legelőször Kacsó Tibornak mondtam el, aki brigádostként szabadon mozoghatott a munkatelepen, s így észrevétel nélkül közölhette a hihetetlennek tűnő hírt minden emberrel. A hatás így is leírhatatlan volt, a lehajtott fejjel dolgozó rabok sírtak és nevettek egyszerre. Ebédkor aztán közösen tárgyaltuk meg a hírt, s valamennyiünknek az volt a véleménye, hogy a szabadulás órája már nem lehet messze. Csupán azt nem értettük, hogy miért épp a legionáriusokat bocsátották szabadon leghamarabb, hiszen mégiscsak ők számítottak a szocialista rendszer legnagyobb ellenségeinek. Azonban örömlenkeztünk ez a legkisebb mértékben sem zavarta. Számunkra a fő dolog most az volt, hogy annyi szörnyű év után újra megláthatjuk szeretteinket. Estefelé már nem bírtuk magunkba fojtani a mérhetetlen boldogságot, s a deltai homoksivatag fölött halkán felcsendült az erdélyi magyar rabok börtönhimnusz:

*Hegyeken túl, a kéklő hegyeken túl
Szól a kolomp, s a juhnyáj hazavonul.*

*Fatornyos kis falumban
Az estharang imára hív,
Azt mondja: giling-galang...
Zörög az országúton szénásszekér,
S az asztalon hófehér búzakenyér...
Hegyeken én átlátok,
Hívnak a vén Kárpátok...*

Buta és szentimentális kis dalocska volt, s bizonyára valamelyik kávéházi szegletben született, akárcsak a háborús katonadalok legnagyobb része, amelyek a békés polgári életben ugyancsak giccsként hatnak. Ám én a halál torkában döbbsentem rá, hogy az élet képes olyan helyzeteket produkálni, amelyekben csakis ezek a giccsképesek igazán és közvetlenül kifejezni e véghelyzetbe sodródott emberek életérzéseit.

Mire a lágerbe beérkeztünk, mindenki tudta már a hírt. Az appelplatzon nagy volt a sürgés-forgás, a barátok egymást keresték, kacagtak, sirtak, ölelőztek, a fegyőrök meg félrevonulva nézték a szokatlan jelenetet. A hírek alighanem őket is elgondolkoztatták.

A következő napon jókedvűen láttunk hozzá a burgonyaültetéshez. Noszogatni senkit sem kellett, az emberek örültek, ha társuknak segíthettek. Ez a segítőkészség hajtott engem is, amikor egy zsák burgonyát egyedül akartam rendeltetési helyére cipelni. Amint a zsákot megemeltem, áramütésszerű fájdalmat éreztem a csípőmben, s feljajdulva összeestem. Fájdalmam pillanatról pillanatra fokozódott, derekam és jobb lábam pedig teljesen megmerevedett. Este a barátaim cipeltek be a lágerbe rögtönzött hordágyon, ahol két kiváló orvosprofesszor rabtársunk is volt, a bukaresti dr. Axente és a iasi-i dr. Agapie, ők vizsgálták meg. Véleményük teljesen egybehangzó volt:

– Tanár úr, olyan szépen fejlett gerincsérve van, hogy kézzel is ki lehet tapogatni. Azonnal meg kellene műteni, mert a jobb lábba lefutó idegszálát erősen kifeszítette. Mivel azonban műtésre nincs lehetőség, egyelőre mozdulatlanul kell feküdnie, nehogy az idegszál megsérüljön. Reméljük, hogy a pihenés következtében a kitüremkedett porckorong egy-két hét múlva kissé visszahúzódik.

Vagy tíz napig feküdtem iszonyú fájdalmak között. Akkor aztán enyhülni kezdett a fájdalom, s valamelyest engedett a jobb lábam is. Asztalos barátaim mankót készítettek számomra, azzal vonszoltam el magam a láger sarkában lévő latrináig. A latrinától mintegy 20-25 méterre volt a délkeleti őrtorony, mellvédjéről szőke közkatoná mosolygott felém. Biztonság okáért halkan egy magyar népdalt kezdtem füttyölni. Nem tévedtem, a válasz nyomban megérkezett.

– Tud valami jót mondani? – kérdeztem halkan, az őrtorony felé sem nézve.

– Nemsokára hazamennek. A fegyőrök arról beszélnek, hogy leépítik őket.

A várakozás boldog izgalmában égett az egész tábor.

Május 23-án a reggeli számoláshoz a parancsnok is bevonult a központi láger orvos főhadnagyával együtt. Számolás után felszólították a rabokat, hogy aki beteg, álljon a bal szárnyra, majd az elkülönített társaságot 800 főre egészítették ki. A többiek munkára küldték, el sem búcsúzhattunk tőlük.

A szolgálatos tiszt kiadta a parancsot:

– Menjete vissza a barakkotokba, szedjétek össze a holmitokat, ágyneműtöket, és sorakozzatok a kapu előtt.

Tizenegy óra tájt civilbe öltözve vonultunk a peripravai hajóállomás felé, ahol hatalmas, nyitott uszályba raktak, persze a legszigorúbb fegyveres őrizet mellett. A Chilia-ágon haladtunk Tulcea irányába, mellettünk hajók húztak el – köztük egy hatalmas olasz személyszállító hajó is –, a hajók elegáns utasai jókedvűen integettek felénk. Fájó szívvel néztük őket: milyen közel vannak, s mégis milyen mérhetetlenül távol! Este a tulceai kikötő egyik félreeső zugában kötöttünk ki, s az uszályból egyenesen az ott várakozó rabszállító vasúti kocsikba raktak át, majd vonatunk elindult velünk az általunk ismeretlen cél felé.

Május 24-én naplementekor érkezünk meg a bukaresti Gara de Nord egyik szélső vágányára. Kiszállítottak, s az ott várakozó rabszállító kocsikba tessékeltek. A teljesen zárt rabszállító autók oldalán ez a felirat ríkított: CARNE (HÚS). Találób lett volna, ha azt írják fel: CSONT, ám bizonyára nem volt elég humoruk.

Vagy félórányit roboghattunk már, amikor autónk végre megállt, s minket kitesékeltek. Körülöttünk jobbra-balra kavicsos sétányok és virággruppok, előttünk pedig alagútszerű kapu, melynek homlokzatán ezt a feliratot olvashattuk: FORTUL NR. 13 JILAVA (13-as erőd, Jilava). Földbe épített kazamatarendszer, leghírhedtebb láncszeme annak az erődláncolatnak, amellyel Hohenzollern I. Carol Bukarestet az 1870-es években körülvétette. Az idők változtával aztán Jilava, amely Bukaresttől délre mintegy 15 kilométerre fekszik, politikai börtönné alakult át.

Üzenet Évikének

(Grind-i láger, 1962 tavaszán)

Fényképed kézről kézre jár,
s mint tavaszhozó napsugár,
éltető fénnel lengi át
az arcokat s e zord szobát.
E kis sarok, amely nekünk
régóta közös menhelyünk,
hol egy maroknyi jó barát
jókedvnek adja át magát,
vagy ül nyomasztó gond alatt,
most vidámabb lett általad.
Arcod varázsa bontja itt
Az álmok színes szárnyait,
Kárpát ölelte táj felett
Szabadon száll a képzelet.
A SZABADSÁG vagy! Érzem én
Hajadnak puha melegén,
Melynek ismerős illatát
Rég hordom vízen, sáron át.
A JÖVENDŐ vagy: tiszta ég,
jövendő család, feleség,
minden, mi jó, mi szép s nemes,
miért csak érdemes...

Te messze vagy, de jól tudod,
hogyan nekünk milyen sors jutott,
otthon két bátyád képe vár,
némán néznek – mióta már!
Két terítékre könny csorog,
s a kiskapu ha nyikorog,
összerezzen a kis család:
– Talán csak...Végre...Jönnek hát..
Nem, nem jönnek...A zaj elül,
a szív zokog csak ott belül..
Az idő nem vár, elperreg..
Emlékké foszlunk, emberek...

(Te csak repülj, szállj féktelen
örömmel át az életen,
ifjúságodhoz nem talál
a szenvedés, a gond, a halál.
Ám ha az alkony átoson
a Cenk alatti városon,
s otthagynak munkát, hivatalt,
mindenki siet, hazatart,
térj be egy percre, karcsú lány,
a régi templom kapuján,
s mondj egy imát a voltakért,
a homokba zárt holtakért.)

JILAVA

(1964. május 24. – július 28.)

Baráti körömből csupán dr. Németh Zoltán meg Dohi Árpád volt bolyais diák jött velem. Megkeseredett szájjal néztünk egymásra, s nem állhattam meg, hogy meg ne jegyezzem:

– Nos, ez egyáltalán nem úgy néz ki, mint a szabadulás. Németh Zoltán, az örök optimista, nyomban érvelni kezdett:

– Ugyan mi másért vontak volna ki a Deltából épp most, a legnagyobb dologidőben? Hogy Jilaván pihenjük ki a fáradalmainkat?

– Azt még nem tudom, de az az érzésem, hogy hamarosan megtudjuk. Meg is tudtuk. Még aznap este rabruhába öltöztettek, másnap reggel pedig felsorakoztattak a belső udvaron. A fegyőrök viselkedése elképesztően durva volt, lökdöstek, ütöttek minden ok nélkül, mintha csak meg akartak volna félemlíteni. Nemsokára egy elegáns őrnagy érkezett, s ékes szónoklatba kezdett:

– Ide figyeljete, banditák! Ha azt hiszitek, hogy üdülni jöttetek Jilavára, hát biztosíthatlak róla, hogy tévedtek. Itt dolgozni kell mindenkinek. Ki az, akinek olyan baja van, hogy nem tud dolgozni? Lépjen ki a frontból!

A sok száz jelentkezővel együtt én is kiléptem. Az őrnagy arca elkomorult:

– Szóval nem akartok dolgozni, banditák. Na, majd az orvos megmondja, hogy mi a bajotok. Irány a rendelő.

A vizsgálat pillanatokig tartott, a betegek megnyúlt arccal jöttek ki a rendelőből. Érdeklődésünkre elmondták, hogy az orvos egy órült vénasszony, mindenkit munkára küld.

Amikor mankómra támaszkodva a rendelőbe léptem, az idős orvos alezredesnő összehúzott szemmel, rosszindulatúan ripakodott rám:

– Mi bajod?

Olyan alázatos és szolgálatkész arcot vágtam, amelyet csak tudtam, s a lehető leggyorsabb ütemben zendítettem rá mondókámra:

– Doktornő kérem, nekem nincs semmi bajom, egy kicsit fáj a jobb lábam, de már elmúlt, egy-két nap múlva akár mankó nélkül is járhatok, nem is tudom, mért küldtek ide, mikor én dolgozni akarok.

– Dolgozni akarsz? – kérdezte gyanakvóan. – S ugyan mért akarsz te dolgozni?

– Doktornő kérem, én nem bírok a cellában ülni, meg aztán nagyon szeretnék csomagot kapni hazulról.

– Dobd el a mankódat!

Eldobtam a mankómat, de el is estem rögtön. Az orvosnő dühösen ripakodott rám:

– Még hogy dolgozni akarsz! Te szerencsétlen nyomorék! A te helyed a betegek cellájában van. – Rászólt a fegyőrre: – Vidd a betegek cellájába.

A fegyőr jobbra-balra vezetgetett a hatalmas föld alatti folyosók labirintusában, majd egy cellaajtó előtt megállt:

– A mankódat hagyd kinn – mondta, s megnyitotta előttem a hatalmas vasajtót.

Rosszul megvilágított, bolthajtásos cellában találtam magam, melyben rettentő bűz terjengett. A cella ablaka egy lórésszerű nyílás volt, rézsútosan haladt a felszín felé, s tulajdonképpen a szellőzőnyílás szerepét töltötte be. A vaságyak közül vagy negyven sápadt, meggyötört s többnyire öreg arc bámult rám. Súlyos betegek voltak valamennyien: sárgaságosok, vérbajosok, nagyon magas vérnyomásosak, vesebajosok, tüdőbajosok. Kezelést nem kaptak, a betegcella egyetlen előnye az volt, hogy lakói diétás kosztot kaptak. Ez azt jelentette, hogy ételükbe egyetlen csepp sót sem tettek. Univerzális diéta! Az első napokban semmit sem tudtam megenni, de éhségem csak hamar legyőzte undoromat: ha élni akartam, ennem kellett.

Egyedül voltam magyar az egész cellában, így hát feküdtem az ágyamon nap-hosszat, s hallgattam az öreg rabokat, ezeket a kiszikkadt lelkű, idős férfiakat, akik már csak börtönélményeikről tudtak mesélni. Ebben a cellában az idő is megállt, hiszen egyik nap éppolyan volt, mint a másik. Napjaimban az egyetlen emberi pillanatot az jelentette, amikor a munkásbrigádok elvonultak a cellám előtt. Ilyenkor a kis Dohi Árpád meg Német Zoltán – akik a cellaajtó mellé támasztott mankóról tudták meg, hogy melyik cellában vagyok – mindig rám köszönt:

– Szervusz, János! – ennyi volt az egész, de ez számomra az élet folytatását, a külvilággal való kapcsolatot jelentette. Cellatársaimtól tudtam már, hogy május elején Jilaváról sok rabot engedtek szabadon, minek következtében a börtön mellett elterülő hatalmas zöldségesben munkaerőhiány állt elő. Eszerint minket azért hoztak ki a Deltából, hogy ezt a munkaerőhiányt pótoljuk.

Június 23-án reggel aztán valami változást észleltünk a börtön megszokott életrendjében. A munkásbrigádok dübörgő vonulása helyett a folyosókon egész délelőtt kisebb csoportok léptei kopogtak. Dél körül ismét csak kisebb csoport lépteit hallottuk, majd amikor a csoport a cellák elé ért, a Dohi Árpád tiszta hangját hallottam:

– János, szabadulok, Isten veled!

Másnap reggel, amikor a megfogyatkozott munkásbrigádok kivonultak, már csak Németh Zoltán köszöntött:

– Szervusz, János, Árpád kiszabadult.

A napok és hetek örjítő egyhangúságban teltek, lelkemben a remény és reménytelenség percenként váltogatták egymást. Mert igaz, hogy Dohi Árpád kiszabadult, csak hogy ő a tíz évével kisbüntetésűnek számított. Azt viszont nem tudtam, hogy a nagybüntetésűek közül engedtek-e valakit szabadon.

Július 28-án reggeli után aztán megnyílt a cellánk ajtaja, s a fegyőr, papírlappal a kezében csaknem jókedvűen kiáltotta:

– Belciu Ioan! Szedd a holmidat!

Abban a pillanatban nagyot dobbant a szívem. Ez a szabadulás! Belciunak, az idős bukaresti kereskedőnek 25 éves büntetése volt. Tíz perc múlva újabb rabot szőlítettek ki.

A harmadik én voltam. A fegyőr egy üres cellába vezetett, s rám csukta az ajtót. Nem választottam ágyat, nem rendezkedtem be. Ültem és vártam. Aztán ötpercenként újabb meg újabb rabok érkeztek, ismerősök, ismeretlenek vegyesen, míg csak a cella zsúfolásig meg nem telt. Akkor aztán borotválkozó eszközöket adtak be:

– Borotválkozzatok meg!

Borotválkozás után a civil holmik raktárába vezettek:

– Válasszátok ki a ruhátokat.

Aki a saját ruháját nem találta, a raktár másik felében lévő állványokhoz vezették, ahol vállfára rakva ezrével álltak a férfiöltönyök.

– Válassz, amilyet akarsz.

Valamennyien tudtuk, hogy a börtönben elhaltak ruháit kínálják, ugyanígy volt ez Peripraván is.

Civilruhánkkal a kezünkben egy nagy terembe vezettek, ahol a dobkályhákön vasalók melegedtek.

– Vasaljátok ki a ruhátokat.

Kacagtunk, sirtunk és vasaltunk. A fegyőrök megvizsgálták a kivasalt ruhákat, s aki kontármunkát végzett, visszaküldték a vasalóhoz. Sokéves tragédiánk kezdett átcsapni komédiába. Egy fegyőr egy öl nyakkendővel jelent meg:

– Senkit se lássak nyakkendő nélkül.

Civilbe öltöztünk, leadtuk a kincstári holmit, s visszavezettek a cellába. Kis idő múlva az ajtó újra megnyílt, s két hatalmas cseber finom babgulyást löktek be a megfelelő kenyérmennyiséggel együtt:

– Egyetek, amennyit bírtok!

Semmihez sem nyúltam. Gyomrom görcsbe szorult, egyetlen falat sem ment volna le a torkomon.

Ebéd után felsorakoztattak, s kivezettek a börtön kapuján. A hatalmas téren mintegy kétezer ember sorakozott. Nemsokára megérkeztek az írnök altisztek, s névsor szerint mindenkinek a kezébe adták szabadulási céduláját meg vasúti menetjegyét. Mindenkinek oda kellett visszamennie, ahonnan letartóztatták, jöllehet a hosszú évek alatt igen sok rab családja más városba költözött.

A szabadulási cédulák kiosztása után a börtönparancsnok állt a kiszabadult rabok diszoszlopvonala elé, hogy megtartsa búcsúbeszédét.

– Ide figyeljetek, banditák! A politikai helyzet most azt kívánja, hogy titeket kiengedjünk. De jól vigyázzatok! Nehogy azt higgyétek, hogy most már szabadok vagytok, s azt tehettek, amit akartok. A szemünk továbbra is rajtatok lesz, s ha valamilyeketek még egyszer ide visszakerül, biztosra veheti, hogy soha többé ki nem szabadul.

E nem éppen lélekemelő, de tökéletesen érthető szónoklat után ponyvával fedett katonai teherkocsik dübörögtek elő, s megkezdődött a kiszabadult rabok elszállítása fegyveres kíséret mellett. Az én kocsim az egyik bukaresti külváros villamosvonalának végállomása közelében állt meg. A fegyőr felnyitotta a lekötözött ponyvát, s kiadta a parancsot:

– Leszállni!

SZABADULÁSOM NAPJA:

1964. július 28.

A kiürült teherkocsi elrobogott, mi pedig némán bámultunk utána, s csupán akkor tört ki belőlünk az öröm, amikor a távolság végképp elnyelte. Akkor aztán sirva-nevetve kezdtük el ölelgetni egymást, akár a bolondok. Hihetetlen volt, de igaz volt: szabadok voltunk. A villamos végállomásán várakozó civilek néma döbbenettel néztek, hiszen külsőnk világosan mutatta, hogy honnan jövünk. Amikor a villamos megérkezett, udvariasan félrehúzódtak, s intettek, hogy mi szálljunk fel először. A villamoson tőpörödött, öreg munkás néni sodródott mellém, s óvatosan, hogy más észre ne vegye, egy csomag Mărășești cigarettát nyomott a kezembe, miközben azt sutogta:

– Dumnezeu să te aibă la pază, dragule. (Az Isten vigyázzon rád, drága.)

A Gara de Nord mellett szálltunk le, s testületileg a menetrendhez vonultunk. Én mindenképpen Vécsen akartam megállni először, így hát a kilencórás marosvásárhelyi gyorsvonatot választottam, jöllehet jegyem csak a személyvonatra volt érvényes. No de ki törődött volna akkor ilyen csekélységgel! Németh Zoltán, aki Segesvár felé ment egy későbbi vonattal, a kocsi lépcsőjéig kísért, miközben megbeszéltük, hogy mikor és hol találkozunk majd.

Vécs felé robogott velem a vonat, s én boldogságomban úgy éreztem, hogy velem örül az egész világmindenség. A lelkem csordultig telt ünnepi harangzúgással, s alig tudtam megállni, hogy a fülke többi utasáival meg ne osszam gyönyörű titkomat: Emberek, élek, és hat év után ismét hazafelé tartok!

Sosem éreztem még ekkora életörömet. Sosem láttam még olyan szépnek a világot.

De utastársaim – másodosztályon utazó egyszerű emberek – szavak nélkül is kiálták, hogy honnan jövök, kopaszra nyírt fejem, ólomszürke arcom és elnyűtt öltözékem világosan beszélt helyettem is. Nem faggattak, nem kérdezősködtek, de melegen rám mosolyogtak, mintha régi ismerősök lettünk volna, s mikor ennivalójukat elővették, legelőször engem kínáltak meg. Megköszöntem, de nem fogadtam el, felfokozott lelkiállapotomban egyetlen falatot sem lettem volna képes lenyelni.

Maroshévíz után már nem leltem helyemet a fülkében. Kiálltam a folyosóra, s nem is szememmel, hanem lelkemmel ittam magamba a rég nem látott, csodálatos tájat, melynek minden zugát, minden bokrát ismertem. Aztán Déda után nemsokára feltűntek a vécsi vár fehér falai, s én legszívesebben leugrottam volna a vécsi állomáson átrobogó gyorsvonatról. Az állomás épülete előtt a régi állomásfőnök, Bélteky István állt tisztelegve, de kiáltásomat nem hallotta meg. Tíz perc múlva már a szászrégeni vasútállomás várótermében kifüggesztett menetrendet tanulmányoztam. Hat óra

volt, s nekem csupán nyolc órákor volt személyvonatom, amellyel Vécsre visszamehettem. Ha lábam nem fájt volna, gyalogosan vágtam volna neki a tíz kilométeres útnak, de így várakoznom kellett. Behúzódtam hát a váróterem egyik zugába, hogy senki ismerős ne zavarjon, hiszen lélekben már a családommal való találkozás meghitt pillanatait éltem. Az ismerősök szeme elől sikerült is elrejtőznöm, ám egy ismeretlen román értelmiség megállt közvetlen mellettem s halkán megszólalt:

– Uram, ne mondjon semmit, tudom, honnan jön. Miben lehetek segítségére?

– Köszönöm szépen, nagyon kedves, de most már nincs szükségem semmire, itt-hon vagyok.

– Örülök, hogy megszabadult. Sok szerencsét.

Vajon ha tudta volna, hogy ki vagyok, akkor is felajánlotta volna segítségét? Lehet. Egy azonban bizonyos: a román értelmiségiek között sokkal erősebb volt a szolidaritás, sokkal nagyobb volt a bizalom, mint a romániai magyar értelmiségiek között, akik az erősödő nemzetiségi elnyomásra nem okos összetartással, hanem önmagukba zárkózással válaszoltak. Azt hitték, hogy ha nem exponálják magukat, bántatlanul élhetik túl... mit is?... „a nehéz időket”.

A romániai magyar értelmiség „periódusokat”, „nehéz időket” vélt látni ott, ahol tulajdonképpen egységes és szerves történelmi folyamatról, a romániai magyarság felszámolásáról volt szó. Nem ismerte fel, hogy a magyar nemzetiségi kultúrát sújtó intézkedések végeredményben az egész magyar kisebbség felszámolását célozzák, vagy ha felismerte, meg sem kísérelt fellépni ellenük egységesen, mégpedig az ország érvényben levő törvényeire támaszkodva. Nem ismerte fel, hogy élethalálharcról van szó, hanem, az egyéni menekülés útjait keresve hagyta magát atomizálni, s lépésről lépésre, „okosan” vonult vissza, míg csak a szakadék szélére nem érkezett.

Amikor a Vécs felé induló személyvonatra felültem, fiatal vécsi fiúk vettek körül, s meghatódva szorongatták a kezemet.

– János bácsi! Csakhogy megszabadult. Jaj, mekkora öröm lesz a családban, milyen nagyon várják!

Ezek a fiúk azóta cseperedtek fel, amióta én börtönben ültem. Csupán most döb-bentem rá, hogy milyen hosszú idő volt az a hat év. Ám ha én nem is ismerem őket, ők ismertek engem, és nem felejtettek el. Szívet melengető érzés volt. Amikor a vécsi állomáson szálltunk, az egyik fiút előreküldtem, hogy érkezésem hírét óvatosan közölje szüleimmel. Hátramaradtam, s egy pillanatra megálltam a Maros hidján. Számba vettem a tájat, az ismerős hegyeket, falvakat, az erdőket és a vécsi várat, amely vakítóan fehérlett a reggeli fényözönben. Aztán a Maros tiszta vizét néztem, amelyből Vécsnél még inni lehet, s amely néhány nap múlva ott folyik el majd a peripravai láger mellett. Mankómat átemeltem a hid korlátján, s a vízbe hajítottam, hadd menjen vissza oda, ahonnan elhoztam, ne emlékeztessen többé arra az átkozott vidékre.

Édesanyám meg édesapám feketébe öltözve várt a kiskapuban. Beszélni nem tudtak, csak öleltek zokogva, s halkán a nevemet ismételtették. Átölelve vezettem be őket az udvarra. De már szaladt a nővérem is, aki a postán hallotta meg, hogy haza-

jöttem. Kitárt karral, hangos zokogással rohant felém, de mondani ő sem tudott semmit, csupán a nevemet ismételte vég nélkül.

Pár perc múlva aztán gyűlni kezdtek a falu lakói, nők, férfiak, parasztok, értelmiségiek vegyesen. A faluban futótűzként terjedt el hazaérkezésem híre, s eljutott a határban dolgozó emberekhez is, akik szájról szájra adták tovább: Hazajött Varró János! A mezők fölött úszó kiáltás úgy hatott, mint a félrevert harangok hangja. Az emberek letették szerszámjukat, s szaladva indultak házuk felé. Fél óra múlva síró, nevető emberekkel telt meg nemcsak a ház, hanem az udvar is. Mindenki ölelt, mindenki simogatott, s mindenkinek volt hozzám meleg szava: Csakhogy megjöttél! Csakhogy megszabadultál!

Az ösztönös összetartozás elementáris erejű megnyilvánulása volt ez. Torkot szorongató pillanatok. Honnan érezték meg ezek az egyszerű emberek, hogy én az ők előretolt bástyájuk vagyok, hogy az én sorsomban tulajdonképpen az ő sorsuk van megírva? Nem féltek, nem óvatoskodtak, a hatalommal folytatott pörömben nyíltan és fenntartás nélkül mellém álltak. Ez volt a legszebb ajándék, amit szabadulásomkor az élettől kaphattam!

Lakásunk búcsújáró hely volt egész nap, az emberek egymásnak adták a kilincset, sokan itallal állítottak be, koccintanom kellett. S különös módon ebben a forgatagban senkinek sem jutott eszébe megkérdezni, hogy nem ennék-e valamit. De nem is éreztem éhséget, s ami még különösebb, bár hat évig egyetlen csepp alkoholt sem láttam, most pedig az egész napot poharazással töltöttem el, az alkohol a legkisebb hatással sem volt reám.

Az esti vonattal aztán megérkezett a bátyám is, akit a Gyergyói-havasokban lévő munkahelyén telefonon értesítettek hazajöveletemről. Végre együtt volt az egész család, s így, miután a vendégek elmentek, sor kerülhetett a vacsorára is. Harminchat órai böjt után végre jóllakhattam.

Vacsora után aztán összeült a családi kupaktanács, hogy sorsom fölött határozzon. Óvatosan, lépésről lépésre haladva adták elő, hogy feleségem elvált, majd férjhez ment, s így kolozsvári családom lényegében többé nem létezik. Elmondták azt is, hogy ostoba kalandjuk következtében milyen szörnyű körülmények közé jutottak. Szemmel láthatólag arról igyekeztek meggyőzni, hogy Kolozsvárt tulajdonképpen nincs mit keresnem, s miután látták, hogy mindezeket a híreket nyugodtan fogadom, kirukkoltak tervükkel, melyet bizonyára hosszú fogságom évei alatt eszeltek ki: Hagyjam ott Kolozsvárt, maradjak otthon végleg. Nekem adják az új lakás külön bejáratú szobáját, rendezkedjem be úgy, ahogyan én akarok, s foglalkozzam azzal, amivel akarok, ők eltartanak, csak most már maradjunk örökre együtt.

Tökéletesen megértettem őket. Az életük értelmét jelentettem. Hosszú fogságom évei alatt a legmélyebb gyászban éltek, feketében jártak, s a templomon kívül sehová nem mentek. A rettenet oly mélyre fészkelte magát a lelkükben, hogy elhatározták, ha még egyszer visszakapnak, többé soha nem eresztenek el maguk mellől.

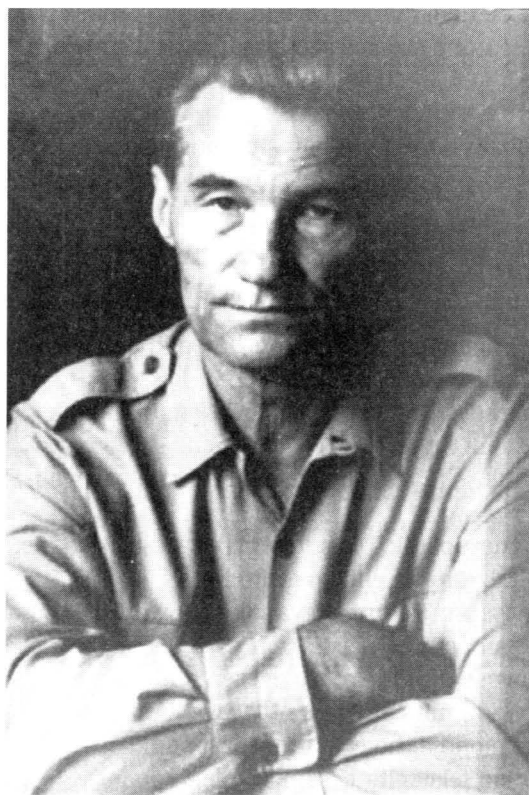
Megértettem őket, de ajánlatukat nem tudtam elfogadni. Vécs a biztonságot nyújtó háterszág, az erőt adó talaj volt számomra, amelyről elrugaszkodhattam, de küzdőtérnek nem volt alkalmas. Tele voltam tervekkel, életerővel. Dolgozni akartam.

folytatni a munkámat ott, ahol abbahagytam, erre pedig csakis Kolozsvár volt alkalmas.

Végül is abban állapotunk meg, hogy néhány napra felmegyek Kolozsvárra, hiszen el kell intéznem hivatalos ügyeimet, ki kell váltanom személyazonossági igazolványomat. Akkor aztán hazajövök, s itthon maradok addig, amíg jólesik.

Másnap reggel, július 30-án, a bátyám azzal a meglepő ajánlattal állt elő, hogy ne utazzam vonattal – jöllehet vonatjegyem a zsebemben volt –, ő akar elvinni oldal-kocsis motorkerékpárján. Szívesen ráálltam, s eszembe sem jutott, hogy tulajdonképpen ő akar velem jönni, mivel féltett az első kolozsvári élményektől.

Csodálatos utazás volt. A sivár deltai vidék után, amelyhez szemem öt év alatt hozzászokott, a július végi Maros mente valóságos paradicsomi tájnak tűnt. A lelkünket elárasztó boldogságtól hol nevettünk, hol sírtunk, hol meg daloltunk.

„Laza bilincsben” Kolozsvár ’70-es évek

KOLOZSVÁR

(1964. július 30. – 1987. augusztus 5.)

*Mióta vágyakoztam már reátok,
s most végre-végre visszatértem ön.
(Kosztolányi)*

Tíz óra tájt megálltunk a Feleki-tetőn, s én kimondhatatlan boldogsággal ittam magamba újra a Város, az élő történelem feledhetetlen látványát. A bátyám kérdése térített magamhoz:

– Hová megyünk legelőször?

– A Xenopol utcába, a gyerekekhez.

Aggódva nézett, de nem mondott ellent, csupán tanácsként vetette fel:

– Nem kellene először a személyazonossági igazolványod ügyét elintézni? Nehogy beléd kössön valaki.

– Nem, először a gyerekeket szeretném látni.

– Hát akkor próbáljuk meg. – A bátyám hangja gondterhelt volt. Akkor még nem tudtam, hogy ő többször is megkísérelte meglátogatni a gyerekeimet, de a szülők mindannyiszor meggátolták.

Néhány perc múlva ott álltunk a Xenopol utcai kert előtt. A motorkerékpár zajára a két gyerek a kerítéshez szaladt, s érdeklődve nézték, hogy kik érkeztek. István, aki letartóztatásom idején három és fél éves volt, tizedik évében járt. Alpár meg, aki tárgyalásom előtt egy hónappal született, a hatodikban. Most láttam életemben először. Elszoruló torokkal szólítottam meg őket:

– Istvánka, Alpárka, nem ismertek meg? Nem találjátok ki, hogy ki vagyok?

– Nem – válaszolták a gyerekek egykedvűen. – Ki a bácsi?

A bátyám elfordult, s láttam, hogy testét rázza a zokogás. Én tovább magyaráztam:

– Én vagyok az édesapátok. Most jöttem haza. Istvánka, nem emlékszel rám? Hiszen te már nagy voltál, amikor engem elvittek.

A gyerek kissé visszahúzódott, s gyanakodva méregetett:

– Nem ismerem a bácsit.

A bódéból az anyósom bújt elő, s idegesen szólt rá a gyerekekre:

– Istvánka, Alpárka, mit csináltok ott? Kivel beszélgettek?

– Ez a bácsi azt mondja, hogy ő a mi édesapánk.

Anyósom rémülten felsikoltott, s a kapu felé rohant.

– Kezét csókolom, anyuka. Megismer?

– Jesszus-Mária, János! Hát én most mitévő legyek? Tudod, hogy mi történt? Gondoltam! Gondoltam s mondtam is Katókának...

– Tessék hagyni, anyuka, tudok mindent. Csak azért jöttem, hogy a gyerekeket lássam, s megbeszéljük a továbbiakat. Tessék kinyitni az ajtót.

– De Katóka nincs itthon, s meghagyta, hogy senkit se eresszek be.

– Rendben van, de hát én talán mégsem vagyok idegen.

– Hát persze, fiam, gyertek be, aztán mondjanak, amit akarnak, úgys tönkretettek már teljesen. Nézd meg, hová jutottunk.

Egy kerti padra telepedtünk. Az anyósom viselkedését látva a gyermekek is megszelídültek valamelyest, s bár kényszeredetten, hagyták, hogy megöleljem, megcsókoljam őket. Az anyósom vigasztalni akart, dicsérni kezdte őket:

– Tudod, milyen jó, milyen okos gyerekek! Istvánka színjeles tanuló, nézd csak meg a füzetét. – Beszaladt, s Istvánka iskolai füzetével tért vissza. – Nézd meg, milyen szépen ír.

Kezembe vettem a füzeteket, s tekintetem legelőször a füzetten álló névre esett: Oriold István. Hirtelen meglódult velem a világ, s úgy éreztem, hogy minden vér az agyamra szalad. Elgöngyölve kapaszkodtam a pad karfájába, s hang alig jött ki a szájamon:

– Istvánka, téged hogy hívnak?

Mintha csak a gyerek megérezte volna, hogy milyen nagy megrázkódtatás ért, hirtelen sírni kezdett s a mellemre bújt:

– Engem Varró Istvánnak hívtak, de amikor iskolába menten, azt mondták, hogy ezután Oriold István a nevem. Én nem akartam...

– Jól van, ne sírj, majd elintézzük, hogy ismét Varró Istvánnak hívjanak.

Nyílt a kiskapu, s volt feleségem lépett be rajta új férje kíséretében. Amikor meglátott, egy pillanatra földbe gyökerezett a lába, s tátogva bámult, de amikor észrevette, hogy a gyerek sír, hisztérikus üvöltésbe kezdett:

– Mit keresel itt? Mért nem hagysz békén minket? Nem elég, hogy az én életemet tönkretetted, a gyermekeim életét is tönkre akarod tenni? Takarodj innen azonnal, mert rendőrt hívok!

– De Katóka, én csupán azért jöttem, hogy lássam őket, s hogy megbeszéljük a továbbiakat. Hiszen az én gyermekeimről van szó.

– Nem a te gyermekeid, a férjem adoptálta őket, semmi közöd hozzájuk! Még az kellene, hogy börtönviselt apjuk legyen, hogy még középiskolába se vegyék fel őket. Nincs semmi megbeszélnivalónk, takarodjatok innen!

Bár embertelen viselkedése felháborított, tudatom mélyén felderengett, hogy volt feleségemnek lényegében igaza van. Amíg a börtönben voltam, csakis a magam sorsára, a magam szenvedéseire gondoltam. Most rá kellett döbbernem, hogy büntetésem gyermekeim sorsára is kihat, inkább megéreztem, mint tudtam, hogy nem szabad veszélybe sodornom őket. A megrettent, síró gyerekek az anyjukhoz bújtak, s én ott álltam tehetetlenül, szemközt a gyűlölködő asszonnyal. Szerettem volna megmagyarázni neki, hogy ezt a kérdést egymás között, hivatalos formások nélkül, emberségesen is megoldhatjuk, de láttam, nincs kivel szót érteni. Nem akartam tovább feszíteni

a hűrt, kifordultam az utcára. Egy pillanatig behunyt szemmel álltam a motorkerékpár mellett, s úgy éreztem, hogy a börtönben eltöltött hat év kibírhatatlan súlyként nehezedik rám. Hát ez volna a szabadság?

A Tordal úton robogtunk a város központja felé, miközben a bátyám tettetett jókedvvel vigasztalt:

– Ne búsulj, János, minden rendbe jön, a fő az, hogy itthon vagy, időt kell adni nekik, hogy megemésszék a gondolatot, akkor aztán leültök nyugodtan, s szép sorjában megtárgyaljátok a dolgokat. Mondd meg, hogy segíteni fogjuk őket, csak annyit engedjenek meg, hogy a gyerekekkel fenntarthasd a kapcsolatot. A többi majd jön magától. Meglátod, a jövő nyáron már Vécsen nyaraltok együtt.

A Fótéren robogtunk át, a járdán ismerősöket pillantottam meg, integettem nekik. Megálltunk egy fényképész előtt, igazolványképet csináltattam, s egy óra múlva már a rendőrségi nyilvántartó ablakánál álltam. A hivatalnoknő átnézte kitöltött űrlapjaimat, majd szánakozó tekintettel nyújtotta vissza szabadulólveletemet:

– Hat nap múlva jöjjön a személyi igazolványáért. Addig ezzel igazolja magát.

Ismét az utcán álltunk. Az idő délfelé járt, tennivalómat nagyjából elvégeztem. Most merre vegyünk utunkat?

– Gyerünk Dávid Gyulához – mondtam a bátyámnak –, itt laknak közel, a Pata utcában.

Dávid Gyula nagy gaudiummal fogadott, ő már májusban kiszabadult. Egyszoba-konyhás lakásban laktak négyen.

– Mivel foglalkozol, Gyula?

– Segéd munkás vagyok a gázvizeszerelőknél. Kaphattam volna valamilyen kishivatalnoki állást is, de abból nem lehet megélni. Arra gondoltam, hogy kitanulom ezt a szakmát.

– S az egyetem? Az irodalmi élet?

– Szóba sem állnak. Teljes szilencium. Száműzetés.

– Beszéltél valakivel?

– Hogyne. Mélyen sajnálnak, de semmit sem tehetnek. Neked mi a szándékod?

– Egyelőre várnom kell hat napot, hogy a személyimet kézhez kapjam. Akkor aztán hazamegyek Vécsre, pihenni akarok legalább egy hónapot, s közben az orvosokhoz is elmegyek.

– S ez alatt a hat nap alatt hol laksz majd? A konyhán van még egy heverő, ha gondolod, nálunk elalhatsz.

Felesége, aki hét évig egyedül nevelte két kisgyereküket, rémült arccal kiáltott fel:

– Gyula, ne! Az Istenre kérek! Nem akarom, hogy ismét baj legyen!

Az asszony rémülete mellbe vágott. Megértettem, hogy régi világunknak, régi életformánknak mindörökre vége. Többé a legjobb barátommal sem ülhetek le egy meghitt beszélgetésre. Külön-külön ellehetünk, de ha együtt ülünk le, már rettegnek értünk: vajon nem lesz baj ebből ismét?

Dávid Gyulától megtudtam, hogy Lakó Elemér már egy hónapja itthon van. Az ő felesége is elvált, szüleinél lakik.

Gyerünk hát a Lakó Elemér szüleihez a Galamb utcába!

Lakó Elemér, a mindig pedánsan öltözködő nyelvész adjunktus, a rend és tisztaság mániákusa, egyszoba-konyhás lakásban lakott öreg szüleivel együtt. Szülei cigányok voltak.

Lakó Elemér egyelőre nem dolgozott, szülei tartották el. Azt tervezte, hogy angol-óraadásból tartja el majd magát. Nagyon örültünk egymásnak, de igyekeztem minél hamarabb továbbállni, mielőtt még ebédre meghívnának. Az utcára érve bátyám megkérdezte:

– Most merre?

– Egyelőre valahol megebédelünk, aztán majd meglátjuk.

A Continentalban ebédelünk. Amikor a vendéglőből kijöttünk, a Főter sarkán meghitt barátomba, Bernád Ágostonba botlottam. Édesapja, dr. Bernád Ágoston, 1949-ig a Magyar Népi Szövetség jogtanácsosa volt, Kurkó Gyárfással együtt tartóztatták le, s a börtönben halt meg. Ő maga kiváló felkészültségű irodalmár, de származása miatt valamelyik falusi iskolába nevezték ki. Nagy szeretettel fogadott, s amikor megtudta, hogy milyen helyzetben vagyok, minden további nélkül kijelentette:

– Ne járkálj te sehová lakás után. Van egy üres szobánk, ott ellakhatsz, amíg akarsz.

A Donát úton laktak, hatalmas családi házban. Én a kert felé eső kicsi, de kellemes sarokszobát kaptam, melynek ablaka a Hója-dombra nézett. A bátyám megnyugodva vett búcsút tőlem:

– Vigyázz magadra, egy hét múlva várunk.

Elrobogott, s én ott maradtam zsebemben kétezer lejjel, s a szívemben hatalmas életszeretettel. A szabadság boldog tudata még a gyerekeimért érzett aggodalmamat is eltompította. Egzisztenciális gondok fel sem merültek bennem egyelőre. Vakációra készültem, gondtalan semmittevésre. Hogy azután mi lesz, azt majd meglátjuk! Barátomra, aki még mindig legényember volt, átragadt az én féktelen életkedvem, tanár lévén ő is vakációját töltötte, a várost jártuk naphosszat, be-beültünk egy-egy cukrászdába, barátokkal, ismerősökkel csevegtünk, három este ugyanezt folytattuk valamelyik vendéglőben.

Nem kellett sok időnek elteltie ahhoz, hogy az emberek viselkedéséből bizonyos törvényszerűségeket vonhassak le. Azok a régi barátok – irodalmárok, művészek, színészek, tanárok –, akiknek semmiféle funkciójuk nem volt, akik nem tartoztak bele a hatalmi hierarchiába, általában a régi közvetlenséggel, a régi barátsággal fogadtak. Ellenben azok, akiknek valamilyen vezető funkciójuk volt, lehetőleg elkerültek, vagy ha már erre lehetőségük nem volt, beszélgetés közben zavartan pislogtak jobbra-balra, s igyekeztek minél hamarabb megszabadulni tőlem.

Egy hét múlva megkaptam új személyazonossági igazolványomat. Az utasítás szerint jelentkezni kellett a hadkiegészítőnél, ahol visszaadták eredeti katonakönyvemmet, valamint a Munkaelosztó Hivatalnál, ahol nyilvántartásba vettek. Forma szerint ismét teljes jogú állampolgárrá váltam. Csak épp hogy nem foglalhattam el pedagógusi állást, nem lehettem tudományos kutató, nem írhattam, nem utazhattam külföldre, s a hivatalos ünnepeken nem hagyhattam el a város területét. Ha pedig vala-

mi miatt mégis el kellett utaznom, erre előzőleg engedélyt kellett kérnem a rendőrségtől. Vagyis custodia honestasban élő segédmunkássá degradáltak.

De egy hónapos vécsi nyaralásom folyamatos diadalmenetnek tűnt. Rokonaim, barátaim kézről kézre adtak, nyoma sem volt bennük félelemnek tartózkodásnak. Napokon át jártam a vécsi határt, a vécsi erdőket, újraismerkedtem gyermekkorom színterével. Néhány napra felmentem a Kelemen-havasokba, az Istenszékére, hogy végre teleszívjam magam fenyőillattal. Három napig marosvásárhelyi orvos barátaimnál tartózkodtam, akik alaposan megvizsgáltak. Az eredmény: hátgerincsérv, aortagyulladás és persze poliartikuláris reuma.

Az egyik augusztusi vasárnapon Balogh Éva, a kolozsvári Magyar Színház színésznője látogatott meg, aki már Kolozsvárt értésemre adta, hogy rendkívüli módon ragaszkodik hozzám.

Szeptember elején visszatértem Kolozsvárra, ám a Munkaelosztó Hivatal többszöri sürgetésemre sem juttatott munkához. Akkor aztán asztalhoz ültem, s levelet írtam a Kolozs tartományi elsőtitkárnak, Maxim Berghianunak, amelyben feltártam helyzetemet, s arra kértem, hogy vagy adasson valamilyen munkát, vagy vitessen vissza a börtönbe.

Néhány nap múlva felhívtak a Munkaelosztó Hivatalba, s közölték, hogy a 4-es számú Mezőgazdasági Ellátó Vállalathoz kell mennem – számlázónak. Havi fizetésem 850 lej, valamivel több, mint a takarítónőé.

Volt tehát biztos havi jövedelmem, amelyből szerényen bár, de megélhettem, főleg, hogy ruházódásomról szüleim és testvéreim gondoskodtak. Nem is alacsony jövedelmem miatt éreztem túrhetetlennek kishivatalnoki állásomat, hanem az igénytelen és számomra teljesen idegen munkakör miatt. Agyam egyszerűen képtelen volt a mechanikus munkára. Számolás közben nem állapodott meg a pusztá számadatoknál, hanem tovább működött, s kétségbeesett erőfeszítéssel próbálta felfedezni azokat a történelmi, irodalomtörténeti dátumokat és tudományos adatokat, amelyek e pusztá számoknak megfeleltek. Ez a kényszerű szellemi torna sokkal több energiámat emésztette fel, mint a tulajdonképpeni hivatalnoki munka. Egyetlen vigaszom az volt, hogy hivatalbeli munkatársaim nagy szeretettel és tisztelettel vettek körül.

Életem leglényegesebb kérdésének gyermekeimmel való kapcsolatom rendezését tartottam. A szülők szóba sem álltak velem, s kitiltattak az iskolából is, amikor pedig az utcán próbáltam hozzájuk csatlakozni, volt feleségem rendőrért kiabált. Jogász barátaim segítségével megpróbáltam megtámadni a beleegyezésem nélkül végrehajtott adoptálást, ám keresetemet azzal utasították vissza, hogy az adoptálás törvényes, mivel foganatosításának pillanatában én jogfosztott voltam, így aztán, ha gyermekeimet látni akartam, nem maradt más hátra, mint hogy este átugorjam a kerítésüket, s kulipintyójuk ablakán át nézzem őket. Fiaimmal ez volt az egyetlen kapcsolatom hosszú-hosszú éveken át.

Hivatalnoki állásomat egy pillanatig sem tekintettem véglegesnek. Biztos voltam benne, hogy előbb-utóbb sikerül hivatásommal egybevágó munkahelyhez jutnom. Ebbeli hitemben Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Gáll Ernő, Jancsó Elemér és Szigeti

József is megerősítettek, jöllehet segíteni nem tudtak. Tanácsukra legelőször a Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektorához, Constantin Daicoviciuhoz kopogtattam be, aki-vel letartóztatásomig jó viszonyban voltam. Azt hittem, hogy ezzel a magas képzettségű értelmiségivel, aki éppoly jól beszélt magyarul is, mint románul, emberi módon tudok majd szót ejteni. Már önmagában az a tény, hogy hajlandó volt fogadni, nagy reményekkel töltött el. Sajnos, keservesen csalódnom kellett, csupán azért fogadott, hogy bosszúszomját csillapítsa. A fogadás alig tartott többet egy percnél. Amikor beléptem, a fényűzően berendezett rektori szoba íróasztala mellett ült. Nem állt fel, nem fogott kezét, nem ültetett le. Rám mordult, persze románul:

– Mit akarsz?

Legszívesebben azonnal visszafordultam volna, de nem tehettem. Néhány rövid mondatban ismertettem vele helyzetemet, s megkérdeztem, nem tudna-e biztosítani számomra legalább egy könyvtárosi állást. Miután mondókámat befejeztem, gúnyosan biggyesztette el az ajkát:

– Még hogy könyvtárosi állást? Egy ilyen veretes nacionalistának? Altiszti állást se! Érted? Takarodj a szemem elől!

Köszönés nélkül fordítottam hátat. A Szekuritáté altisztjeinek és az egyetem rektorának a viselkedése között nem volt semmi különbség. Látogatásom csupán arra volt jó, hogy végleg meggyőződjem: a román kollégáktól segítséget nem várhatok. De akkor kitől várhatok egyáltalán? Ki az a magyar értelmiségi Romániában, akinek valamilyen hatalom van a kezében, s akihez bejuthatok? Egyedül Nagy István, a neves proletáriró, volt rektorom. Letartóztatásomig meglehetősen jó kapcsolatban álltam vele, többször meghívott ebédre, s óvatosan értésemre adta, hogy szívesen venné, ha munkásságáról monográfiát írnék. Ő volt az egyetlen romániai magyar irodalmár akadémikus, ő vezette a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának magyar osztályát, s így ő rendelkezett mind az osztály folyóirata, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyIRK), mind pedig a magyar kutatói állások fölött.

Bejelentettem magam Nagy Istvánhoz, aki valóban hajlandó volt fogadni. Már nem a Fürdő utcai lakásában lakott, hanem a Sétatéri-tó melletti emeletes villájában, melynek garázsa előtt fekete Fiat 1300-as magángépkocsi csillogott.

Nagy István pazarul berendezett dolgozósobájában fogadott, amely tudatomban sehogyan sem talált ahhoz a puritán proletáriróhoz, akit én 1949-ben megismertem. Önkéntelenül néztem szét, a Sztálin-képet kerestem, amely utolsó látogatásomkor – közvetlenül letartóztatáson előtt – még szobája falán lógott. A Sztálin-kép eltűnt, ellenben Nagy István alighanem félreértette nézelődésemet, mert minden bevezető nélkül magyarázkodni kezdett:

– A kínai elvtársak biztosan kispolgárinak tartanak ezt a lakást. Szerintük minden kispolgári, ami szép és kényelmes. Mintha a szocializmusnak bizony nem az volna a célja, hogy az emberek jól éljenek.

Magyarázkodását válasz nélkül hagyva egyenesen rátértem látogatásom céljára. Váztam kétségbeesett helyzetemet, s arra kértem, hogy ha van rá lehetősége, segítsen rajtam, juttasson hozzá valamilyen kutatói munkához.

Míg beszéltem, savanyú arccal bámult maga elé, majd indulatosan jelentette ki:

– Nézze, Varró elvtárs, én sem magán, sem a kollégáin nem segíték.

Határozott és ellenséges kijelentése annyira meglepett, hogy nem álltam fel, s nem hagytam faképnél azonnal, amint azt normális körülmények között tettem volna. Akaratom ellenére bukott ki szájamon a kérdés:

– De miért, Nagy elvtárs?

– Azért, mert a maguk magyar nacionalizmusa provokálta ki a román nacionalizmust, maguk miatt veszítettük el az egyetemünket, s maguk miatt került börtönbe annyi félrevezetett ember.

Néztem a vonagló arcú embert, s nem tudtam eldönteni, hogy komolyan hiszi-e, amit mond, vagy szerepet játszik. Ő ne ismerné az RKP nemzetiségi politikáját, akit harcos kommunista múltja, a párt hivatalos vonalával való tökéletes azonosulása és osztályharcos irodalmi tevékenysége ellenére 1949-től kezdve fokozatosan szorítottak ki a pártvezetésből, míg 1952-ben párttagsági könyvét is elvették? Vagy egyszerűen arról van szó, hogy fél, s félelmét akarja álcázni ezzel az ostobán hamis elmélettel? Látszatmeggyőződés mögé búvik, amely felmenti a cselekvés kötelességének erkölcsi parancsa alól? Bármilyen is volt az igazság, rám nézve csupán az eredmény volt a fontos: Nagy Istvántól segítségre nem számíthattam. Ám annak ellenére, hogy konkrétan ez én személyemről volt szó, a legtárgyilagosabban mértem fel, hogy Nagy István nem engem árult el, hanem a jó ügyért küzdő emberek eszményét. Csupán most értettem meg teljes mélységében annak a jelenetnek az értelmét, amelyet Jordáky Lajos mesélt el nekem meghitt éjszakai beszélgetéseink egyikén: 1940-ben, a bécsi döntést követő napokban parázs szóváltásra került sor Nagy István és sógora, Józsa Béla között. Nagy István bejelentette, hogy megszakítja kapcsolatait az illegális kommunista párttal, mert belátta, hogy a kommunista mozgalom zsákutcába jutott. Kijelentette, hogy a munkásmozgalomnak előlről kell kezdenie mindent, s a legalitás keretei között kell arra törekednie, hogy művelt és öntudatos munkásosztályt neveljen, amely képes lesz rá, hogy a legális politikai küzdelmek keretében érvényt szerezzen akaratának. Józsa Béla ellenérveire, aki azt próbálta bizonygatni, hogy az illegális kommunista párt tevékenységére épp most van a legnagyobb szükség, amikor a rohamosan előretörő jobboldali irányzatok már-már lehetetlenné teszik a baloldali erők legális munkáját, Nagy István hisztérikusan tört ki:

– Mit akarsz? Hogy lebukjam? Kiben bízhatnék még magam körül, amikor a szervezett munkások is a bevonuló honvédeket éltetik? Honnan tudhatnám én, hogy például téged nem a KH küldött hozzám?

Ez volt Józsa Béla és Nagy István utolsó beszélgetése. Tartalmáról csak azok tudtak, akiknek az illegálisba vonult Józsa Béla elmesélte.

Nagy István tehát 1940-ben a magyar nacionalizmustól megrettenve szakított az illegális kommunista párttal, s hagyta cserben elvtársait. Az 1960-as években viszont a román nacionalizmustól gyulladt be, s jobbnak látta okosan visszavonulni a maga kényelmes sétatéri villájába, azzal a hamis eszmei meggyőződéssel fedezve visszavonulását, hogy a román nacionalizmust mi, a magyar nacionalisták idéztük fel. Annak az opportunista magatartásnak az elvi megfogalmazása volt ez, amely romániai magyar vezetőinket 1949-től jellemezte. Ez a kinevezett janicsárgarnitúra – Fazakas Já-

nostól Gálfalvy Zsoltig – azzal a jelszóval igazolta gyáva karrierizmusát, hogy „ne ingereljük a románokat”.

Nagy Istvánnal nem volt több tárgyalni valóm. Felálltam hát, s búcsúzóul annyit jegyeztem meg:

– Nagy elvtárs, nem tudom, hogy ön mit nevez nacionalizmusnak. Mindenesetre én a marxizmus-leninizmusból azt tanultam, hogy a szocializmusban minden nemzetnek és minden nemzetiségnek joga van a szabad élethez, a szabad fejlődéshez. A kétmillió romániai magyar nemzetiségnek is. Ha nacionalizmust jelent az, hogy a romániai magyarság meg akarja őrizni nemzetiségi kultúráját, s magyarként akar részt venni a szocializmus építésében, úgy vállalom, hogy nacionalista vagyok. De ha a haladó nemzetiségi kultúrához való ragaszkodás nem jelent nacionalizmust, úgy azokat kell nacionalistáknak tartanom, akik ez ellen a nemzetiségi kultúra ellen törnek és akik ezeknek segédkezet nyújtanak.

Nagy István kivörösödve ugrott talpra:

– De Varró elvtárs! Én magyar író vagyok! Fel tudja tételezni, hogy engem nem érdekel az írásaim sorsa?

– Én a Nagy elvtárs helyében inkább az olvasóim sorsával törődnék – jegyeztem meg csípősen, s kézfogás nélkül fordultam ki az ajtón.

Ezek után bele kellett törődnöm, hogy egyelőre kishivatalnokként kell tengetnem életemet. Ám ugyanakkor azt is beláttam, hogy ezt az időt hasznosan kell felhasználnom, be kell pótolnom hatévi kiesésem, el kell olvasnom mindazt, ami e hat év alatt megjelent, hogy visszaállítsam magamban azt a szellemi folyamatosságot, amely a továbblépésnek elengedhetetlen feltétele volt. Ehhez azonban mindenekelőtt fel kellett számolnom ideiglenes életmódomat, amely haszontalanul emésztette fel minden szabadidőmet.

1964. december 24-én feleségül vettem a marosvásárhelyi származású Balogh Évát, a Kolozsvári Magyar Színház színésznőjét, akinek ragyogóan induló pályája ezekben az években kátyúba jutott. A Temesvári Magyar Színházról Kolozsvárra szerződő Balogh Éva kívülrekedt a színház műsorpolitikáját meghatározó klikkeken, minek következtében éveken át valamirevaló szerepet nem kapott elvitathatatlan tehetsége ellenére. A harmincegy éves, ambiciózus színésznő életének művészi válságából menekülve egy igazi tragika pátozásával vetette bele magát a házasságba, amely kezdetben valóban szerencsésnek tűnt mindkettőnk szemében. Érdeklődési körünk közös volt, én benne tanítványra leltem, ő meg én bennem tanárra és támaszra. Ezt a szellemi harmóniát azonban csakhamar feldúlták a mindennapok anyagi gondjai, amelyek már közről sem voltak közösek. A hosszú és magányos évek során Balogh Éva megszokta a színészekre jellemző bohém életmódot: 11 óra körül kelt, vendéglőben evett, s éjfél körül tért haza. Egyszobás társbérleti lakását tulajdonképpen csak alvószobának használta, nem pedig otthonnak. A szoba bútorzata ócska romhalmaz volt, hiányzott a könyvespolc, a rádió, s hiányoztak a képek a csupasz falakról, ami nem is volt csoda, hiszen a bohém életmód az utolsó fillérig felemésztette amúgy sem nagy színésznői gázsiját.

Mindenekelőtt otthont kellett teremtenem, ahol mindketten jól érezzük magunkat, s amelyben barátainkat is fogadni tudjuk. Ma is vallom, hogy az értelmiségi munkához megfelelő értelmiségi környezet szükséges. Ám az otthonteremtéshez pénzre volt szükségünk, márpedig azt csakis akkor tudtuk megspórolni, ha Balogh Éva lemond eddigi bohém életmódjáról: ha napjait nem a vendéglőkben és cukrászdákban tölti, ha lemond a sűrű kávézásról és italozásról, lemond a cigarettázásról, amely már amúgy is kikezdte rendkívül szép alt hangját, s mindezek helyett vállalja a spórolás háziasszony szerepét. Mindezeket megbeszéltük, s első nekibuzdulásában vállalt is mindent. Ám ami számomra a világ legtermészetesebb dolga volt, az tőle emberfeletti önfegyelmet és önmagáról való lemondást követelt, aminek a természetes visszahatása csakhamar megmutatkozott. A robbanáshoz két tényező járult hozzá alapvetően.

Az egyik a Balogh Éva életében bekövetkezett változásokkal kapcsolatos. Házasságunk ugyanis jelentős változást idézett elő művészi pályájában. Ennek első látható jele 1966 tavaszán megtartott szavalóestjének rendkívüli sikere volt. A szavalóest versanyagát én állítottam össze, s a verseket én tanítottam be neki. E szavalóest után, melyről a sajtó is nagy elismeréssel emlékezett meg, Balogh Éva visszakerült a rendezők – mindenekelőtt Harag György és Szabó József – kegyeibe, akik egyre-másra osztották rá a jobbnál jobb szerepeket. Balogh Évából felkapott színésznő lett, s e minőségében már igen nehezen viselte önként vállalt háziasszonyi szerepét, míg aztán egy szép napon fellázadt, kereken kijelentve, hogy elege volt a zoknimosásból. Lassan-lassan visszatért természetes életmódjához: későn kelt, s egész napját távol töltötte, ha volt előadása, ha nem. Ez még nem lett volna különösebb baj, hiszen otthonunkat – nem utolsósorban szüleim és testvéreim tetemes anyagi támogatásával – addigra már berendeztük, a házi munka nagy részét meg én vállaltam magamra. A nagy baj abból származott, hogy időközben jelentős változások következtek be az én életemben is.

1965 tavaszán meghalt a Román Munkás Párt első titkára, Gh. Gheorghiu-Dej, akinek a nevéhez a sztálinista korszak visszaélései fűződtek, az új főtitkár meg, Nicolae Ceaușescu, nagy lendülettel látott hozzá új politikai rendszerének kiépítéséhez. Első lépése természetesen elődje hibáinak feltárása és a régi „bűnös” garnitúra eltávolítása volt. Távoznia kellett Gheorghiu-Dej hírhedt belügyminiszterének, Drăghici-nak is, akinek a nevéhez az 1956-tól 1961-ig tartó nagy letartóztatások fűződtek. Vezérségének első éveiben a Nyugat jóindulatára kalkuláló Ceaușescu kiváló román értelmiségieket – tudósokat, írókat, művészeket – tudott maga mellé állítani, aminek következtében a román szellemi élet – s vele együtt a romániai magyar szellemi élet is – valóban pezsgésnek indult. Ebben a liberális hangulatban sor került az előző rezsim által bebörtönzött vagy csupán szilenciumra ítélt írók ügyének felülvizsgálására is. No persze nem látványos, nem törvényes rehabilitálási eljárásról volt szó, hanem amolyan titkos belső intézkedésről: az érintett írók nem jogaikat kapták vissza, hanem kegyben részesültek. Az intézkedés a romániai magyar és szász írókat is érintette. Rajtam kívül így kapta vissza közlési jogát Földes László és Dávid Gyula, valamint Georg Scherg, a kiváló nagyszebeni regényíró. Persze minderről semmiféle hivatalos értesítést nem kaptunk. Jómagam 1966 őszén Hajdú Győzőtől, a marosvásárhelyi Igaz Szó főszerkesztőjétől kaptam egy levelet, amelyben tudomásomra hozta,

hogy nagy öröme szolgálna, ha ismét az Igaz Szó munkatársai között tudhatna, s oly sok év után folytatnánk termékeny együttműködésünket. Ugyanakkor konkrét feladattal is megbízott: ír nek egy értékelő cikket Izsák József akkor megjelent Asztalos István-monográfiájáról.

Jól ismertem Hajdú Győzöt, tudtam, hogy hivatalos utasítás nélkül ezt a levelet soha meg nem írta volna. Nagy örömmel láttam hozzá recenzióm megírásához, s nemcsak azért, mert annyi év után ismét tollat vehettem a kezembe, hanem azért is, mert Asztalos Istvánt, aki letartóztatásom után halt meg, őszintén szerettem és tiszteltem.

Írásom az Igaz Szó következő számában valóban megjelent, ami aztán zöld utat biztosított számomra a többi lapnál is. Igaz, hogy a kolozsvári magyar nyelvű sajtó ellenőrzését végző Rácz Győző óvatosabb volt, az Utunkban közölt első írásomat csupán szígnóval engedte megjelenni. Bárhogyan is, csaknem tíz évig tartó kényszerű hallgatásomnak vége szakadt, s én negyvenéves fővel ismét munkához láthattam.

Mihelyt közölni kezdtem, hivatalnoki állapotomat egyre elviselhetetlenebbnek éreztem. Rövidesen beláttam, hogy ha teljes emberként kívánok részt venni az irodalmi életben, kétlaki életmódomat előbb-utóbb fel kell számolnom. Ám hogy ezt megtehessem, arra volt szükségem, hogy vagy irodalmi posztot kapjak, vagy szerződést kösssek egy Kós-monográfia megírására, melynek honoráriumát biztosítaná anyagi megélhetésemet következő könyvem megjelenéséig, mivel az alkalmi honoráriumokból és az Irodalmi Alap előlegeiből semmiképp sem tarthattam fenn magam. Nos, az első lehetőséget akár azonnal ki is zárhattam, s nemcsak azért, mert az én priusozommal senki sem vett volna fel, hanem mindenekelőtt azért, mert a romániai magyar irodalmi élet meglehetősen szűkös keretében üres poszt egyáltalán nem volt. De volt ehelyett egy egész sor frissen felcseperedett és igen tehetséges fiatal író – Farkas Árpád, Király László, Magyar Lajos, Szócs Kálmán, Czégő Zoltán, Molnos Lajos stb. –, akik mind-mind valamilyen irodalmi posztért álltak sorban, s akiknek semmiféle priuszuk nem volt. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között mi – Dávid Gyula meg én – szóba sem jöhetünk. A Kós-monográfia megjelentetésének a lehetősége ugyancsak kétségesnek tűnt számomra, hiszen kihallgatásaim során a Szekuritáté kihallgatótisztje nemegyszer nevezte nacionalista banditának Kós Károlyt, amiben nyilván nem az ő személyes meggyőződése kapott hangot, hanem a hivatalos román politikáé. A román-magyar sorsközösségnek a Kós írásaiban megnyilvánuló eszméjét az ötvenes évek politikai körülményei között a román vezetés még megtúrte, lévén hogy csakis a magyarságra hatott, s így kiválóan alkalmas volt a romániai magyarság éberségének elaltatására, ám az Erdélyben lakó három nemzet sorsközösségéből fakadó következtetést, a transzszilvanizmus eszméjét, melynek lényege az, hogy a közös munkával megteremtett és a közös küzdelemmel megtartott közös hazához mindhárom népnek joga van, az első pillanattól a leghatározottabban elutasította. Az 1960-as évek második felében már nem volt nehéz kikövetkeztetni, hogy a támadásba lendülő román nacionalizmus, amely minden eszközzel az erdélyi magyarság biztonságérzetét, otthonérzetét igyekezett aláásni, előbb-utóbb gyökeresen leszámol a transzszilvanizmussal, s e leszámolás Kós Károlynak és Kós Károly szellemi utódainak teljes eliminálását fogja jelenteni.

Barátaim, s mindenekelőtt Balogh Edgár, arra biztattak, hogy írjam meg a Kós-monográfiát, hiszen Kóst a román állam magas kitüntetésben részesítette, s az ESPLA magyar osztálya vaskos kötetet jelentetett meg Kós művészeti és publicisztikai írásaiból András János válogatásában. Csupán azt nem vették észre, hogy ez a kötet – *Hármas-könyv* – épp Kós legjelentősebb írásait nem tartalmazza, s egyáltalán az ún. felszabadulástól eltelt húsz év alatt a *Budai Nagy Antal* históriáján és a *Varju-nemzetségen* kívül Kósnak egyetlen más könyvét sem lehetett kiadni. Az *Erdély népének építőművészetéről*, a *Régi Kalotaszeg*, *A Gálok*, az *Erdély*, a *Kalotaszeg*, *Az országépítő*, az *Erdély kövei*, vagyis mindazok a Kós-művek, amelyekből Kós Károly transzszilván eszmevilága felépült, a háború után felcseperedő romániai magyar nemzedékek számára teljesen ismeretlenek voltak – a könyvtárak a „Szigorúan titkos” anyag közt kezelték őket, amelyhez csakis belügyminisztériumi engedéllyel lehetett hozzáférni –, s így nyilván be sem épülhettek a romániai magyarság tudatába. Ám ha Kós művei nem is éltek az új nemzedékek tudatában, Kós hírneve szimbólumként örökítődött át az új korszakba: ő volt a romániai magyar irodalom „nagy öregje”, akinek személye a két korszak közötti folytonosság látszatát megadta. A felületes jelszavakhoz szoktatott romániai magyar köztudat Kós személyes sorsában önkéntelenül is a maga sorsának biztosítékát látta, s azt hitte, hogy amíg a Kós személye bántatlan, a romániai magyarságot sem érheti bántódás. Hogy Kós gazdag életművét, amely az erdélyi magyar élet minden szektorának modelljéül szolgálhatott volna a politikai szervezkedéstől a művészeti élet megszervezésén át a mindennapi magatartásig, a román vezetés hatástalanította? Hogy a román cenzúra jóvoltából Kós eszmevilága a románok és magyarok osztályharcos összefogására, a „bábolnai gondolat”-ra redukálódott a „népi demokratikus”-nak kikiáltott Romániában? Ugyan ki vette ezt észre? Legkevésbé a romániai magyar irodalom képviselői, akik a hivatalos ideológia nyomán egymást túllicítálva igyekeztek ábrázolni a romániai magyarság kebelén belül dúló osztályharcot, azaz: a romániai magyar olvasó szemében minél jobban kompromittálni a magyar „osztályellenességet” a mindenre képes erdélyi magyar tőkéstől a hülye magyar arisztokratán és álszent magyar papon át a szegény emberek vérét szívó kuláig. A hangot az egykor igen tehetséges prózaíró, Kovács György adja meg *Foggal és körömmel* című regényével, amelyért nyomban állami díjat is kap. Nagy István *A legmagasabb hőfokon* című regényével dupláz rá, melyben az ipari üzemek államosítása körül dúló osztályharcról rajzol „művészi” képet, majd Horváth István teszi le a garast *Török a parlagon* című Solohov-utánezatával, melyben a szegényparaszságnak a kollektív gazdaság utáni vágya kap hangot. Az „öregék” közül Asztalos István az, aki megpróbál kitartani az írói becsület útján: *Szél fúvatlan nem indul* című kisregényében valós problémához, az erdélyi nemzetiségi kérdéshez nyúl hozzá igen óvatosan, de megalkuvás nélkül. A teljes skizofrénia, a társadalmi valóság és az irodalmi ábrázolás közötti totális ellentmondás aztán az 1949-ben fellépő Sütő András írásaiban csúcsonodott ki. Miközben a román államhatalom szétverte a romániai magyarság demokratikus politikai szervezetét, a Magyar Népi Szövetséget, bebörtönözte a magyar kommunista vezetőket, s tízezerszámra tette kuláklistára, fosztotta meg földjétől és otthonától az erdélyi magyar parasztság legéleterősebb és nemzetiségileg legaktívabb rétegét – benne a Sütő András

szüleit is! –, Sütő András egyre-másra jelenttette meg kulákellenes és ún. antiklerikális novelláit. A romániai magyar lírában tán még ennél is rosszabb volt a helyzet. A magyar irodalomnak ez a vezető műfaja, amely történelmünk folyamán mindig utat tudott mutatni a nemzet – vagy nemzetiség – sorskérdéseiben, a romániai magyar olvasók számára 1949 után megszűnt létezni, mivel ennek az olvasóközönségnek a sorskérdéseiről semmi lényegeset nem mondhatott.

Ki figyelt volna Kós tanításaira ebben a pénzért és pozícióért folyó tülekedésben!

Nos, a román vezetés ezt a hatástalanított, szoborra merevedett Kós Károlyt tünnetelte ki 80. születésnapján. Vakulj, magyar!

A hatástalanított bomba azért bomba marad mindaddig, amíg meg nem semmisítik, s ezt jól tudta a román vezetés is. A hatástalanított bombát bármikor „élesíteni” lehet. Márpedig Kós teljes életművének feltárása és tanulmányozása épp ezt az „élesítést” jelentette. 1965 után Romániában valóban elkezdődött egy liberalizálódási folyamat, amely a magyar szellemi életben is éreztette hatását, mindenekelőtt abban, hogy az irodalmi dogmatizmus egyedulalma megtört, minek következtében a modernség jelszavával jelentkező fiatalabb írónemzedék is szóhoz juthatott. E modernség azonban egyelőre csupán formai újítást és tematikai gazdagodást hozott, de semmiképp sem jelentette a romániai magyarság valós problémáihoz való visszacsatolást, a két világháború közti romániai magyar irodalom által felvetett nemzetiségi sorskérdések továbbvitelét. Elviseli-e ez a liberalizálódás a Kós-komplexum felvetését? Erősen kételkedtem benne. Kísérletképpen beadvánnyal fordultam a Babes-Bolyai Tudományegyetem Tudományos Tanácsához, melyben azt kértem, hogy engedélyezzék 1958-ban beadott kandidátusi disszertációm megvédését. A Tudományos Tanács formális okokra hivatkozva egyértelműen visszautasította kérésemet: Mivel a törvény értelmében a kandidátusi disszertációt a kandidátúra leteltétől számított három éven belül kell megvédeni, amit én elmulasztottam, disszertációm megvédését nem engedélyezik. Fellebbezésem, melyben „vis maior”-ra hivatkoztam, ugyancsak eredménytelen volt.

Nekem szólt az elutasítás? Vagy a Kós Károly-témának? Esetleg mindkettőnek? Nem tudtam eldönteni, hiszen az a formális ok, amelyre a Tudományos Tanács döntése hivatkozott, valóban fennállt. Egyébként is, börtönéveim alatt Romániában megszüntették a szovjet típusú aspirantúra intézményét, s helyette a régi típusú doktorátust vezették be.

A véletlen épp úgy hozta, hogy 1967 júniusában az egyetem magyar tanszéke versenyvizsgát írt ki doktorira magyar irodalomtörténetből. Nyomban jelentkeztem. Legnagyobb csodálatomra jelentkezésemet jóváhagyták. A versenyvizsgán elsőként jöttem ki, s így én nyertem el az egyetlen helyet. Tudományos vezetőm ez alkalommal Csehi Gyula lett, aki azt javasolta, hogy doktori disszertációm tárgyául a két háború közti romániai magyar irodalom „baloldali forrásvidékét”, azaz a Korunk körét válaszszam. Javaslatát nem fogadtam el, s mivel Kósról le kellett mondanom, végül is Benedek Elek munkásságát választottam disszertációm tárgyául, melyet a Tudományos Tanács is jóváhagyott.

Most már volt hivatalos „státusom”, ami nem járt ugyan fizetéssel, de annyi hasznom azért volt belőle, hogy a romániai magyar irodalmi élet szófogadó korifeusai többé nem tekintettek üldözöttnek, s így bátrabban mertek szóba állni velem.

Közben Kós Károly körül is megzörrent a haraszt, aki a következő évben, 1968-ban töltötte nyolcvanötödik életévét. A Budai Nagy Antal-dráma bemutatásának harmincadik évfordulójára – no meg a „bábolnai gondolat” aktualitására – hivatkozva, a kolozsvári Magyar Színház műsorára tűzte a darabot, s a színház vezetősége engem kért fel a műsorfüzet összeállítására. Ez a tény ösztönzött arra, hogy szerződéskötési javaslatot tegyek az ESPLA bukaresti magyar szerkesztőségének – hivatkozva Kós közeledő nyolcvanötödik évfordulójára – egy Kós-monográfia megjelentetésére. A főszerkesztő, Bodor Pál, el is fogadta javaslatomat, s így megkötöttük a szerződést, melynek értelmében kéziratomat 1968 áprilisában kellett leadnom, hogy monográfiám december elejére megjelenhessék.

Azzal teljesen tisztában voltam, hogy doktori vizsgákra készülni és monográfiát írni hivatalnoki életformám mellett nem lehet. Döntenem kellett, amelyhez persze meg kellett nyernem a feleségem beleegyezését is. Balogh Éva örömmel egyezett bele, hogy hivatalnoki állásomat otthagyjam, hiszen, amint mondta, legalább nem zavarom fel minden hajnalban. Ami pedig jövedelmemet illeti, Bodor Pállal abban állapodtunk meg, hogy honoráriumom ötven százalékát kiutalja előlegként, ami közel egyévi hivatalnoki fizetésemnek felelt meg.

1967. július 8-án megváltam hivatalnoki állásomtól, s ezzel elkezdődött életem új korszaka. Úgy látszott, hogy tíz év után végre ott folytathatom munkámat, ahol tartóztatásom idején abbahagytam.

Életmódomat szigorú fegyelemre építettem: reggel fél nyolckor ültem írógéphez, ebédig írtam, délután meg könyvtárba jártam és olvastam. Nem is lett volna semmi baj, ha legalább két szobánk lett volna. Így azonban, míg én az írógépen kopácsoltam, Balogh Éva nyitott szemmel feküdt az ágyon, aztán könnyezni kezdett, majd hangosan sírt, s végül toporzékolt, hogy a saját lakásában nem pihenhet. Ez volt az a pont, amelyen házasságunk megfeneklett. Megoldás nem volt. 1967. december 24-én, házasságunk harmadik évfordulóján szétváltunk, s ezzel kezdetét vette hároméves albérleti hányattatásom. Balogh Éva három év múlva férjhez ment egy igen rendes orvoshoz, akinek első házasságából két kamasz fia volt. 1975 szilveszterén meglátogatta özvegy édesanyja, együtt szilvesztereztek, 1976 újev reggelén együtt reggeliztek, majd Balogh Éva felállt az anyja mellől, kiment a vasúthoz és vonat alá vetette magát.

Az én életemben azonban eközben rengeteg változás történt. Mindekelőtt: 1968. április 15-ére leadtam Kós-monográfiámat, pontosan betartva a szerződést. 1968 májusában letettem utolsó doktori vizsgámat, s bemutattam Benedek Elek-disszertációm két fejezetét. Ekkor ért a nagy meglepetés: az egyetem Tudományos Tanácsa átiratban közölte velem, hogy a minisztérium nem hagyta jóvá disszertációtémámat, tehát, ha meg akarom szerezni a doktori címet, más disszertációtémát kell választanom. Tudományos vezetőmhöz, dr. Csehi Gyulához fordultam tanácsért: mit tegyek? Fellebbezzünk, volt a válasz. Fellebbeztem, de fellebbezésemre választ mind a mai napig nem kaptam. Ellenben 1968 júniusában megjelent Kolozsváron András János, Kós-

monográfiám szerkesztője, meghívott egy cukrászdába, s minden további nélkül közölte velem, hogy kéziratom kiadhatatlan. Érveket nem hozott fel, lektori referátumot nem írt, ellenben éles fogalmazásából – „Amíg én ülök a szerkesztői székben, ez a monográfia nem jelenik meg!” – világosan kihallottam a Szekuritáté hangját. András János nem volt szakember. Miután Kolozsvárt érettségizett, a Magyar Népi Szövetség vonalán jutott fel Bukarestbe. A Magyar Népi Szövetség felszámolása után az Állami Kiadó magyar osztályára helyezték, s azóta ott boldogította a romániai magyar irodalmat. Kéziratomat azon a jogcímen kérte magának, hogy ő is kalotaszegi (Magyarvista), sőt össze is állított egy kötetet Kós Károly publicisztikai és művészeti tárgyú írásaiból (Hármaskönyv). András Jánossal tehát vitatkoznom nem lehetett, így hát asztalhoz ültem, s a magyar osztály főszerkesztőjének, Bodor Pálnak tártam fel a helyzetet, részletesen beszámolva András János sommás szerkesztői eljárásáról, s kérve, hogy kéziratomat adja ki lektorálásra megfelelő szakembernek. Levelem válasz nélkül maradt, én pedig, mivel most már honoráriumra nem számíthattam, nagy ütemben láttam hozzá Pavel Dan novelláinak lefordításához, melyre szerződésemmel volt.

1968 folyamán pályázatot hirdettek az akadémia kolozsvári fiókjának megüresedett magyar irodalomtörténeti posztjára. Abban a pillanatban állás nélküli irodalomtörténészek csupán mi voltunk ketten Dávid Gyulával. Úgy beszéltek meg, hogy mindketten pályázunk, hátha felveszik valamelyikünket. Pályázatunkat azzal utasították vissza, hogy „nem felel meg a követelményeknek”, s a megüresedett posztra Enyedy Sándort vették fel, aki „külső ember”, vidéki magyartanár volt.

1968 nyarat a szüleimnél töltöttem Marosvécsen, itt szereztem tudomást a cseh eseményekről, itt hallgattam meg Ceaușescu emlékeztetés beszédét, melyben arra szólította fel a lakosságot, hogy készüljön fel az önvédelemre.

Ez a pillanat fordulópontot jelentett Románia legújabb kori történelmében. Az a hivatalos román frazeológia, amely a hatvanas évektől kezdve azzal akarta maga mögé sorakoztatni a román tömegeket, hogy az ország függetlenségének és szuverenitásának a veszélyeztetettségét próbálta szuggerálni, mindeddig ártatlan petárdaként pukkant, hiszen ilyen veszélyeztetettségnek a tömegek semmilyen konkrét jelét nem láttak. Nos, a Varsói Szerződés tagországainak közös csehszlovákiai akciója, melyből Románia kimaradt, most már konkrét alapot adott a román tömegek veszélyeztetettségérzetének alátámasztására, s ezt Ceaușescu igen ügyesen ki is használta. Állásfoglalásával az egész román lakosság egyetértett a legnyomorultabb román paraszttól a legnagyobb román írókig és tudósokig. A sebtében összehívott országgyűlésen a Román Írószövetség akkori elnöke, Románia legtekintélyesebb írója, Zaharia Stancu tette le a voksot Ceaușescu mellett. A veszélyeztetettségérzet e néhány nap alatt olyan lelki-szellemi egységben forrasztotta össze a románokat, amilyenre történelmükben mindaddig nem volt példa. Amiként a magyarság 1848/49 kohójában vált polgári nemzetté, a románságot 1968 nyarának csehszlovákiai eseményei kovácsolták össze. Ceaușescu nyílt szovjetellenes fellépése a mindenre elszánt hősiesség átélését biztosította, a halálra szántság felemelő érzését. Az a hőskultusz amely régóta feszengett a román népben, most hatalmas erővel tört a felszínre, megborzongatva a románság minden egyes tagját: „Megvédjük magunkat vagy meghalunk!”

Ettől a pillanattól Romániában megszűnt az osztályharc, eltűnt az „osztályellen-ség” fogalma, az RKP pedig megnyitotta kapuit a belépni szándékozók előtt. A „Ceașescu-behívó” hatására néhány nap alatt több százezer román lépett be a pártba, akiknek a szocialista internacionalizmus eszmevilágához vajmi kevés közülük volt.

No de hogyan talál bele ennek a nagy román összeborulásnak az összképébe a romániai nemzetiségeknek tett váratlan engedmény? 1949-től, vagyis az egypártrendszer bevezetésétől kezdve a romániai nemzetiségeknek nem volt önálló politikai képviseletük. S lám, 1968 novemberében legfelsőbb kezdeményezésre létrejönnek a különféle nemzetiségek tanácsai, köztük a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa is. Ugyan miért? Talán Ceașescu, aki a hatalom teljes központosítására tört, épp a nemzetiségi politikában akart volna decentralizációt?

Ma már tudjuk: Ceașescu azért hozta létre ezeket a fantom-szervezeteket, hogy „nemzetiségi” állásfoglalásukkal szilárdan alátámasszák, kompetenciájuk révén támadhatatlanná tegyék a román vezetés nemzetiségi politikáját. Ám e tanácsok létrejöttékor mindez még nem volt ilyen egyértelműen világos. Sok jóindulatú magyar értelmiségi hitt abban, hogy a személyi kultusz felszámolásával Romániában a nemzetiségi kérdés is helyes megoldást nyer. Ezt az optimizmust támasztotta alá egyrészt a felfelé ívelő román gazdasági élet, másrészt a kulturális lehetőségek hirtelen kiszélesedése, amely mindenekeelőtt a romániai magyar tollforgató értelmiséget érintette.

1. Méliusz József, akit a Romániai Magyar Dolgozók Tanácsának elnökévé neveztek ki, engedélyt kapott egy bukaresti magyar hetilap indítására, s nagy lendülettel látott hozzá a lap szerkesztőségének összeállításához. Ennek persze mindenekeelőtt a bukaresti magyar írók, újságírók örültek, mivel az új hetilap nemcsak publikációs lehetőségeik bővülését jelentette, de jelentett ugyanakkor jó néhány jól fizetett színekúra állást is.

2. Az RKP 1967. december 6-8-a között ülésező országos konferenciája „a gazdasági és társadalmi vezetés javítása, a bürokratikus elemek csökkentése” érdekében elhatározta az 1950 júliusában bevezetett tartományi rendszer felszámolását és helyette a megyerendszer bevezetését. Az újonnan szervezett megyék pártbizottságai megyei politikai napilapokat adtak ki. A vegyes lakosságú megyékben új napilapok jelentek meg a nemzetiségek nyelvén is. Magyar nyelven ekkor jelent meg a Brassói Lapok, a csikszeredai Hargita, a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör, a zilahi Szilágysági Napló, a nagybányai Bányavidéki Fáklya, a Szatmári Hírlap, a nagyváradi Fáklya, az aradi Vörös Zászló, a temesvári Vörös Lobogó, melyeknek jól fizetett szerkesztői posztjaira ugyancsak magyar írókat vagy irodalommal kacérkodó magyar értelmiségieket neveztek ki.

3. A megyei tanácsok művelődési bizottságai jogot kaptak különféle – a megye művelődési életével foglalkozó – kiadványok megjelentetésére, ami nemcsak a folklórkutatást lendítette fel, hanem arra is lehetőséget adott, hogy a kezdő – vagy örök kezdő – tollforgatók a megyei művelődési bizottság által kiadott antológiákban közölhessék írásaikat.

4. Jelentősen megnőtt a Román Rádió kolozsvári és marosvásárhelyi magyar adásának ideje, s ezzel egy időben jelentősen kibővült e két magyar szerkesztőség személyzete is.

5. Ha a gyakorlatban még váratott is magára, elvben már napirenden volt a romániai könyvkiadás átszervezésének kérdése, a bennfentesek azt is tudták, hogy Romániában külön nemzetiségi könyvkiadó létesül, amely nemcsak a magyar könyvek megjelenését könnyíti meg, hanem ugyanakkor igen sok munkahelyet is kínál – mindenekelőtt a bukaresti magyar irodalmárok számára.

A Romániában elinduló pezsgés alighanem döntő hatással volt személyes sorsom alakulására is. A romániai magyar értelmiség képviselőinek Ceaușescuval tartott 1968-as megbeszélésén Gáll Ernő megkockáztatta azt a kijelentést, hogy 1957-58-ban a fiatal romániai magyar értelmiséget lefejezték, s az ügy felülvizsgálatát követelve személyesen az én esetemre hivatkozott. Ugyanígy járt el a felszólaló Földes László is, akinek 1959-ben elrendelt szilenciumát az enyémmel egyszerre oldották fel. Ügyemet mégsem e felszólalások mozdították el a holtpontról, hanem Méliusz József közbelépte.

Budapest, 1987 ősze – 1988 tavasza

A kézirat itt megszakad.

Május

*Május van most, testvér, bódult tavasz illat,
Enyhe esti szellő kábulatba ringat.
S a Föld, mint egy nimfa, puha meleg teste
kéjesen vonaglik, szerelmet keresve.
Szeretlek, szállj reám, méhecske te drága,
Sóhajt illatozva a gyümölcsfák virága.
Sok száz piciny bogárt szerelem láz jár át,
Keresi lázason elveszített párját.
Május van most, testvér, de kit gyönyörködtet?
Tán az erdők mélyén bújó üldözöttet
Vagy talán azokat, kik összesúgnak ketten,
S megpróbálják azt is, ami lehetetlen?
Vagy talán a népet, melynek szent nevében
Néhány zsarnok tart egy országot kezében,
A népet, mely mindig csak a jármot húzta,
S hősi halottjai sírját koszorúzta.
Melynek jelszavakkal tömik tele száját,
S előtte adják el szülöttje hazáját?
Induljunk el, testvér, törjük meg a gátat,
Május éjszakáján gyűjtsunk lármafákat.
Iszonyú kiáltás rázza meg az estét,
Dermessze halálra hóhéraink testét!*

Kolozsváron, 1987

Egy huszadik századi bujdosó életútja 1927–2004

Varró János a lexikonok tanúsága szerint: erdélyi származású magyar író, irodalomtörténész, műfordító, kritikus. Született Marosvécsen, 1927-ben, tanult és tanított a kolozsvári Bolyai egyetemen. Tanulmányaiiban a romániai magyar irodalom keletkezését, különösképpen a marosvécsi Helikon indulását vizsgálta. Ady- és Petőfi-kutató. Tizenhét éven át a kolozsvári Dacia Könyvkiadó magyar osztályán szerkesztő. Több mint 300 magyar nyelvű kiadvány gondozója. Önálló művei: *Kós Károly, a szépíró* című kismonográfiája 1973-ban jelent meg. *Ki csatát nyer, koronát nyer* című regényét 1976-ban adták ki. Műfordításkötetei hiányt pótolnak. Legjelentősebb a román krónikáiról munkái közül válogató műfordításkötete és szépprózai műfordítások (novellák, regények). 1988-tól 2000-ig a Kecskeméti Tanítóképző Főiskolán tanított.

S ami a lexikonokból kimaradt...

Varró János élete, melyet a történelem írt. Nehéz és kitartó küzdelem a korrall, amelybe, s a helyfel, ahova született.

A kolozsvári Bolyai Egyetem adjunktusaként, a magyar tanszék fiatal kutatójaként szép ívű professzori pálya ígéréssel kandidátusi disszertációjára készült 1956-ban. Kós Károly irodalmi munkásságát választotta témájaként, s turistaútlevelel 1956 őszén Magyarországra utazott. Drágán fizetett ezért az útért.

Tudományos fokozatot soha nem szerezhetett, politikai üldözöttként a Hadi Törvényszék 16 évi börtönre ítélte. Hat évet töltött a Duna-delta hírhedt, embert próbáló, lélekromboló börtönében. S mégis ott lett professzor! Nem túlzás, rabtársai hitét, életét mentette meg börtönbéli beszélgetéseivel, előadásával. Magatartásával, tartásával, rabsága fölé magasodott.

1964-ben általános amnesztiával kiszabadult, 1969-ben rehabilitálták, mégsem kapott katedrát. Ám újra bekapcsolódhatott az irodalmi életbe, s másodszor is megpróbálta a tudományos fokozat megszerzését. Hiába. Amint évekkel előbb Kós Károly, a 60-as években Benedek Elek munkássága sem felelt meg „alkalmas” témának a román miniszternek.

Végre, 1970-ben, szerkesztői állást kapott a kolozsvári Dacia Könyvkiadó magyar osztályán, a tudós tanár, az elkötelezett magyar író, Erdély szerelmese ezekhez és tízezrekhez juttatta el a magyar irodalom klasszikusait a Tanulók Könyvtára sorozat köteteiként. Ekkor sikerült megjelentetnie Kós Károlyról szóló disszertációját is, amely alapul szolgált és szolgál minden későbbi Kós Károly-értékelésnek.

A Tanulók Könyvtára sorozathoz írt, tanulmányként értékelhető bevezetői a diákok és a tanárok körében is nagy érdeklődést keltettek. *Ki csatát nyer, koronát nyer*

című történelmi regényét még meg tudta jelentetni 1976-ban, ám a folytatás kiadását már nem engedélyezték.

S eljött az az idő, amikor már nem tehetett ott többet, minden utat elzártak előle, nem publikálhatott.

Választott helyén, Kecskeméten barátokra lelt, s végre újra taníthatott. Sőt, csak a tanításnak élt. Az irodalmi tanszéken professzori szinten tartotta előadásait a gyermek és ifjúsági irodalomról és a XX. század irodalmáról. És „professzor” volt ő nemcsak az előadásokon, hanem a baráti beszélgetésekben, az ünnepi megemlékezésekkor, latin és román nyelvóráin, az Erdély története speciális kollégium keretében. Kisugárzása, hírneve, embersége javára vált főiskolánknak.

Már itt, körünkben, érte a nagy változás. Együtt éltük át vele a romániai fordulatot, a rendszerváltást. És itt köszönthettük, amikor az 1956-os emlékérmét kapta a Magyar Köztársaság elnökétől 1991-ben, a Magyar Politikai Foglyok Szövetségétől pedig a hazáért és az elszenvedett üldöztetésért érdemkeresztet 1996-ban.

Hatvanötödik születésnapjára a Tanítóképző Főiskola gondozásában jelent meg az irodalmi munkásságát összefoglaló bibliográfia.

1995-ben a főiskola „Címzetes főiskolai tanár” címet adományozott neki nyugdíjba vonulása alkalmából. Kecskemét város önkormányzatától „Kecskemét Felsőoktatásért” kitüntetést vehette át 1996-ban.

2004. március 22-én hetvenhét éves korában Kecskeméten érte a halál. Végakaratára szerint szülőfalujában, Marosvécsen helyezték örök nyugalomra.

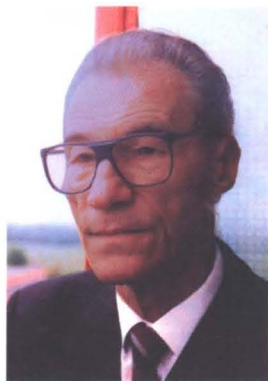
A Főiskolán egy terem őrzi a nevét, a tehetséges diákok pedig 2006 óta elnyerhetik a Varró János-ösztöndiját.

Ábrahám Sándorné

Tartalom

Ajánló sorok az erdélyi sorsvallatóhoz	5
Páskándiné Sebők Anna	
Előszó	7
Sipos Zsolt	
Erdélyi sorsvallató	11
Marosvásárhely (1941–1949)	39
Kolozsvár (1949–1959)	88
Szamosújvári börtön (1959. február–1959. október)	157
Stoenești láger (1959. október 8.–december 4.)	169
Grindi láger (1959. december 6.–1964. május 23.)	177
Jilava (1964. május 24.–július 28.)	210
Szabadulásom napja: 1964. július 28.	214
Kolozsvár (1964. július 30.–1987. augusztus 5.)	218
Egy huszadik századi bujdosó életútja 1927–2004	237
Ábrahám Sándorné	

Ára: 1800 Ft (áfával)

„Magyarságom lényege nem a formákhoz való pusztán ragaszkodás, hanem a formákban rejlő, mély emberi tartalom; az a legjobb értelemben vett európaiság, az a haladó szellemiség, amelyet népem legjobbjai ezer év óta szolgálnak e tájon.”

Árpád Juhasz

Varró János Erdélyi sorsvallató posztumusz könyve kristálytisza gyónás, önmagának, nekem és neked. 1987-ben írta, mikor lezárta élete nagy kor-szakát, és hatvanévesen belevágott egy új, csupán körvonalaiban ismert világba Magyarországon. A sok bizonytalanság után a védekezésre, befelé fordulásra szánt energia és tudás végre kiáramolhatott sok diák és tanártárs örömére, s a dolgok, ha kicsit későn is, de a helyükre kerültek. Olvasó, légy figyelmes, lehet, hogy nyomasztó ennyi szenvedést megismerni, mert e könyvben életre kél Varró János sorsa, de erősödj általa s okulj. Ma is nehéz eligazodni az életben, s nem is lesz könnyebb, ha nem tudod elválasztani a bűzát az ocsútól. Felvértéz, hogy nemcsak a világ, de saját kelepcédbe se kerülj.

Varró János puritán, gyökereit örökké megtartó látása a világról s a belső fegyelem, mely egész életére jellemző, az örök kitartás példája. Az a viszonyrendszer, amiben élt s melyről őszintén ír, nemcsak egy irodalomtörténész pontos tudását, írói tehetségét, hanem egy manipulált világban élő tisztességes ember sorsát is láttatja velünk. Nem ítél, csak mesél és megállapít tényyszerűen, s te olvasó megérzed a hitelességet.

Az ember születik, él és meghal, ez az általános, de Varró János – mint sok 56-os – többször született és többször halt meg, az Erdélyi sorsvallató örök, tiszta nyomata életének és korának, melyben az örömet csupán a belső hitből meríthette, s így minden manipuláció ellenére kitartása örökké megmaradt.

Páskándiné Sebők Anna

Megrendelhető:
KORDA Könyvkereskedés
6000 Kecskemét, Lestár tér 2.
Telefon: 76/328-977
www.kordakonyv.hu

ISBN 978-963-9554-69-6

9 789639 554696